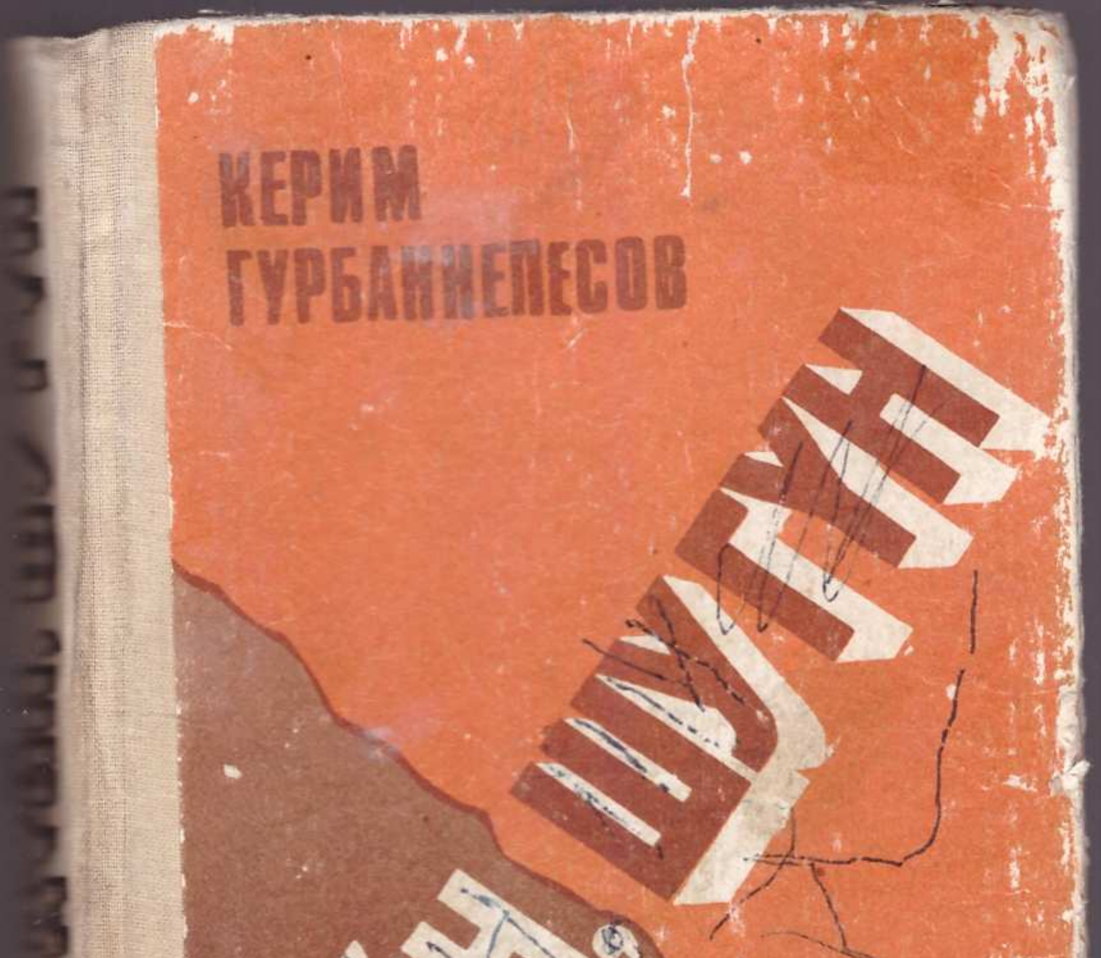
КЕРИМ
ГУРБАННЕПЕСОВ
ДУЙН, ШУГУН

TURKMENISTANYN
Energetika we senagat
Ministrligi
Туркменистан
№

АШГАБАТ «ТҮРКМЕНИСТАН» 1988

ББК 84. Тур7
Г81

Гурбаннепесов К.
Г81 Дүйн, шу гүн; Поэмалар, поэма хәсиетли гошгулар, ойланмалар—А.: Түркменистан, 1988.—500 с.
ISBN 5 — 8320 — 0043 — 9

ТССР-иң халк языжысы, Магтымгулы адындакы Дөвлет байрагының лауреаты Керим Гурбаннепесовың бу китабына онуң иң говы поэмалары, поэма хәсиетли тәзе гошгулары хем-де ойланмалары гиризилди. Китабың адындан гөрнүши ялы, ол бизиң дүйнүмизи хем-де шу гүнки үйтгедип гуруш, аянлык йылларымызы өз ичине аляр. Шахырың тәзе «Актуал поэма я-да гошгулар чеменинде» диңе шу гүнүң актуаллыгы дәл-де, эртир хем, биригүн хем, соңкусы гүн хем — хемише актуал болмалы мукаддесликлер (Поэзия, Тамдыра, Тамдыр, Бедев, Гатнашык, Салам, Эркеклик, Эне дили, Мертебе, Хакыда, Ер-юрт) барада гүррүң гидйәр.

Китап «Томус язгылары» ве онуң довамы «Гүйз язгылары» билен жемленйәр.

Г $\frac{4702590202 — 087}{М551 (14) — 88}$ 56 — 88 ББК 84. Тур7

ISBN 5 — 8320 — 0043 — 9 © «Түркменистан» неширяты, 1988.

8212

ТАЙМАЗ БАБА

Биринҗи китап

ГИРИШ

Айлансаң-да оба-оба,
Таймаз ялы бәлчик баба
Тапаймарсың,
Тапаймарсың.
Бир отурсаң гапдалындан
Аңсат-аңсат гопаймарсың.

«Шейле адам бар!» дийсең-де,
Өрән аздыр, өрән аздыр,
Сакгал-мурты гар дийсең-де,
Агач этли, хор дийсең-де,
Җахыл кимин кейпи саздыр.

Агшамара, чай вагтында,
Кейпиниң түйс җай вагтында,
Ылайта-да, гиң далбара

Монжук дүзйән ай вагтында,
Июнь, июль, май вагтында.

Хер хепдеде етмиш сапар
Үйшүп геләй топар-топар,
Улумың сен,
Кичимиң сен,
Гамак ялы еңил гопар,
Гояй йөне, гояй йөне,
Гөвнүң билер, дилиң тапар!

Улы болсаң улы ялы
Хабарыңы алар отыр.
Кичи болсаң кичи ялы
Деӊ санашар, гүлер отыр.
Йүрежигңи билер отыр.
Адамларам ыз-ызына
Гелер отыр, гелер отыр...

Ёлоглудыр нәме дийсең,
Газал, дессан,
нама дийсең,
Эртекилең дөвлүсими,
Дөвсүзими, нәме дийсең,
Гөвнүң йыкмаз чигит ялы,
Хәсин берсең, айдар отыр.
Семаварда гайнан чайы
Өзи демләр, өзи гетир,
Чанагында дүе чалы,
Сачагында яглы петир.
Ким ажыкса, элин етир.

«Даң атды-ла, Таймаз!» дийип,
Гызыл хораз гыгырянча,
«Таймаз, бәрик эсет» дийип,
«Эртире-де геп герекдир,
Бир чен болды, бес эт!» дийип,
Асман эже чагырянча,
Бурчак-бурчак дерләр отыр,
Чының билен гулак салсаң,
Гүрләр отыр, гүрләр отыр...

Әхли сөзлең палчыгыны
Өз элинде эйлән ялы,

Өзи гуюп, өзи ясап,
Дегерлисин сайлан ялы,
Эгер бир зат дийәйдигиң,
Бәлчик сөзүн орта атар.
Өйкеләниң дуяйдыгы,
Деген болар хас-да бетер.
Я яландан гахарланып,
Билгешлинден хайбат атар.
Ким озалдан белет болса,
Ичин тутар,
Гүлер ятар.
Икән-екән нәбелетлер
Бөврүн диңләп, оя батар,
Шолар үчин өрән хатар...

* * *

Дынч гүнүмди... Таймазлара
Бир достумы алып бардым.
Таймаз бабаң ол достума
Дегжегинем билип бардым,
Эмма велин, хич зат айтман,
Танамяндан болуп бардым.

(Яшлык ялы хезил зат ёк!
Гөзлейәниң гүррүң, гүлки...)
Яңкы достум йүзүн саллап,
Нәмүчиндир, дымды илки.

Баба болса, юваш-юваш
Гызып баряр, гызып баряр.
Русьетиң чөллүгинден
Траншейлер газып баряр.
Кә серетсең эмедекләп,
Кә серетсең йүзүп баряр...

Таймаз бабаң гүррүңине
Хайран галып, агзын ачып,
Ичин тутуп, гүле-гүле,
Яңкы йигдиң гурбы гачып,

«Мен-ә, валла, Таймаз баба,
Телпек гойдум сизе» дийди.

«Кичи дилден айтдыгым дәл,
Яшың етсин йүзе!» дийди.

Бирден баба тарса туруп,
Гыпды бизе гөзлерини:
— Гөрйәңизми бу йигидиң
Тапан болян сөзлерини!
Әхли арзув эдйән задың
Диңе йүзже яшжагазмы?
Инди мениң галан өмрүм
Дөрт он билен бәшжагазмы?

Эгер икиң аркасындан
Елмәймесең гоша нолы,
Гөвнүм гечер, йигит, сенден!
Мең гөвнүме дегер ялы
Ким болупсың! Танаңокмы?
Мен шу обаң комсомолы!

...Бир гүн агшам, чай вагтында
Кейпиниң түйс жай вагтында,
Үзүмлере хурма пайлап,
Мурт өтурдан ай вагтында,
Хер говача ики телпек
Совгат берен май вагтында,
Бахар гызы гөк отларың
Шая-сепе бай вагтында,

Таймаз бабаң алтмыш яшын
Гутламага үйшүп гелдик,
Сарай ялы ховлусына
Кервен тутуп, сүйшүп гелдик,
«Эчил шу гүн, Таймаз баба,
Эчил шу гүн!» дийшип гелдик.

Гөрсек, асыл биреййәмден
Эчилжек зат эчилип дур.
Хатар-хатар онлап сачак
Онлап ерден ачылып дур.
Агтыжагның депесинден
Ногул-набат сечилип дур.
(Бу гүн оң хем галпак тойы!)
Гоша байрам ачылып дур...

Гиң далбарың дөрт төрүне
Дөрт тарапдан гечилип дур,
гечилип дур...

Мәрекәниң ортасында
Тоюң гөрки Таймаз ага,
Геленлериң әлин гысып,
Бөкүп отыр мисли чага.

Гаршы-гаршы бир геп атып,
Янындакы гожа дегйәр.
«Гелин» дийип адын тутуп,
Кәте Асман эжә дегйәр:

— Галкан молла, валла, шу гүн
Тәзе ника гыйсаң нәдйәр,
Хав, гелинбай, сенем шу гүн
Гөк куртәңи гейсең нәдйәр,
Маңа «ага» диййәнлере
«Сересап бол!» дийсең
нәдйәр?!

— Онда саңа «ага» диймән,
Инди «чага» дийәерис.
Агызжыгңа эмзик сокуп,
Гундаглапжык гояярыс! —

Дийип, Асман эжемиз-де,
Адамсындан кем чапанок.
Мыхман болса гелип ятыр.
Гиң ховлуда ер тапанок...

Таймаз баба ардынжырап:
—Бир ажы чай демләң — дийди —
— Шол чәйнегиң музды үчин
Бир хекаят диңләң! — дийди.

Алма гүлли алты чәйнек
Гоюланда хатар-хатар,
Таймаз баба муртун товлап,
Ики ужун биз дек човлап,
Хайбатланды хас-да бетер.

Ак телпегин гышык гейип,
Ак сакгалын дарашдырды.
Мыхманлары эсли салым
Дым-дырс эдип гарашдырды.
— Айтҗак болсаң айдыбер-дә,
Түйс ирикгә эдйәң! — дийип,
Асман эҗе йуплугини
Мәширигне сарашдырды.

— Асман пәлван, ховлукмавер,
Ховлугардан ир-ле хәли,
Сабыр кәсәң мыдам долы!
Эгер Асман болҗак болсаң
Гиңирәк бол асман ялы! —

Дийип, ыкҗам басырды-да
Күмүш баглы чәйнегини,
Ювашҗадан елпеди-де,
Ак мыткалдан көйнегини,
Айтҗак задын окаҗак дек
Дакынды-да әйнегини,
Аҗы гүнлең тарыхындан
Асса-асса башлаберди,
Яшлыгының юмагыны
Чөшләберди, чөшләберди.

КЕМПИР

— Тилки байың еке дикрар
Хүтдүк ялы өйи барды,
Хепбик ялы гаты гарны,
Әтишгир дек бойы барды.

Йыгып-йыгҗан харам малы
Ере-гөге сыганокды,
Бир өрәйсе булут ялы...
Гүн вагтында доганокды.

Малы дүнйә сыгман дурка
Иййән чөпи селме байды.
Өз битини өзи иййән
Түйс еринден гелме байды.
Чалшыргыҗы-задь болмаз,
Әхли гейми еке лайды.

Кесмек баглан ягырнысы
Аямдан-да кутурәкди.
Хокга якаң кирден тыгы
Пәкимден-де йитирәкди.

«Ак патыша йыкылжакмыш,
Байлаң башы какылжакмыш...»
Диен хабар яйран йылы,
Килванымыз Шемсигулы:

«Ай, Тилкиниң келлесин-ә
Какмасаңам болжак» дийип,
«Өз көйнегниң якасы-да
Дамагыны чалжак» дийип,
Ун үвтмәге баранлары
Гызыл-гыран гүлүшдийрди.
Гараз, хер ким бир зат дийип
Сөз барыны гелишдийрди.

Он бәш йыллап
Ятдан белләп
Жыгыл-жыгыл овазыны,
Йөредипдим, огулларым,
Шу Тилкиниң жувазыны.

* * *

Ине бир гүн гыш айында,
Кырк чилләниң баш айында,
Барлың кейпи хош айында,
Гарып-гасар, етим үчин
Кейпиң жуда даш айында,
Кендирикде мая гатап,
Сачакларың бош айында

Еке-ялңыз хемсырдашым
Көр дүйәмем идебилмән,
Бир аягмы ере бассам,
Бейлекисин әдебилмән,
Эссим айлып,
соңкы демде
Зордан атдым орачама.
Бир серетсем, башын гоюп

От керчелйән мисден жама,
Гап бөвүрде сүйнүп ятыр.
Бир айылганч
гарры МАМА.

Аңк-таңк болдум. Йүзүн тутуп,
Хор-хор эдип уклап ятыр.
Додаклары учук-учук...
Бир серетсем, гөзем ачык!
Бармакларның арасындан
Ассырынжа жыклап ятыр.

Кендиригми дүшек эдип,
Сачагымам япыныпдыр.
Дийдим: «Саллах башым
барды,
Бир эне-хә тапылыпдыр.
Йөне мунуң сачагымы
Япынмасы нәмеденкә?
Геле-гелмән гап бөвүре
Топулмасы нәмеденкә?»

«Кимсиң?» дийип хайбат атып,
Алкымына голайламда,
Көр дүйәмиң овсарыны
Депесинде булайламда,

Сачагымы бейләк серпип,
Йүзүме бир бакды вели,
Гөзлерини гөзлериме
Бир диканлап дикди вели,
Догрусыны догры дийжек:
Күртдүренми дуйман галдым.
Озалу-гич,
Огуллам, хич
Шейле горкан адам дәлдим.

Япан сачы
лая батан
Гарры айың түйи ялы.
Ики гөзи дешип гелйәр
Эдил чакгың чүйи ялы.

Элиниң хер җайрыгында
Эдил товук гузлаймалы.
Гөзүниң хер ханасында
Мен ялыны гизләймели.

Дулуклары ясалан дек
«Гаррыгызың» пачагындан.
Аякларам дыздан бейләк
Артып ятыр сачагымдан.
Өкҗелерем эдил йөне
Көр дуйәмиң дабаны-да.
Гараз нәтҗек көп гүрледип,
Барыпятан ябаны-да...

Үйшененми кән билдирмән,
Белент тутуп ховаламы,
— Кимсиң? — дийип, хайбат биле
Гайталадым совалымы.

Сораямың, сорамямың,
Даша сораг берен ялы,
Хеле-хүле хайбатлары
Көпүрәҗик гөрен ялы,
Эдил эшегиң гулагна
Ясын окап дуран ялы!

Мениң болса
Халым агыр,
Гара гүнден гершим ягыр.
Ичегелем бир-бирине
Хабар гатып «җугур-җугур».
Баш перледен зовладып дур
Айдышыклы кыссасына.
Бу кемпирем гусса гошуп
О кыссалаң үссесине,
Дар йүрегми өңкүден-де
Бетеррәҗик дарыкдырды.
Өң хем етик гахарымы
Өз үстүне сырыкдырды.

— Ким боларсың?
Саңа диййән!
Җогап гайтар, элхенч мама!

Хайсы ерден бейдип бирден
Душдуң гарып орачама?
Лалмысың сен?
Гуңмусиң сен?
Сергезданмың? Галандармың?
Савчымысың? Гедаймысың?
Я гарыба ховандармың?..

Кемпир бирден галдырды-да
Кырк гарын дек габагыны,
Эллеринде ойнаклатды
От биширйән табагыны.
«Маңлайыма табак билен
Гейдирҗег-ов бу-я!» дийип,
Гарбап алдым дулда дуран
Послап гиден ябагыны.

Говка ялы додакларын
Өвран-өвран шапбылдадып,
Сайгыч ялы аякларын
Кендиригме тапбылдадып,
Билиндәки гайыш чекиң
Токасыны шакырдатды.
Янындакы эймеңч сокың
Эрңегинден япышды-да,
Гара дашын такырдатды.

Ёгын, гүңлеч сеси билен:
— Танаңокмы мени? — дийди.
Сыпдырмарын сени! — дийди —
Эжең сени шу чатмада
Догуранҗа гүни — дийди —
Мени сениң маңлайыңа
Эбедилик язды таңры.
Сениң башдаш адаглың мен!
Кән геплетме мундан аңры!..

— Сен нире, адаглы нире,
Хайы гачан кемпир — дийдим —
Ханы шундан гошуң сүйре,
Дашыракда хеңкир — дийдим —

Егса-да шу демир ябак
Ишсиз ятыр менде — дийдим —

Йүрегинден гечирерин,
Гоп дулумдан, генде! — дийдим.

— Вах, чал бейни йигит! — дийип,
Сачагымы гужаклады,
Бир айылганч гүлки билен
Ызын үзмән жак-жаклады:

— Сен, хан огул, дызаберме,
Аркайынжа отур — дийди —
Бар, онуң-а ябакмышын,
Палтажыгңам гетир — дийди —
Барыпятан эр диейин,
Элиңи бир батыр — дийди —

Иң говусы, маңа дегме,
Дегсең, эрбет кемпирдирин,
Дик башашак агдарарын,
Гаты бижай көпрүдирин.

Мени сениң маңлайыңа
Эбедилик язды таңры,
Сениң башдаш адаглың мен!
Көп геплетме муңдан аңры!..

Шей дийди-де, гайталады
Ене башкы сөзлерини,
Агдарды-да күле гачан
Гакылык дек гөзлерини,
Кендиригми ялашдырып,
Додакларын күмшүлдетди.
Демиртикен геен ялы,
Эндам-жаным чүмшүлдетди.

Ине шейдип,
дулда ятан,
Утанжыны арка атан,
Аякларын гөре атан,
Леңкебут дек гуры сатан

«Мен адаглың!» дийип дурса,
Өлермиcин, йитермисиң!
Я эбшитләп якасындан

Тутармысың!
Гуррук гуя итермисиң!

«Бейдип гарры кемпир билен
Тутаклашып отурмайын,
Ялбарыбам бир гөрейин,
Элими бир батырмайын!»

Диен пикир гелип маңа,
Ябагымы зындым дула,
Лампа ерде отурдым-да,
Гулүп бакдым гарапәле:

«Вах, эне җан, телек эдйән,
Бу чатма бир — гарып чатма.
Җаның хорлап бу яшында
Гаты ерде бейдип ятма!

Хол депәниң аңырсында
Тәжи байлаң гуйлары бар,
Шаңлап дуран секиз саны
Секиз ганат өйлери бар,
Чөрде сан бар,
онда сан ёк,
Гечилери-коюлары бар.

Перли душек, перли яссык,
Алтын-күмүш кәнлери бар,
Йүпек-парча донлары бар,
Сачагында меле мыссык
Гатбар-гатбар нанлары бар.

Сен иң говсы, шолара гит,
Нәмә герек гарып чатма.
Җаның гынап бу яшында
Гаты дулы саклап ятма!»

Дийдим вели, гөзүн сүзүп,
Бир даянды тирсегине,
«Хейҗанелек, ырдым!» дийип,
Тас какыпдым гурсагыма.

Асыл гөрсем, бу кемпири
Ыраярдан иррәк экен,

«Хейжанелек, ырдымларым»
Хакыкатдан бәррәк экен.

Гөзлерини алартды-да:
— Ырсва иши этмен — дийди —
Адаглымы мунда ташлап,
Башга гапа гитмен — дийди —
Ол-а депәң аңырсымыш,
Ишикденем өтмен! — дийди.

Мениң болса, халым гачып,
Онки дамар онки ерден,
Онки агзын бирден ачып,
«Алдым-бердим» эдип баряр,
Гөзлем еңсә гидип баряр.

Голтугымдан бир кесемен
Күнжараны согурдым-да,
«Саңа-да мүң шүкүр!» дийип,
Маңлайыма дегирдим-де,
Бир янавуч упа гошуп
Шыкгылдадып югурдым-да,

Ожагымда шапбат ялжак
Гыздырмажык бишириндим.
Ики гөзүм ерне гелди.
Хезил эдип бир гериндим!

Онсоң ене кемпир биле
Көне дава тутубердим.
Агзым-бурнум товлашдырып,
Эдерменлик сатыбердим:

— Бәриңи бак, гарры кемпир,
Саңа бирже совалым бар.
Ненең гөрйәң,
шу харманда
Өйленәймек хыялым бар!

А сен болсаң, бойдан-баша
Отузкиси сынан кемпир,
Ашыклыкдан-магшуклыкдан
Нух дөврүнде дынан кемпир,

— *Мен адаглың! — диен болуп,*
Оюн саляң ач башыма,
Сениң ялы пис ачаны
Япайынмы яш башыма! —

Дийдим вели, агзын ачып
Ягыш дешен мазар ялы,
«Ах-вах» эдип гобсунды-да,
Эндам-җаны азар ялы,

Дийди: — Йигит, хатырҗем бол,
Йөрэп йөрен мерхумсың сен.
Сениң багтың о дүнйәде!
Бу дүнйәден махрумсың сен!

— Махруммыдыр,
Мерхуммыдыр.
О тарапын менден сора.
Шу дүнйәде етмекчил мен
Серви бойлы гарып яра!

Несип болса, шу харманда
Гетирерин орачама.
Шо геленсоң дат гүнүңе,
Дат гүнүңе, хөкүр мама!

Азан сеси эшдилйәнчә,
Яңкалашып, чекелешип,
Гарып чатмаң хер дулунда
Мисли дал дек бүкүлишип,
Дүрли хыял-пикир биле,
Галыбердим хөкүр биле.

Тә эшеклер аңңырянча
Гуҗаклашып дызым биле,
Узын гиҗе нагма диңләп
Өз «адаглы гызым» биле,
Чигилдемден йүкүм тутуп,
Ширин ука батыпдырын.
Бир оянсам — гүн гүнорта!
Өлен ялы ятыпдырын...

Таймаз баба сован чайын
Җыңкытды-да җүрнүгинден,

Аман-эсен гечен ялы
Вакаларың ирнигинден,

Кирпиклерин ойнакладып,
Сыпалады гашларыны.
Отлучөпден бир тил ёлуп,
Сынчгалады дишлерини:

— Вах, бу дишлер диш
вагтында
Күнҗарады гемирйәни,
Ичи отлы буламакды
Гөрдүм этмән сүмүрйәни.

Инди велин, хер нахарна
Берре гузы ийдирсең-де,
Хер хайсының келлеҗигне
«Алтын телпек» гейдирсең-де,

Ырсарашан болан болуп,
Келлелерин яйкашярлар,
Дашындакы гундагҗыгна
Бөвүрлерин ойкашярлар.

...Хава, онсоң, яңкы кемпир
Сүйнүп ятыр гап бөвүрде...
Менем нәме, мурты табан
Йигдекчедим шо дөвүрде.

Җувазымың өң янында
Улы өрме гуйы барды.
Таяк салым илерсинде
Гул чопанлаң өйи барды.

Орта бойлы, гара гөзли
Бир гайтарма гызы барды.
Чеп яңакда хал дерегне
Пешехордаң ызы барды.
Узынлы гүн ики гөзүм
Сув ёлунда интизарды.

Җувазымың ишигинден
Салланҗырап гечен вагты,

Танапыны чарха салып,
Пессай-пессай чекен вагты,

Көр дуйәмиң гапдалындан
Гөзүм чархлап середердим.
«Вах, бир середәй-дә!»
дийип,
Йүрежигми эредердим.

Кәте-кәте баханалап,
Говасынам дартардым мен.
Гиденден соң,
Дуйдурманжык
Басан ерниң тозун ялап,
Маңлайма-да сүртердим мен...

Онуң әри Матдак чопан
Бир ювашдан,
яш йигитди.
Кырк гулачлык гуя гачып,
Ики гөзүн ачып гитди.

Шондан бәри тутуш үч йыл
Атасының өйүндеди.
(Орачамдыр олан өйи
Бир жараның боюндады.
Гул ага-да өйне мыман,
Гиже-гүндиз гоюндады).
Яшы болса, диен вагты,
Йигриминиң кейиндеди.
Хер гөремде лак атаймак
Элмыдама күйүмдеди...

«ШЕЙЛЕ ТОЙЫ ТАЙМАЗА-ДА ЕТИРСИН-ДӘ!..»

Таймаз бегиң шондан башга
Яры барын билмедим мен.
...Бугдай экдим,
Харман атдым,
Жары барын билмедим мен.

«Шу харманда гарып гүнден
Дашлашарын» дийип йөркәм,

«Саллахлыгым биленҗик-де,
Хошлашарын!» дийип йөркэм,

Галладан-а элли бизар,
Җарымдан-да пай етмеди.
Тилкиң вели ховлусында
Гөммэге-де җай етмеди,
Хатар-хатар уруларын
Сувамага лай етмеди.

Инер ялы күкрэп енэ
Хайхатлы гыш етип гелди,
Докуз айлап сейисленип,
Докуз айлап ятып гелди,
Гыркылыгның кыркысынам
Өркүҗине атып гелди.

Йүпден бошан дэли ялы
Акрап гирди күлбеҗигме.
«Гелевери, акрап!» дийип,
Гуҗак ачып гүлмеҗегме
Овалындан белет ялы,
Даглап гечди дулугымы.
Узын гиҗе түссэ тутуп
Гураданҗа долагымы
Бир уфлэнде укдан пызып,
Сувлы хума бойлашдырды.
Гөзлериме күл гапдырып,
Башым-гөзүм айлашдырды.

Долагымы сыка-сыка
Асып гойдум габсамыздан...
Сүпүрмэге кече тапман
Гатап ятан сүбсэмизден
Өл яндагың ашагына
Туташдырлык дыкышдырдым.
Гара чыраң пелтесинден
Непягҗык-да ёкушдырдым,
Үфлей-үфлей, маңлайымы
Яндак билен чакышдырдым.

Эмма велин мыжжык яндак
Шытыр-шытыр эдйэдеҗик,

Гушуң дили ялҗак ялын
Башын яйкап гидйәдеҗик,

Ене өзүн тутабилмән,
Йитип гидйәр гүрүм-җүрүм.
«Ичиң янсын» диййән ялы
Өз алнымдан акян дерим,

Бү-де барып, яныпбашлан
Чөпҗагазы немләп гечйәр.
Түссе болса, ач гарныма,
Хем агзыма, хем бурнума
Садакасын эмләп гечйәр.

Гөзлеримден яш пайрады
Бурч гөбегин иен ялы...
«Ичи янан бендәниң хем
Гүлкүси бор!» диен ялы
Хырчым дишләп,
бир гүлдүм-де,
Гашашдырдым гулагымы.
Доланмага отурбердим
Хәки мыжжык долагымы.

Онянча-да сөнен оҗак
Тозап гитди гыш елине.
Гапы ярпы ачыланда,
Гөзүм дүшди гыз элине.

«Гелиң, гелиң!
Гириң!» дийип,
Гапа бойнум узадамда,
Өл долагмың йыгыртларын
Өзүм гөрмән дүзедемде,

Гара гөзли шол гайтарма
Өе гирди эда биле.
«Шу сәхетде гелин аляс,
Баравериң, Таймаз!» дийди
Мылайымжа седа биле.

Гөвшүлирәк гырмакөвши
Ягыш сувна эзилипдир.

Үстүндәки сечеклери
Бири галман үзүлипдир.
Эгниндәки маллай чабдың
Тирсеклери сүзүлипдир.

Чакланырак бөрүгинде
Гызыл эгме ялдырап дур.
Акрап огшан яңаклары
Чыглы гүл дек булдурап дур.

«Гелин аляс дийсеңиз-ле,
Дүшүмлиси болаверсин...
Хә, Мейданы өөрджекми?..
Багты биле гелеверсин...»

Дийишдирип гайта-гайта
Етишдигме сарнашдырдым.
«Хайсы ерден? Кимден?» дийип,
Ене аз-кем гарашдырдым.

Тойларына гувансам-да,
Гөзүм гызың өзүндеди.
Айтджак болян эхли гепим
Бу сораглаң ызындады.

Эмма ганым утанджаңлык
Бадак атып диллериме,
Сандыравклык пешгешини
Берип гарып эллериме,
Йүрегимиң айтджак задын
Өз угруна гоянокды.
«Ёк бол!» дийип
ковласам-да,
Мен гарыпдан доянокды.

Бирден эхли утанджымы
Яндыран дек сөйгиң көзи,
«Шейле тойы Таймаза-да
Етирсин-дә аллаң өзи!»
Диеними өзүм дуйман,
Гөз астындан бакдым гыза.
Йүзүме бир серетди-де,
Гыз бир әдим сүйшди ыза.

Гызың эгни дегди вели,
Жыгылдады көне гапы.
Бирден өтәйтмесин диййип,
Башга яна совдум гепи:
«Сәхедиңиз хачан боляр?..»
Элиндәки ёвшан чөпи
Дөвүшдирип,
ювашҗадан
«Бийргүн» диййип, бакды ере...
Эмай билен еңим элтип
Маңлайымда дөрән дере,

«Хә, бийргүнми?» диен болуп,
Экезлендим гобсунҗырап.
Онянча-да, гөз астындан
Долагыма огрын гарап,

Гыңаҗының човун ойнап,
Гарлавач дек гашын яйды.
«Нәме бейдип,
өл долагы
Доланяңыз, Таймаз?» дийди.

Бу сөзлериң өз агзындан
Чыканына өкүнен дек,
Совалының җогабына
Дурмага-да чекинен дек,

Йүзи бирден ак там болуп,
Ызын бакман чыкды гитди.
Йүрегим-де ызы биле
«Дур, дур» диййип бөкди гитди.

ТӘЗЕҖЕ ДОЛАК

Эдил бахар ягшы ялы
Гечип гиден мыман хакда,
«Тоя барың, Таймаз!» диййип,
Гарып гөвнүм авлан хакда,
Өл долагма гөзи дүшүп,
Хайпы гелен җенан хакда
Мүң хыяла башым гошуп,
Батдым пикир дерясына...
Узынлы гүн нәлет окап

Мәтәчлигиң дүнйәсине,
Жувазымың дөлесинде
Янып-бишип айландым мен.
Готур дүйәң аягына
Аяк гошуп айландым мен.

Аякларым өл долаклы,
Галп-галп эдип мен бичәре,
Ене гарып орачама
Гайдып гелдим агшамара.

Ишигмизден әдип-этмән
Сакга аяк чекипдирин,
Бирден дула ылгап барып,
Бир ичими чекипдирин,
Ичи сувлы түңчәми-де
Шо бармана дөкүпдирин.

Ожагыма сөелги дур
Бир тегелек яглы петир,
Янында-да камыс ялы
Бир тәзеҗе долак ятыр.

Эллерими дегирәйсем,
Бармагымдан чакҗак ялы,
Бирден бири «Хайт, дур!»
дийип,
Гапдалымдан чыкҗак ялы,

Төверегми гаранҗаклап,
Бир азаҗык мүңкүрлендим.
«Аллаҗаным, бу затлары
Ким гетирип билер?» дийип,
Бир дем салым пикирлендим.

«Нәме бейдип өл долагы
Доланяңыз?» диен женан
Бирден гелип хакыдама,
Топуланмы өзүм дуйман,
Долагы-да, петири-де
Гарбап алып,
өвран-өвран
Маңлайыма басыпдырын,
Йүрегиме гысыпдырын...

Эллеримиң терси билен
Өл долагы дазырдатдым,
Тәзеҗесин доландым-да,
Петири-де лак-лук атдым.

Аягымда тәзе долак,
Диллеримде ярың ады.
Гарнымда-да яглы чөрек,
Йүрекде-де ышкың оды!
Таймаз етим догуп-дөрәп
Гөрүпмиди бейле зады?!

Гарып чатмам
«секиз учман»
Бирисине дөнен ялы,
Бир ич гирип, бир даш чыкдым
Дүнйә тәзе инен ялы.

Ики яна зовзулдадым,
Сыпашдырып долагымы.
Темен билен йөрмешдирип
Дызы чыкан балагымы,
Гарып гыза высал бесләп,
Даң атарна гыссандым мен.
«Ерде гойсам, ыс бор» дийип,
«Гөкде гойсам, пос бор» дийип
Гундуз ялы долагымы
Ятамда-да яссандым мен.

Акрап ели сожап-сожап,
Дөрт тарапдан шувласа-да,
Узын гиҗе дишин гыжап,
Бөри болуп увласа-да,
Буркут баба дик депәмден
Ызын үзмән сувласа-да,

Мениң үчин, догруҗасы,
Чигит ялы пархы ёкды.
Ол шатлыгым увлап, сувлап
Кемелдерден габаракды.

«БАШ САЛМАК»

Яз өзүниң бирҗе гүнүн
Өңден гизләп гоян ялы,

«Гарыплары той гүни бир
Хорламайын!» диен ялы
Булут гөчүп, үмүр гечип,
Майыл болды шенбе гүни.
Гүн догды-да, энгамлады
Гарып өйлең зөммегини.
«Шу гүн ялы болайсады
Гара гышың хемме гүни,
Ярпы-ялта еңледерди
Мен ялаклаң эмгегини!»
Диен ширин арзув биле
Дөләмизиң түммегине

Ыгыш тайдан япланжырап,
Гөз гездирдим жувазыма...
Чемче торбаң бир четинде
Поса батып, иглэп гиден
Мүченегме, мыкразыма

Өл чэгэни сүрте-сүрте
Кумүш ялы гүлбүретдим.
Сакгалымы чүрте-чүрте,
Тайпы ялы эңежигми
Тайзардыпжык ише гитдим.

Эмма шо гүн тоя бармак
Несибэмде ёк экени:
«Какам деррев гелсин диййэр!»
Дийип, сожап ылгап гелди
Тилки байың ер чекени.

Агыр палтаң ашагында
Тас бурулып йыкылыпдым.
Узын гиже ожар айрып,
Даңа голай зордан сыпдым.

Эртеси гүн хайдай-хайдай
Үч жувазы чыкардым-да,
Көр дүйэми икиндинлер
Ятагында чөкердим-де,
Хер эдимден бир гаңрылып
Долагыма гаршы-гаршы,
Өкжелерим ере дегмэн,
Гөнүлэйдим тоя гаршы.

Етеними дуйман галдым
Гул агалаң өйлерине.
Бир серетсем, булаң тутян
Етне-йүтне тойларына,
Диңе дүйн дәл, бу агшам хем
Илат бары үйшен экен.
Гөрсем, маңа баш салынян
Хезил вагты душан экен.

Той тутулян гарып өйүң
Агып ятыр эзенеги.
Мәрекәниң ярашыгы,
Той-байрамың хозанагы
Гелин-гызлар бакжаклашып,
Эеләп дур гөзенеги...
А мен болсам, мүң гөзелден
Гөзлейәрдим бир гөзели.

Чөвши ялы асылжырап
Зүррүк өйүң эшигинден,
Үзүгиниң эбшидинден,
Дурлугының дешигинден,

Чагажыклар середйәрлер
Эдил дүрбә бакян ялы.
Бу той-шовхун жахыллаң-да
Жанларына якян ялы,
Чагалардан пес отурман,
Огрын-огрын бакышярлар.
«Берекелла, алдың!» дийшип,
Бутларына какышярлар.

Менем барып гошулышдым
Жахылларың арасына.
Атам билен яшдаш өйүң
Япышсам-да ниресине,
Чүйрәп гиден гамышындан
Тутан ерим гопуп гелйәр.
Ишиги-де дызаберсең
Сөесинден сыпып гелйәр.

Деррев барып чөвшиң яндан
Келләм сыгжак дешик тапдым.

Баканым хем шолды вели,
Өзүм дуйман
элим чарпдым.

Аклым алан шол гайтарма,
Ини-бойы ойнам сере
Тилки байың кейванысын
Айлап-айлап чалды ере...
Догумсырап, элин чызгап,
О чишигиң ызысүре
Ене-де бир бай хелейи
Орта чыкды батып дере.
Мая ялы бу гайтарма
Маялыкдан дөнүп нере,
Бу чишигем юваш-юваш
Гап бөвүре сүре-сүре,

Дулда дуран дүңдерилги
Той газанна уруберди.
Гелин-гызлар өңе сүйшүп,
«Ики газан душды!» дийшип,
Пакырдыны бериберди.

Ол гайтарма гошулды-да
Гелин-гызлаң арасына,
Бир зат-бир зат пышырдады
Янындакы җорасына.

Өл дурлугы ики яна
Эмай-эмай чеке-чеке,
Онуң чакан чавушыны
Эшитдим мен еке-еке:

«Галың-галың харамхорлар
Сүңңүмизи гемиршип йөр.
Дабанмызың азабыны
Эшек ялы сүмүршип йөр.

Мал дерегне уланярлар
Доганмызы, эримизи.
Шо дейюслаң бойнундакы
Көйүп ятан арымызы

Шолаң чишик хелейинден
Үзүлипҗик делил биле,
Бир азаҗык шатланмасак,
Халыс дири үтдүлер-ле»..

«Раст айдяң, җора!» дийип,
Инчемик гыз мысса гүлди.
Онянча-да арчын Кемпиң
Сыгыр ялы
Байры аялы
Мыш-мыш эдип зомап гелди:

«Ханы, сен гыз, пәлван болсаң
Ене-де бир орта чык-ла.
Гайратыңы бир сынайын,
Чавушыңы оннаң чак-ла!»

Дийип, гызың голтугындан
Гечирди-де эллерини,
Хайбат билен гүжеңледи
Билезикли голларыны,
Шагырдатды сачларының
Шир суратлы пулларыны.

Бейле күмүш манатлары
Дүйшүнде-де гөрмедик гыз,
Эмма велин чөрек диләп,
Кишә элин сермедик гыз

О хелейиң халта ялы
Эмҗеклерне гөвсүн басып,
Харам яглы гапыргасын
Атагзы дек говруп-гысып,
Дулда ятан дашсыз сока
Гүтүледип басды вели,
Богсы чөзлен янлык ялы
Зовлап чыкды әхли ели...

«Дызавергин ене!» дийип,
Гүле-гүле арам тапдым.
«Алмытҗыгңы алдың!» дийип,
Илден соңам элим чарпдым.

Эл чарпанма багры түтэн,
Сүйшди бэрик
Голай-голай.
Гөзлеринде окы болса
Бошатҗакды чишик хелей.
Өвсайының бозукдыгы
Ики учлы дагы дэлди.
Яссынара гайдамда-да
Гөзүн чархлап-чархлап галды.

«ГЕЛИПДИР, БИР ЗАМАН ӨТЕР ГАРЫПЛЫК!»

«Вах, менем бир гөрешседим,
Дөшлериңе багрым ойкап!»
Диен сүйҗи хыялларда
Хырчым дишлэп, башым яйкап,

Яры гиҗе өе барып,
Даңдан ука батсам нэтҗек,
Ширин-ширин дүйшлер гөрүп,
Хезил эдип ятсам нэтҗек.
Көсүк ялы бармаклары
Сыпашдырып, ойнашдырып,
Ак гошардан тутсам нэтҗек!

Башым гоюп гөк күртели
Меле гелниң дызларына,
Алма ялы яңакдакы
Пешехордаң ызларына
Яңы лебим басдым вели,
Бир сес гелди ишигмизден:
...«Бела чыксын дешигңизден,
Дивана бир сув хөдүрлэң
Гара гыллы мешигңизден...»

Вах, мешиги бар болсун-да!
Бар кейпими алып гитди,
Етип барян мырадымың
Гап билинден ёлуп гитди.
Ирден ийҗек төтегми-де
Санаҗына салып гитди...

Онянча-да
даш ишикде
Ер сарсдырды тойнак сеси.

Гөзи ёк дек күрсэп урды
Арчын Кемпиң кел мүрзеси.

Нас реңкли дишлерининң
Хоңкартды-да гэдигини,
Гамчысыны шарпылдатды
Айна гончлы эдигине.

Гөк мандала җалбарының
Учгурына хайбат берип,
Муртларының човларына
Гайта-гайта ганат берип,

Дийди: «Эртир даңдан биле
Үмүш-тамыш гараңкыда,
Гулуң оглы Мейдан биле
Гөгермели арчынкыда».

Додакларың ялашдырып,
Паллады-да улы-улы,
Дийди: «Эртир икиңиз-де
Даңдан пэлэ ураамалы!»

Эйле-бейле бийҗек болсам,
Геплемэге май беренок.
Ики агыз совал берсем,
Үчүнҗисин дийдиренок.

«Хэ, сенҗагаз,
Гаршымың сен
Ак патышаң буйругына?
Я өзүңи даңдырыпҗык
Алашаның гуйругына,
Чөлден-чөле, чөпден-чөпе,
Сейранҗагаз этмекчимиң?
Я элиңи аркаҗыгңа
Сарадыпҗык гитмекчимиң?

Буйругмыза дэл диерче
Киммишиң сен оглан» дийди.
«Көп гөрлендир сениң ялҗак
Чөп дүйбүнде тохум алып,
Чөп дүйбүнде доглан!» дийди.

Ганым гызып,
Иним диглəп,
Юмругымы даш дек дүвлəп,
Салдым велин быкындан,
Йүзинлигне язлып гитди —
Зат галмады какынындан.

Ене-де бир чененди́м-де,
Дилим дишлəп, сакландым мен...
Дандан биле
Мейдан биле
Чыг вагона окландым мен.

Мен-ə инди мен-ле вели,
Мейдан үчин агыр дегди.
Дүйн өйленен гарып йигит
Дарагт дек башын эгди.

Гөк куртели начар гелин
Багрын даглап-даглап галды.
Уясы-да булап элин,
Гара гөзүн чыглап галды.
Бүтин оба арчын Кемпə
Нəлет окап, аглап галды...

Ине, шейдип Мейдан биле
Узак ёла баш гошушып,
Гара сачлы паровозың
Тигирлерне сес гошушып,
«Кимсəге — той-байрам, кимсəге зулум.
Гыйылма, ынҗама, сабр эйле көңлүм,
Гелипдир, бир заман
өтер гарыплык»..

Дийип, зарын хиңлендик-де,
Уграбердик...
Чəре ёкды..
Арзы-халың ким диңлесин,
«Ер гаты-да, ёл ыракды»..

Гөрүлмедик мекан гойман,
Украина, Орсъет диймəн,
Чагыл ёлмы, отлы ёлы...

Ишлетдилер эшек ялы.
Ковладылар илден-иле,
Нирә барсак зулум, хиле...

Таймаз бабаң гөзлерине
Яш айланып, бирден дымды.
— Хава, яңкы Мейдан болса
Доган ялы ёлдашымды.

Өйлеринден чыканда-да
Эсси айлып,
Теңди халы,
Үч йыл гарахасса ятып,
Даянманды хәли-хәли...
«Сен җөгүлик эдйәң!» дийип,
Бир патыша генералы,
Чагыл ёлуң ортасында
Атды итин атан ялы.

Ок багрындан геченсоң хем
Өйне тарап ики әтләп,
Ахыркыҗа деминде-де
Тәзе алан гелнин ятлап,
Өзи билен алып гитди
Әхли эден арзувыны...
(Асман эҗе өл сув этди
Гыңаҗының бир човуны).

«Эйдип-бейдип
Алты айы
Арка атдым» дийип йөркәм,
Бырянскиң этегинде
Ёла шыпал гоюп йөркәм,
Гөргә якын гара җаным,
Ирелс гачды аягыма...
Чеп уйлугым сандан чыкды...
Багрым дирәп таягыма,

«Гөрмедигим гөрде галып»,
Ене гелдим орачама...

* * *

Саламымы илки алан
Ене-де шол
элхенч мама.

«Хә, гелдиңми, йигит?» дийип,
Ыңралҗырап хабар гатды.
«Меңем гелип дуршум» дийип,
Ак гашларын ойнаклатды.

«Сен нирeден гелдиң?» дийип,
Середемде аклы-хайран,
«Сен нирeден гелен болсаң,
Менем шондан гелдим» дийип,
Ќесеви дек бармакларын
Шокурдатды өвран-өвран.

Маңлайымда йылҗыраклап,
Әтишгирим ойнап отыр.
Нирде нәме иен болсам,
Нирде нәме диен болсам,
Нирде нәме геен болсам,
Өзүмден-де беледирәк,
Еке-еке санап отыр...

Чыдап билмән ичегәмиң
«Дүкүр-дүкүр — дүкүрине»,
Атландым мен бу неҗисиң
Тирсек бойлы хөкүрине.

Хүжжүк сачын айлап-айлап
Гошарыма орадым-да,
Ќеллесини ыза гаңрып,
Гөреҗине гарадым-да:

«Сен чыкҗакмы,
Чыкҗак дәлми,
Харам ганлы хөкүр? — дийдим —
Этим-ганым эреди-ле
Эде-эде шүкүр» дийдим.

«Непяглыҗа түңңүрими
Дик депәңден дүңдермәкәм,
Хык-чокуңы, азарыңы
Эбедилик диңдирмәкәм,
Баша дүшен харам товкы,
Түнегимден сайлан — дийдим —

Бир чен болды ятаныңа,
Хайсы ерден гелен болсаң,
Гум бол гелен ватаныңа,
Башга гапа айлан!» дийдим.

«Догры айдяң, йигит — дийип,
Гүлди эйменч сеси билен —
Ятаныма көп вагт болды,
Оныңа
«дэл!» дийип билмен. —

Ынсан дүнйә инен гүни
Менем биле догулыпдым.
Сениң богҗак болшуң ялы,
Өңем энче богулыпдым.
Хеммесинден
Аман сыпдым!

Энең-атаң икиси-де
Мени дулдан ковҗак болуп,
Кә ялбарып, кә гыгырып,
Кә келләми овҗак болуп,

Өмүр-бойы мениң билен
Гыр-тут болуп гечипдилер.
Ахырсоңы, мен зерарлы
Бакыете гөчүпдилер».

«Асыл, энем-атамы-да
Хеләк эден сенми?» дийип,
Келлесиниң чыкан ерне
Җөвхеримиң уҗун гоюп,
Дызым билен ики бөврүн
Гысач ялы гысыбердим.
Җөвхерими юваш-юваш
Басыбердим, басыбердим...

«Сен, хан огул,
бу кәринден
Элҗагазың гөтер! — дийди —
Мени бейдип өлдүрйәнчәң
Пышдыла түй битер! — дийди —
Мунуң ялҗак пычаклара

Дөзе-дөзе гелендирин,
Магрупдан-машрыга ченли
Гезе-гезе гелендирин,
Сен ялҗаклаң келлесини
Үзе-үзе гелендирин!»

...О бир дулда,
Мен бир дулда
Дүйрлендик-де күчен ялы,
Бир түнекде галыбердик
Пишик билен сычан ялы.

«Эй, мусаллат, ким сен? — дийип,
Пенҗеледим сакгалымы —
Дүйшүмми сен? Хушуммы сен?
Я-да гара ыкбалыммы?»

ЭШЕК-ДЕ ЁК, ТЕТҖАЛ-ДА!

«Өлмәвери эшеҗигим,
Яз хем гелер!» диен ялы,
«Әхли байлар ёк болҗакмыш,
Говалҗакмыш гарып халы».
Диен «мыш-мыш» обамыза
Улы шовхун салыберди.
Бай «тохумы»
гончларына
Гор гуйлан дек болуберди.

Нирә барсак, эшидйәнмиз
Ынкылаплы гүррүң борды.
Ики адам бар еринде,
Ики дүрли пикир барды.

Ким диерди: «Бу говгалар
Қыяматың нышанындыр».
Ким диерди:
«Догры, догры,
Байлаң ахырзаманыдыр».

Ким диерди: «Қиринискиi
Юрт башына геченмишин».

Ким диерди: «Ол-а эййәм
Келлесине гыңач орап,
Иңлисиңкә гачанмышын».

Ким диерди: «Лейлин диен
Бир патыша дөрәпмишин,
Йигренйәни — мугт иен,
Гөзлейәни — гарыпмышын».

Ким диерди: «Түркменлери
Хасам оңат гөрйәмишин.
Ким диерди: «Йүз йылдан соң
Болҗак задам гөрйәмишин».

Соңабака, молла-мүфти
Келлелерин яйкалашып,
Ясын окап, ах чекишип,
Ак эллерин овкалашып:

«Бу гүн-эрте гүнбатардан
Гүн догҗак!» хем дийишдилер.
Даг тарапдан батлыраҗык
Эшек сеси эшдиләйсе,
«Тетҗал гелйәр, тетҗал!» дийшип,
Месилерин гейишдилер.

Хер ким бир сөз тапан борды
Гетирипҗик габадына...

Огулларым, етмек үчин
Бу затларың магадына,

Бизиң ялы батраклара
Энтек вагт кән герекди.
Киме ынанҗагын билмән,
Адам бары җансерекди.

...Бәш йыл гечди,
Он йыл гечди.
«Эшек-де, тетҗал-да ёкды.
Айың, гүнүң догян ерем
Бир болшундан үйтгәнокды...

КЕМПИР КИМ?

Огулларым, бир чен болды,
Ятар вагтам голайлаяр,
Үлкерем-ә «Ятың!» дийип,
Силкмесини булайлаяр.

Он-он бәш йыл өңе бөкүп,
Тамамлайын хекаяты...
Көнелериң айдышы дек
«Адам башы дашдан гаты!»

Гөренимиз гөрги болуп,
Эденимиз берги болуп,
Төверегмиз хатар-хатар
Йүң чәкменли «гыргы» болуп,

Овкат эден гүнлеримиз
Гүлберҗигин баглаберди.
Кеммиҗиклер, тилкиҗиклер
Кирпиҗегин чыглаберди.
Таймаз болса агзың товлап,
Муртҗагазын яглаберди.

Мениң ялы етим-есир
Ерли болды, сувлы болды.
Арчын Кемпиң өйнүң ери
Шаңлап дуран ховлы болды.
Гарып иши шовлы болды.

Хакҗагазым хесиплешдим
Түссе берлен Тилки биле.
Хава, ол хем хесиплешди
Өз «миземез мүлки» биле —
Сегсен сүри гоюн биле,
Он бәш сүри йылкы биле...

Тилки байың юрдун дүзләп,
Юмуртгаҗык тогаладык.
Ерине-де бугдай экип,
Сачагмызы тегеледик.

Эесине гаргап йөрен
Гоюнларны, гузуларны,

«Хайсы яшыракка?» дийип,
Сынлашдырып азыларны,
Малың ысын алман ятан
Йуплермизе дакыбердик,
Ягың ысын билмән ятан
Күйзегула дыкыбердик.

Шейдип ғарып ожагы-да
Назы-ныгмат биширберди...
Обамыз-да юваш-юваш
«Көне түйүн» дүшүрберди.

Баш салнанда, Таймазгулың
Гөзүн чархлап бакан ери,
Шол гайтарман
бай хелейин
Айлап-айлап йыкан ери,
Арчын Кемпиң байрысыны
Дашсыз сока дыкан ери —

Баламызың, чагамызың
Йүрегиниң өрки болды.
Акжа мекдеп, акжа ясли
Обамызың гөрки болды.

«Шу гүн тойда йыкыламда
Чапак чалды бир гул —
дийип —
Хелейини шейтдиренден
Түнегинде богул!» дийип,

Арчын Кемпиң хелейиниң
Йүзүн йыртып ятан ери,
Эртеси гүн келже мүрзәң
Ач быкынын тутан ери,
Мейдан билен мен етими
Пәлә нәхак сатан ери —

Артелмизиң башлыгының
Столуның ери болды.
Депәмизде гызыл байдак
Багтымызың зери болды.

Эҗем бендәң гөзяш дөкүп,
Гара гүнүң кешгин чекип,
Халлан атып өтен ери,
Какам бендәң көвүш тикип,
Ики шая гөзүн дикип,
Соңкы пеллә етен ери,
Ювха ялы шол кемпириң
Йылан болуп чакан ери,
Гүл өмрүмиң ярпысыны
Гара ере дыкан ери,

Аклым алан гайтарманың
Багтым үчин душан ери,
Ак камыс дек долак билен
Бир петири җошан ери —

Таймаз бегиң шу отуран
Бәш отаглы җайы болды.
ШОЛ ГАЙТАРМА —
АСМАН ПӘЛВАН
ТӨРҮМИЗИҢ АЙЫ БОЛДЫ...

Отуранлар гуванч билен
Серетдилер Асман эҗә...
Таймаз болса лох-лох гүлүп,
Эййәм дегйәр Галкан гоҗа:

— Хәли, гыз-пыз дийиленде
Яман өңе мүңзейәрдиң,
Алкымыма дыкылҗырап,
Учҗак газа меңзейәрдиң.

Ынха, шо гыз диййәним-ә
Шу ак гыңач пыядадыр.
Гүйчҗагазы хәли-хәлем
Сеңкиден-ә зыядадыр.

Чекинмесең бар голайна! —
Дийип гүлди Таймаз баба,
Галкан гоҗа гантдыр өйдүп,
Элин сокды чаллы габа.

— Ганда герә сувгуракмы?
Хә, ийибер, Галкан молла!

Гөк чай билен агаран хем
Гелишмежек нәрсе дәл-ле! —

Дийип, Таймаз Галкан гожаң
Тирсегине какды вели,
Гизленере ер тапмады
Агаранлы, түйлек эли...

Таймаз баба гуршуп гиден
Аякларын язышдырды,
Эндик эден эли биле,
Отлучөпүң тили биле,
Азыларын газашдырды.

— Огулларым, шу гүлкини
Кем этмесин, дынчлык болсун,
Ленин бабаң тутан ёлы
Ил багтына, ровач алсын!...

Онянча-да, бир йигдекче
Сабры етмэн галды ерден:
— Ери, онсоң, Таймаз ага,
Нэме хабар о кемпирден?

— Хава, онсоң юваш-юваш
Йүзүм йүзе меңзэберди.
Сөзүм сөзе меңзэберди.
Гарным гарна,
Бурнум бурна,
Гөзүм гөзе меңзэберди.
Гысыр ятан чуваллармың
Гарынжыгы тыңзаберди.

Гош өкүзиң дерегине
Ичи жанлы демир гелди,
Яндак, ёвшан дерегине
Ожар гелди, көмүр гелди,
«Галкынмалы гарып!» дийип,
Москвадан эмир гелди.
Тебип ерне доктор дөрэп,
Өмрүмизе өмүр гелди.

Йөрэп башлан багтым ялы
Эдимим-де тизэберди.

Душуп башлан сакгал-сачым
Юваш-юваш гүйзәберди.

Ине, онсоң хәки кемпир
Көне көвшүн шаркылладып,
Чүйрәп гиден хасасыны
Асса-асса тыркылдадып,
«Тайдыртмадың, Таймаз!» дийип,
Овшанаклап өйден чыкды...
Бу нәгехан —
дулумызы
Саклап ятан М ә т ә ч л и к д и.

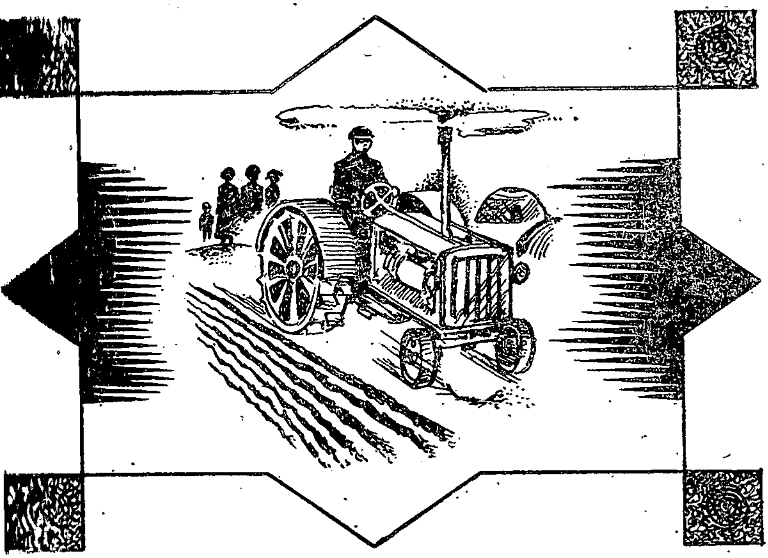

ИКИНҖИ КИТАП

ТАЙМАЗ БАБАНЫҢ ГИРИШ СӨЗИ

«Бир дост бардыр — супраңдакы
Наның-ашың досты болар,
Бир дост бардыр — дулуңдакы
Галам гашың досты болар,
Үчүнҗиси сүңк достудыр,
Гара башың досты болар!»

Атам бенде
Хер гепинде
Шу сөзлери гайталарды...
Шол үчүнҗи гүрпе гирйән
Ики саны достум барды.

Биринҗиси Ёллы Гочды —
Өзүм ялы талабанды,
Икинҗиси — Чепбе Чары,
Он яшындан йылкыбанды.

Хекаятым шолар хакда,
Достлук хакда, сөйги хакда,

Шатлык хакда, гайгы хакда,
Ак сакгаллы дайым хакда —
Хоссарларың бейги хакда.
Мамыш дулуң гызы хакда,
Ышкы хакда, нәзи хакда,
Өңки гезек хекаямың
Битмән галан ызы хакда:
Оглум хакда, Асман хакда,
Колхоз хакда, дайхан хакда,
Тәзе обаң язы хакда,
Бейлекисем дүшнүкли зат —
Ким унудар өзи хакда!

«ТОРБА ГЫЗЫ»

26— Барс йылыды,
Ёлумызың дүрс йылыды —
Галың-галың ёгын байлаң
Телпегиниң терс йылыды.

«Реформа!», «Ер-сув!», «Деңлик!»
Диен сеслең кән йылыды.
Гарып иши асанлашып,
Бай гүнүниң кын йылыды.

Ёллы достум ышка көйүп,
Перванады шо йылларда,
«Мамыш байың гызы!» — дийип,
Диванады шо йылларда.

Ёллың сөййән гызы хакда
Эшдилерди шейле мыш-мыш:
Елмик гөзләп аглап йөркә
Харабадан тапылыпмыш.

Күмүшчимиз бир обадан
Йүзүк сатып гелйән вагты,
Байхатынлык харабадан
Йыгнапдыр бу гарабагты.

«Гыз герекли бардыр!» дийип,
Сувлукторба атан экен.
Ики токга керпич чая
Мамыш бая сатан экен.

Инди эййәм ниже йылың
Дул хатыны Мамышбиби,
Чагшап башлан көне дүнйәң
Байхатыны Мамышбиби
Машат агсак сөвдагәриң
«Мирас» гоян аялыды.
Кыркдан аңрык этлесе-де,
Энтек-энтек хыяллыды.

Еди йылда бәшже гүнем
Өкүнмәнди дуллугына.
Дуллугының хөзирини
Гөрйәрди ол алдыгына.

...Хава, айтсам, о бетбагт
Дул дәлкә-де дул ялыды.
Хас иррәкди. Адамсының
Ёгалмазның өң яныды.

Орачама сүйнүп-саркып,
Мамыш гелди яссынара.
Хайран галдым! Бу не вака?
Мамыш нире! Таймаз нире!

Билезикли голларыны
Чермәп дуран Мамыш гелин,
Хер элини бир ишиге
Гермәп дуран Мамыш гелин,
Кәте-кәте зерли гөвсүн
Сермәп дуран Мамыш гелин

Чала гөвнүң юка болса,
Дартжак сени жады ялы.
Йылан ялы овсун атяр
Көз кетениң сары ёлы.

Таймаз етим догуп-дөрәп
Гөрүпмиди бейле гадыр:
— Хә, Таймаз жан, гургунжамың?
Иш-даш, хемме саглыкмыдыр?!

— Хава, хава, Мамыш дайза,
Дашымыз-а ганыматдыр!

Йөне вели, ичимиз-ә
Дуршы биле җазсыз отдур!

«Оңардың-ов Таймаз!» дийип,
Ойнаклатды гөзлерини.
Ахырсоңы орта атды
Гизләп дуран сөзлерини:

— Таймаз җиги, бир хепделик
Гала[1] гитди ыкма Машат.
Шу гиҗелик бизде болай,
Мен начара гарашык эт.

Ёгса мен-ә чола дулда
Еке җаным, горкуп өлҗек.
Саргыт этдик. Эртә чыксам,
Егенҗигим гумдан гелҗек.

«Догруданам шу бичәрәң
Горкяндырам ялңыз өзи,
Бир гиҗелик бараййын,
Чекдирмәйин артык нәзи!»

Диен пикир дөрәп менде,
«Боля, дайза!» дийип гитдим,
Үч олтаңлы чокайымы
Говаллаңлап гейип гитдим.

Ынха ак өй! Ортарада
Ялманып дур ожар оды.
Хозанаклап хызмат эдйәр
Обаң атлы перизады!
Ынха гаймак, ынха месге,
Ынха бу-да токлың буды!
Етимлериң гөзде яшы
Бу ак өйүң әхли зады!..

Гапысындан гарып барса,
Гудуз ит дек үйрйән өйүң,
Бичәрелең гөзяшыны
Бәгүл эдип дүйрйән өйүң
Тәримлери алты яндан
Гысяр мени гысач ялы,

Найза болуп санжып баряр
Гатбар-гатбар палас, халы,
Ҝөвүшлериң кумуш налы...

«Ҝим нан тапмаз иймәге,
Ҝим ер тапмаз гоймага,
Ҝим от тапмаз доймага,
Бу нәтдигиң, алла-таңрым!

Ҝесевиден ук бормы?
Гара йүрек ак бормы?
Бу залымлык ёк бормы?
Алла-таңрым? Алла-таңрым!»

Дийип, көне гошгуҗыгмы
Яда салып,
Дири көйүп,
«Бу хеззетлең ызында бир
Чөп болмаса ягшы!» дийип,
Бир азаҗык ымызгандым
Эшеклериң овазына...
Бирден бокурдагым гиҗэп,
Үсгүрдим мен ыз-ызына.

«Үшйән болма, Таймаз!»
дийип,
Тарса турды Мамыш гелин,
Бәшлик чыраң бурмасыны
Ашак бурды Мамыш гелин,
Ёрганымың ашагына
Күрсәп урды Мамыш гелин.

«Менем үшйән, Таймаз!» дийип,
Ягырнымдан җайлап алды,
Яңагымың хер йүзүнден
Бир «лукманы» тайлап алды.

«Оглан болма, Таймаз!» дийип,
Алдым-бердим эдип баряр.
Хер ничикдир, эркек киши,
Эркем элден гидип баряр.

Онянча-да, «акбай» агсак
Гөзенекден үйрүп гитди.

«Дайза-а!» диен оглан сеси
Депе сачым дүйрүп гитди,
Таймаз етим зовлап чыкып,
Сыгыр дөлә гирип гитди.

Сары сыгрың бир ян шахы
Илди йыртык балагыма.
Мамыш байың йымпык сеси
Дурман етйәр гулагыма:

«Гелевери, гелевери
Нуры-дидәм еген җаным!
«Дайза» диен диллериңе
Гурбан болсун ширин җаным!
Вах-ей, эртир герсиң өйдүп,
Янҗа ука батсам нәтҗек!
Ишиге-де таяк гермәп,
Загырдыклап ятсам нәтҗек!»..

Егенҗигин алып гирди
Алты ганат ак өйүне.
Таймаз бегем елк ясайды
Тәримсизҗе «ук өйүне».

...Инди гел-гел,
Огулла-да
Шу шеррайың элиндеди,
О начарың әхли эрки
Шу харамхор гелиндеди.

Огулламыз шу Мамыша
Есир дүшен бир гырнакды.
Шонуң гөвнүн тапҗак болуп
Бичәре гыз диш-дырнакды.

«Ичҗек!» дийсе, сувуны-да
Сусуп берйән Огуллады,
Ювуп, чоршук геймини-де
Асып берйән Огуллады.

Тезек чөпләп, хамыр югруп,
Нан ясян-да Огулладады,
Хызматының аклыгына
Ган гусян-да Огуллады.

Огулланың топугыны
Япып дуран аждар сачы
Агылсызжа, көкенсизже
Көкерипди Ёллы Гочы.

САНАЧДАН ЧЫКАН СОВГАТ

Бир гүн агшам гүнбатардан
Киришсизже яй гөрүнди,
«Отуз гүнләп чай-нахардан
Махрумсыңыз!» дийип дуран
Йитигсиже ай гөрүнди.

«Отуз гүнләп ач гезйәниң
Женнет болса баржак жайы,
Отуз йыллап ач гезйәне
Хайсы ерден бержек пайы?»

Дийип, бизем үч дост болуп
Яш айладык гөзүмизе,
«Хакгай-хакгай, ай жан!» дийип,
Сылдык оны йүзүмизе.
Йөне вели, ай бичәре
Дүшүнмеди сөзүмизе.

«Харам байлаң келлесини
Какаймасак еке-еке,
Айдан бизе женнет ёкдур,
Байдан бизе женнет ёкдур
Өләйсек-де бөке-бөке!»

Дийип, бәлчик килванымыз
Гыжырдатды дишлерини.
Онянча-да Ёллы гелди
Гайшардыпжык дөшлерини.

«Өвлйәкессин, меӊ үчин-ә
Кем шекер дәл яремезан!
Огулламы гөрүп гайтжак!
Ненең гөрйәң Шемси килван?
Сиз отурың, хәзир гелйән!».

Дийип, Ёллы саначжыгын
Келлесине гейип гитди,

«Мунуң ялы делил тапсам,
Сындырмарын!» дийип гитди.

«Ораза гелди хай биле,
Бир мележе тай биле,
Тайы батга батанда
Чыкаралын «хай» биле.
Несип болса, шу гышы
Яз эдерин той биле....»

Арт аягын ере дирэп,
Гума гарып яглак эти,
Санаважа сесин гошяр
Мамыш дулуң агсак ити...
Онянча-да гөтерилди
Гапыкилмиң бир ян чети.

«Йит-э, харам өлмүш!» дийип,
Ылгап чыкды Огулла гыз,
Яма-яма гөк көйнекли,
Окарасы ногуллы гыз.

Габакларның ашагындан
Йылгырды-да Ёллы Гоча,
Ак ногуллы окараны
Агдарды гыз бош санаҗа...

Өе гелип саначҗыгын
Силкди вели сачагына,
Акҗа ноглуң арасындан
Дөрт эпленен йүпек тахя
Бөкүп дүшди гуҗагына.

«Бу акгайма тахяҗыгы
Ненең гөрйәң, Таймаз шепе?»
Дийип, Ёллы дириң-дириң
Товсуберди түйнүкйүпе.

...Ремезанчы чагалара
Пайлашдырып әхли ноглы,
Тахяҗыгын багра басып,
Ука гитди Гочуң оглы.

* * *

Тилки байлаӊ йүӊүн дарап,
Чандан «доян» Асман гелин,
Йүӊдарагыӊ агзын сарап,
Дулда гоян Асман гелин,

Ишикдәки ожагмызда
Унлы сувы булап отыр.
Пишижегим мав-мав эдип,
Бир чемчежик диләп отыр.

Ожакдакы гаты төӊӊе
Юваш-юваш өчүп баряр...
Бир серетсек, гапымыздан
Огулланыӊ эжелиги
Мамышбиби гечип баряр.

Сыпашдырып башындакы
Адам бойлы сокусыны,
«Тоба, тоба! Таӊрым!» дийип,
Йыртыберди якасыны.

«Боласы бир зыгыр-зыгыр
Гатнамаӊ бар диййәдим-ле,
Дүйбүниӊ бир чөпи барын
Мен гөргүли дуйядым-ла!»

Дийип, Ёллыӊ тахясыны
Гарбап алды келлесинден.
Бир серетсем, хайярсырап
Ашып баря пеллесинден.

«О тахяны алжак болсаӊ
Кән шатылар гөрсеӊ герек!
Бөрүгиӊе сув долдурып,
Отуртмакам түӊчә дерек,
Гыӊажыӊы гөнелт!» дийип,
Сүйшдүм вели голай-голай,
Тахяжыгы оклады-да,
Сүзүберди «батыр» хелей.

«Тоба! Иле печан болдук!
Нәме диер гөрен-эшден?

Бу затларың гөнезлиги
Харам сачы кесилмишден!

Гиже-гүндиз дүмтүнҗирәп
Бир тахяҗык тикйәди-ле,
«Җигим җана!» диен болуп,
Йүпеклериң говсун алып,
Җәхегини чекйәди-ле!

Серетсене, харам тулаң
«Җигим!» диййән гулҗагазын?
Барайдыгым, дамагыңдан
Согурарын дилҗагазың!»

Хүңүрдисин пессайладып,
Обаң ичин сырып гитди,
Бурум-бурум гөк түссели
Ак өйүне гирип гитди.

Гедем өйүң түйнүгинден
Зовлап чыкян
узын түтүн,
Улалдылан көлгеси дек
Гапыдакы ярак итиң,
Гарып өйлең ёкарсындан
Гүнбатара сүйнүп баряр.
Түссеси-де ите меңзәп,
Депәмизден үйрүп баряр.

ШУМ ХАБАР

Эртеси гүн Ёллы биле
Ише гитдик экиз ялы.
Бир серетсек, өңүмизден
Тозанладып такыр ёлы,
Тувак гепчи етип гелйәр
Йүпден бошан өкүз ялы.

Бу хелейден хош сөз эшдип,
Шадыяна гүлйән ёкды.
Ер йүзүнде бир геп болса,
Шондан озал билйән ёкды.

Бирден бизе гөзи душуп,
Хаяллатды эдимини.
Дили биле ялмашдырды
Алындишиң гәдигини.

— Тувак дайза, нирә баряң?
— Тоя барян! Тоя, тоя!
Огулланы чыкарялар!..
Гөйә бирден әпет гая
Депәмизден ашак ийнди.
Ёллың йүзи дөрт ювулып,
Дөрт серилен эсгә дөнди.

— Огулланы-ы?
— Чыкарярлар?!
Сүйшдүк оңа голай-голай.
(Ёллың гыза ашыкдыгын
Биленокды, бу шум хелей!)

— Хава, хава, шу гүн өйлән
Апарялар әрсек гызы...
Онуң гөзүн гапса герек
Мамышбибиң берен дузы!..

— О нә болуш? Нәме геп бар!?
— Ай, о туланң гепи кәнмиш...
Он бәшине етип-етмән
Эййәгачан месиргәнмиш!

Еңи ёлук бири билен
Гачжак болуп йөренмишин,
Онуң тикен тахясыны
Мамышбиби дүйнүң өзи
Бир батракда гөренмишин!

Йөне велин, иле айтман,
Эденмишлер бассыр-юссур..
Өтен агшам гоңшы оба
Чапар ёллап хасыр-хусур
«Огулланы тизирәжик
Йыгнаң!» дийип гайдыпдырлар,
«Сәхет диймән, пәхет диймән,
Гелналжыңыз эртир өйлән
Гелсин!» дийип айдыпдырлар.

Огулла гыз адаглымыш
Чолпы моллаӊ оглы билe,
«Гөрмежегим моллаӊ оглы!»
Диййәрмишин харам тула!

Моллаӊ оглы, энәӊ дузы
Гапса герек гөзлерини!..»
Тувак шумчы гутарды-да
«Дабаралы» сөзлерини,

Хийле бир зат айдан ялы,
Сыпашдырды гашларыны;
Силкинҗирәп шагырдатды
Зер-күмүшли дөшлерини.

«Чилимиӊи ташла!» дийип,
Гулак этим иййән Ёллы,
«Сакгал-сачым үтселерем,
Мен-ә чекмен!» диййән Ёллы,
«Шо халтаӊы бәригем ал!»
Диенини дуйман галды...

ЧЕПБӘӉКИДЕ МАСЛАХАТ

«Йыкыл, юмрул гара дүнйә,
Маӊзы хеӊлән порсы чигит!..»
Дийип, ажы теммәкиниӊ
Соӊун какды ашык йигит.

Уградык биз сүӊк достумыз
Чепбәӊ янна, гума гаршы,
Дийдик: «Белки, чәре тапар
Гара даг дек гама гаршы!»

Чепбе гарып, өӊем айтдым,
Он яшындан йылкыбанды.
Барлыларыӊ зулумындан
Нерессәниӊ багры ганды.

Догумлыды. Мүшгил иши
Асан эдйән мерт йигитди.
Досты үчин җандан гечҗек,
Намыс үчин ганын сечҗек,
Айдан сөзи перт йигитди.

Чепбе хакда бир вакаҗык
Айдайын мен өңи биле! —
Дийип, Таймаз өзи дуйман
Дерин сырды еңи биле —
...Огулларым, о дөврүрде
Өмрүң хайып өтмелиди,
Ачгөз молла, надан
тебип
Нәме дийсе этмелиди.
Гөкбогмалы чагаң болса,
Илки душан гыр атлының
Диен сөзи битмелиди.

Бир гарыбың яш аялы,
Тебиплериң дийши ялы,
Гөкбогмалы көрпеҗигин
Багра басып узынлы гүн
Сакланмышын улы ёлы.

Гүнбатардан етип гелйән
Хоржунлары пуллы мүрзе,
Аты йүпек җуллы мүрзе,
Аягының икисинем
Бир тарапа атып гелйән,
Бурнун гөге тутуп гелйән,
Нарпыз барын сатып
гелйән
Ики гөзи шуллы мүрзе

«Гарлаваҗын» горгунладып
Етйәр энәң деңесине,
Гөкбогманың дерманыны
Сорапмышын гарып эне.

Эллеринде ойнакладып
Күмүш саплы гамчысыны,
Гарып энәң өң янына
Пүркенмишин гөк насыны:

«Чөп дүйбүнде дөрәнлериң
Нас болармыш эми-ёмы!
Үч вагтына ялат шоны!
Хә, ене-де арзың бамы?»

Йылкыларын гуя тарап
Сүрүп барян Чепбе чопан,
Ини диглэп вагшы сөзден,
Атылыпдыр мисли сапан:

«Насың гүйчли дерман
болса,
Кел келлэңе, йүзүңе чал,
Бири ая бакып дуран,
Бири шетдалы какып дуран,
Яңагыңа акып дуран
Дамакган дек гөзүңе чал.

Өңүңе чал, ызыңа чал,
Эпилмейэн дызыңа чал,
Эгер саңа чөп дүйбүнде
Дөрэн чага герек болса,
Күле казың ышкы билен
Дөлэңизде тохум алан
Өз чөпдүйби гызыңа чал!»

Арчынмызың мүрзежигин
Ине шейдип чакыпды ол,
Гара тамда үч йыл ятып,
Өтен томус чыкыпды ол...

— Бо-хов, бо-хов, бирден йөне
Гүн гайрадан догаймасын!
Дүйшүммикә, хушуммыка?
Гөз-дил бери дегэймесин!

Элимизи вагты биле
Гойбермеди Чепбе чопан.
Отурмага, гүрлешмэге
Май бермеди Чепбе чопан.

Кепбэң гүнеш тарапында
Язды деррев ойлугыны,
Он бэш йыллап аяз ийип.
Он бэш йыллап гүне көйүп,
Бар газанан байлыгыны.

Ойлук онуң дүшегиди,
Ойлук онуң яссыгыды.

Ойлук онуң сачагыды,
Ойлук онуң поссуныды.

Маслахаты җемледик биз
Шол ойлугың аркасында.
(Чын дост үчин герек болса,
Болмаз экен горкы сенде!)

Достлук үчин, Вепа үчин,
Сөйги үчин герек гүни,
Аҗалың хут агзына-да
Итер экен йүрек сени...

Йылкыларың арасындан
Үч бедеви сайлап-сечип,
Гуйы сувлы мешигмизден
Хер хайсымыз бир җам ичип,
Юваш-юваш өпүшдик-де
Эрмизиң гашы биле,
Бадымыза дурман гечдик
Гелналыҗың душы биле.

Ене бирден төвереклэп,
Ызымыза чапан болдук.
Телпегмизи гөге оклап,
Пөкги ялы гапан болдук.

«Гиҗэ галан атбашчылар»
Дийишдилер гыз-гелинлер,
Керешмели бакышдылар
Кетениси көз гелинлер.

* * *

..Җуван яшың дэлилери —
Таймаз, Чепбе, Ёллы ашык.
Яшлыгмыза йүзлендик-де,
Дийдик:
«Бизи голда, Яшлык!

Сенден өзге диргегмиз ёк,
Етимлере етир көмек!

Уллакаң бир дилегмиз ёк —
Бизе диңе
Бир гыз герек!»

«Шондан улам дилег бормы!?»
Дийип, Яшлык гүлди лах-лах:
«Бу топрагың аркасында
Ах чекип йөр нәче саллах!

Бу дүнйәниң голтугында
Нәче-нәче мугжузет бар,
Нәче-нәче бимыратлык,
Ене шонча мүҗеррет бар!

Ери, олаң хайсысына
Берейин мен онча көмек?»

...Даргурсаклык этме, Яшлык,
Хеммесине көмек
Герек.

КЕҖЕБЕ

Тиркешикли отуз дүе
Мытдыл-мытдыл йөрәп баряр.
Кеҗебеде Огулла гыз
Эндам-җаның бүрәп баряр.
Галың хелей
уз яшыныл,
Сүйнүп-саркып, эрәп баряр.

Өз гөвнүне гыз гелинлер,
Сөзҗагазы дуз гелинлер,
Пукараның гөзяшындан
Сепин дүзән «уз» гелинлер
Бөврүн тутуп кикирдешйәр,
Сувкәди дек лыкырдашяр.

Хер хайсысы бир зат дийип,
Габаярды Огулланы:
— Аю, Җемал, гөренсиң-ле
Гарыш бойлы шо келханы!

— Вах, о кели бу якада
Танамаян җандар бармы!
— А гыз, хеем шоң гуҗагна
Йүрек эдип гирип бормы?

— Оны хакыт өңңин гөрдүм,
Мышылап йөр сыгыр ялы,
Вах, келле-де келле вели,
Гөзлери хем гызарып дур
Гана гачан багыр ялы.

— Вах, хава-ла, Айнабат җан,
Ики гөзем шуллумышын!
— Шулы биле нәмишиңиз,
Җубүҗиг-ә пуллумышын!?

— Вах, сен онуң пулы биле
Огшашҗакмы, Сона гелин!..

Гелин бары җак-җак гүле,
Бошадярды әхли елин...

Бизем бәрден гүлен болуп,
Гошулярдык шагалаңа.
...Кеҗебели гызыл мая
Дырмашанда ак алаңа,
Әпет гомы еңип барян
Гәми билен чалымдашды,
Лабырыны атҗак ери —
Той обасы хениз дашды.

Дөрт аяклы бу «гәмини»
Орта ёлда дурузмага,
Гелналыҗың депесинде
Гурт ойнуны турузмага
Үч йигидиң үч йүреги
Үч тарапдан топулярды.
Шо ягдайда, ниредендир,
Бәлчиклик хем тапылярды.

Чокайымың бурны билен
Какдым Ёллың долагына,
Бәрисине бакды велин,
Чавуш чакдым гулагына:

— Хол, гөк дүйәң үстүндәки
Билезикли меле гелин,
Он бармагы көкенленен
Он йүзүкли меле гелин,
Серетсене, Ёллы гардаш,
Гөзи билен ийди сени,
Мегерем, ол Огулладан
Бетеррәҗик сөйди сени!

Якма бейле,
Мелхем эйле
Меле гелниң йүрегине!
Белки, шоны әкидерис
Огулланың дерегине?

— Валла кессин,
шу ягдайда
Оюн дүшйәр сең ядыңа! —
Дийип, Ёллы гамчы билен
Қакды мениң бир будума.

Хышы-вышың өзи хакда
Гидйәнини дуян гелин,
Қешделенен еңсапылы
Гызыл махмал геен гелин
Гашларыны сыпашдырып,
Ики яна товланярды,
Агзындакы яшыл яшмак
Дурдугыча сувланярды.

Эндам-җаны сув болса-да,
Бизден оңа харай ёкды:
Ашык йигит кеҗебеден
Башга зады гөренокды...

Юваш-юваш гысмылҗырап
Қеҗебәниң алкымына,
Гөречлери гамашыпды
Ак алкымың ялкымына.

...Галың-галың мес хелейлер
Чейнәп бар яр Огулланы.
Гүйчлериниң етдигинден
Ойнап бар яр Огулланы.

Сувулган дек ики хелей
Хасам бетер айнаярды,
Келчиклигиң гөзүн дешип,
Гояр ерде гоймаярды:

— Аю, Җемал, гөренсиң-ле
Гарыш бойлы шо келханы!
Келлесини гашатмага
Алярмышын Огулланы!

— А, гыз, Шәник, нәме бейдип
Горкузярсың Огулланы?
Гашан вагтың дырнагыңа
Хына бормуш келиң ганы!

Бизем җак-җак гүлен болуп,
Гысмылҗыряс юваш-юваш.
Суссумызы басмарлаян
Ганың ысы гелйән сөвеш
Ачып эйменч холтумыны,
Өңүмизде гарашярды.
Йүреклермиз ол холтума
Өзүн бермән гөрешйәрди.

— Кешдиң чекип, ятып бормы
Келим-келим кетир биле,
Кели ёлда ятыр биле?
Өзүн билен адам үчин,
Вах, хәзирем бир пилле-ле! —

Дийип, дөши янлык ялы
Апыш гелин җыкырдады.
Бирденикә, Ёллы Гочуң
Үзеңниси шакырдады:

«Догры айдяң, «вели» гелин,
Хәзир шу-да бир пилледир.
Йөне велин, Огулланың
Кесук ялы бармак билен
Гашаҗагы шу келледир!»

Дийип, Ёллы гамчы биле
Шырдагына җайлап урды,

Онянча-да Огулла гыз
Гөк куртәни айлап урды.

Гөзлерими човлап гитди
Юмрук ялы чишен гөзлер,
«Я атам жан,
Шехит атам,
Өзүң етиш!» диен сөзлер
Гулагымдан бейнә етип,
Йүлүгими даглап гитди.
Ёллы гызы гужаклады,
Гызың эли Ёлла етди.

Башындакы гөк күртеси
Кеҗебеден илип галды,
Кетенининң бир еңини
Гара хелей бөлүп галды.

«Гелин гитди, гелин!» дийип,
Гелин бары мәләп галды,
Элти болҗак тулум хелей
Сыгыр ялы молап галды.

Эдил биле битен ялы
Дордепелиң сагрысына,
Огулла гыз дүшүберди
Әхли ёллаң догрусына,
Эмай-эмай гысмылҗырап
Өңүндәки «огрусына»,

Кетенисин байдак ялы
Ловурдатды гидиберди,
Таймаз бегем биз
көйнегин
Шовурдатды гидиберди.

Огрымызам, ковгымызам,
Хеммеҗеси өзүмизден:
Чепбе пәлван «Тутуң!» дийип,
Кован боляр ызымыздан. —

«Эдил гөге учсаңыз-да,
Сыпмарсыңыз өңүмизден!»

Диен болуп, гыкув салып,
Арлап гелйәр деңимизден.

Эмма вели, үч бедевли
Газап донун гейип гелйәр,
Ыкҗам дүшүп ызымыза,
Гаргап огул-гызымыза,
«Етдим, етдим!» диййип гелйәр.

«Сен Ёллы җан, башың чара
Аркандакы гызың биле!
Несип болса, хә дийман кәң
Етер достлаң ызың биле!

Индиден соң элден берсек
Аркандакы перизады,
«Намарт оглы Намарт» болсун
Сениң достуң Чепбәң ады!»

Кетенили Огулла гыз
Меңзәп бáряр гызыл көзе...
Атлармызы сакга дурзуп,
Җылавлары бурдук ыза.

«Етдим, етдим, етдим!» диййип,
Йыгрып гелйән пыядалар,
Гынларындан җөвхерлерин
Согруп гелйән пыядалар

Пычакларын гүҗеңлешип,
Җылавларын чекди бирден,
«Җан герекми, пычак?» дийшип
Хайкырдылар ерли-ерден.

Ёлдашларна бир зат-бир зат
Пышырдады үчүң бири.
«Келләң герек, келләң!» дийшип,
Үчүси-де эңди бәри.

Гара ерден от сычрадып
Тойнакларың демир налы,
Атларымыз чарпайына
Гөтерилди дүлдүл ялы.

Гуш бурунлы, гырчув киши
Ловурдадып пычагыны,
Депесинде шовурдатды
Күмүш гамчың сечегини.

Бирден бир зат уйлугымың
Юмшак ерин серпип гитди,
Менем урдум гезлигими,
Сүңке дегип тырпып гитди.

Гамчы биле айлап-айлап,
Агзы-кессир чалдым вели,
Богазымдан жайлап тутды
Гечисакгал гожаң эли.

Онянча-да, арка йүзден
Чепбәң эли пейда болуп,
Чал сакгаллың еңсесинден
Бүргүт ялы пенже салып,

«Ынха саңа гелин!»
дийип,
Сакгалындан айлап чекди,
Элиндәки ак саплыны
Ачбыкына бойлап чекди...

Йылдырым дек сүйнүп гитдик...
Алнымызда — гүнүң нуры,
Сагымызда — гөм-гөк майса,
Солумызда — яшыл өри.

Гарагөрнүм гүндогарда
Түсселәп дур чопан гошы,
Гызыл-элван дегре-дашы...
— Салам саңа, алабахар!
— Салам саңа, язың башы!..

«ГЕЛ, АРКАМА МҮНГҮЛ ИНДИ!»

«Огулла гыз, дүнйә дийсең
Гел, аркама мүнгүл инди,
Эссиң айлып йыкылар сен,
Гөзүң мәхкам юмгул инди.

Кайдан гелгип, кайга элтей,
Гөз гөрмеен жайга элтей,
Алты айлык ёлга элтей,
Кераматым гөргүл инди...»

Диен болуп ашык йигит
Йылдырым дек сүйнүп баряр,
Яшыл байрың депесинден
Ашгабада инип баряр,
Аркасында Огулла гыз
Шум тәлейден дынып баряр.

* * *

Ишлеримиз шовлужады,
Муртларымыз товлужады,
Олжажыгмыз агыржады,
Йүрегимиз сувлужады,

Жылавмызы догры тутуп,
Писинт этмән башга зады,
Ер гыратлап учуп баряс,
Назар алып Ашгабады.

* * *

Бир махаллар, пәледекәм,
Гиң маңлайлы, Борис атлы
Бир кеселбент достум барды.
Ерлиги хем ашгабатлы.

Агыр дерде чыдай-чыдай,
Ахырсоңы ян берипди,
Бырянскиң жеңңелинде,
Өз элимде жан берипди.

«Таймаз доган, аман гайтсаң,
Өе баргын — дийипди ол —
Ашгабатда какам бардыр,
Хабар бергин» дийипди ол.

Пәлеликден гайдышыным,
Весъетини битирипдим,
Саша дайың гаршысында
Йүзүм саллап отурыпдым.

Шум хабары зордан айдып,
Гөзде яшым сечипдим мен,
Ярты булгур каков чайын
Дүвнүп-дүвнүп ичипдим мен.

Бар максадым, ашыклары
Шолаң өйне етирмекди,
Гопгун-говур ятышянча,
Пеналанып отурмакды.

Инип гелйәс Ашгабадың
Гөк гыртычлы депесинден...
Бир уллакан керпич җайың
Ховалалы депесинден
Ловурдаян гызыл
байдак
Җаклышанда гөзүмизе,
Гөрен ялы тәзе айы
Сылдык оны йүзүмизе.

«Гызыл байдак, гызыл
йылдыз
Гарыпларың хак хоссары!»
Дийип, онуң тарыпыны
Эшидйәрдик он йыл бәри.

«Бу гүн сениң гиң саяңа
Гарып биле Сенем гелйәр,
Еңиёлук Таймаз билен
Пена истәп менем гелйән!»

Дийип, Чепбе өзбашына
Байдак билен гүрлешйәрди,
Ал байдагың белент башы
Асман билен бирлешйәрди...

Етип-етмән атдан дүшүп,
Сыпырдык биз җулларыны.
Сыпашдырдык сагрысыны,
Ялларының теллерини:

6 «Сув айланып, ахырсоңы
Ярыгыны тапармышын,

Ат айланып, ахырсоңы
Газыгыны тапармышын.

Аман барың, жанаварлар,
Аман барың жайыңыза,
Ашыклара мырат бермек
Душди ыкбал пайыңыза!»

Гызып дуран онки тойнак
Гөтерилди ыза тарап...
Таймаз сүйшди Чепбә тарап,
Ёллы сүйшди гыза тарап.

Дашлы ябың бойы биле
Сиңип гитдик Ашгабада.
...Гелин гелйәр! Гелин гелйәр!
Ач гапыңы, Саша дәде!

Сең пенаңа гачып атдык
Шеригатың газабындан...
Я-да мыхман гелжегини
Аңдыңмы сен озалындан? —

Акжа жайың түсселәп дур,
Айнаң ачык, гапың ачык.
...Гөрмәниме көп вагт болды,
Эзиз атам,
Халың ничик?

«ТАЙМАЗ МОЛЛА»

«Халым бәшлик, диңе бәшлик!»
Диййән ялы Саша дайым,
Үч етимиң яңагындан
Өпүп чыкды гайым-гайым.

Огулланың яңагындан
Сыпады-да тайлы гезек,
Дийди дайым:
«Өпмек нельзя,
Бу яңаклар Ёлла герек!»

Хасыр-хусур нахар гоюп
Послап гиден чоюн пеже,

«Әтияч хем — багтың яры!»
Дийипдирлер дийди гожа.

Донумызы, телпегмизи
Ерземине салып гелди.
Голтугына бир дүвүнчек
Көне гейим алып гелди.

«Огулларым, хәзирликче
Гүлкиңизи гоюң — дийди,
Айнаң янна барындаҗык
Шу затлары гейиң!» дийди.

Деррев гейип гелдик вели,
Гечди ене дашымыза,
Дийди: «Деррев сабын чалың
Сакгалңыза, сачыңыза!»

Эңегмизи тайпы ялы
Тайзардыпҗык гойды гожа.
«Герегиңиз сакгал болса,
Ене чыкар!» дийди гожа.

Йөне вели, гейиндирмек.
Агыр дүшди Огуллаплы.
Хөре-көше этдик вели,
Ол хем алды төвелланы.

Эңегимиз кәшир ялы,
Сакгалымыз ерде ятыр,
Огулла-да ашак бакып,
Еңи билен йүзүн букуп,
Ёллусына чавуш чакып,
Каков чайын сүзүп отыр.

Айна бакып,
өзүмиз хем
Танамадык өзүмизи.
(Ынха инди ковгучылар
Ызлаберсин ызымызы!)

Эгнимизде көне пенжек,
Башымызда яглы папак.

«Яша, ишчи сынпы!» дийип,
Саша дайы чаляр чапак:

— Бу гүн бизе дөрт баласын
Совгат берди дайхан халкы.
Бир гыз билен үч йигитлик
Артды бизде ишчи сынпы!
(Әпишгелең пердесини
Йыртып баряр шовхун-гүлки.)

...Онсоң, ине, огулларым,
Тутулыжа, такыр дулда,
Ашыклара ника гыйды
Папаклыжа Таймаз «молла».

«Огулла гыз, векиллиги
Киме берйәң?» дийдим вели,
Саша дайың тарапына
Узалайды гызың эли.

«Шу гүн ичмек
харам болса,
Хас көпелсин шейле харам!»
Дийип, бизем гожа биле
Чакышдырдык йүзже грам.
Йөне вели Огулла гыз
Гөвнемеди, этди карам...

Саша дайы камыс тутың
Бир четини гөтерди-де,
Пьянлыга салан болуп,
Энтиреклән болан болуп,
Ашыклары керебадың
Ортасына итерди-де —

«Иркилжирәп-отурмаң-да,
Гириң камыс «тама» — дийди—
Никажыгңыз гыйландан соң,
Дийилжек зат дийленден соң,
Ийилжек зат ийленден соң,
Йүрегңизиң атыгыпжык
Дурандыгы дуйландан соң
Индикиңиз нәме? — дийди,
Гириң камыс тама! — дийди —

Йөне вели, ёрганымыз
Бир азажык юкаракдыр,
Айыплашма, Ёллы балам,
Бу гүн саңа
совук ёкдур!»

Хезил эдип гезмеледи,
Элин сокуп кисесине.
Бирден онуң гөзи дүшди
Огулланың ичмән гоян
Гызыл мейли кәсесине.

«Асыл, хәлден билмәндирис,
Муны, асыл, векил пайы
Дийип гоян болса нәтжек!
Мунуң ялы ажы «чайы»
Иря эдип болмаз!» дийип,
Деӊ ярынам меңкә гуюп,
Чакышдырды Саша дайы.

Шовхун-гүлкиң арасында
Эшдиленде кәсе сеси,
Қамыс тутың аңырсындан
Гошулышды
поса сеси...

ЛЕНИНИҢ ЯДЫГӘРЛИГИ

Бир йыл гечди. Он яшыны
Той эдйәрди Шура юрды.
Гызыл-элван колонналар
Гечип дурды,
Гечип дурды...

«Ура, ура-а сенагатың
Ене-де бир кувватына!
Ура, ура, товарищи,
Ура-а, айна заводына!
Профинтерн заводына!...»

А мен болсам өзүм дуйман,
Өң хатара дыкылыпдым,
Трибуна гарай-гарай,
Тас будүрәп йыкылыпдым.

Ери, нэдип «уралара»
Гуванмасын Таймаз етим,
Профинтерн заводының
Баш ишчиси мен ахбетин!

Закаспиниң чөллеринде
Үч йыл эдик геен дайым,
Чеп эдикден бир бармагын
Газанжыкда гоян дайым,
Бу заводың иң илкинжи
Керпижини гоян дайым

Ал байдагын ловурдадып,
Трибуна етип баряр,
Таймаз бегем бир байдагың
Дессесинден тутуп баряр,
Асманымам гапдалымдан
Көчэ ялкым атып баряр.

Ак папаклы ики йигит
Етип гелйэр ызымыздан,
Икиси-де даш ерден дэл,
Икиси-де өзүмизден!

Бири Чепбе, бири Ёллы,
Гамак ялы өкжелери.
Икиси-де шол заводың
Инер ялы йүкчүлери!

Колоннамыз гечип баряр
Свободаң ортасындан...
Асманымың башындакы
Голчур-гочак күртесинден

Мүшк-анбарың ысы күкэп,
Бурнумыза уруп гечйэр,
Кэбир-кэбир рус достлам
«Счастливчик, Таймаз!» дийшип,
Дуруп, дуруп, дуруп гечйэр.

— Шу исчастйэ етжек болуп
Мениң чекен хупбатлармы,
Шу гөккүртэ етжек болуп
Кушай эден гөк отлармы

Хол байырда уйшурсеңиз
Көпетдаг хем герек болмаз! —
Дийип, менем ярымтүрки
Бәлчирйәрдим болар-болмаз.

«Неужели, Таймаз!» дийшип,
Ягырныма какяр олар,
Гүлүп кейпден чыкяр олар,
Сары гашлаң ашагындан
Доганым дек бакяр олар.

«Чөп дүйбүнде доглан!» дийип,
Хайкырылян Таймаз — беззат,
Инди бу гүн «Таймаз — друг!»
Инди бу гүн «Таймаз — брат!»
...Бу гүн бизиң шәхермизде
Гоша байрам, гоша парад,
Гоша арзув, гоша мырат.

Тойдан-тоя гечилйәрди:
Бу гүн Ленин атамыза
Ядыгәрлик ачылярды.

Гырчув баглаң ортасында
Атгайтарым илат бары.
Бәш өркүҗиң күпесинден —
Бүтин дүнйәң депесинден
Йылгырып дур халк Сердары[1]

...Ол дашларың хер нагшының
Тарыхына белет Таймаз,
Ол керпичлең палчыгының
Галыпына белет Таймаз,

Ери, ненең, кееркеклэп,
Гайшартмасын дөшлерини!
Гойберселер, өпҗек барып
Мермер секиң дашларыны!

Ол керпичлең галыпыны
Арабама йүкләп өзүм,

[1] Лениниң статуясы отурдылан бәш секи дүнйәниң бәш материгини аңладяр.

Гоша ата гамчы чалып,
Гош ганат беклэн өзүм.

Керпичлери бага дашап,
Өрүп-өрүп гоян өзүм,
«Ынха, ёлдаш инжинарлар,
Керпич тайяр!» диен өзүм.

Шол керпичлең нуры бу гүн
Чар-тарапа сачылярды —

Бу гүн Ленин атамыза
Ядыгэрлик ачылярды!

...Чеп дулугын мама дишэн.
Дув-ак сачлы бир пыяда
Гөк матаны бейлэк сырып,
Ал лентаны гыркан бада,

Гөйэ бирден
ери ярып
Чыкды Гүнүң экиз тайы!
Шамчыраг дек ловурдады
Мермер диңиң секиз тайы.

Секиз шемдан секиз тайдан
Нурун гатды гоша гүне.
Агзым басдым даш диварың
Сырча-халы гушагына.

Гөз өңүмден гечди мениң
Ол гөллери читйэн эллер,
Мүң түменлик зэхметини
Гара шая сатян эллер,

Гөз өңүмден гечди мениң
Гөзи яшлы яш гөзеллер,
Багырлары баш гөзеллер,
Гөзлериниң көкүн гырып,
Агшам ене өе барып,
Ятян ери даш гөзеллер.

«Хер ким инди өзи үчин
Уланмалы өз элини!»

Диййән ялы Ленин нуры
Гуҗаклады гыз-гелини.

Гуҗаклады тәзе дүнйәң
Дөмүп гелйән пынтыкларын —
Гөроглының, Пырагының,
Кеминәниң агтыкларын...

ЙЫЛКЫ ЙЫЛЫНДА

«Йыл башы сычан, сыгыр,
Барс, товшан, лув, йылан,
Йылкы, кой, бичин, такык,
Ит, доңуз — болды тамам!»

Огулларым, гаршыңызда
Геринйәнҗе Таймазыңыз,
Хайсы ерде җахыл болса
Гөрүнйәнҗе Таймазыңыз,
«Ким гөрешсе, гелсин!» дийип
Сүрүнйәнҗе Таймазыңыз

Шу хайванлаң бәш тапгырын
Гечирендир өз башындан...
Хекаяты башлапдым мен
26-ың яз башындан.

Басып *барсың* сөбүгине
Ылгап гечди *товшан* йылы,
Ериң-сувуң, малы-мүлкүң
Хак достуна говшан йылы.

Ызы билен *лув* йылы-да
Асса-асса йүзүп гечди,
Онлап-онлап артеллери
Сув боюна дүзүп гечди.

Ызысүре гүлүп гелди
Иң илкинҗи план йылы...
Йылан йүрек кулаклары
Далап гечди *йылан* йылы.

Шу үч йылда ызымыздан
Еди гезек чапар гелди,

«Обамыза гелиң! — дийип —
Ер-сувуңыз алың!» дийип,
Бригадирмиз Сапар гелди,
Оң дашындан Шемси килван,
Билмен, нәче сапар гелди!

Ахырсоңы үч дост болуп,
Гол гувшурдык дайымыза.
Дийдик: «Ленин хөкүмети
Асал гошды чайымыза, —

Ругсат бер огулларңа,
Ругсат бер, дайы — дийдик —
Догды инди пукараның
Арзув эден Айы —дийдик, —

Ак ганатың ашагында
Чага гуш дек сакладың сен,
Гуҗак гердиң «Балам» дийип,
Аталыгы хакладың сен,
Үч йыл болды, габагыңы
Бир йыгырып бакмадың сен.

Инди сениң галан өмрүң
Гечсин бизиң обамызда,
Гөз үстүнден яссык берип,
Хүвдүләли аямызда!»

Шейдип боюн буруп дуркак,
Йылкы йылы чапып гелди,
Москваның гуҗагындан
Тәзе хабар тапып гелди.

Дийди:
«Кулак тохумыны
Обалардан йитирмәге,
Бейик иши битирмәге,
Яш колхозлаң голтугындан
Ата болуп гөтермәге

25 мүң ишчи герек
Заводлардан, фабриклерден!»

Чакылыга йүзләп ишчи
Сесиң гошды йүзләп ерден.

Сесин гошды серпуховлы,
Сесин гошды москвалы.
Ашгабадың ак вокзалы
Гүнүң-гүни байрам ялы.

— Сиз нирели?
— Рязанлы.
— Сиз нирели?
— Ростов-донлы.
— Сиз нирели, ягшы йигит?
— Икимизем астраханлы!
Ашгабадың көчелери
Дуршы билен дел мыхманлы.

Шолар бизи халас этди
Зулмыетиң көрүгинден!
— Ай, дедушка, сиз нireden?
— Брянскиң фабригинден.

— Брянскиң?
— Хава, хава.
(Бакдым онуң ак гашына).
—Белетдирин о ерлериң
Хер кесегне, хер дашына.

О ерлериң шатысыны
Гөрендирин, дедушка җан!
Шол этекде җан берипди
Ики достум —Борис, Мейдан...
Онянча-да Барнаулдан
Гелип дүшди алты мыхман.

Ак гуҗагын ачып отыр
Ашгабадың ак вокзалы.
— Хош гелдиңиз, саратовлы!
— Хош гелдиңиз, москвалы!
Ене нәче колхозлара
Нәче ишчи әкитдикә
Шураларың демир ёлы!?

— Кырк мүң арза геленмишин
25 мүң арза дерек!

— Вах, сакгалдаш,
кырк диййәсиң,
Йүз мүңе-де етсе герек!

— Җайгөзинде Хыдыр ялы
Етишйән дост асыл достдур.
—Хава, хава, о сөзүңе
Шеким болмаз! Растдыр,
растдыр! —

Дийип, даяв ак эшекли
Чокга сакгал гоҗа биле
Гүррүңлешип бир пишекли
Гечип баряр көче биле.

«Ненең сесим гошмайын мен
Руссияның овазына!
Языӊ мени, ёллаң мени
Таймазларың колхозына,
«Ленин ёлы»[1] колхозына!»

Дийип, дайым партячейка
Арза берди сәхер биле...

* * *

Голумызы булап-булап,
Хошлашдык биз шәхер биле.

«Ене гелиң, огулларым,
Төрүм гиндир» диййән ялы,
Узын чыкан гудок сеси
Яңландырды депе-голы...

Етимлери
обасына
Алып гелди чаңлы ак ёл.
Чаңлы болса болуберсин,
Гаршылады тәзе ыкбал.

САЛАМ, ДОГДУК ДЕПЕ!

— Салам обам!
Илат бары
Гушап алды дашымызы,
Геңиргенип сынладылар
Папаклыжа башымызы.
Онлап эллер онлап ерден
Гарбап алды гошумызы.

Хеммесиниң дерди бирди:
«Бизе йөр-де, бизе йөрди!»
Таймаз етим обасында
Бейле зады хачан гөрди!

«Валла кессин, хеммәңизе
Нәдип етсин дөрт-бәш мыман?
Бөлек-бөлек болаймасак
Чәрәмиз ёк! Биз-ә хайран!»
Онянча-да эзенекден
Эбшитледи вәши килван:

«О затлара хайран болуп,
Гызыл вагтың мисе сатма!
Шу ишикден сүмүл ханы,
Бир әдимем аңрык өтме!

Бүтин обаң орталыгы
Билер болсаң, шужагаз там!
Ине, онсоң хеммә деңлик,
Вессалам, сөз тамам!»

Дийип, мениң ягырнымдан
Итди вели даяв килван,
Дүйпхалының ортасына
Вазлап гитди Таймаз пәлван...

Гөрүшмәге гелйәнлериң
Өңи бар-да, ызы ёкды.
Диңе олаң арасында
Чепбәң губа газы ёкды —

Полат уссаң гызы ёкды,
Гара гөзли Җерен ёкды.

Чепбесине үч йыл озал
Той вадасын берен ёкды.

Җерен хакда
Сарман бәлчик
Йайрадыпды шейле гүррүң:
«Әхли ишин, аладасын
Бейләк ташлап худай бир гүн,
Кейпиниң иң көк вагтында
Дөредипдир шу Җерени!
Гөрүп өлсем арманым ёк
Шоңа өзүн сөйдүрени!...»

Сөйдүрени гөрҗек болсаң,
Бәрик серет, Сарман батыр.
Гызымыз хем гыздыр вели,
Йигдимиз хем шонча бардыр!

Чепбе хәзир делил тапса,
Туруп гитҗек чай башындан...
Календарь хем он кагызын
Әкидипдир май башындан

Бу гүн хас-да эчилипдир
Яз өркүҗи — майың башы.
Алма, эрик агачларын
Гушаныпдыр җайың дашы.

Карта-карта говачасын
Гүҗеңләп дур чар янымыз.
...Келҗе мүрзәң мүлк еринден
Ер алыпдыр килванымыз.

Гүррүң берди Шемси килван
Гечен гүнлер, айлар хакда,
Ашгабада ызымыздан
Ковгы ёллан байлар хакда.

Гудаларна увлап гиден
Өвей хакда гүррүң берди,
Ызымыздан ковлап гиден
Гиев хакда гүррүң берди...

Гелйән мыман сыгышмады
Шәхер ялы улы җая.

«Бәрик!» дийип гол булады
Ишикдәки салкын сая.

Алтмыш яшан гоша тудуң,
Шовлап ятан саясында,
Үч йыл озал Келҗе мүрзәң
Сувлап ятан саясында,
Порсап дуран наслы муртүн
Товлап ятан саясында,
Хелейиниң гүн яшарна
Ховлап ятан саясында,
Келҗесиниң элин ойнап,
Айнап ятан саясында,
Алтмыш яшан гөргүлини
Гынап ятан саясында,
Гарыпларың гылыч биле
«Ойнап» утан саясында —

Инди бу гүн етимлериң
Гүлки сеси даг ярярды.
Өй эеси уз яшынып,
Тошап биле яг гарярды...

Середйәрди дайымыза,
Середйәрди гарып бары...
Ики гөзи гоша тамда,
Карт ойнаяр Чепбе Чары.

Бир серетсек,
гайра йүзден
Гызыл өвсүп бири гелйәр,
Бәри гелйәр, бәри гелйәр,
Ашык Чепбәң йүрегине
Дерман гелйәр, дәри гелйәр,

Полат уссаң гызы гелйәр,
Утулмагна аз галыпды —
Картларының тузы гелйәр!
«Гөрер болсаң, хо гелйән гыз
Бизиңкидир, дайы! — дийип —
О гөзелиң шу ыклымда
Болабилмез тайы!» дийип,

Дайысының гулагына
Чепбе агзын элтди вели,
Шо дуршуна донуп галды
Саша дайың сүңклек эли!
Узын, гарагөзелек гыз,
Күмүш гупба, ак билек гыз
Гелмэшине гужаклады
Огулланы, Асмангүли...

«Хорошая! Да, да!» дийип,
Пышырдады Саша дайы,
Чепбе бирден кечэ дөкди
Долы чэйнек гызгын чайы.

Папагыны чыкарды-да
Чай «көлүни» япды Чепбе,
Гуррүңиниң ушлыбыны
Йитирмэкэ сапды Чепбе:

«Вах, дайы жан, хорошдыгын
Таналыпжык сечилйэндир,
Шондан өтри хер сагатда
Мүң яңылып өчүлйэндир!»

«ЭЙ-ВАЙ ШЕЙТАН ГЕЛЙЭР!»

«Гарры мама» гиңден ачып
Санажының бужагыны,
Чыкды гөвүн солпусындан,
Гуйды эхли гуйжагыны.

Элемгошар гиң асманың
Дең ярыны тутуп дурды,
Гоңшы обаң хер тайына
Бир аягын атып дурды.

Бизем шонда чайхананың
Эйванында үйшүп дурдук,
Дүканмыздан халва алып,
Шапбылдашып ийшип дурдук,
Янжа гелен «Токмакдакы»
Тилки байың суратына
«Түйс өзи-дэ! дийшип дурдук.

Гарып досты «Токмагмызы»
Гечирйәрдик элден-эле,
Әхли аглап гезенмизи
Үзүлйәрдик гүлки биле.

Бир серетсек, депәмизден
Яшыл түссе сүйнүп гелйәр,
Топ ойналян ак инишден
Демир бедев инип гелйәр.

Палта-палта полат налы
Өл чәгәни совруп гелйәр.
Йүзәрликли көне ёлы
Чепбелигне чөврүп гелйәр,
Эеринде Саша дайым
Тес-тегелек жылавыны
Бәрик-бәрик өврүп гелйәр.

Әгирт ярым халкасына
Ерлешдирип сагы-солы,
Гиң гужаклы әлемгошар
«Ёлуң *хайыр!» диййән ялы*

Реңбе-реңң аттулагын
Дакды онуң депесинден.
Гужаклады турбасындан,
Өпди онуң күпесинден.

Дегирмениң гүңлеч сесин
Өз демине соруп гечди,
Алтмыш өйли күрен обаң
Гөзенегин сырып гечди,
Тилки байлаң тамдыр күлүн
Даг яран дек ярып гечди,
Тувак гепчиң тамдыр сувун
Чөп-чалама гарып гечди.

Гөренинде арлап гелйән
«СТЗ»-әниң сыратыны,
Хуммур казың горканы хич,
Тас бозупды тәретини!

Топаз гышык сөвдагәриң
Кейванысы Огулдурды
«Эй, вай, шейтан гелйәр!»
дийип,
Сыгыр дөлә күрсәп урды.

Дүе сагып, өйлерине
Гирип барян Боссан эже
Дийди: «А гыз, Огулдурды,
Шейтан күҗе? хейҗан күҗе?

Ол-а инди күндәң ерне
Ер сүрмәге гелен затмыш,
Небит биле йөрйәмишин,
Ичи долы гызыл отмуш...»

Яшмагының бир човуны
Дишледи-де Аҗапсолтан
Дийди: «Ене нәче болса
Гелиберсин шейле шейтан!

Гатап ятан еримизи
Өзи сүрҗек, өзи экҗек,
Шонуң ялы шейтан тапсак,
Гөзүмизе сүрме чекҗек!»

«Шейтан биле өпүшерем
Сениң ялы ёлдан чыкан!»
Дийип, көне тесбисини
Етишдигине санашдырып,
Хүңүрдеди молла Чакан.

Демир атың иши ёкды
Гүррүң биле, гыбат биле,
Иши ёкды беде биле,
Арпа биле, гөк от биле.

Кәте ёлуң бейги биле,
Кәте ёлуң песи биле,
Хүңүрдини, гыкылыгы
Ювдуп баряр сеси биле.

...Бәш ай гечди.
Таймаза-да
Бир ат етди эМТэПэ-ден...[1]
Менем индим обамыза
Шол инищден, шол депеден.

«Гутлы болсун полат атың,
Несип этсин, Таймаз!» дийип,
«Инди асыл өңкиң ялы
Күндәң ерден таймаз!» дийип

Гаршылады мирап достум,
Гаршылады башлык достум,
Икиси-де дел адам дәл —
Барыпятан яшлык достум,

Ёллы достум — тәзе башлык,
Тәзе мирап — Чепбе Чары.
Мираплыгың дашындан-да
Партячейкаң секретары!
Менем онуң көмекчиси
Тес-тегелек үч ай бәри!

Бәш ай бәри чеп кисәмде
Агзалыгмың баш гүвәси,
Ол гүвәниң ыссысындан
Яза дөнди гыш ховасы.
Үстүмизде яшыл түссе,
Астымызда «ериң шасы!»

Үч колхозың ортасында,
Аркан-йүзин гайшан болуп,
«Оглумы я атасымы,
Ким еңеркә?» дийшен болуп,

Бәлчирешип дайым биле,
Җылавлары буруп йөрүс.
Эсги дүнйәң дерегине
Полат дүнйә гуруп йөрүс.

---

[1] МТП — машын-трактор паркы.

ЙЫГНАК

...«Бэшйыллыгың елгининден
Үмүр совлуп, думан гачды.
«Гарып өлсе гамхор ёкдур,
Етим өлсе хоссар ёкдур»
Дийилйәнден оба гөчди.
Колхозымыз «Ленин ёлы»
Гарыпларың багтын ачды»...
Дийип, доклад эдип дуран
Башлыгымыз Ёллы Гочды.

Тилки байың мүлк еринде
Бина болан мекдеп залы
Хың берйәрди... Бош ер ёкды
Күлбикәңи басар ялы...

Өң хатарда шир сыпатлы,
Гайшып отыр Саша дайым,
Бир янында Ася лукман,
Бир янында Асманбайым,
Хава, Асман нирде болса
Бир янында менем тайын.

Ак саплыжа әйнегини
Җебис элтип гөзлерине,
Гулак саляр Саша дайым
Ёллусының сөзлерине.

...«Боглуп гездик лал хатарна,
Эглип гездик дал хатарна,
Селме ийдик мал хатарна.
Сагат болуп — санда дәлдик,
Хасса болуп — донда дәлдик,
Хасапландык нол хатарна...
Колхозымыз «Ленин ёлы»
Гошды бизи ил хатарна.

Көне накыл тәзә дөнди,
«Аял окап каза дөнди».
Галың-галың чишик байлар
Ава гитҗек таза дөнди.

Эмма хәзир шол тазылар
Җанховулна урунярлар,
Экгенде ёк, дикгенде ёк,
Харманмызда гөрүнйәрлер.

Ахмал болсак, тоздурҗаклар
Багтымызың бакҗасыны.
Өтен томус, гөр, нәтдилер
Дәнәмизиң сакчысыны!

Өв саклаян харманында
Отладылар Агаҗыгы...
Гарлавач дек агзын ачып
Етим галды чагаҗыгы...»

— Хунумызы көйдүрмерис!
— Көйдүрмерис хунумызы!
— Нанымызы ийдирмерис!
— Ийдирмерис нанымызы!
— Колхоз үчин герек болса,
Катра-катра бер дийсең-де,
Беререис биз ганымызы! —

Диен сеслең толкунындан
Бүтин оба сарсып гитди.
— Тамамыз хем шолдур! — дийип,
Ёллы сөзүн довам этди:

— Отладылар фермамызың
Отуз секиз күдесини.
Яндырдылар чайхананы...
Сыгырларың бедесини...
(«Яндырсалар, бизем олаң
«Яндырдык-ла дедесини!»
Дийип, Ёллың сөзлерине
Сөз сугшурды кимдир бири).
...Җүрмен агаң гызы болса
Дири йитди үч ай бәри.
Өтен агшам гум ичинден
Гетирдилер ләшин тапып.
Гуррук гуя атыпдырлар
Сачын гыркып, элин чапып...

Чакан молла илгезүне
Инди дога, дуз сатанок.
Эмма доган өвезине
Ялан сөзи аз сатанок.
Несихаты-вагзы биле,
Ики гулач агзы биле
От горсаяр, дек ятанок.

«Аял сачлы дарбалаклан
Йүзлерини гөрмән! — дийип —
Чаганызы өлсенизем
Орс окувна бермән!» дийип,

Гапы-гапы сөкүп йөрмүш,
Ит аягын иен ялы,
Бызбыдыклап бөкүп йөрмүш,
Отлы көйнек геен ялы.

Шол земзенин күл-күлүне
Екдир-ярым гидйән-де бар,
«Капырлыга берер ялы
Арта-сүйше чагамыз ёк!»
Дийип, шовхун эдйән-де бар.

Шо зейилли ынанжанлар
Көйдүрйәрлер өз зүрядын!
Хапалярлар колхоз адын!
Моллан диенин эдйәрлер,
Гөреноклар эден задын!

Эшденсиниз, өтен агшам
Сарман сувчын Огулбагты
Ликбез окувындан чыкып,
Хүжрелиге етен вагты,

Келлесине поссун бүрәп,
Топулыпдыр сопы Гарсак...
Гечен гиже Чепбе биле
Догторхана сорап барсак,

Йүзи ак-там болуп ятыр,
Йүплүк ялы саралыпдыр...
Шу гүн болса алты айлык
Огулжыгы айрылыпдыр.

Кәбириңиз, нәмүчиндир,
Шол шумлары сөййәрсиңиз,
«Ягшызада дил етирмек,
Яман ишдир!» дийййәрсиңиз.

Олар болса,
диңе дил дәл,
Өзүңизе эл етирйәр,
Гелниңизе, уяңыза,
Гызыңыза эл етирйәр.
Авы гатып ашыңыза,
Чызык чекип дашыңыза,
Гүнүн-гүни башыңыза
Дүе йүки шер гетирйәр.

Ёк, ёлдашлар, шо тетелли
Ягшызада герегмиз ёк!

— Раст айдяң!
— Раст айдяң!
Вагшызада герегмиз ёк! —
Диен сеслең гайтгыныңдан
Әпишгелер лерзан урды.

Хер ян дөши гапак ялы,
Телпегиниң депелиги
Яңы доган шапак ялы
Чепбе мирап бөкүп турды:

— «Агачларың дейюсындан
Сокы болар» — дийипдирлер,
«Адамларың дейюсындан
Сопы болар» дийипдирлер.

«Шо Гарсагы өзүң оңар!»
Дийсеңиз келам агыз,
Эртир онуң харам ләшин
Гуртлукөлден тапарсыңыз!..

Онуң мәхнет юмруклары
Екедабан чекич ялы
Дегип җайың диварына,
Сандыратды гиден залы.

Шыбыгындан бир сорды-да,
Ыза бакды Саша дайы:
— Гөрдүңизми,
                        еке юмрук
Эндиретди эпет жайы.

Эгер шейдип хемме болуп,
Юмругмызы дүвсек бирден,
Юмругымыз бомба болуп
От чыкарар гара ерден! —

Дийип, гоша юмругыны
Гөтеренде бейик дайым,
Үч йүз гөвре ерден туруп,
Гарасар дек бирден туруп,
Юмрукларын дүвди гайым.

— Нас эдерис Гарсаклары!
— Нас эдерис Чаканлары!
— Бесдир инди йүзләп йыллап,
Бош сөз билен яллап-яллап,
Сүңңүмизи яканлары,
Зәхримар дек чаканлары!

Чылгам-чылгам гая дөнен
Гыйчак-гыйчак үч йүз юмрук,
Көне дүнйәң депесинден
Бирден инен
Үч йүз юмрук,

Гөйә дийрсиң, кулакларың
Түйнүклерин сандыратды.
Бирденикә
                        сув гуйлан дек
Мәрекәниң сеси ятды.

Ачык гапың даш агзында
Хашлашып дур үч пыяда:
— Гир диййәрин!
— Ёк, гирмерин!
— Гир диййәрин!
— Ёк, гирмерин!
— Хә, гирмезмиң, харамзада! —

Дийип, онуң еңсесинден
Сүдүрледи үчүң бири.
Ёллың янна вазлап дүшди
Экинчилик бригадири.

Эли пилли Сарман сувчы
Күрсэп гирди ызы биле,
Хем-де дийди: — Ёлдаш башлык,
Гүрлеш ынха өзи биле.
Шу икаяк тилкижиги
Янжа тутдум «тазы» биле!

Сарман сувчы дерин сырды
Телпегиниң түйи биле:
— Ынха яңы юваш-юваш
Энеябың бойы биле
Игделиге етдим вели,
Бөвет йыкып вазлап баряр.
Бир серетсем, бир гара зат
Гайралыгна дазлап баряр.

Юмругымы даш дек дүвүп,
Мүндүм яңкың сөбүгине,
Сапажаклап етэенде
Көне жарың лэбигине,
Гамышлыгың арасында
Габырдадып басдым вели,
Бир серетсем, астымдакы
Бригадирмиз
Уссавели!..

Бригадириң чэкменинден
Гара лэбик сырыгярды...
Башлыгмызың аграс йүзи
Дурдугыча гарыгярды,
Гашлар барха биригйэрди.

Башлыгымыз гөз астындан
Сынлап чыкды бригадири:
— Ери, онсоң, саглык ничик
Гоюн дерсиң геен бөри?

Өзи дуйман мынжыратды
Элиндэки күкүрт габын.

— Гызгыным бар диййәдиң-ле!
Айдып отур! Ничик табың?

— Вах, адамлар, инди мунда
Тап нириде-е, яп нириде!
Үч йүз гөврәң гаршысында
Сокулара гап нириде!

Ёлдаш башлык, о дейюсы
Гыссасаңам гысса вели,
«Иним гызяр!» диен болса,
Дүрс айдыпдыр Уссавели.
Я тапылар, я тапылмаз
Мундан бетер хассавели.

Нәме этсең эт! Йөне вели
Хассалыгна дава салма!
Сарман ялы пыяданың
Сувун йыкан өзүң болма!
Шоң астына дүшен болса
Җеза бормы шондан бетер?
Хәзир мунуң гырадусы
Сегсенден-ә дурман өтер!

Мәрекәниң шовхунындан
Әпишгелер эндирйәрди...
Асман болса Дөвлетҗигми
Мең эгниме мүндүрйәрди.

— Еллы дайың янындакы
Хол дурана зың шу дашы! —
Дийип, онуң эллерине
Даш тутдуряр Чепбе вәши.

Ерден сес бар,
Ондан сес ёк...
Уссавели дымып дурды...
Җогап ерне гара ләбик
«Шып-шып» эдип дамып дурды.

ЧАЙЫРЛЫ ЯБЫҢ БОЮНДА

Дүзлешдирип Тилки байың
Юрт ерини, хаятыны,

Колхоз хакда айдым айдып,
Кем этмедим «аятыны».

Бай тохумы етишдигне
Келемесин өвруп йөрди.
Таймаз болса етишдигне
Олаң ерин чөврүп йөрди.

Гапдалымда Чепбе мирап
Җөвенлиге сув тутярды,
Лайлы пилин юван болуп,
Җерен гыза сөз гатярды.

Гөк чайырлы яп боюна
Эшик барын гетирен гыз,
Кетенинин ики еңин
Ак тирсеге етирен гыз,

Чепбесине гыя гарап,
Тавус ялы овсунярды,
Ашык оглан халы харап,
Ики яна говсунярды.

А мен болсам ол гүнлериң
Хупбатыны чекен Таймаз,
Яр ёлунда үч-дөрт чувал
Теммәкини чекен Таймаз,

Гечеңими яда салып
Ашыкларың сөхбетинден,
Суйр-гүнортан нахар вагты
Сыгрым үчин от йыгярдым
Җөвенлигиң бир четинден.

Ашык йигит, магшук гөзел
Бу затлардан хабарсызды...
Чепбе сувчың дили гиҗәп,
Менден бетер сабырсызды.

Бир затҗагаз бахaналап,
Гечди гызың алкымына,
Эгирт гөвре сарсып гитди
Гара сачлаң толкунына.

Өзүң дүрсәп, телпежигиң
Маңлайрага геен болуп,
Нагышлыжа эляглыгның
Сапажыгын сүен болуп,
«Шу яглыгам хачан гөрсең
Гара гәздир!» диен болуп,

Ашык йигит эляглыгын
Узаданда гыза гаршы,
«А-ю оглан, нәдйәң?» диййип,
Гыз чекилди ыза гаршы.

«Бирин тапан он ислейәр,
Көйнек тапан дон ислейәр».
Тырсыллаян ак гошара
Юваш-юваш эли етди,
Етени хем шолды вели,
Балык ялы сыпып гитди.

Төверегин гаранжаклап,
Гысмылжырап гарры туда,
Чепбе диййди: «Инди үч йыл,
Дүшдүм ода, бишдим ода!
Эй, сен дагың тез жерени,
Тоймуз хачан? Я-да... вада...»

Магшук гөзел елйыртанның
Бир човуны чейнешдирди,
Сабын ёклы йүзүгиниң
Гөкже гашын ойнашдырды:

«Той диййлене гаррамак ёк,
Таңрың гүни көп-ле! — диййди —
Йөне, ханха, бөведиңи
Сув әкитди, Чепбе!» диййди.
Хер яңакдан бир өпди-де
Чепбе гайрак өкже гойды.

Орагыны ере дүртүп,
Таймаз башын ырап галды.
Ики эли сабынлы гыз
Сырлы-сырлы гарап галды.

Шоңа ченли Чепбе биле
Душушса-да секиз керен,
Тешнесине
биржe поса
Эчилмэнди кесир Жерен.

Йөне вели бу посаның
Гөдеклигин дуйса-да гыз,
Башга-да бир *гудрат* дуйды
Бу илкинжи посада, гыз.

Гөйә бирден салланчакдан
Бөкен ялы хиңңиллиге,
Гөйә бирден чагалыкдан
Товсан ялы кэмиллиге,

Эҗинлерне
мазам берип,
Өз янындан улалды гыз.
Ене бирден боз-яз болуп,
Намысындан уялды гыз.

Бир гапдала оклады-да
Элиндэки сабыныны,
Гахар билен оранды ол
Ере гачан яглыгыны.

...Гатырганма, акыллы гыз,
Мукаддесдир яңкы поса.
Гөдек болсун, нэзик болсун —
Еке-тэкдир илки поса!

Ол хич хачан гайталанмаз.
Ол хер кимде
диңе бирдир.
Огланлыкдан бабалыга,
Жуванлыкдан мамалыга
Көнелмежек ядыгэрдир.

Медет берер аглан вагтың.
Безег берер гүлен вагтың.
Илки посаң деген ери
Чүйремезмиш
Өлен вагтың...

ТАМЫҢ УСТУНДАКИ ВАКА

Гыркылыгын шакырдадып,
Дүблейәрди январь айы.
Әпишгәми такырдадып,
Сыгырярды Хайдар дайы.

Чоюн пежиң гапдалында
Пархыма дәл дүнйәң гышы...
Чагалардан дос-долуды
Таймазбегиң дегре-дашы.

«Хер гижеде нәче дийсең
Көрек артмак бизиң биле!
Хер гижеде нәче дийсек
Гүррүң бермек сизиң биле!»

Дийип, обаң чагалары
Төверегми гушап отыр.
Көреклиже бедирелер
Ыз-ызына бошап отыр...

Хер эртекиң музды учин
Халта гирди бир пут пагта!
Ненең онсоң Асманымы
Магтамасын «гызыл тагта»!

Пагтамызы дулда серип,
Гөк чай сүздүк...
Дүшек салдык...
Бир ёргана гирдик вели,
Гүле-гүле гөк даш болдук.

Дөвлетжигим — огулжыгым
Ёрганчадан чыкып отыр,
Гулагымдан чекип отыр,
«Эч-җәң янда ятма!» дийип,
Дириң-дириң бөкүп отыр.

«Боля оглум, боля!» дийип,
Гапдалына тогарландым.
Гөзҗагазын юмды вели,
Ене бейләк огарландым...

Бурчак-бурчак дерләпдирин,
Пишик ялы мырлапдырын...

Ширин укын арасында
Аласармык ояндым мен,
Йүзүме бир кесек гачды...
Тирсегиме даяндым мен.

Тамымызын депесинде
Чыбшылды бар. Бөкүп турдум,
«Кимсин?» дийип, жогап истәп
Ёкарыма бакып дурдум.

Онянча-да, гүрп-тарп болды!
Йылдырым дек ылгап чыкдым,
Дулда дуран пил сапыны
Эллеримде салгап чыкдым.

Тамымызын төверегне
Үч айландым. Ынс-жынс ёкды.
Эйләк-бейләк гөз айладым.
Чөп башы-да гөрненокды.

Төверекде сес-сеза ёк.
Күрен оба уклап ятыр.
Ала сыгрым мыш-мыш эдип,
Күдәмизи ыклап ятыр.
Бир серетсем, жоялыкда
Узын сүйнүп ак зат ятыр.

«Нәдәеркән ез-зит!» дийип,
Салдым вели пилин сапын,
«Нә гүнәм бар?»
диййән ялы
Такырдады көне гапы.

Өз болшума өзүм гүлүп,
Дийдим: «Хай, хай,
Таймаз пәлван,
Сен-ә эдил Саша дайын
Елхараза гылыч салян
Дон-Кихоты болдун» дийип,
Гезмеледим оян-буян.

Онянча-да аягымдан
Бадак салды бир мердиван...

Ала-дањдан ягыш динип,
Ятышанда шемал сеси,
«Вай, доганлар, етиң!» дийип,
Чиркин чыкды аял сеси...

Даш эйванда
рeңки гачык,
Аяк ялаң, башы ачык
Огулламыз өгэп отыр!
Ич ишикде Ёллы башлык
Гара даг дек сүйнүп ятыр!

«Вай, етишиң илим-гүнүм!
Огулла жан! Огулла жан!»
Дийип, онуң маңлайыны
Йүрегине басды Асман.

Саша дайым гыкылыга
Илиң өңүн башлап гелди.
Дайзамыз хем ызы биле
Бир тай көвшүн ташлап гелди.

Ася дайзам гелмэшине
Гысымлады Ёллың элин.
Хасыр-хусур эңин ачып,
Бэрик чекди Ёллың дилин.

«Көмүр, көмүр!
Угар! Угар!
Етиң» дийип пышырдады,
Ики эли гошардады,
Ярым секунт гечип гечмэн,
Ёллы эййэм дашардады.

«Көмүр? Угар? Нэме, нэме!»
Дүшүнмедим бейхуш ялы.
Ася дайзам өйлерине
Учуп гитди ак гуш ялы.

Дайым дийди: «Таймаз, дүшек...
Кече гетир! Ет дессине!»

Дөрт кечәни даш эйванда
Гатбарладым үст-үстүне.

«Яссык... яссык!..» Ярым демден
Яссык гелди ики саны.
Ася дайзам алып гелди
Бир кичиҗик чүйше билен
Ики юмак ак хасаны.

Баласының башуҗунда
Отурды-да дыза чөкүп,
Сүйнүп ятан эллерини
Өңе чекип, ыза чекип,

Кәте эплэп, кәте язып,
Кәте гысып тирсегини,
Овкалаяр Ася дайзам
Ёллусының гурсагыны.

Эмма вели баласының
Бир ятышы... Сүйнүп ятыр...
Ак кечәниң ортасында
Гара көмре дөнүп ятыр.

Хер затдырки, Огулланың
Өз еринде акыл-хушы.
Төверегне халка болуп,
Үйшүп отыр дең-душы.

Эмма вели җан инимиң,
Хак достумың хушы ханы?!
«Мәхрибан дост, инди шейдип
Ташлайҗакмы... гиң җаханы?..

Яңы дәлми соңкы демде
Хак мырада етенимиз?
Яңы дәлми, өзүмизе,
Оглумыза, гызымыза
Несип этди Ватанымыз?!.»

Мәрекеден хырын-дыкын,
Дымып дурды гиден эйван...
Чаларярды гара даңдан...

«Гөзүн ачды! Гөзүн ачды!
Бушлук, бушлук, Огулла жан!»

Дийип, бирден өзи дуйман,
Элин чарпды Асман байым.
«Ачмажагам
болсун!» дийип,
Бир йылгырды Саша дайым...

Озал дайзам,
Онсоң дайым
Етди бизиң дадымыза...
Бирден бизиң «вәх» дийлен дек
Чепбе дүшди ядымыза.

Ерли-ерден гыгырышдык:
— Ханы Чепбе?
— Чепбе бармы!?
— Гоңшы болуп шу гопгуны
Хий, эшитмән ятмак бормы?!

Жерен гыз хем титрәп гитди
Ятламызда ашыгыны...
Саша дайым йүврүп барып,
Чекди Чепбәң ишигини...

Дайзам чекди,
Асман чекди,
Жерен чекди, хемме чекди...
(Ган реңкли гырмызы Гүн
Ганлы зүлпүн яйып чыкды).

Эммә гапың япылышы
Ачылардан гатыракды.
(Гөчүп гелйән гара булут
Гурумдан-да кутурәкди).

— Чепбе! Чепбе! Оянсана!
— Оглум, саңа нәме болды?!
(Гоялярды январь булды)
Саша дайым чыгар гапың
Ашагындан ломы салды.

Курсэп гирдик.
— Чепбе! Чепбе!
Япышамда гошарына,
Гөзлеримиң овасындан
Ган пайрады яш орнуна.

Бейле гөзяш, реңкли гөзяш
Гөрмәндим мен шондан озал...
Ашыгының элин сыпап,
Аркан гайтды магшук гөзел.

Даш чыкардык... Дадымыза
Етиш ене совҗак шемал!
— Оглум! Чепбәм! Нәтдиң бизи!?
Эмма инди...
гичди совал!

Йүз-гөзүмиз түтүн ялы,
Доңуп галдык сүтүн ялы.

...Матамларың иң элхенҗи
Басды шейдип үстүмизи.
Соңкы ёла уγратдык биз
Гапак дөшли достумызы.

Гөйә диңе обам дәл-де,
Бүтин үлкәм, дүнйәм ясды.
Ятан ериң ягты болсун
Обаң илки коммунисти,
Халкың досты, гарып досты!

...Достлар болуп Еллуларда
Йыгнанышдык агшам үсте.
Пеҗи якдык... Хич чекенок.
Ыза уряр аҗы түссе.

Демгаҗыны, гапагыны
Эйләк-бейләк чекишдирдик.
Ене якдык. Өңки болшы!
Турбаларын сөкүшдирдик.

Иң ёкаркы гөк турбадан
Бир гара зат гачды пеҗе.
Хасыр-хусур гарбап алсак,
Токгаланан гара кече

Хырчыны бир дишледи-де,
Йүврүп өйден чыкды дайым.
Ченбелере күрсэп гирип,
Турбалары сөкди дайым.

Бү-де шейле!
Дыкылыпдыр
Көне гүпбиң ење биле...
Эхли сырлар аян болды
Өңи биле, соңы биле!

«Намарт душман! Ёвуз өлүм!»
Дүвдүм гоша юмругымы...
Гапа чыкдык.
Гара булут
Сүйрэп баряр гуйругыны.

Хас ёкарда гырмызы Ай
Түми йыртып юваш-юваш,
Сөвеш гуряр... Ерде, гөкде
Гөреш гидйэр,
Гөреш, гөреш...

«ДОГ ЫЗЫНА АРЗАМЫЗЫ!»

Эртесиди.
Дандан биле
Даш ишиге чыкып дурдум.
Турбалары сөкүшдирип,
Гурумыны какып дурдум.
«Булар нэме көп эгленди?»
Улы ёла бакып дурдум.

Бу ваканы райкома,
Ыҗрайкома етирмэге,
Барлаг-ызлаг, идег үчин
Сүлчи... гайры гетирмэге,

Дайым билен килванымыз
Гидипдилер өтен гиҗе...
...Бирден мениң гөзүм дүшди
Тасап гелйэн Тувактэҗе.

Хава, ондан хош сөз эшдип
Шадыяна гүлйән ёкды,
Ер үстүнде шумлук болса,
Шондан озал билйән ёкды.

Хер ничикдир оңушҗак-ла
Хабар берсе ер үстүнден!
Бу гезекки билгичлиги
Хабар берди ер астындан.

— Хә, Тувак хан, эйгиликми?
— Вах, Таймаз җан, хава... неме,
Эшитдиңми? Арчын айтды...
(Сыганокды деми деме!)

Неме... хава...
Чепбәң ери
Хоңкарылып ятанмышын.
Өвлйә оны гөтермәнмиш,
Дик ёкарык... атанмышын.

— Нәме? Нәме? Дик ёкарык?
Ким ол? Нәме атыланмыш?
— Вах, Чепбе-ле! Мүҗевүрмиз
Зордан гачып гутуланмыш!

Келеменләп дүшенмишин
Итгызганлык көне яба,
Имансызмыш... Партийнымыш!
Түф-түф, таңрым! Тоба, тоба!..

Чакан моллаң төвереги
Мәрекеден җыгыл-мыгыл:
— Гөзүң билен гөрүп дуркаң
Бейле совал берме, огул!

Бу перманы аллаң өзи
Иберйәндир. Ене ибәр!
Җыназасыз камнистиңи
Шейдердеҗик пызар гойбәр!

— О нәмүчин? О нәхили?
— «Үчинини» хакдан сора!

— Вай, аллаҗан, тоба тагсыр,
Өзүң гора! Өзүң гора!

— Чакан молла, эшгәр кылың,
Бу нәмәниң аламаты?
— Сакгалдаш җан, болҗагыңдыр
Ятламасаң кыяматы!

Ёллы дийди, Чепбе дийди,
Әҗит-мәҗит дар балаклар,
Гарры орсуң төверегне
Үйшүп йөрен хар гулаклар

Адам барын аздырышып,
Обамызы вейран этди,
Хүҗрәмизи ышгол эдип,
Метҗидимзи хаммам этди.

Догтор дийип бир ерлерден
Бир беланы гетиртдилер,
Онам ханха ахун агаң
Ховлусында отуртдылар.

Онуң эхли дерманлары
Мекеҗиниң ягынданмыш.
Чүйшесиниң сыясы хем
Шонуң дамакганынданмыш.

Ери, нәдип шу затлара
Гара топрак чыдам этсин!
— Ха-ахав дийдим Чакан ага,
Оңардың-ов валлакессин!

Херки задың чакы ягшы,
Гечиберме аша бетер,
Отарсаңам отар вели,
Япа дегйән матал отар,
Гөтерсеңем гөтер вели,
Ерден гаты үзмән гөтер.
Дамакгансыз,
донузсыз хем
Дерман етер, сыя етер!

Дамакгандан сыя ясап,
Мекежинден дерман ясян
Дүньe дөрәп, гечен дәлдир!
Эмма вели...
Товк похундан дерман ясап,
Кекежинден сыя ясян
Сенден өңе гечен дәлдир!

— Хай, этеңет...
сен... — дийди-де,
Молла Чакан дымып гитди.
— Хә, сен... сениң ызы нәме?
— Сенн-җагазың этмели-сә...
Ак өйүне сүмүп гитди.

«Түф, бигайрат!» —
Түйкүлигим
Сычрап дүшди ектайына...
Ёла дүшдүм... Күрсәп урдум
Оба шураң ак җайына.

Арчын ёкды. Гүмра болуп
Мүрзе чызык чызып отыр,
«Фамилиясы, ады» дийип,
Бир зат-бир зат дүзүп отыр.
Столунда гара пишик
Габакларын сүзүп отыр.

Мүрзе достум пишиклери
Бар хайвандан говы гөрйәрди,
Кәте асыл өз чай ичйән
Кәсесинден сув берйәрди.

Хава, бизиң бу мүрзәмиз
Пишиксөер яш йигитди
— Салам!
— Салам!
— Ханы арчын?
—Ол-а хәли өвлйә гитди!

— Өвлйә гитди? Хә, чынмышмы?
(Гөз өңүми тутды думан!)
— Ол... мүҗевүр айдып гитди,
Сенем хайран, менем хайран!

Гөзүн сүзүп гара пишик
Сынлап отыр мүрзәмизи.
Онянча-да ики киши
Күрсәп гирди, тутды мени:
— Ызына бер арзамызы!
— Дог ызына арзамызы!..

— О нәмәниң арзасымыш?
— Мөнсүреме, Таймаз Дөвлет,
Өз яздыран арзаҗыгңа
Бизден бетер өзүң белет!

Сениң саммык варсакыңа
Ынам эдип йөр экеник,
Алданыпдырс! Яңы билдик!
Шу гүне чен көр экеник!

— Көр кимдиги, шир кимдиги
Белли болар! Ай-гүн көп-ле!
— Ай, Таймазхан, гиҗә галдың!
Беллисини этди Чепбе!

Хыңк эдәйсең, телпегиңи
Гара еле гайдырарыс,
Гаты гитсең ичиндәки
Келләң биле гайдырарыс.
Таймазлыгңа буйсанмагын,
Гаты можук тайдырарыс!

Ине шейдип дүв-дүв эдип
Дызашып дур ики киши,
Өзлери хем гарып дайхан:
Салых билен Атакиши,
Бири—обаң дуканчысы,
Бейлекисем — пургункеши!

«Дуканчыны, пургунчыны
Агзалыга чекеңокмы?
Я-да олаң партияда
Дурмак үчин хакы ёкмы?»

Дийип, олар арза берип
Гидипдилер үч гүн овал.

Бу гүн болса,
                    хер хайсының
Гыкылыгы ики чувал!

«Етим агзы аша етсе,
Бурны ганар» диен ялы,
Өз дузларна хайбат атып,
Колхозларна хайбат атып,
Күкрэп дурлар инер ялы!

— Алың, достлар, дызап дурман,
Герегиңиз арза болсун!
Йөне вели, эртирки гүн
Шаядыңыз мүрзе болсун!

Диңе о дэл, шу пишигем
Шаят болар хак сөзүме!
Арзаңызы эрте-биргүн
Ене алып гелмесеңиз
Мен Таймаз дэл, түф йүзүме!

Мавлап, «Догры!» диййэн ялы
Гөзлериме бакды пишик...
Арзаларын пеже атды
Салых билен Атакиши...

ГАБРЫСТАНДА

«Ниредесиң гонамчылык!»
Мүрзе биле ёла дүшдүк.
«Бу нэ «мыш-мыш»,
                    бу нэ ахвал!»
Җардан гечип, гола дүшдүк.

Чаңңалаклар дишлэп галяр
Долагмыздан, дызымыздан,
Тувак шумчың гыкылыгы
Дурман етйэр ызымыздан.

Улы ёла биригишдик.
Гүн гушлукдан өтүп гелйэр.
...Бир серетсек, гаршымыздан
Дөрт-бэш атлы етип гелйэр.

Дийишдик биз:
«Ак атлысы —
Райкомың секретары.
Башы зөммек телпеклиси —
Районың прокуроры.
Чепки — дайым, ол хем килван!
Бей, о кимкә ене бири?»

Узагракдан середенде
Экиз ялы меңзешдилер.
...Атдан дүшүп, бизиң биле
Еке-еке эллешдилер.

Танамадык гыр атлымыз
Гөк папаклы яш йигитди,
Янындакы — гайыш биле
Җылавланан гоңур итди.

Секретары мундан өңем
Гөрүпдим мен бәш-он ёла.
(Илки гезек танышамда
Секретарды комсомола)
— Салам, Таймаз, кургунмысың?
Армавери! Ну, как дело?

Еңләп гитди агыр дердим
Онуң хер бир бакышындан.
Еке демде гүррүң бердим
Обаң тәзе «мыш-мышындан».

Яндаклыгың ичи билен
Кәриз боюн сырып гитдик,
Айманчалы, ак эсгили
Мазарлыга гирип гитдик.

Ынха ятыр кәбәм энем,
Гапдалында какам бенде...
Кырка етмән дишин дөкүп,
Билин бүкүп гара гүнде,

Ер үстүнде рехнет гөрмән,
Бүкүлишип гезипдирлер,
Ахырсоңы биллерини
Ер астында языпдырлар.

Эзизлермиң башужунда
Аяк чекдим бир дем салым:
«Бир азажык гарашайсаң
Болмадымы залым Өлүм!

Огул мәхрин гөркезмедиң!»
Самырдадым дәли ялы.
Дем салымда ятлап чыкдым
Отуз йыллык ёвуз ёлы.

Элим агза етенден соң
Гуруп гайдан айманчамын,
Онлап сапар зыярата
Барып гайдан айманчамын
Эсли ери гөгерипдир
Шор топрагың ызгарына...
Аңрык гечдик. Доңуп галдык
Гарап Чепбәң мазарына!

Улы депе чәгесөв гум
Бөвшәп ятыр. Мазар бошды!
Райкомың секретары
Ак атындан бөкүп дүшди.

— Догруданам, җайлан ерңиз
Шу мазармы?
— Эдил өзи!
Сандырады мениң дызым,
Сандырады мүрзәң дызы.

Онянча-да гызганлыкдан
Өрбоюна галды бири:
«Вах, доганлар, бәри гелиң,
Бәри гелиң, бәри, бәри!»

Ылгап бардык. Арчын билен
Муҗевүрмиз аглап отыр.
Өңлеринде узын сүйнүп,
Ак көпүнли Чепбе ятыр,

Хер юмругы палта ялы,
Гиң маңлайы мисли демир.
...Әрлер өлйәр. Шондан соңам
Гөреш эдйәр улы өмүр.

Бейле өмрүң маслыгы-да
Душман үчин горкы-хедер.
Дүнйә дөрәп
шейледи ол,
Ене шейдип довам эдер...

«АННАМЫРАТ, СЕН ДӘЛМИДИҢ?!»

Бу гүн үч гүн...
Мекдебмизиң
Гиң залында суд гидйәрди.
«Ялан айдяр, ялан!» дийип,
Бәш пыяда дат эдйәрди.

Бири — арчын,
Бири — Чакан,
Уссавели ене бири.
(Билйәнсиңиз, обамызың
Шол сув йыкан бригадири).
Дөрдүнжиси — Күрт мүжевүр,
Бәшинжиси — Сухан кары.

Бәш гүнәкәр бәш тарапдан
Гыгырярды: «Ёлдаш судья,
Шаядыңыз Өвез Гарры
Чыпдырып дур! Ялан айдя!»

— Яландыгның, догрудыгның
Кесгидини бизе гоюң,
Ондан соңам, шундан бейләк
«Ёлдаш» диймәң, «Юртдаш» дийиң!

Инди сизден ёлдаш болмаз,
Сатдыңыз сиз ёлдашлыгы! —
Дийип, хортап эллерини
Овкалады суд башлыгы —

— Хава, шаят Өвез Гарры,
Айдыбериң, онсоң нәме?
— Онсоң, яңкы дийшим ялы,
Етдим вели көне тама,

Букүдикләп дөрт пыяда
Өвлйәлиге гирип гитди,

Мүжевүриң ёлбарсы хем
Ызларындан үйрүп гитди.

«Ёлбарс. Ёлбарс, ал, гап!» дийип,
Хүмүрдеди дөрдүң бири.
Итиң сеси тапба ятды.
Вагт болса — гиҗәң яры!

«Мазарыстан! Ярыгиже!
Бу нә вака? Бу нә гең сыр?..»
Узын бири күкүрт чакып,
Дүмтүнҗирәп ере бакып,
Зыңды ене хасыр-хусур.

Гөрүп галдым, эллеринде
Пиллери-де бара меңзеш!
Ак телпеклә гөзүм дүшди.
Хайран галдым: Арчынымыз
Аннамырат Көре меңзеш!

Ене бири гелип етди
Мазарлыгың гайрасындан...

Гиҗөйләнлер чыкышымды
Комсомолың бюросындан.

Мазарлыгың чеп йүзүнден
Шыбырдадып чагыл ёлы,
Велсепитли гелйәрдим мен
Өңбарага гайдан ялы.

Хава, онсоң ене бири
Күкүрт чакып, зыңып гитди,
Бәшиси-де ере бакып,
Гызганлыга сиңип гитди.

Шо тарапда үзүм баглы
Элли танап хаят барды,
Дүйн гечемде Сарман дагы
Албашымды. Сув тутярды.

«Хә, шолардыр, болды, болды,
Хушум гурсун, хушум!» дийдим.

Чагыл ёлдан оба тарап
Сүйнди ене велсепидим.

Тилкилерем тапып билмез
Булаң тапан хилесини.
Шу отуран такыр келләң
Өзи айтсын бейлесини!

Наслы дишин шакырдадып,
Арчынымыз галды ерден:
— Сен, хан огул, языксыза
Шылтак япма ялан ерден!

Айдып дуран әхли гепиң
Патарракы бойдан-баша.
Шо гиҗеде еке әдим
Чыкмандым мен өйден даша.

Ёлдаш... вий, вий, юртдаш судья,
Дийсем гепиң беллисини
Бир обадан тапарын мен
Ак телпеклиң эллисини.

Хөкман арчын болмалымы
Ак телпекли болса башы?
Бу шаядың шаят дәл-де
Төхметчиңем кервенбашы!

«Ене бирин тапаярыс
Халамасаң бу шаяды!»

Яшмагыны аркан атып,
Күрсәп гирди өз Абады!

Башачыклаң багыр йүзи
Агардылан тама дөнди,
Арчынмызың бүзмек гөзи
Ял гуюлян җама дөнди.

Эңегине дирәп элин,
Бәшиси-де ювтды дилин.
Башындакы гөк махмалын
Бейләк атды Абат гелин:

— Аннамырат, сенден яңа
Ичим отдур, гүнүм ясдыр.
Саңа достлар — маңа душман,
Маңа ятлар саңа достдур!

Сачым сүбсе, элим кесев,
Он бәш йыллап элевредим,
Аклыгымың дерегине
От узатдың, мен гөвредим!..

Хешерленшип, гөзүн гырпман
Дымды бирден илат бары.
Үсгүрмәге эҗап эдип,
Агзын тутды ызда бири.
Айна дегип пытрап гитди
Бир чаганың зыңаң гары.

— Чыдам кәсәм шу гүн долды,
Мундан артык гезебилмен,
Он бәш йылдыр, дилим лалды,
Он алтынҗа дөзебилмен!

Гүн догандан гүн агянча
Үндән болуп тәзе ёлы,
Батанындан тә догянча
Терсе гитдиң леңңеч ялы.
Чагалармың хатырына
Дымып гездим. Мен гүнәли!

Ёгса, дагы, өтен томус
Хошлашҗакдым өзүң биле!
Хава, сенем хошлашардың
Оглуң биле, гызың биле,
Хошлашардың торбаңдакы
Харам иййән дузуң биле!
Иң бетерем, гөзүн сыкып
Ким ылгарды ызың биле!?

Диңе сениң манадүшмез
Чагаҗыклаң яш дөкерди.
Галанлары гөзүң ковлап,
Дерегине даш дыкарды!

Өтен томус овнук маллаң
Гуюсына авы дөкен,
Чопан гелип хабар берсе,
«Вах, вахсырап» ичин чекен,
Аннамырат, сен дәлмидиң?

Эртеси гүн йыгнак эдип
Таймаздан өң орта чыкан,
«Кулакларың гөзүн чекерс!»
Диен болуп гөге бөкен,
Ене агшам өе гелип,
Эртир үчин план чекен,
Аннамырат, сен дәлмидиң?

Дәнәмизиң харманында
Ярыгиже гапыл ятан
Агаҗыгың агзын дыкып,
Йүрегинден отлап атан
Алты саны галтамана
Бир «Саг бола» яраг сатан,
Эй, әрҗагаз, сен дәлмидиң?

Айдайынмы? Айтмайынмы?
Орталыкда гермесатан
Багтсыз хелей, мен дәлмидим?

Абат дайзаң яңагындан
Гоша монҗук титрәп гитди,
Аслышды-да эңегинден,
Пола гачып пытрап гитди.

Гөйә эхли багтсызлыгы
Пытрап гитди ызы биле...

Саша дайым өңүртиләп
Какды мени дызы биле:

— «Ятан ери ягты болмуш
Чепбе балам аңан экен!
Диерди-ле: «Арчын биле
Йөне дәлдир молла Чакан»...
Вах, бизем-ә аңшырдык-ла!
Ыжрайком-ла дири якан!

Догруданам, бир зат барын
Өтен томус аңшырыпдык.
Ыжрайкома хабар берип,
Чепбе биле ужуз сыпдык!

«Хер хайсыңыз ишлесеңиз
Аннамырат арчын ялы,
Социализме ики йылда
Элтер бизи колхоз ёлы!

Бэш... ёк,
асыл үч яшындан
Ол арчына өзүм белет!
Сиз — коммунист! Эмма вели
Гөзлегиңиз гыбат, төхмет!»

Дийип, бизиң үстүмизи
Тас гөмүпди гыллыгындан,
Хайкырыпды алдыгындан.
Яңы болса, бир айлыкда
Түвдүрлипди гуллугындан...

Хакыкатың юмагыны
Чөзлейәрди Абат гелин,
Залың ичи ягтыланяр
Сөзледикче шаят гелин:

...«Он бэш дүе ак бугдайы
Гарагумда гизләп йөрен,
Эртеси гүн гойна гидип,
Гечен ызын дүзләп йөрен,
Бириси гүн «Тапарс!» дийип,
Терс ызыны чөзләп йөрен,
Таймаз биле өз ызыны,
Өз-өзүни «гөзләп» йөрен,
Аннамырат, сен дәлмидиң?

«Чайхананың көмүринден
Бэш-он чувал дыкың — диен —
Капырларың сөййән зады
Даш көмүрдир, чекиң — диен —
Гарры орсуң, Ёллың, Чепбәң...

Гапыларна дөкүң — диен —
Мениң гурҗак томашама
Дөрт-бәш гүнден бакың» диен,
Эй, адамхор, сен дәлмидиң!?

Бәш-алты гүн гечип-гечмән
Ярыгиҗе йүврүп гелен,
«Т-Таймаз...
п-пилиң сапы»... дийип
Көлемесин өврүп гелен,
Тирьек ыслы гүпбүсини
Чөврелигне гейип гелен,
«Ёллы биле Чепбеҗигиң
Нәдәйди-кә!?... дийип гелен,
Мамыш байың доганҗыгы
Сухан кары, сен дәлмидиң?!

Сухан кары «Төхмет!».. дийип,
Гөзлерини гырпылдатды.
Суд башлыгы «Юваш-ш! дийип
Гөк галамын тыркылдатды.

— Эртеси гүн гиҗәң яры
Мазарлыкдан хашлап гелен,
Шу отуран дөрт дөнүгиң
Өңлерини башлап гелен,
Пиллерини, чарыкларны
Сыгыр дөлә ташлап гелен,
Дирә ганым, өлә ганым
Арчынсумак, сен дәлмидиң?!

Тамдыр ялы ички тамда
Ене поссун гейип ятан,
Чакан моллаң юмшак ерне
Келлесини гоюп ятан,
«Ишлермиз-ә пашды!» дийип,
«Хелей, узат күшди!» дийип,
Машат какын ийип ятан,
«Этишгири гыздырсаг-а
Кем болмазды!» дийип ятан,
Эй, зәхримор, сен дәлмидиң?
«Этишгир-ә алаймарсың,
Выжданыны поха сатан!»
Дийип дуран, мен дәлмидим?

Нәме бейле ашак бакяң?
Бәрик серет, Чакан молла!
Маңа «Илден чыкан!» дийип,
Өзи илден чыкан молла!

Абат дайза чыдап билмән
Ловлап дурран йүрегине,
Бармагыны тас дүртүпди
Чакан моллаң гарагына:

— «Җыназасыз Чепбәң мейди
Зыңылыпдыр гөрдең — дийип,
Хашлап гелгин ирден — дийип —
Алланичигси болушып,
Бизем барарс бәрден!» — дийип,

Мүҗевүре янтлап айдан,
Харам Чакан, сен дәлмидиң?!
Гүндизине тесби санап,
Гиҗесине пеҗи янап,
Шайын якан, сен дәлмидиң?!

Даңдан биле Күрт мүҗевур
Соҗап гелди дийшиң ялы.
Сизем мундан атландыңыз
Тапырдадып чагыл ёлы.

Гүнәңизи алла япып,
Дүзледиңиз ызыңызы,
Гиҗе гечен ериңизден
Эйләк чапып,
Бейләк чапып,
Гизледиңиз ызыңызы.

Эмма әхли хиләңизден
Шура суды баш чыкарды,
Булашдыран «пиләңизден»
Уч чыкарып, өзүңизи
Гурчук ялы даш чыкарды.

Эллериңиз етмез инди
Хелейңизиң чөрегине...»

* * *

Гырмызы гүн өйне гирип,
Айы гойды дерегине.

Суд хөкмүнден хошал илат
Топар-топар даргап гитди,
Пидуллары еди кесип,
Еди гезек дограп гитди.

— Атув! Атув! Ол нежисе
Вах, асувам аз-ла, доган!
— Маңа галса, оң гереги
Бир гошавуч дуз-ла, доган!

Этин дограп, гөзүн чекип,
Ажы дуза басып гойсаң!
— Өз хамындан тагма дилип,
Аягына сыртмак салып,
Машат жерчиң гүжүминден
Бащаклыгна асып гойсаң!

— Ол бейлеки дөрт сүпүгиң
Он бәш йылмы хер хайсына?
Өзүм болсам, торба салып,
Саллап гайтжак Хан-гуйсуна!

— Сакгалдаш жан, Хан-гуюдан
Кем-ә дәлдир Сибирь-гуйы!
Бир дүшәйсең, эрңегине
Элиң етмез өмүрбойы!

— Хава, өз-ә шейлерәкдир,
Ол угруна шүбхе ёк-ла!
— Ай, Бег ага, шура суды
Чакымыздан галарак-ла!

— Биз-ә валла, телпек гойдук
Гаралавжың гүрләйшине!
— Хава, менем телпек гойдум
Аклавчының дерләйшине!

— Акламага сөз тапмасаң,
Дерләбирсиң, ягшы йигит!
— Вах, шейле-дә, мүң ювсаңам,
Гөгермейәр чүйрән чигит!

— Хава, Абат дайзамызам
Прокурордан кем чыкмады!
— Хава-ла гыз, шо гепләнде
Сиңекденем «дем» чыкмады!
— Таймаз биле Саша дайың
Геплешем-ә кем якмады...

Бир йылдызҗык сүйнүп гитди,
Сүйнүп гитди ене бири.
Чокаймызың ашагында
Гүтүрдейәр бахар гары.
Топар тутуп, ёмак атып,
Даргап баряр илат бары...

Бизем баряс. Ортамызда
«Пишикчимиз»
мүрзе Меңли.
Саша дайым оңа дегип
Хезил берди өе ченли:

— Секиз айлап биле ишләп,
Бир сычаның ысын дуйман,
«Пишик мүрзе» болайшыңа
Чёрт побери! Биз-ә хайран!

Инди сениң ол адыңы
Ятырайсак ненең борка?
Я ериңе башга пишик
Гетирәйсек ненең борка?

Онянча-да ызымыздан
Ылгап етди ики киши,
Балагымың кисесине
Бир кагызы эпләп дыкды
Салых билен Атакиши:

— Таймаз доган,
сен багышла!
Биз самсыклык эдипдирис!

Инди билдик! Харамхорлаӊ
Алдавына гидипдирис!...

«ДУЗАК ЕРДЕ, ДУРНА ХОВАДА...»

«Салам, Таймаз, салам! — дийип—
Чыкды сенден тамам! — дийип —
Бэшйыллыгы бэше гойман,
Дөртде этдиӊ тамам!» дийип

Гапымыздан эдимлэнде
Отуз еди — еӊиш йылы,
Товзасына гап тапмады
Килванымыз Шемсигулы.

— Обамыздан гүнүӊ-гүни
Дегирмене гелйэн галла,
Өӊ махалда отуз йылда
Эхли иен галламыздан
Етмиш эссе көп-ле, валла!

Хер гүн дүшйэн товза хакам
Бир обаны үпҗүн этҗек,
Телпегимиӊ герди-ёкам
Бир тегелек нана етҗек! —
Дийип, акҗа шырдагыны
Какан борды вэши килван...

Узын гиҗе гулач докап,
Башагайды Асман пэлван.

Асман докап етишдиги,
Чувал долуп етишйэрди.
Бахарҗыгмам докмамызыӊ
Эршин ёлуп етишйэрди.

Биз-э дүвүп етишйэрдик,
Олам гырып етишйэрди,
Ене ковуп етишйэрдик,
Ене барып етишйэрди,
Гараз нэтҗек,
үч яшындан
«Көмек берип» етишйэрди.

Колхозымда эссе ярым
Битди шо йыл хемме план,
Таймазбегем байрак алды
Он бэш метр гызыл-элван!

Үстесине экиз огул
«Совгат» берди Асман пэлван!

Пишмемисиң, челпекмисиң,
Күде болды, сачагымыз!
Экизлери гойдук велин,
Шатырдады салланчагмыз!

Дөрт-бэш килэ өвренен йүп
Чыдамады ярым пута!
Бир атадан еке Таймаз,
Инди гөрсең ёңсуз ата!

Огул саным үче барып,
Икэ етди гызың саны...
Голтужагна харплык берип,
«Молла» элтдим Дөвлет жаны.

Өңки ялы «Эти сеңки,
Сүңки меңки!» диймедим мен,
Оң мэхриниң өз мэхримден
Тапавудын дуймадым мен.

Бир йыл гечди. Еллам элтди
Ак йүзлүже Әшежиги.
Менем элтдим ене-де бир
Гара гөзли көшежиги.

Харабада елмик гөзлэп,
Гөзяш сечен Огулламыз,
Ики токга керпич чая
Зордан гечен Огулламыз,
Үч дост болуп кежебеден
Алып гачан Огулламыз

ЖПТ-эни[1] тамам эдип,
«Молла» болды оглумыза,

---

[1] Аялларың педагогик техникумы.

«Молла» болды гызымыза.
Дине огул-гызымыз дәл,
Сапак берйәр өзүмизе.

Йүзләп гезек совап галды
Пыялама гуян чайым.
Тәзе дүнйә ачды маңа
Огулладыр Саша дайым.

Бири эдил уям ялы,
Бейлекиси атам ялы...
Дөвлет агаң Таймазына
Дөвлет берди Ленин ёлы,
Дөвлет берди «Ленин ёлы».

«СТЗ»-эми гиҗе-гүндиз
Тарлатсам-да аз ялыды,
Говачамың гозалары
Гоша битен хоз ялыды,
Орта яшан Асмангүлүм
Гөзлериме гыз ялыды.

Эртекилең гахрыманы
Кераматлы симруг ялы,
Берекетден берекете
Әкидйәрди колхоз ёлы.

Эмма вели, ол симругы
Ак ёлундан совҗак болян,
Агзындакы рысгын алып,
Ганатларын дөвҗек болян

Җанховулна пысырдашян
Агсак-тогсак «чайкел» кәнди.
Дүйшлеринде «җүйҗе» гөрүп,
Хушларында элин серип,
Олар шондан тамакинди.
Йөне велин, ол симруга
Дузак гурмак инди кынды.

Колхозчылар — ганатлыды,
Тамакинлер — пыядады,
Хас догрусы, «Дузак ерде,
Дурна эййәм ховадады!..»

ЕНЕ-ДЕ КЕМПИР

«Ене сандык!» диен ялы,
«Ене кемпир гелди!» диймән,
«Өленден соң дириләйди
Диймежегиң белли!» диймән!

О кемпириң йүрегине
Яңадандан жан берйәнлер,
Гарагына нур берйәнлер,
Дамарына ган берйәнлер

Обамыздан сапланянча,
Айрылмады өңүмизден,
Кәте етди ызымыздан,
Кәте чыкды деңимизден,
Кәте тутды сыйнымыздан,
Кәте чекди еңимизден.

Айрылса-да дулумыздан,
Ёлумызда кән гөрүнди,
Кисесинде послы ханжар,
Гөзлеринде ган гөрүнди.

Аннамырат ялыларың
Голтугына дыкылжырап,
Чаканларың, карыларың
Месисине букулжырап,
Ер астындан,
ер үстүнден
Гөмүлген дек сокулжырап,

Чейнәп дуран нанымызы
Агзымыздан какжак болды,
Яңы битен донумызы
Гыңажына дакжак болды,

Саша дайың дийши ялы,
Юмругмызы дүвдүк бирден,
Агзындакы соңкы дишин
Гаңрып алдык бет кемпирден.

Билек ялы тасма кесип
Ягырнындан, гулагындан,

Додагына сув дамдырдым
«Акбилегиң» ялагындан,
Дашына-да көпүн ясап
Мазут яглы балагымдан,
Темениме кендир сапып,
Ян-якасын көкледим мен,
Сувлукторба бащак дыкып,
«СТЗ»-әме зынҗыр дакып,
Чигиш-чигиш бекледим мен.

— Таймаз дайы, «СТЗ»-әңе
Тиркәп барян задың нәме?
— Фамилиясы Таймазова,
Өз ады хем Мәтәчмама!
— Оны нирә сүйрәп баряң?
— Җайламага! Җайламага!
—Бизем гитҗек, Таймаз, ага!
— Бизем гитҗек җайлашмага!..

Гапдалыма овлак ялы
Бөкүп мүнди онлап чага.

Гөк карталаң гапдалындан
Яшыл депә чыкып барян,
Сеялканың дерегине
«Адаглымы» дакып барян...

Ызым биле бүтин оба
Атгайтарым сүйшүп гелйәр.
Шир сыпатлы Саша баба
Өңүн башлап, гайшып гелйәр.

«Адаглымдан» үстүн чыкып,
Лебин лебе гоян ярым,
Көз кетениң ёкарсындан
Бегрес чабыт геен ярым

Эгнин эгне деңләп гелйәр
Полат уссаң гызы билен,
Дүнйәң ышкын, дүнйәң мүшкүн
Алып гелйәр өзи билен...

Яндаклыкдан яндаклыга
Арлап баряр полат атым...
Бирдени-кә сакга дурды
Барҗак ерме белет атым!

Онянча-да
«Бә-әри-и-ик!» дийип,
Оваз чыкды гара ерден.
Пиллермизи ялпылдадып,
Сожап бардык ерли-ерден.

Харабаның ортасындан
«Адаглыма» мекан беллэп,
Он бәш гулач габыр көвүп,
Ичине-де мәкәм чөвүп,
Торбам билен башак саллап,

«Гой, сахылык менден галсын,
Көпүнсиз бир гитме! — дийдим —
Бар, торбамам сеңки болсун,
Эртеки гүн адаглыңдан
Өйке-кине этме!» дийдим.

Адаглымың «тәзе өйнүң»
Чүр башында отурдым-да,
Чеп гулаклы кепҗеҗигми
Гуҗагымда ятырдым-да,

Кисәмдәки сапанчамдан
Үч-дөрт окы гүвлетдим мен.
Җыназаның дерегине
Бир наманы зовлатдым мен:

—Күлбелерде мүңләп йыллап,
Гап бөвүрден орун беллэп,
Итлер билен биле яллап,
Гезен гүнлең өтди, Кемпир.

«Чөп дүйбүнде дөрәп-доглан»,
Сен хайяра «адагланан»
Шол җувазчы етим оглан
Өз ярына етди, Кемпир.

Сүйтхор Тилки мени сойй,
Байнадымы малдан доюп?!
Йыган малын маңа гоюп,
Элин серип гитди, Кемпир.

Дөвлет бизе дөнди бу гүн,
Соңкы дишиң сынды бу гүн,
Гум депэңден инди бу гүн,
Таймаз сени утды, Кемпир.

1957—59

ГУМДАН ТАПЫЛАН ЙҮРЕК

БИРИНҖИ ДЕПДЕР

Өмүр еке-тәкдир, йүрек еке-тәкдир,
Сөйги хем еке-тәкдир.
Йөне башыңа иш дүшенде...

(Гүлнәзиң депдеринден)

I

Гум гызыдым.
Гулпаклыҗа чагадым.
Гаракөли телпеклиҗе чагадым.
Аяклары чепеклиҗе чагадым.
Бар ойнагым
гурҗак билен чәгеди.

Докуз өйли бир гуйының башында
Бәш ойнама якын оглан-гыздык биз:
Бурны сүмүклиҗе Түңңүҗик биле,
Эли сүрпеклиҗе Атаняздык биз.

Җүбси ашыклыҗа Эзизҗик билен.
Эли гурҗаклыҗа Огулхаллыдык...

Өзүмизем уйтгешик бир зат дәлдик.
Шол ашыклар, шол гурҗаклар ялыдык.
Баладык.

Огланлар алтыды.
Бизем он бирдик.
Огланлаң үстүнден хандык-эмирдик.
Узын гүнләп бир-биримиз гемирдик.
Арасында чала асгынлайсагам —
«Эҗе-е! Эҗе-е!» дийип зовладыбирдик.

Докуз өйли бир гуйының башында
Гыздан етмезчилик чекилҗек дәлди.
Эҗемиң бәлчирәп айдышы ялы:
«Гыз гөзләп, Ахалы сөкүлҗек дәлди,
Йигит башына
бир сахыпҗемалды.

Гайта бәшиҗиги артыбам галҗак.
Оларам кырк-кыркдан үвәп болҗакды.
Ашгабатла дагы чатып болса-ха.
Отлы гөрмәге-де себәп болҗакды».

Эҗемиң диййәнниң угрунда барды:
Отлыны гөрмедик гумлулар кәнди.
Шейдип гарындашлык ачайсаң вели,
Отлыны хер йылда гөрмек мүмкинди.

...Докуз өйли бир гуйының башында
Гатышып ойнардык топы, топазы.
Хич хачан, хич хачан болманды бизде
Огланлар топары.
Гызлар топары.

Гатышып ойнардык «гөрүпгачдыны».
Гатышып ойнардык «эшекмүндини».
Түңңүҗигем бизи мүнсе мүнендир.
Йөне бизем кән мүнүпдик Түңңини.

О нерессе карамчылды хемише.
Шонча-да тиз-тизден «эшекчи» борды.
Йөне онуң ады Түңңи болса-да.
Өрән рахатҗа аркасы барды.

Гызлар болуп сылардык биз Эзизи,

Гылыгы-да өзи ялы эзизди.
Йөне вели онуң бирҗе етмези —
Гахарның гелиши ченинден тизди.

Қарамам этдирмез.
Қарамам этмез,
Қарам эдәйсеңем гахарланарды.
Бу гылыгна онуң етмези дәл-де.
Артыклыгам дийсек догры боларды.

...Он бәш йыллап Эзиз дийип гезеним
Он алты яшымда Эзизим болды.
«Харам тула, ылга гуйың башына,
Ханха, кел тоқлусын топлап дашына.
Маңкасын акдырып Эзизиң гелди!»
Дийип, мени чакянларам тапылды,
Ёк, ёк, чакянлар дәл,
чакян тапылды —
Докуз өйли он дөрт дайзаң ичинден
Ала-бөле еке чыкян тапылды.
Бибисолтан диен ичян тапылды.

Заялап йөренсоң не гөзел ады,
Хич ким онуң догры адын тутмазды.
Иң йөргүнли ады Бибишейтанды.
Гүндиз отурмазды,
Гиҗе ятмазды.

Бабаның айданны Ата говшурып,
Атаның айданны Баба говшырды,
Икисинем бир-бирине ябшырып,
Ол обалы Аннабибә говшырды.
Аннабибиңкинем үстүне гошуп.
Аңыр янындакы оба говшырды.

Ол обаның гыбатынам гөтерип,
Ене аңырдакы гуя етирди.
Хайванлара дил битмәнне муң шүкүр —
Ёгса дүйәң сөзүн
сыгра етирип,
Сыгрың җогабынам дүйә етирди.
Маллаң башына-да бела гетирди.

Темен учин — дуе ялы геп ясап,
Пил дек геп ясярды — иңңежик учин.
(Ювунманы-ардынманам билмезди.
Йүзүнде ял барды
мүң гүжүк учин.)
...Мениң билен жетлигиниң себәби —
Дилән экен мени Түңңүжик учин.

«Вах, Биби жан, гижә галдың азажык,
Бири билен халашып йөр гызымыз.
Ёгса, дагы, сизиң ялы ер тапсак,
Башга ере секдирҗекми
гызы биз,
Кежебеләп элтип берҗек өзүмиз!»

Дийип, эҗем хем-ә оны ойнанмыш.
Хемем оңа сыпайчылык эденмиш.
«Тоба, Тоба! Мүсмүнсокар тулаҗык!
Булар инди гум юрдунам
булаҗак!»
Дийип, өйден хабабайлап гиденмиш.

Шодур, шодур,
Гыр-ягысы мен болдум.
Мени гөрсе пыталасы тутулды.
Депә чыксам — сапан болуп атылды,
Песе дүшсем — гапан болуп атылды:

«Ери, нәме,
какаң сениң эжеңи
Сөйги билен алыпмышмы, ер чекен?
Тахыр болмаз Эзиз ялы байгушдан,
Зөхре болмаз сен тетелли серчеден!

Гум ичинде сөйги болмаз, акмак гыз!..»
Товкы болуп инди мениң башымдан.
Сува гитсем —
Гаргап галды ызымдан,
Сувдан гелсем —
Гарга болды дашымда.

Нирә барсам «гак-гагыны» гендерди.
Не ичерде, не дашарда гүн берди...

...Йене вели мениң үчин шо гүнлер,
Иң багтлы,
иң ажайып гүнлерди.

II

Он бәш йыллап Эзиз дийип гезипдим.
Он алты яшымда Эзизим дийдим.
Хич ким оны дийдирмеди
дий дийип,
Бирден дуйман дуркам өз-өзүм дийдим.

Он бәш йыллап Гүлнәз дийип гезипди.
Ол хем он алтыда Гүлнәзим дийди.
Хич ким оны дийдирмеди дий дийип,
Ол хем мениң ялы
өз-өзи дийди.

Ине шейдип шейле болдук өтәйтдик,
Нәм боланны өзүмизем дуймадык.
Бир серетсек асыл өңкүлигмиз дәл,
Бири-биримизе гарап
доймадык,
Ойнумызам асыл өңкүлиги дәл,
Нәхилидир, башгачарак ойнадык.

Илки душушыгмыз шейлерәк болды,
Болан зады болды диймегим герек:
Ак чәгәң үстүнде уклап ятырка
Душдум Эзизиме,
Душдум бир гезек.

Шейле бир парахат уклап ятырды,
Оны оятмага ит-гушам дөзмез.
Ак депели ак шырдагың этегин
Өпүпдир шар-гара кирпикли гөзлер.

«Эшек өлдүренже» совҗак шемала
Гызарыпдыр тегележик гулагы.
Чөзүлипдир чеп аягның долагы.
Өзүм долап, өзүм даңып берердим
Болан болсам шейле йигдиң чолугы!

Тэ өлйәнчәм онуң бакян сүрүсин
«Укла, дынч ал!» дийип
бакардым өзүм.
Ак чәгеде, ак сазагың дүйбүнде
Иркилипдир ак шырдаклы Эзизим.

Бир оянса — гаршысында мен дурун.
Тисгинди, таягы элинден гачды.
Дүйшүми, хушумы — дүшүнип билмән,
Гөзлерини юмды, ене-де ачды.

Гөзлерини ачды, ене-де юмды.
Соң гөзлерин ачдымы я ачмады —
Ончасыны хәзир айдып билжек дәл,
Йөне эййәм
Гүлнәз ондан дашдады.

Бир хаюкдан «Гүлнәз-әз!
Гүлнәзим!» дийип,
Зарын сеси етди мениң ызымдан.
Гара сачлам «Долан ызыңа!» дийип,
Чырпынжырап, аслышса-да дызымдан.

Хер өрүмин бир элимде токгалап,
Өймүзе етенми дуйман галдым мен.
Шо болуп йөршүме хәзирем хайран,
Ёк, оңа шо вагтам
хайран галдым мен.
Себәп дийсең, иллең айдышы ялы,
Хаясызлаң хасабында дәлдим мен.

«Айнаң гызы — бәлчик» дийййәнлер
кәнди,
«Айнаң гызы—алчак» дийййәнлер кәнди.
«Хаясыз!» дийййәне душаймак кынды.
Йөне вели мениң бу болуп йөршүм
Хаясызлык чәгине-де якынды.

«Ери, бир йигиди сөйдүң,
таң этдиң.
Арзыңы гачырып йөрмегиң нәме?
Сөййән болса өзи гелсин, халатсын.
Өзүңи үстүне сүрмегиң нәме?»

Дийип, өз янымдан өзүм утанып,
Гызардым, агардым,
боз-яз болдум мен.
(Гойберен хатаны саланда яда,
Янында хич киши болмаянда-да
Йүзүң гызарянны шонда билдим мен).

Гөзүми юмсам-да иркилжек болуп,
Бейним өз эркини бермеди ука.
Он алты яшыма етип-етмәкәм,
Бу ненең хекаят, бу ненең вака!
(Я-да хая-шерим пайланан вагты
Мен начара ондан етмедимикә?)

Догруданам, шейле хаясызмыкам?
Аслында,
нәмекә
хая дийлен зат!
Эжем жаның гүррүң берши боюнча.
Хая — адамдан соң дүнйә инен зат.

Бир махал шейле
бир дөвүр боланмыш,
Хаясыз боланмыш дүнйәң гызлары.
Болманмышын чигит ялы нәзлери.
Хайсы йигит гөзлерине ярса,
Илки билен аслышармыш өзлери.

Алла бу ахвала дер-газап болуп,
Хая диен зады индеренмишин.
Шейдип бүтин дүнйәң гелин-гызларын
Улы бир беладан дындаранмышын.

Шондан соң гызларың
өзи лак атман,
Йигитлер өңүрти башланмыш сөзе...
Хава, бу роваят — ажап роваят,
Утанч — иң биринжи
безегдир бизе.

Хава, бу хекаят —
Тәсин хекаят,

Оны янсыламак йүрегимде ёк.
Йигитлең бойнундан аслышып йөрен
Бейле гызлар тутуш Гарагумда ёк.

Йөне вели, сөйүлйәнни биленсоң,
Илки билен гыз хем дуйдурып билер.
Пархы нәмемишин — икисем болар.
(Кәте гыз дуйдурар,
кәте-де оглан,
Нәме, бир-биринден песмишми олар!)

Шейдип өз-өзүме теселли берип,
Даңың өң янында гитдим мен ука...
Он алты яшымдан өтүп-өтмәнкәм
Бу ненең ахвалат,
Бу ничик вака!..

III

Он бәш йыллап Эзиз дийип гезеним
Шейтди-де кем-кемден Эзизим болды.
«Харам, тула, ылга гуйың башына,
Ханха, маңкалыҗа Эзизиң, гелди!..»

Дийип обамызың Бибишейтаны
Санҗарды бөврүмден «иңңеси» билен.

...Бир гүн селин йыгып
йөрен вагтымды,
Габат гелдим онуң Түңңүси билен.

Бир гарры оҗарың гарры төңңесин
Уряр, депйәр, довҗек боля, боланок.
Ләликсирәп өсен «эҗем оглуҗык»
Бир чүйрүк төңңә-де хөтде геленок.
(Гуҗагна бир гызы салаянда-да,
Нәдип оңарҗагын мен-ә билемок)..

Белетдим мен о нетелли оҗара,
Омурар йөрердим чеп элим билен...
Йыган селинлерми бир ере топлап,
Богмага отурдым гөк селин билен.

Онянча-да маңа гөзи дүшди-де,
Төңңәни херрелип, гиррелип депди.
Төңңе-де серрелсе серрелди вели,
Өзи ондан бетер серрелип гитди.

Махал-махал сениң болгусыз зада
Гүлкиң тутяр вели,
гойжак милтиң ёк,
Агзыңы тутсаңам этжек задың ёк
Бурнуңы тутсаңам этжек задың ёк.

Гүлесим гелсе-де, гүлмежек болуп,
Додагымы дишләп, «башагайдым» мен.
Хожам жувазчыны ядыма салып,
Догрусы, гүлкими зордан гойдум мен.

«Бидерек бир зада гүлкиң тутанда,
Шоң адын тутайгын!» диерди эжем.
(Бүтин өмүрбойы бирже гезек хем
Йылгырман өтенмиш жувазчы Хожам).

Гараз, эйтдим-бейтдим, гүлкими гойдум.
Онянча-да гелди яңкы нәгехан:
— Армавери, Гүлнәз! Сенмидиң асыл?
— Хава, мендим! Өзүң арма, Түңңи хан!

— Нәме йыгып йөрсүң!
— Ожаржык йыгян.
— О нәхили ожар? Мунын-а селин.
— Билйән болсаң, онда нәме сораян?
— Ай, йөне... оюндан сорайдым, гүлүм.

— О нәхили «Гүлүң» болямышым
мен! —
Ханы, угра шундан харамың бири!
— Кимиң харамдыгын, кимиң дәлдигин
Гөрүпжик йөрүс биз үч айдан бәри!

— Нәмәни гөрйәрсиң, харам ер чекен?
— Эзиз билен эдйән ишини гөрйән,
Овкаладып дуран дөшүни гөрйән,
Додак соруп дуран дишини гөрйән.

Бирже хайышымы кабул этмесең,
Әлеме жар эдип,
ишиңи гөрйән!

Мениң хайышжыгым — екеже хайыш! —
Дийди-де, йүзүме йыршарып бакды.
Шонда гахарыны ювтмадык болса,
Гүлнәз ап-аңсатжа гандар болжакды.

Шо махала ченли Әзизим биле
Алты-еди гезек гөршүпдик вели,
Тениме дегмег-ә бейле-де дурсун,
Хениз эшигме-де дегмәнди эли...
— О нәхили хайышмышын, Түңңи хан,
Бизден битжек юмуш болса,
эшдели!

— Эшитсең, сен гызы сөеним үчин,
Угрунда үч йыллап көеним үчин,
«Дүнйәде Гүлнәзден башганы сөйсем,
Эркек болмадыгым!» диеним үчин
Шужагаз адамсыз,
чолажа ерде
Алма яңагыңдан бир посажык бер!
Ёгса-да шу ерден Елгуя ченли
Адыңы вежера эдишими гөр!

— Түңңи жан, вежера этмесең, боляр.
Соңкы дөрән затдыр поса диен зат.
Әхли герек задың бир поса болса,
Гүлнәзиң янында о затлар аңсат.
Йөне вели, Әзиз дуяймаз
ялы
Ювашырак огшавери, залыват!

Дийдим вели, додагымың янына
Узап гайтды бир кичижик
додажык.
«Ынха саңа поса, гара түршежик.
Ынха саңа поса, харамзаджык-ік!»

Дийип, чеп элимиң аркасы биле
Агзының үстүне елмедим вели,

Йыган селиҗими чыкап болянчам,
Додагның ичине гирмеди дили.

Бирденем,
хасырдап еринден туруп,
Өйлерине тарап яззыны берди.
Гачаныны булут билен ел гөрүп,
Гонаныны Гүлнәз билен гол гөрди.

(Шол алан посасы етерлик болды;
Гайдып поса дилемеди, ер чекен).
Онянча-да ак депәниң үстүнден
Ак шырдагын булайлады бир чопан.

Мен бәрден ылгадым,
Чопан аңырдан —
Ики тарапдан-да герилди гуҗак.
...Сазагын дүйбүне дүшелди чабыт.
Ак чәгәң үстүне язылды сачак.

Отурдык,
Дүнйәниң гүррүңин этдик,
Түнңиниң, тәңңәниң гүррүңин этдик.
Юваш-юваш бир-биреге якынлап,
Бир тәсин әдимиң ишигне етдик.

Эмма шондан аңрык әдимләп билмән,
Мен Эзизе бакдым,
ол маңа бакды.
Гөвнүме болмаса, Эзиз шо махал
Шол әдими әтләйсе-де болҗакды...

Бу сөзлери айып гөрмәң Гүлнәзден,
Йүрегимден сызян сөзлер бу сөзлер.
Йигит җай пурсаты элден гидерсе,
Кәте-кәте гең гөрәййәр гөзеллер.

Шейле сыпайыды, шейле аграсды,
Кынды онуң үчин, кынды
ол әдим.
«Йигит ченденаша аграс болса-да,
Гаты говы болҗак дәл-ов» дийййәдим.

(Йөне вели шейле хәсиети үчин
Нәм учиндир,
хасам бетер сөййәрдим.)

Гызларың көпүси алчагы сөййәр.
(Сөймесеңем өзүн сөйдүрйәр алчак).
Йөне вели еңлес билен алчагың
Пархыны билинсе говурак болҗак.

Кә гызларың алчак дийип тутаны —
Алчак дәл,
келчигиң барыпятаны,
Ёк, *җоралар, бейдип гатышдырмалың*
Хер бир йылҗыраклап хабар гатаны.

Аграслар
Бир гезек йылгырар вели,
Ачылар агзында йүз йылың язы!
Йөне вели йылгырянча аграслар
Бир азаҗык дүйрүкдирйәр кә гызы.

Дүйрүкмәң, дарыкмаң,
Ховлукмаң, гызлар,
Йити ягтың алдавына гитмәң сиз.
«Гыз герек — тиз герек» дийлиши ялы
«Йигит герек — басым герек»
этмәң сиз.
Сабырсыз сөйгиниң хөзири болмаз.
Канагат ислейәр сөйгиниң ёлы...
Отыр ынха гапдалымда Эзизим,
Отыр ол хенизем өңкүси ялы.

Арамыз хенизем екеҗе гарыш.
Бирден яңкы гарыш бир серә гелди.
Середен бармага, бармакдан гыла.
Ондан соңкы болса
хеммә-де белли...

Шондан соң шейле бир аҗап йылгырды,
Элбетде, маңа чын, сизе-де ялан.
Йылгырды ол тутуш гөвреси билен.
Додагы, гулагы — хеммеси билен.

Гөйә гумуң ичи ягтылып гитди
Илериси билен, гайрасы билен,
Сазагы, четиси, селни, сөзени,
Гузайы, гүнейи —
дүньеси билен.

Шо махал он еди яшындакы гыз,
(Хәзир отуз яшың душундакы гыз),
Шо махала ченлем,
шо гүнден бәрем
Шейле ажап зада душамок хениз.

Хич ким онуң ялы йылгырып билмез,
Ол дүнйәде еке-тәк бир йылгырыш.
Онянчада бир сес чыкды гайрадан.
Аралыгмыз ене болды бир гарыш.

«Уруш! Уруш!..»
Ала гопгун турузып
Етип гелйәр обамызың шейтаны.
Биз болсак дүнйәден бихабар оглан.
Чыкарыпдык ондан башгарак маны.

— Яңкы «поса дадып» гиден Түңңүжик
Күшгүрипдир эжесини — дийдим мен,
Ынхажыкка муңа-да бир дадырып
Посаларың суйжүсини — дийдим мен,
Гандырарын гижисини! —дийдим мен.

Бибишейтан болса түвелей ялы
«Уруш! Уруш!» дийип, гечди-де гитди.
(Гөз ачып-юмянчак о гуя етди.)
Мен Эзизиң гөзлерине
серетдим,
Эзиз мениң гөзлериме серетди.

Эмма вели гөзлермизиң ичинде
Үйтгешик бир горкы-ховсала ёкды.
Чәгәң үстүндәки «Урушдан» башга,
«Эшекмүнди», «гөрүпгачдыдан» башга
Уруш-сөгүш бардыр өйдүленокды.

«Эгер эртир уруш турайса....» дийип
Мекдепде кәмахал айдым айдардык.

Йөне вели уруш тураянда-да,
Үч-дөрт гүнде гутаряндыр өйдердик.

Шол ёвуз урушың догланны бушлап,
Бибишейтан гечип гитди ел ялы.
«Нәмәниң урушы? Нирәниң
уршы?
Чөзжегем болмандык шейле совалы.

Бир-берегиң гөзлерине гарапдык.
Гөрүнмәнди үйтгешик бир ховсала.
— О нәхили, урушмышын, Әзизим?
— Уруш бормы... ай,
Гүлнәзим, гойсана?!.

Ене бирден ловурдапды гөречлер,
Ене гайталанды өңки йылгырыш.
Гөйә еңиш билен тамамланыпды
Дүнйәдәки яңы башланан уруш.

Янҗа аралыгмыз боланда гарыш —
Мүң мензиле етди аралыгымыз.
Шо махал келлә бир гетирипмидик
Мунуң ялы
залым айралыгы биз...

Яп-яңы дәлмиди гумуң ичини
Улы бир дестерхан этсем диййәним,
«Әзиз Черкез оглы — баш чопан!»
дийип,
Шол йыгнакда ыглан этсем диййәним.

Эмма гум ичинде этҗек йыгнагым
Токайлаң ичинде эдилди ыглан.
Дүнйәде баш чопан этҗек огланым
Дакынды эгнине гырмызы погон.

Эй, сен Әзизими әкиден дүе,
Эй, сен Әзизими экиден вагон,
Ене мүңләп-мүңләп әзизлер биле
Гетир мениң Әзизими саг-аман...

ИКИНЖИ ДЕПДЕР

I

Кырк икинжи йылды.
Гышың багрыды.
Асман гөйә көпүк сачян буграды...
Агамың дерегин тутан эҗем җан,
Дүе бакып,
            халлан атан эҗем җан,
Элли яшын бейләк атан эҗем җан
Икиндинлер өйден чыкып уграды.

Бейле гичләп, нирелигне уграды?
Гуйың яндан гайралыгна уграды.
Ак инишден аңрылыгна гечди-де,
Ики депәң аралыгна уграды.

Ак инишден аңырлыгна ашса-да,
Ак инишде онуң галмады ызы.
Нәдип ызы галсын,
                    ерден ёкарда
Метр ярымлыкдан барярка өзи?
Якдың сен, эҗе җан, якдың Гүлнәзи.

Шу вагта чен
            элли яшың ичинде
Аркан ятып йөрәпмидиң, эҗе җан?
Элмыдам гөзлериң гара ердеди,
Ёкарлыгна гарапмыдың, эҗе җан?
Вах, сен озалында дөрән махалың
Өлмек үчин дөрәпмидиң, эҗе җан?

Хей, эҗе-де өлмек үчин дөрәрми?
Аслында
            нәмекә
                    эҗе дийлен зат?
Шо гүнлер акылма гелшине гөрә,
Эҗелер — өмүрлик дүнйә инен зат.

«Бир махал эҗесиз галарын!» дийип
Ятсам-турсам гелермиди келләме!
Кәмахал келләме геләенде-де,
Бейле болар өйдүпмидим мен нәме?

Эҗем мыдам гезип йөрҗек ялыды.
Өрән аркайындым эҗемден яңа.
Галмаҗак ялыдым
эҗемден соңа.
Сыркавламда — гапдалымда отурҗак,
Өлен вагтым — гуҗагына гөтерҗек,
Угран вагтым — сес-агымы етирҗек
Диңе эҗем болуп гөрнерди маңа.

Мениң какамы-да он йыл шондан өң
Шо тарапа әкидипдир шо табыт.
Йөне вели өлүм билен өлүмиң
Арасында көп бор экен тапавут.

Гоюн бакып йөркә чөлүң ичинде
Хеләкләнмиш оны Пайты галтаман.
Бир ай геченден соң
гуйың ичинден
Тапанмышлар агзы богук халтадан.
Ине, шейдип секиз яшлы Гүлнәзҗик
Махрум боляр сых-сых муртлы атадан.

Йөне вели сых-сых муртлы атаның
(Дүшмезинден озал Пайтың голуна)
Гыран галтаманы
бир галтамандан
Етйәрмишин муртуның хер гылына.

Сүйҗи җаның арманлыҗа көйсе-де,
Арың көймәнине гуванян, кыблам...
Ынха бу гүн шол атамың янына
Җәбәмем гөтерип уграды
обам.

Онуң билен хошлашып хем билмедим,
Дүе гайтармага гидипдим шонда.
Агам өз кәрини бизе табшырып,
Майкопдан чыкыпды йылың башында.

Шондан бәри бизиң башымыздады
Элли көшек билен алтмыш бәш дүе.
Оглуның дерегне чопанды эне,
Доганның дерегне чопанды уя.

Аягымы сүйрәп депеден дենә,
Таягымы сүйрәп япыдан яна,
Бир мензилден дүелери гайтарып,
Доңңарадаш болуп етипдим гапа.

Ожагың башында эҗемиң янда
Чай ичип, элими чойҗакдым вели,
Эййәхачан мең элимден
беттеррәк
Сован экен кәбәм эҗемиң эли...

Соңкы гезек эллерини сыпалап,
Хошлашсын эҗеси өз гызы билен.
Эй, сен эҗем жаның дирилик вагты,
Долан, бир сагатлык ызыңа долан!

Бир махаллар бир намазхон дивана
Икинди намазын гечирен вагты,
«Эй, сен Гүнүм,
яңадан бир дог!» дийип,
Дыза чөкүп эденмишин тагаты.

Оңа рехим эдип яңы батан гүн
Яңадандан чыканмышын ызына.
Эй сен, шол дивана рехим эден гүн,
Рехим этҗек дәлми чопан гызына?

Шейдип ямашгандан доганмышың сен
Бир гижиген намаз, бир сена үчин.
Инди нәме догуп билҗек дәлми сен.
Эне үчин —
тутуш бир дүнйә үчин!..

Көп ялбардым, Гүн ызына чыкмады...
Хошлашман гитди ол өз гызы билен,
«Җан, эҗе җан... менем гитҗек
эҗе җан!
Дур, эҗе!» Ылгадым оң ызы билен.

Эмма мени узак ылгатмадылар.
Гарса гуҗаклады ики саны гол.
«Вай!», дийип йыкылдым гарың үстүне.
Соңуны билемок. Бар билйәним шол...

...Эҗем җандан айра салан гарлык гүн,
Шондан бэри саңа дүшенок сыным.
Ынха инди ниҗе йылың ичидир,
Хенизем гар гөрсем дыглаяр иним.

Гар яганда гөмүлерди ёлумыз,
Гар яганда гоюнлармыз буярды.
Эҗем шонда: «Нэхили зат ягса-да,
Шейле узак ягмаверсин!» диерди.

Я-да гахар эдип онуң сөзүне,
Даргурсаклык эдип, алдыңмы сен ар?..
Җаны янан таңрысына гаргармыш,
Вах, гар, ак гар,
сенде нэме гүнэ бар!...

II

Эҗемиң үстүнин гумы солманка,
Ене өңки таяк, ене өңки кэр.
Он секиз яшына етмедик Гүлнэз
Болды бирден юрт өңүнде җогапкэр.

Эҗем билен бакан дүелеримиз
Галды бирден мен ялңызың башына
Гара сачым гум сүпүрди томсуна,
Гара сачым гар сүпүрди гышына.

Гөйэки диерсиң, он секиз яшда
Отуз яшлы ялы улалдым
бирден.
Эгер вагты гелип үстүңе дүшсе
Кэн зады гөтерҗек экени герден.

Ене өңки гуйы, ене өңки сув,
Ене өңки дүе, ене өңки гум.
О затлар өвреншен задым-ла вели,
Дуйдум, дуйдум,
башга бир зады дуйдум.

Эҗемиң үстүниң гумы солманка.
Доюрды Гүлнэзи Дойдук гелнеҗем:

«Ылгабергин диен угрума бака!
Сени маңа,
маңа табшырды эжең!»

Буюрды ол, балдызына буюрды,
Буйраны хич, игенч билен майырды.
«Хажымелик ялы көп иййәң!» дийип,
Бир хепделәп сачагынам айырды.

Икинжи хепдеде өзи утанып,
Гошды сачагыны ене-де Дойдук...
Бир гүйч маңа медет бермедик болса,
Дойдугың элинде болардым гөйдүк.

Ол медеткәр — Эзизимди Эзизим,
Ол медеткәр—
шондан гелен ики хат.
Бири — бейнә ганат, бири —йүреге,
Икиси биригсе гөврәме ганат.
Үчүнжиң дерегне өзи геләйсе,
Боларды ол
тутуш дүнйәме ганат.

Хатың биринжиси — Донуң янындан,
Икинжиси — Волгаң боюндан гелди.
Биринжиден — тоя гирени белли,
Икинжиден —тойдан чыканы белли.

Тойдан чыкан адам гелмезми өе!
Я-да гитдимикә ене бир тоя?..
«Бушлук, бушлук, Гүлнәз,
Эзизиң гелди!»
Дийселер берердим бир губа дүе.

Сачакда наның ёк, кетекде товгуң,
Дүйәни нireden алжак сен, Гүлнәз?
Бейле гүнде бир дүйәни дагыны
Гызындан
гысганар дурармы колхоз?

Шунуң ялы сүйжи арзувлар билен
Селпедим мен,
гум ичинде селпедим.
Арзувымды — иң медеткәр үлпедим.

Әзизим — башымың гупбасы болса,
Арзувларым — дашындакы шелпеди.

Жыңңырдарды
шол арзувлар — шелпелер
Башымдакы шол гупбаның ышкына...

III

Ынха инди йыл ярымың ичидир,
Чай дерегне эндик этдик ыштына.

Сүйде эндик этдик палав дерегне,
Нан дерегне эндик этдик ота биз.
Аталары ёллап арзув горагна,
Вагтлайынча болуп галдык ата биз.

Чирк гетирмез атaларың йүзүне
Гызыл гыңач, гызыл яглык аталар.
Йөне вели чын аталар дәлдигмиз,
Алажың ёк,
билдирәййәр кәтелер.

Еке өзи чөл ичине чыканда
Кәте үйшенәййәр аял машгала.
Сөййәнлер хем гурбан олаң ышгына,
Сөймейән хем «гурбан» олаң ышгына.

Бири ашык болуп, угрунда гурбан,
Бири алдав салып, угрунда «гурбан».
Башга ерде ата ерин тутсагам,
Шонуң ялы ерде үйшенйәс, арман!

Эмма үйшенжеңлик
горкаклык дәлдир.
Еләмизден гечмез горкы диен зат.
Йүрегиң пәк болса — галаны аңсат.
Бир гезек шейле бир зада душ гелдим.
(Оңа эжем жаның мазары шаят).

Яссынара дүе сүрүп гелйәрдим.
«Гүлнәзим, ашыгңы көйдирме дири!»
Дийип тирсегимден япышды бири.
(Кимдир өйдйәрсиңиз? Ферма мүдири!)

Шол мүдирҗик гитмесе-де фронта,
Хасалыжа гезйәр секиз йыл бәри.

Дүйәни урамда багырдян таяк
Чеп аягын омурыпды дызындан.

IV

Хайсы гелин: «Душдум алдава!» дийсе,
Бир тарапы
өзүндендир өзүнден.

Хайсы гелин: «Душдум зорлуга!» дийсе,
Онуң хем чынындан яланы кәндир.
Сөййән йүрек өзүн зорладып билмез,
Сөййән йүреклере
эл гармак кындыр.

Сөййән йүрек чакып йылдырым ялы,
Сөййән йүрек гөк дек гүбүрдәберйәр.
Бейле йүреклере каст этҗек болса,
Алдавың аягам тибирдәберйәр,
Зорлугың аягам тибирдәберйәр.

Шейле боляр өкде өкдәни гөрсе,
Онуң шейледигне болдум мен белет.
Вепадар йүреклең бирже ургусы
Алдавдан,
зорлукдан
муң эссе белент.

Эмма дүнйәдәки шол белент зады
Белент тутмагы-да башармак герек.
Докуз өйли бир гуйының башында
Көпди, көпди шоны башаран йүрек.

Башаран йүреклер ол белент ады
Гөтердилер өңкүденем беленде...
Йөне вели хәзир башга бир зады
Ятлап гечсем диййән ери геленде.

Мениң Эзизимиң бир досты барды,
Хер эгни
гаяның бир бөлегиди.

Дүнйәде гуванҗы Айбөлегиди —
Өзи-де йөне бир гелин хем дәл-де,
Сәхра гелинлерниң
Гүләлегиди.

Эзизиң шол досты (Режебалымыз)
Мегерем, багыртлап рус гарыны,
Яр дерегне гар гуҗаклап ятырка,
Ол герчегиң «Ярым!» дийиәи «ярыны»

Бир гоҗа сазагың көлегесинде,
Шехитли депәниң янында гөрдүм.
Маңа шейле хукук берилен болса,
Шонда икисинем шехит эдердим.

Белки маңа шонуң ялы хукугың
Берилмәни бәхбит боландыр, бәхбит.
Йөне вели шейле хукугым болса,
Илки биле ясап гошаҗа шехит,
Гөзлесемем
онсоң гөзләрдим бәхбит...

Мукаддес Сөйгиниң харланмагына
Хеммәмизем деңгүнәкәр, җоралар.
Онуң үчин диңе эркеклерден дәл,
Бизденем,
бизденем җогап соралар.

V

Гатышып ойнардык «гөрүпгачдыны»,
Гатышып ойнардык топы-топазы.
Башда-да айдыпдым: болманды бизде
Огланлар топары,
Гызлар топары.

Эмма кырк бириңҗиң янар июны
Бөлүп гитди бизи ики топара:
Селбили топары — чөлде галдырып,
Герчекли топары — сүрди токая.

«Гөрүп гачылмалы» оюн гутарып,
«Гөрүп топулмалы» оюн башланды...

Шондан бәри ики июнь гутарып,
Юрдумда үчүнжи июнь башланды.

Сорадым июндан: «Гөрмедиңми сен,
Ниреде гезип йөр Эзизим, агам?»
Эмма томус жогап бермеден гечен,
Гөвнүң үчин дийип
гымылданюгам.
Шейле бир дымыкды томусың башы,
Сазаклаң пүри-де ыргылданокды.
Уруш эййәм тамам боланам болса,
Эзизлер Берлини аланам болса —
Ким билйәр,
дүнйәден хабармыз ёкды.

Кимде-ким колхоза азыга гитсе,
Шол хем гетиререрди газет-журналы.
Доланып гелйәнчә эвмезек дүе,
Хер сәхер атардык
Кырк гезек палы.

Ахыры чөзүлер палың ыкбалы.
Дүе-почтальона йүзүмиз дүшер.
«*Әтсеммикәм я-да әтмесеммикәм?*»
Дийип, гелйән гөврә гөзүмиз дүшер.
Бир пут газет билен... нәче саны хат
Гүтүләп Гүлнәзиң өңүне дүшер.

Газете язянам мениң өзүмдим,
Оны *пайлаянам* ене-де өзүм.
— Бушлугыңа бир тахяң бар, Гүлнәзим!
— Бушлугыңа бир дүйәң бар, Гүлнәзим!

Эне бары, гелин бары, гыз бары
Гүлнәзиң дашында хүмердир хүмер.
«Хат бар!» дийсең
мүң бир дамар тарсылдар,
Эмма сандыряндыр башга бир дамар.

Гынанчмы, сөйүнчми — ничикси хабар?
Язылар, чекилер горкы дамары.
Хат диен зат — ярылмадык бир гарпыз,
Ярянчаң билдирмез — шодур яманы.

Хер букжа, хер мөхре элиң дегенде
Гөйә бомба болуп ярылжак ялы.
— Бушлук, Җемал, бушлук саңа бир
хат бар!
Ол хат арканлыгна йыкды Җемалы.

— Бушлук Гөвхер, бушлук! саңа ики хат!
Гөвхериң йүзүне чайылды гөвхер.
Бири доганындан, бири ярындан!
Өвсер инди,
йүз ненеңси өвсер!

Секиз ай ёл йөрән
секиз букжа хат
Бәш гелни гүлдүрди, үч гелни йыкды.
Эзизимиң мәхри сиңен гөкже хат
Чыкды, чыкды, мениң ядымдан чыкды.

Тутуш бир гижеләп ядымдан чыкды
Бир йыл бәш хепделәп гарашан хатым.
Йылың дөрт паслындан — томусдан, гүйзден,
Яздан, гышдан диләп, сорашан хатым,
Узын гиже үч җорамы гужаклап
Аглап чыкдым. Эртирден соң окадым...

Букжаның ичинден гөкже хат чыкды,
Йүзүнден үч огшап,
ылгадып чөле.
(Нәме үчиндир, шунуң ялы пурсатда
Адам ер гөзлейәр чоладан чола).
Дүелери ак инишден ашырып,
Бәш сагат гүрлешдим Эзизим биле.

«...Гүлнәзим, шу гүнлер ими-салалык,
Оборонда боляс. Ягдайлар ягшы.
Валдай галасының токайлыгында
Шахыр билен багшы диңлейәс багшы.

Селигер көллериниң кенарларында
Үч сагат яңланды түркмениң сазы,
Үч сагат яңланды багшының овазы.

Бирден йөне патефондыр өйдәйме,
Эдил Сахы багшың өзи-ле, өзи!

Бизиң «Оглан багшы» дийип йөренмиз
Бир гарыш сакгаллы адам экени.
Соң гөрүп отурсак, гышың башында
Ашгабатдан чыкып гайдан экени.
Онлап-онлап еркүмелең ичинде
Ярым йыллап айдым айдан экени.

Шондан бәри сакгал сырмадан гечен,
Дерин сүпүрмәге дегмәндир эли.
Муны гүррүң берен багшың дили дәл,
Янындакы алчак шахырың дили.

Шахырың адына Гара дийдилер,
Соң гөрүп отурсак — Гара Сейитли.
«Эйнеклиң адыны сора!» дийдилер,
Сорап гөрсем,
олам Рехмет Сейитди.

Шахырлар бир сагат гошгы окады,
Багшы хем он саны айдым айтды.
Онянча-да еркүмәниң дивары
Тозан турзуп, ашаклыгна гайытды.

Бейле янымыза дүшди снаряд,
Ене-де хүҗүме башлады вагшы.
Ине, шондан бәри ики хепдедир,
Саз эдйәр токайда башга бир «багшы».

Шол «багшының» сесин сем этмек үчин
Сениң Эзизиңем гирди хүҗүме...
Шу хаты окопда яздым. Гүлнәзим,
Яры өзүңедир,
яры эҗеме.

Эҗеме окап бер багшылы ерин,
Башга ерин диңе окагын, өзүң.
Аркайын бол! Еңиш биле барарын!
Хаты язан —
кичи сержант Эзизиң».

VI

Улы чопан, кичи сержант Эзизим,
Гутлы болсун тэзе дакылан адың.
Кичиси бар болса, улусам бардыр,
Оңа-да етҗегңе Гүлнэз шаядың.
Вах, онсоңам гүррүң
улулыкдамы?
Улусы, кичиси бормы солдатың?

Кимде-ким душманы көп гырып билсе,
Шо дэлми дүнйэде иң улы солдат?
Онуң шейледигне
хер гүнде окян
Газетим, журналым, китабым шаят.
Өзүм болсам, солдатларың херсине.
Хер гүнде дакардым тэзече бир ат.

Он фашист гырана «Он» адын дакып,
Эллисин гырана дакардым «Элли».
(Йөне вели ат дакянлаң өзүне
Бу затлар Гүлнэзден
говурак белли!..)
Мэлэң, айдым айдың гоюн-гечилер,
Бу гүн өңки чопаныңыздан хат гелди.

Бу гүн сизиң хемраңыздан хат гелди,
Ыгшылдаң сазаклар, чети-селинлер.
Ынха ене сизиң гуҗакларңыза
Яры билен сейле чыкар гелинлер.

Дарыкма йүрегим, гиң тут өзүңи,
Сениң Эзизиңден хат гелди бу гүн!..
Дилим шу сөзлери гайталаса-да,
Пынхан ховсаладан долуды гөвүн:

Эзизиң ятырка окуң астында,
Нэдип сен аркайын боларсың. Гүлнэз.
Шол хүҗүмден чыкдымыка саг-аман?
Шоны кимден,
ничик билерсиң Гүлнэз?

Гечипдир ол хаты язаны бэри
Ярым февраль билен
Март, апрель, май...

Нереде, нереде Гүлнәзиң ярy?
Бир ерде бар болсаң, җогап бер, худай!..»

Гарадым асмана, җогап гелмеди.
Иркилдим
аркамы сазага дирәп...
Бир оянсам, таяк салым бейләмден
Түңңи гечип баряр аягын сүйрәп.

Гүнлең ховсалалы догян гүнлери,
Энелең гошхалта богян гүнлери,
Докуз өйли гуйымызың башындан
Повестка барының ягян гүнлери,
Түңңимиз бир ере болупды гайып.
Шонда нередедир бир ерде тайып,
Дүеден йыкылып,
боланмыш майып.

Дүнйәниң йүзүнде мүңкүрлик гурсун,
Мүңкүрлик — дүнйәде ек гөрйән задым.
Эмма онуң шейдип йыкыландыгна
Ынанмаядым мен, ынанмаядым.
«Билгешлейин йыкыландыр» диййәдим.

Ынанҗак болсам-да боланокды хич.
Шиндем ынанамок,
Соңам ынанман.
Мениң үчин гачыпды ол ынамдан.
«Ынанҗаңлык говы бормуш, Гүлнәзим!»
Диен сөзи кән эшдипдим энемден.

Энелең сөзүниң садагасы мен,
Оларың гепиниң болмаз ырясы.
Йөне вели, ынанҗаңлык акылын
Эҗеме өвреден
кимиң дүнйәси?

Моллаларың, ишанларың дүнйәси,
Или чүркәп яшанларың дүнйәси.
Хер айдылан сөзе ынанып йөрмек
Эҗем җаның дәл-де,
шолаң мирасы.

Бу сөзлери гаты гөрме, эҗе җан,
Гызыла гапларын хер бир акылңы.
Дога эдинерин хер бир накылңы.
Эмма ынанмаклык якымлам болса,
Кәте шүбхеленмек — хасам якымлы.

Хава, шейдип таяк салым бейләмден,
Богазна сыгдыгна зовладып «Бибә»,
Гышык гейип мениң тикен тахямы,
Түңңи гечип гитди гайракы оба.

Мәтәчлигиң этдирмеҗек зады ёк,
Мәтәчлик — хайвана, ынсана бела.
Ол тахяны ёгалмазның өң янда
Эҗем чалышыпды бир чанак сүлә.

«Вах, эҗе җан, киме сатсаң сат вели
Шолара бир сатма!» дийип аглапдым.
Башга кишә сатып болмаҗагыны
Эҗем маңа айдандан соң
Аңлапдым.

Докуз өйли гуйымызың башында
Ёкды шондан башга эркек гөбекли.
(Вах, онуңам гөбеклиги бар болсун,
Озалында говшак дүвлен гөбекди).

«Ак гаймалы» келле гечди-де гитди
«Ач, гуҗагңы, доңдум Бибиҗан!» дийип.
Дең-душлары болса гар багыртлап йөр
«Я-ха өлүм! — дийип,
Я-да җан!» дийип.

Ызындан середип, юмругмы дүвдүм.
Сүем бармагымдан гечди бир чишим.
Дүйәниң ызында себсәп йөрсем-де,
Башымдан агдыкды
Башга-да ишим —
Томсуна саялап салкын сазагы,
Ода багрым герип арлы гышына,
Гызыл җорап билен гызыл элликден
Эллисин ёллапдым Гызыл Гошуна.

Үшән вагтым —
чоюняным ожарды,
Ыссыламда —
саяваным ожарды.
Гум ичинде шол гүйч болмадык болса,
Чишим жорабымдан ере гачарды.

Уршуң дөрт йылында бизи пеналан
Ожар атамызың гурбан башына!
Хәзирем
үстүме саясын сачып,
Меңзәп какам жаның сакгалдашына,
Отыр парасатлы гожаман сазак.
Ялңыз сырдашым ол ниҗе йыл бәри...
Яглыгмың үстүнде шыгырдап ятыр
Ичи говургалы газетиң бири.

Хем говурга иййән, хем жорап өрйән
Хемем гөз гездирйән
гуйгуч газете.
Икинжи сахыпаң ашак башында
Гөзүм дүшди еди гызлы сурата.

Синде баксам, едиси-де таныш йүз.
(Ортакы гыз болса хас бетер таныш).
Мундан бир ай озал язың башында,
Бир сагат гуюпды өйләнчи ягыш.

Шонда бир әйнекли
сүллүмбай болуп,
Икиндинаралар душупди гуя.
— А-гыз, ол-а сурат алжак диййәмиш!
— Кимиң суратыны?
— Бизиң-ле!
— Го-я!

Утаныл гачыпды гызларың бири,
Күмә букулыпды ене бир гелин.
Эртеси гүн ак чәгәниң үстүнде
Бир акжа аппарат гысылды телим.

Эдил өзи:
Дөрт гыз биле үч гелин
Жорап өрүп отыр экизлер ялы.

Еди жоранын хем алынсачларын
Маңлая дөкүпдир чөлүң шемалы.
(Ёк, алты диели, еди диймəли).

Айбөлекди еди жоранын бири.
Инди ол мен үчин —
кѳмүр бѳлеги.
Мунуң ялы бəгуллериң янында
Отурдып билмерин онуң ялагы.

«Инди арамызда ишиң ёк!» диийп,
Деррев оны йыртып ташладым четден...

VII

Башга-да бир гѳзлəп йѳрен задымы
Тапдым яңкы говургалы газетден.

«Газетиң ичине говурга гуйсаң,
Артян борлы сетирниңем леззети!»
Диийп, ѳз сѳзүме ѳзүм йылгырып,
Говургасын дѳкүп,
Ачдым газети.

«АЯЛ-ГЫЗЛАР, ВАТАН СИЗЕ ЙҮЗЛЕНЙƏР!»

(Мовзугы шейледи ёкар башында)
«Сизиң доганларңыз, сизиң ярларңыз
Гуллук эдйəр иң бир улы гошунда.

Шол аталар, шол доганлар, шол ярлар
Душманы хинине сүрүп барярлар.
Сизиң элиңизден чыкан эллиги
Геен эллер чат-маңлайдан урярлар.

Сизиң элиңизден чыкан жорабы
Геен аякларың — əдими батлы.
Сизиң элиңизден чыкан долагы
Доланан инжиклең — сүңки полатлы.

Сизиң элиңизден чыкан эшиги
Геен гѳврелериң — хамы галкандан...
Фронт ики йылда
бир мильон жүбүт
Эллик-жорап алды түркмен халкындан.

Шол элликлең, шол жораплаң ичинден
Чогуп чыкан гызгын гүнүң ялкымы
Бузлары бугардып, гары гайнадып,
Еңише етирди Волга полкуны.

Шонда сизи мильон гезек ятландыр
Аягы гор ялы бир мильон йигит...»

Йөне вели ики йылың ичинде
Азырак дәлмикә
Бир мильон жүбүт?

Туркмениң гышына дөз гелип билмән,
Ики йылда якдың йүз дүе ожар.
Волганың боюнда, ялазы чөлде
Эзизлериң гүни ненеңси гечер?

Мугаллымың Орсьет гышы хакында
Айдан сөзлерини унутма, Гүлнәз.
Жаны саг, сыбыргай сен ялы гыздан
Он эллик, кырк жорап
                    аздыр энтек, аз.

Бахана агтарып, зейренмегин сен
Боягың ёклугна, йүңүң ёклугна.
Йүң тапмасаң —
                    чөпле чөплең башындан,
Бояг тапмасаңам — өрәй аклыгна.

Ики гүнләп чөпле,
Үч гүнләп эгир,
Алтынжы гүнде-де бир жорап тайын.
Ине онсоң Ватан йүзленмесине
Хер хепдәң башында бир жогап тайын.
«Йүң ёк!» дийип ятма Айбөлек ялы.
Эгирбер,
          өрүбер
                    онуңам пайын.

Ватана «улалып оңалмадык» дәл.
Ватана улалман оңалан герек.
Бардан бар этмеги
                    хер ким оңаряр,

Ёкдан бар этмеги
оңаран герек.

ҮЧҮНҖИ ДЕПДЕР

I

Ене етип гелди ягы ялы гыш,
Ене-де аягма чекдим чокайы.
Ене мени алды өз пенасына
Гандым, чети, черкез,
ожар токайы.

Ене-де гушагы ыкжамдан гушап,
Ене-де эгниме атдым ойлугы.
...Улы бир от якып голуң ичинде,
Чөздүм элимдәки акҗа яглыгы.

Шол байлыгы силкип
кәсәң ичине,
Ясадым ене-де бир токга хамыр.
Хәзир шол токганы лак-лук атансоң,
Гүлнәз эртир ене «күнҗи нан» гемир.

Ене-де барарын җувазчың янна,
Ене берер бир кесемен
күнҗара...
Алтмыш голдан йыгнап алтмыш дүйәни,
Эссим айлып, өе гелдим гиҗара.

Гапыдан аягмы әдип-әтмәкәм,
Хапылап бурнума урды бир
хош ыс.
Үч йылың ичидир, бейле хош ыса
Мүңләп Гүлнәзлери зар этдиң, фашист.

«Аҗың аңы болмаз» дийлиши ялы,
Аңсыз галдырарын өйденсиң, белки.
Ёк, сен гайта
аң үстүне аң гошдуң,
Сен бизи танамян экениң, тилки.

Өзүмизем өзүмизи танаман
Гезип йөрүпдирис илки бадалар.
(Адам өз гүйҗүни сынап гөрмәкә
Кимдигини билмез экен кәтелер).

Сениң билен болан баша-баш сынаг
Ики улы зады өвретди бизе:
Өзүмизем кимдигмизи танадык,
Сенем белет этдик
Кимдигимизе.

Ынха инди «ковушыма беримсиз
Гачышым бар» эдип барярсың,
фашист....
Гапыдан аягмы әдип-этмәкәм
Хапылап бурнума урды бир хош ыс.

Ынанмадым, дүйшүммикән өйтдүм,
(Гошарымдан чүммүкледим бир гезек).
Сачагың үстүнде бугарып ятыр
Тес-тегелек ики саны ерчөрек.

Үч чувал дәне-де дулумызда дур.
Икиси богдакды, бири долуды.
(О йылларда бейле затлары гөрмек
Гум ичинде балык гөрен ялыды).

— Гелнеже, булары ниреден алдың?
— Огра берилйәндир бейле совалы!
Силтенҗирәп өң яныма сүйшүрди
Бир дөртгүл нан билен
Бир кәсе чалы.

— Колхоз иберипми? Зәхмет гүнеми?
Ене гайталадым. Болмады җогап...
Эҗем бар махалы бейле чөреги
Маңлайма он сылып,
Эдердим тогап.

Эмма хәзир велин мениң агзыма
Зәхер болуп дегсе бал ялы чөрек,
Бир кәсе чалым хем бир кәсе ава
Өврүлип, болҗакды богазма тегек.

Шонуң берйән задын иймели болсам
Бир гүн док, ики гүн «агзым беклиди».
Йөне хер затдыр-ки «беклилик» билен
Гүлнәз бир азаҗык өврендиклиди.

Эмма велин онуң
Миннети биле
Өвренишмек маңа дегерди агыр...
Бир агыз сөз билен онуң кимдигин
Такыклап гидипдиң, эй гара багыр.

«Бу гелнимиз мыдам өзүни билер,
Кишиниң җанының гайгысын этмез»...
Эҗемиң зарынлап айдан сөзлери
Бейнимден айрылмаз, гулакдан гитмез.

Бу сөзлери ёгалмазның өң янда,
Маңлайымдан огшап айдыпды, эҗем.
Сыпайчылыкданмы, башга затданмы,
Энтегем бэррэкден гайдыпсың, эҗе.

Кишиниң җанының гайгысы нире.
Малының җанына бела гетирҗек.
Дүе җанавары оңа ынансаң —
Ярын майып этҗек,
Ярын йитирҗек.

Он гүнден бир гезек мениң дерегме
Гитсе-де яйкылдап дүе бакмага,
Гич галса икиндин сүрүп гетирер,
Ене Гүлнэз гидер сува якмага.

Эмма җанаварлар сув ичйэн дэлдир,
Пышгырар-да йүзүн совар новадан.
Мен баксам — бэш нова ичйэн дүелер,
Ол бакса — ганяндыр ики говадан.

Кәте болса
гайтармага ялтаныып,
Дүелери габап голуң ичинде,
Середер отырды малың дашындан.
Эмма бихабардыр малың ичинден...

Миннетли чөреги бир гүнлэп ийсем,
Ики гүнлэп иймэн,
Гечирдим гышы.

II

Гышың гопгуныны гечирдим дийсем,
Башланды башга бир гопгуның башы.

Үч айлап өймүзде бишен чөрегиң
Ичиниң үч путлук чөпи бар экен.
(Гелнежемиз сайлап-сечип өзүне
Тапан экен Түңңи диен көрекен).

— Тайын болуп отыр! Гелналжың гелйәр!
Яссынлар берилди
бәш сөзли буйрук.
Онянча-да гапымызың агзында
Гөрүнди үч саны беземен бөрүк.

Ялпылдады эгме ызына эгме,
Ваңңырдады дүвме үстүне дүвме.
(Фронтда гезип йөр илиң шай-сепи,
Буларыңкы вели бейледи бейле).

Сүйнүп-саркып өе гирди үч аял.
Үчүси-де бир-бириңден илгезик.
Бирисинде — алтын гашлы билезик,
Бейлекиде — күмүш көкен он йүзүк.

— Алның-багтың ачык болсун,
Гүлнәзим!
(Башым сыпалады билезикли эл).
— Бизе-де етирсин алланың өзи!
(Маңлайына етди он йүзүкли эл).

Бирденем гөк күртәң гаты ачылып,
Эгмелиң элинде шовурдап гитди,
Шол шовурдың овазына гошулып,
Көкенли он йүзүк шагырдап гитди.

Эгмели
үстүме атды күртәни,
Билезикли
чекди ишиге тарап.
Тәримден согуран демир чаршагым
Гезелди тагмалың дөшүне тарап.

Шо бада диң-аркан гайтмадык болса,
Басҗакдым тенине ене бир тагма.
Онянча-да ачык дуран гапыдан
Дазлап чыкды эгме ызына эгме.
Шовурдады гуйрук ызына гуйрук,
Шагырдады дүвме ызына дүвме.

Бириниң аягның сандалы битай,
Бириниң башының күртеси чөвре...

III

Җоралар, дөврүмиз бизе мынасып,
Биз кәте мынасып боламзок
Дөвре.

Кәте гөрйән, гөрмесемем эшидйән,
Бола-бола гелйәр муң ялы вака.
Эмма шол вакадан
башыны алып
Чыкмаянлар дөвре мынасыпмыка?!

Атам ялы муңләп-муңләп аталар
Өзүн догратдырды бу дөвүр үчин.
Энелер перзендин, гызлар сөйгүсин
Ода угратдылар бу дөвүр үчин.

Эҗемиң кәмахал айдышы ялы,
Дөвүр болан дәлдир бу дөвүр ялы.
Эмма кәбир гызлаң эркин горайшы
Сакчы ялы дәл-де,
Мүҗевүр ялы.

Ёк, биз мерхум дүнйәң мүҗевүри дәл,
Өлмеҗек бир дүнйәң эелери биз.
Фашистлең өңүнде гайшарлып дуран
Көшек гөз Зоялаң уялары биз.

Олар даг дек дуруп окуң өңүнде,
Шо ерде гайшарлып җан берйән вагты,
Кә гызлар бу ерде ашак япырлып,
Өзүн күртә бусуп, ятыряр багты.

Энәниң-атаның гөвнүне дегмек
Агыр ишдир, менем оңа дүшүнйән.
Йөне вели гызлармызың ичинде
Ёк ахыры энесинден яшыняң.

Гөни айдың:
«Мен-ә пыланы биле
Пылан вагтдан бәри шейлерәкдирин!»

Шонда-да ёк дийип энегне тутса,
Оң ялы энеден бейлерәк дуруң.

Алыберсин йүзден-йүзден атгулак,
Санаберсин кыркдан-кыркдан серпайы.
Атгулак үйшдүкче
сениң гулагың
Болсун гайта атың гулагы ялы.

Дүвмелилер дашыңыза үйшенде
Йөне юмругңызы дүвүп отурман,
Чабыт, күрте башыңыза дүшенде
Еңиңиз гөзяша ювуп отурман,

Эдил олаң гөрежине середип,
Даннаман бериң сиз петигулусын.

IV

Бир беладан аман гутулдым дийсем,
Үч айдан соң гөрдүм
Белаң улусын.

Эзизим янымдан гидели бәри —
Ики йылдыр секиз айың ичинде
Онуң ялы ховпа саташмандым мен.
Кырк дөрдүнжи йылда, майың үчүнде.
Даяв, гарагыйчак бир йигит билен
Галдым бир
гараңкы жайың ичинде.

(Айы, гүни биле, сагады биле
Ятда галар экен онуң ялы гүн)
...Эгмели бөрүгин гейип гелнежем,
Даңынды үстүнден ала яглыгын.

— Тувак эжәң гелни гайдып гелйәмиш,
Сенем деррев гейин, Гүлнәзим — дийди.
Мыдам сени дүйәң ызына ковуп,
Гайкыжаклап йөрүн бир өзүм — дийди.

Бол гидели, гейин Гүлнәзим — дийди,
Той диен зат тойдур,
гөвнүң ачылар...

Оң дилинден мунуң ялы хош сөзлер
Ялңышлыкдан бери чыкыпмыдылар.

Шо махала ченли «Гүлнәзим» дәл-де,
Говы тутуланда «А-гызды» адым.
Эрбет адам бирден
шейдип юмшанда,
Бирхили эҗизлер экени адам.
(Кәбир адам гайта үстүне сүрйәр,
Мен вели шо зады оңармаядым).

Эрбет адамлаң хем говы болмагы
Дилеглер ичинде баш дилегимди.
Ер йүзүнде мени яшадып йөрен
Адамлара эдйән ягшылыгымды.

Адам бир-бирине көмек этмели,
Адам бир-бирине этмели ынам.
Шол ынам,
шол көмек болмаса сенде,
Мениң бакып йөрен дүйәмсиң сенем.

Эгрилериң гөрежине середип,
Эгрисине эгри дийип айдардым.
Говулык угруна чала ыш берсе,
Ышың соңы ышык болар өйдердим.

Шу гүн гелнежемиң гөзлеринде-де
Гөрдүм ынха шонуң ялы бир ышы.
Самсык дәлдир ялңышына дүшүнен,
Самсык шолдур —
Ким дуймаса ялңышын.

Эмма ялңышлыгам хер хили боляр,
Оларың үчүси мең үчин таныш:
Оларың элхенҗи — ҖЕНАЯТ ялңыш
Ыз яны — ГАДАГАН
хем МҮМКИН ялңыш,

Меселемки, ынха Түңңиң ялңышы —
Шейле ялңышларың иң элхенҗинден.
(Билгешлинден аягыны дөвенни
Эшиден бар онуң өз эҗесинден).

Айбөлегиң ялңышлыгы хайсындан —
Биринжисинденми,
Икинжисинден?
Жогабым нагтдыр
Соралса менден.

Онуң ялңышыны икиржиңлемән
Түңниң ялңышына
ёлдаш эдердим.
Эмма нәм үчиндир онуң гүнәсин
Үчүнжи топара гошянам гөрдүм.

Сөвер яры халкың намысы үчин
Йүрегини ока герип баряркан,
Шонуң горап йөрен арын-намысын
Дебсилемек ненең МҮМКИН боляркан!

Йөне гелнежемиң ялңышы вели
Мүмкин топарданды: дүзелжек затды.
Шу гүн маңа азар бермесин гойса,
Шу гүн әхли языгындан азатды.

Ынха шу гүн гүлүп бакды гелнежем.
Бир сөз билен чөзди әхли жедели:
«Жораң гайдып гелйәр!
Тылла гыз гелйәр!
Гүлнәз жан, бол, гейин!
Тоя гидели!»

Хош сөзүң гүйжүне хайран мен, хайран.
(Хининден бидерек чыкмандыр йылан!)
Гелнежем ызымда, менем өңүнде —
Кә йөрәп, кә ылгап,
Кә учуп барян.

Кыркынжы депеден аңрык гечемде.
Селеңләп гөрүнди үч өйли гуйы.
Селеңләп гөрүнен үчүң ичинде
Хас селеңди Тылла гелинлең өйи.

Ол өйи такырда керпич гуйдурып,
Тәзерәк салынды Тувак эжелер.
Палчыгын эйлесе чопан гелинлер.
Керпижин өрүпди чопан гожалар.

Өйүни башгалап гайын өйүнден,
Ак тамлы эдипдик Тылла гелни биз.
(Тылла бизиң Хан гуйылы гызымыз,
Тылла бизиң Гурт гуйылы гелнимиз.)

«Не бейле үмсүмлик?»
Гирдик ишикден.
Бир серетсек, не Тылла бар, не күмүш.
Гайтарҗылар бу гүн етишмәндирлер,
Тылла гелин эртир гайдып гелҗекмиш.

Садап җорам — Тыллаң балдызы билен
Гечдик о тарапкы чолаҗа тама.
(Ики җораң башы чатылан ерде
Гүррүңе гутарма болярмы нәме?)

Урушдан, сөйгүден гүррүң эдишип,
Ичимиз дөкүшдик өйләне ченли.
Бу гиҗе бу ерде болмаҗак болсак,
Инди етип гелди гайтмаңам чени.

«Ятып гидиң,
Ярым гүне ярыш ёк...»
Дызларына чөкүп ялбарды олар.
Биримиз дүйәниң ызындан гитсек,
Биримизе ятып гитмегем болар.

«Сен отурбер, мен гидерин Гүлнәзим».
Гелнеҗем дүелең ызындан гитди.

V

Гыгыранда ярыгиҗәң хоразы.
Гүлнәз «Эй вай!» дийип өзүнден гитди.

О тамда эшдилди гайчының сеси,
Бу тамда бир күрте инди башымдан.
Айлап-айлап яңкы инен күртәни
Индердим мен индерениң башындан.

«Вай, эҗе җан,
җорам җана зат диймәң...
Онуң сөййәни бар». Топулды җорам.
Эмма вели дем салымың ичинде
Җорамдан бир өйлүк ачылды арам.

«Илим-гүнүм, етиң мениң дадыма!»
Дадым диңлемеди
уч өйли гуйы.
Нәдип олар мең дадымы диңлесин,
Өйлең үчүси-де шоларың өйи.
(Хемме пыррыллага инди дүшүндим,
Ине герек болса Тылланың тойы!)

«Инди сыпдырсаңыз ишимиз гайдар! —
Дийип, пышырдады никачы гожа —
Гыз халкы ёгса-да өз дили билен
Мен гөвнейән диймез Тувакгүл эҗе.
Иң говусы булар галсын билеҗе».

Ене-де башыма
атылды лабыр,
Ене-де айланып зыңылды күрте.
Ортадакы чыраң үстүне дүшүп,
Шаман оды ялы ловлады орта.

Күртечи бир ерден, әри бир ерден,
Никачы бир ерден орта топулды.
Ловлап башлан «шаман одунын» үсти
Дем салымда кече билен япылды.
«Өзүң гора, өзүң гора, алла җан!!»
Ене-де бир гара чыра якылды.

«Болшуңыз шу болса, алла горармы!»
Бөкүп турды
диши аңңалак йигит.
Ха аңңалак болсун, ха-да чаңңалак,
Вах, көпрәк болсун шоң ялак йигит!

— Озалам мүң гезек айдыпдым сизе
Өзүм сайлап, өзүм өйленҗек дийип.
(Дишин чалгылады өйленҗек йигит)
Хәзир бизиң үчин
ганын дөкүп йөр
Бу отуран гыза өйленҗек йигит.

Сиз болса алдава салдыңыз муны,
Мунам, менем...
Дызады ол дашары.

Эмма хырсыз атасының элинде
Шатырдады яңкы йигдиң гошары.

— Дойдук кырк мүңүми
гурт эденден соң,
Сен муны сыпдырар өйтмегин дири.
Бир гызы гуҗагңа дыкыландан соң
Индикиң нәмемиш... хелейиң бири! —

Дийди-де, дулугна
бир шапбат чалып,
Оглуны үстүме сүдүрләп итди.
Йигит мең үстүме гайтмаҗак болуп,
Бир гарыш бейләмден бүдүрәп гитди.

Тигирленип гитди пышбага чәйнек,
Дүңдерилди ичи ярмалы сокы.
«Сенден йигит бормы...
диймәйин дийсем...»
Шаркылдап дашындан япылды гапы.

(Ене-де топулдым ишиге тарап,
Онянча дашындан салдылар гулпы.)

— Менден яңа аркайын бол,
Гүлнәз гыз!
(Йигит бир бөкенде алкымма гелди)
Киме гарашяның, кими сөййәниң
Маңа өзүңденем бетеррәк белли.

Эгнимиң үстүнде шу келле дурка,
Мен саңа бармагмам батырып билмен.
Өз сөвер достумың сөйгүлсин алып,
Бу өйде гайшарлып отурып билмен.
Ондан соң өзүме
«мен эркек» дийип,
Бу акҗа шырдагы гөтерип билмен.

Эзиз Черкез сениң сөйгүлиң болса,
Гелди Ёвшан ынха доганың, Гүлнәз!..

Достуна вепадар бейле йигидиң
Аягның астында тогалан, Гүлнәз.

Келлеси бигелшик, маңлайлак оглан
Гөйә гөзлериме перишдә дөнди.
Ики алындиши аңңалак оглан
Агзы лаглы-гөвхер, күмүшлә дөнди.

Ортарада «шаман одун» якамда
Хованы аңкадан небитиң ысы
Бирдени-кә гүл ысына өврүлип,
Шол ыса гошулды йигидиң ысы.

«Онда мен гидейин!»
Топулдым гапа.
Ругсат болса, бармашыма депҗекдим.
Бир гапыҗык дагы нәме янымда,
Хер дикесин гулак ялы этҗекдим.
(Болманда-да эл урулса шейтҗекдим)

— Дур, дур, Гүлнәз!
Йигит мени саклады.
(Үстүнден товусды дөкүлен чайың)
Сени хопба эдип әкитмәге-де
Доганың хәзириң өзүнде тайын.
Йөне Гүлнәз, энтек азаҗык отур,
Ойланшып гөрели башга бир тайын.

Айбогдашын гуруп, җайлашды Гелди:
«Отур, уям, отур!»
Менем отурдым.
(*Гөзи горкан адам* өзүңе белли,
Хенизем азаҗык ховатырлыдым).

Дийди ол: «Өйңүзе әкитсем сени,
Ене бир гүн тора салар гелнеҗең.
Манадыңы ене санар кырк-кыркдан,
Халадыңы ене санар эллиден.

Уршуң-даваң болса энтек-энтеклер
Хачан гутарҗагы белли дәл, уям.
Ондан бәрде ене бирине чатса,
Хемме душҗак йигит Гелди дәл, уям.

Онсоңам, какамың гапың агзында,
Үсгүрип, ардынып йөршүне серет.
Пулун көйдүренден

Арын көйдүрер,
Онуң хәсиетине белет, мен белет.

Хәзир өйден чыкып ураберсек,
Бейле гылыклыдан хич зат гең дәлдир.
Иң говусы, эдил гөзлерне басып
Рахат отурберсек
шолам бир ёлдур.
Доган окашсаңам тайын мен, тайын,
Гапы йыкышсаңам тайын мен, тайын.
Сен мениң доганым шу гүнден бейләк.
Хайсысын сайласаң, мен шоңа кайыл.

Иңе гөзел гөвнүң, ики чатырык:
Бир давалы,
бирем давасыз ёл бар.
Йөне вели давасызын сайласаң —
Бир айдан соң гелип, өзлери ялбар.

Хут өзлери сени дүйә мүндүрип
Хут өзлери гайтарарлар ызыңа.
Иңе, онсоң нәче йыллап гарашсаң
Гарашыбер, уям.
Өз Эзизиңе.

Хәзириң өзүнде Эзизе болса
Язалы шейле бир гүлшүкли хаты...»

VI

Яздык Гелди биле даңдана ченли
Гелшиксиз зат хакда
Гелшикли хаты...

Догруды: гапыдан чыкаямда-да,
Янкың газабына дүшҗегим хакды.
Ол газапдан аман сыпаямда-да.
Ене бир газаба душҗагым хакды.
(Мекирлери өзүнденем бетеррәк
Мекирлиге салып еңмек болҗакды!)

...Шол бир айда бизиң болшумыз ялы
Болуп билмез доган билен доганам.

Ене айдян: Гүлнәз, бейле доганың
Тә өлйәнчәң аягына тогалан.
Көпүрәк догулсын
Шоң ялак оглан.

Эмма кәбир оглан башга биринин
Сөен гызын сатын алып мал биле,
Эртир ене адам эшигин гейип,
Йөрәп баряр сең биле
Бир ёл биле.
Шо тетелли огланы хем, гызы хем
Өз янымдан дең гөрйәрин нол биле.

Оларда не йүрек,
не-де өйкен бар,
Икиси-де диңе тәлейиң гулы.
Бири — эжесиниң «АКЫЛЛЫ» гызы,
Бири — эжесиниң «ЯКЫМЛЫ» оглы.

«Акыллысы» — КИМЕ берселер кайыл,
«Якымлысы» — КИМИ берселер кайыл.
Ине сизе ики саны көр гоюн,
Икиси-де нирә сүрселер тайын.

Бейле энәң наданлыгна сөзүм ёк,
Надан ол.
Гызы хем — налажедейин.
Йөне ол гыз болуп шоң ялы болса,
Онуң эркек болуп шейледигине
Налач эдейин!

...Янкы ялы хаты язып Эзизе,
Ики доган болуп окадык телим.
«Яшком» газетинден ясалды букжа,
Арпа хамырындан ясалды елим...
Эртеси гүн ак отагдан ловурдап
Дүзе чыкды гызыл күртели «гелин».

VII

Бәш хепделәп сүйнүп-саркып эредим,
Бәш хепделәп мытдыл-мытдыл йөредим.
Бу вагшы адатың этдирип йөрен
Гөрүлмедик оюнларна середиң.

Гөрүленми я-да гөрүлмедикми —
Мениң үчин пархы нәме оларың?
Хайсы оюн Эзизиме говшурса,
Шол оюның садагасы боларын,

Хайсы оюн биле вагшы адаты
Еңип билсем, шол оюна садага...
Эртеси гүн ак чәгәниң үстүнде
Хеммесини гүррүң бердим Садаба.

Садап ынанмады,
Садап ынанды.
О нәхили ынанмады? Ынанды?
Җорам ынанса-да, ынанмаса-да —
Икиси-де онуң үчин ынамды.

Ченденаша толгунанда бир зада,
Ынанмазлыга-да, ынанмага-да
(Гөйә шол иш ялан чыкайҗак ялы)
Өз янындан горкян боларлы адам.

Мениң ыкбалыма бегенҗинденми,
Я-да агасына буйсанҗынданмы,
Я-да болан ишиң геңлигинденми,
Я-да геңлигине гуванҗынданмы,
Гелнеҗе дерегне доган боланма
Бегенҗинденми я гынанҗынданмы,
Өзүниң хем гелҗек ыкбалын ятлап,
Эркин горамага ынанҗынданмы? —

Шу дуйгулаң бары бирден гозганып,
Ол — хем ынанмады,
Хемем ынанды.
Эмма ынанмак хем, ынанмазлык хем —
Икиси-де шол минутда ЫНАМДЫ.

Атадан икидик, ойнама етдик:
Бири — Садап, бири —
Гелди доганым.
Бири — өңнил томус адыгейлериң
Җеңңелинден чыкан Чөлли доганым.

Өйүң чеп дулунда — мениң дүшегим,
Өйүң саг дулунда — Гелдиң дүшеги.

Шу ики дүшегиң аралыгында
Гүйлүп гойдук Адат диен эшеги.

О ерде — фашистден гораса Чөлли,
Бу ерде — адатдан гораяр Гелди.
Фашистем — фашист,
Адатам — фашист,
Бири — тәзе, бири — өңрәкден белли,

Икисем — Сөйгиниң ганым душманы,
Икисем — гыр-душман яр билен яра.
Бириси — ганыңы өлдүрип сорса,
Бейлеки — ганыңы дирикәң соря.
Азаҗык укла сен, ынҗал сен, Гүлнәз,
Хер доганың сени
Бириндеи горя!

Шу яшда мүң җебри гөренем болсаң,
Ене саташса-да шончарак җебир —
Өмүр диен задың мүң максады ёк,
Өмрүң максады — өмүр, өмүр, өмүр.

Башарсаң, өмрүңи гора хем горат.
Саңа гол узадяр ене бир доган...
Адатдан гораян тәзеки доган —
Өмрүмде үч гезек саташан оглан.

Бир гезек — Эзизиң яндан гелйәркәм,
Йырш-йырш эдип гечип гиденде гөрдүм.
Соң бир гүн — Саралаң тамын саляркак,
Кернич үчин палчык эденде гөрдүм.

Шонда ики саны гилмала билен
Бир атагзы экидипди эҗемден.
«Бейле-де бир хырсыз, бетгелшик оглан
Бор экен-ов...» диердим мен ичимден.

Гелшик диен задың ниредедигин
Кырк гүн бәри инди гөрйән, адамлар.
Сизиң хер хайсыңыз даш йүзүңизден
Гөрәймәге — айдылмадык айдымлар.

Эмма сиз айдылып башлан вагтыңыз
Баш перделер, бош перделер сайланяр,

Баш перделен — гышам яза айланяр,
Бош перделен — язам гыша айланяр.

Эй сен, бир махалкы бигелшик оглан.
Геч сен мениң бу бетгелшик гүнәми.
ШОҢ ЯЛЫ ГЕЛШИКСИЗ
ОГЛАНЛАР БИЛЕН
ДОЛДУРЫҢ, ЭНЕЛЕР,
БҮТИН ДҮНЙӘНИ!

VIII

...Кыркынҗы гүн
гөк гапының агзында
Гөк дүйәң үстүне чалдылар йүрек.
Йүрегиң ичине гиренде Гүлнәз,
Гүрсүлдеди йүрек ичинде йүрек.

Гайтарыҗы
Идип гитди дүйәни
Садабың Гүлнәзи идиши ялы.
Мытдыл-мытдыл әдип гитди дүйәмиз
Шол кырк гүнде мениң әдишим ялы.

Өңүмизе дүшүп гайшарлып баряр
Гушагы бош гынлы гайын атамыз.
(Сөйги диен зады шол гына салып,
Агзыны дыкмага тайын атамыз),

«Саг-аман бар,
Саг-аман гел, Гүлнәз җан!»
Элин булап галды гайын энемиз.
(Шу гайшып барян гынына дүшүп,
Аягам, йүрегем майып энемиз).

«Саг-аман барсаг-а барарыс вели,
Саг-аман гелмег-ә кын дүшсе герек!»
Бир өңе, бир ыза чайканып баряр
Ичи Тылла билен
Гүлнәзли йүрек.

Дүйәмизи дартып барян пыяда
Ёлуп баряр бурунлыгың бүйлүсин.

Шемал шовурдадып дүебашлыгы,
Ыкжадяр маталаң кырк бәш хилисин.

Эҗем бир гүн Гурт гуйсуна әкидип
Бу шовурдап барян дүебашлыгы,
Дерегине
керамат дек голтуклап,
Гетирипди ики гүнлүк ашлыгы.

Хер бир гыркындысын гөзүме ойкап,
Геплэп билмән етипдирин өйләне.
Дөрт-бәш хүнҗи кирпигиме дүзүлди,
Үзүлмәкә сиңип гитди өймәме.

Хеммеҗеси өз даканҗа сечегмиз,
Әхлиҗеси өз гырканҗа матамыз...
Кем-кемден
говшадып дүйәң овсарын,
Гаңрылды ызына гайын атамыз:

«Өйле намазам-а
болуп баряндыр?»
«Билемизок» дийдик ышарат биле.
«Телим» дийдими я «тейим» дийдими —
Сув-сөлсүз кылынян бир тәрет биле,

Хол бейледе, ак чәгәниң үстүнде
Оваз билен башлады ол өйлесин.
(Шу эҗизе ганым гылыгың биле
Икинди нейлесин, өйле нейлесин!)

Олам гитди,
Бизем дүеден дүшдүк.
Ёлуң чеп йүзүнде — окалды өйле,
Ёлуң саг йүзүнде — чыкылды сейле.
Чеп тарапда азлык, сагда-да көплүк —
Азлыга хорлатмак боларми бейле?!

Ёк, ёк, өзүмизи хорлатмарыс биз,
Җебир гөркезерис җебир дерегне!
...Тылла
бир элими элинде ойнап,
Улудан дем алып, басды йүрегне.

— Сен оңардың,
Сен гутулдың, Гүлнәз жан...
Ынха мен... өмүрлик атылдым ода.
Чатылдым шол өйде отуран зада...
«Нәме, нәме?!»
Элимдәки гүллери
Мынчганымы дуймандырын шо бада.

— Мениңем өзүмиң сөййәним барды.
Ынха, инди...
(Ашак серетди Тылла.
Гоюн гөзлериниң кирпиклеринден
Эрәп гайтды күмүш гатышык тылла.)
«Шоңа говшурмасаң разы дәлдирин!»
Дийиплер ялбардым алла.

Йөне өз-өзүңи горап билмесең,
Сең ялыдан даш бор экен алла-да.
Гөзи яшлы хич киме-де герек дәл...
Гечен гечди... ай,
Гүлнәз жан, боля-да...

Дийип, Тылла долап алып бойнумдан,
Хер гөзүмден тайлы гезек огшады.
Бу үйтгешик өпүшлериң себәбин
Эшидемде онки сүңңүм гагшады.

«Гөзлериңем агаң гөзлерне меңзеш,
Гашларыңам эдил.... Чөллиң гашлары!»
Дийип, Тылла гөрежиме баканда
Дөкүлди яшмагна якут дашлары...

Бир махаллар агам жанын эллери
Шу сазаклаң саясыны тәмизләп,
Ёгынлыгы чомуч ялы билеклең
Дамарларын сыпалапдыр эзизләп.

Ёгынлыгы сазак ялы сачларың
Өрүмлери ойналыпдыр чөзленип.
(Шо өрүмлең арасында хенизем
Агам жаның ысы ятыр гизленип).

Дуе чопан билен
Көшек чопаны
Бири-бирисине болупдыр ашык.
Мен душушан болсам бәш депе ашып,
Булар душушыпдыр кырк депе ашып.

Эмма бир гүн селәллигиң өң янда
Селәллигиң шамы болупдыр Тылла.
(Отуз дессе йүзлүк болупдыр Тылла,
Ики дуе шалы болупдыр Тылла).
Атасына бир сөз
гайтарып билмән,
Дилли дүнйәң лалы болупдыр Тылла.

Шонда өр-боюна галан болсады —
Өзи хем етерди максат-мырада,
Агамам етерди максат-мырада,
Менем белки бейле гүнлере дүшүп,
Зыңылып йөрмездим хер гүн
бир ода.

Өзүне-де етйәр эҗизиң көсти,
Илине-де етйәр эҗизиң көсти.
Өз эркини өзи горап билйәнлер —
Хем өзүниң досты,
Хем илиң досты...

Дем салымда шунуң ялы бир пикир
Келләмде айланды, ене-де чыкды.
Хәзир Тылла билен
бейле геплешмек
Самсыклык эдене меңзеш болҗакды.

Ичими чекдим-де,
Җогаба дерек
Менем онуң гөзлеринден огшадым.
Агамың йүрегин эреден гөзлер.
Гой, мениңем гөзлеримде яшасын!

IX

...Ене агзымызы гулплады яшмак,
Ене-де ыргылдап башлады йүрек.

Кырк бәш дүрли дуебашлыгмыз ялы,
Ал-элван өвүсйәр бүтин төверек.

Чар янымыз яшыл махмаллы сазак,
Чар янымыз яшыл махмаллы чети.
Яшыл махмалларың аралыгындан
Гөрүнйәр гырмызы махмалың чети.

Эчилмек эчилди чөлүң асманы,
Гуйды бу йыл ягыш ызына ягыш.
Яздан соңам солман ятан махмалы
Он йылдан бир гезек эдйәр ол багыш.

Кем-кем ызда галды гырмызы депе,
Өң янымыз — селин билен йүзәрлик.
Йүзәрликли депәң бәри йүзүнде
Дымып ятыр мүң түммекли мазарлык.

Хеммесиниң гонамбашысы болуп
Ятыр ортарада җувазчы Хоҗам.
(Өмрүнде йылгырман дүнйәден гечен).
Хоҗамың он түммек кыбла йүзүнде
Узын сүйнүп ятыр какамдыр эҗем.

Какамың үстүнде — кейикокара,
Эҗемиң үстүнде — гызыл гүләлек.
(Гөйә эзизлерим мең дердим хакда
Бир затлар, бир затлар
Геплешйән ялак.)

Дийдим: «Рахат ятың, мәхрибанларым,
Башымы чарарын, дик болса башым!..»
...Ардынҗырады-да гайынатамыз,
Бурды гүнбатара
Инериң башын.

Герди гуҗагыны Гызыл гуйымыз,
Ачылды гашымда гелнеҗемли там.
Өз балаңа азар берилсин дийип
Гурмандың-а оны, мәхрибан атам...

ДӨРДҮНҖИ ДЕПДЕР

I

Гызар өйлән гөк инериң үстүнден
Гөк күртели, уз яшмаклы гыз дүшди...
Ондан бәри Гызыл гуйың үстүнден
Июнь гечди, июль гечди.
Гүйз дүшди.

Үч ай бәри ынха ене өңүмде
Сегсен саны эти сыкылан дүе.
Хер бөврүнде адам букулаймалы.
Бакыланам дүе.
Баканам дүе.

Мал диене эе герекдир, эе.
Хем новаң сувундан сув ичйәндир ол,
Хем эйәң гөзүнден сув ичйәндир ол.
Эйәниң гөзүнден ичмедик болса,
Новаң хем сувундан
Ичмез хич махал.

Дүелери аяк дүшмедик ере
Сүрдүм, кырк депеден
ашырып сүрдүм.
Эгер оглан дагы болаян болсам —
Йүз депеден ашырыбам сүрердим.

«Сен оглан болмалы экениң» диййип,
Башымдан кән гезек сыпапды эҗем.
Мен болса эҗемиң эдйән арзувның
Манысына пикир бермеден гечен,

Шахыр барын голтугыма гөтерип,
Овлак ялы бөкер-бөкер гидердим.
Гулпакдаш, класдаш җоралярымың
Хеммесиниң өңүн чекер гидердим.

Ак селинли ак депелең үстүнде
Хер гүн бир гошгыны беклэрдим ятдан.
Өмүр-ха ядыңдан чыкмаз экени
Чагалык дөврүнде окалан затлар.

Ятдан билйән әхли газал-гошгымы
Гөчүрсең болҗакмыш улы бир диван.
(Бу сөзлери мениң өзүм айдамок,
Бир яшулың айданларын гайталян).

Окан затларымда гошгулысы дәл,
Гошгусыз язылан затларам кәнди.
Диңе Айна, Сона, башгалысы дәл,
Үйтгешик-үйтгешик атлысам кәнди.

Атларың кәбири орусча якын,
Кәбири арапмы, парсыча якын.
Бизиң ялы гумлы чагалар үчин
Дүшүнмеси-де кын,
Айтмасы-да кын.

Сөзлер тагашыксыз, атлар узынды,
Ятда берк галаны —
Мюнхаузынды.

Бир атанда бир чыбыга дүзүпдир
Он бәш дурнанымы — отуз дурнаны.
Чага бары гөге чыбык зыңышып,
«Өвренйәрди» шонуң ялы урманы.

Түңңүҗигем шол «хаузына» өйкүнип,
Ере дирәп эмелсизҗе аягын,
Зыңанда таягын гуш сүрүсинден.
Тас өз гөзүн чыкарыпды таягы.

Эзизем таягын салды асмана.
Таяк шувлап гитди атылан угра.
Таяк гелип дүшди чәгәң үстүне,
Гапдалына дүшди үч саны гарга.

Инди болса үч йыл бәри
Эзизим
Пайхынлап йөр фашист диен гарганы...
Чагалык гүнлерми ядыма салып,
Чапып барян «сынны гулплы» буграны.

Реңкине гөрә, гылыгна гөрә
Барды бизде хер дүйәниң бир ады.
Йөне ол атларың иң йөргүнлиси
Будундакы тагмасына гөрәди.

Дүелерим хас узага дарганда,
«Сынны гулпуң» ёкды белли бахасы.
Алкымын долдурып сүйнүп угранда,
Ёл берип барярдыр сазак шахасы.

Гара түйли, узын аякларының
Хер хайсын бир депә басып баряндыр.
Гүлнәз болса хатабындан япышып,
Гум сазына гулак асып баряндыр.
Сувулганлар, алакалар, товшанлар
Дазырт-дазырт хине бусуп баряндыр.

Диңе дүелери гайтармагам дәл,
Буграмың башга-да гымматы көпди.
Онуң ховды — йөрәп йөрен *класды,*
Өзи болса — йөрәп йөрен *мекдепди.*

Хатабының, халыгының арасы
Дуршуна китапдыр, дуршуна дептер.
Оңа «хатапхана» диййәнем барды,
Эмма «китапхана» диерди көплер.

Гумлының дурмушы — өзүне гөрә,
Шәхерлиң дурмушы — өзүне гөрә.
Эмма вели, гызлар, сәхраның сазы
Хас аҗапдыр шәхер сазына гөрә.

Чөлсөер, сәхраҗаң гызың сөзүни
Гөвнүңизе алмаң, шәхерҗең гызлар.
Билип болмаз, бирден гахарңыз гелсе,
Гелиң, чөле гелиң,
гахарҗаң гызлар.

Ил айтмышлай «Хыдыр гөрен бу гумлар»
Хем гахарың
Хем ишдәниң дерманы.

II

...Өркүч-өркүч депелериң үстүнден
Чапып барян гошөркүчли буграны.

Шол депелең иң бейигниң үстүнде
Гүне гарган отыр дым-гызыл хажжык.
(Гүнүмизи бейдип батырайянчаң,
Шол гүнүң астында боларсың бижжик!)

Шол гызыл хажжыгың бейле янында
Хайбат атып ятыр ене бир земзен.
(Сениңем максадың шоң ялы болса,
Ёлдашың гүнүне дүшерсиң сенем!).

Бет пыгыллы ики достуң үстүнден
Сүрүп гечдим бир гапдала совулман.
Ёк, ёк,
сең максадың эрбет дәлмишин,
Нирә гачяң, аркайын ят, сувулган.

Гөрмедик болсам-да олаң ятанын.
Сениң ятаныңы гөрйән мен, гөрйән,
Пәкизе гурсаклаң үстүнден сүрмән,
Диңе гуррумсаклаң үстүнден сүрйән...

* * *

Земзен, хажжык бары дазыртда-дазырт.
Етип барян дүелериң ызындан.
«Армавери, гызым, гайрат эт, гызым!»
Дийип, бири хабар тутды гызындан.
(Билйәнсиңиз, бир езидиң аягын
Таяк билен омурыпдым дызындан).

Дәлилери таяк ёла гетирсе,
Азгыны хем ёла гетирйәр таяк...
Гапдалымдан дор атыны сәпжедип,
Гечип гитди дили сүйжән екаяк.

Инди эл гатмадан элли бизарды,
Арз этмесем разыды мүнде бийр.

Дуйнки «Сөййән, сөййән!»
дийиән диллери
Инди асыл «Гызым, гызым!» дийибир...

Сегсен гола дарган сегсен дүйәниң
Хер хайсыны чөпледим бир
гапыдан...
Кейикли депеден аңрык өтемде
«Гүлнәз!» дийип, бир сес гелди япыдан.

Сакга чекдим гара буграң башыны.
Голдан зомпа чыкды ак атлы йигит.
Эгни гош халталы, башы шырдаклы,
Чеп жүбси
зынжырлы сагатлы йигит.

Бир серетсем, Гелди! Эзизиң досты!
Мениң халасгәрим! Тәзе доганым!
«Сени гөзләп йөрүн эртирден бәри!»
Дийди-де
чекди ол атың жылавын.

— Гүлнәз, биз-ә гидйәс,
Гелйәнчәк саг бол!
(Бөкүп дүшди бойнап дуран атындан)
Йылжыраклап бир бөлежик кагызы
Чыкарды ол телпегиниң гатындан.

Эзизимден гелен хатмыкан өйдүп,
Ики элим билен гарбадым хаты.
Эмма ол Эзизден гелен хат дәл-де,
Ене бир эзизи угратжак хатды.

— Шу хат мундан үч ай озал гелипдир.
(Ачды ол бөлежик кагызың гатын)
Какам асыл,
сени алышы ялы,
Оглуны хем алжак болупдыр сатын.
Военкома гоюн барын экидип.
Гизләп йөрсе нәтжек *повестка* хатын.

Бу сөвдасам ене баша бармандыр —
Дийди-де йылгырды маңлайлак оглан.

— Боля, онда гитдим! Хош, саг бол, уям!
— Хош, доган!
Саг-аман гайдып гел, доган!

Элин узатмага утанды йигит,
Йигидиң элине узады элим...
Саламым-саргыдым тамам болянча,
Бошап ере гачды дөрт саны чилим.

«Эзизе-де, агама-да салам айт!»
Ене-де бир гыгырдым мен ызындан.
Бу саргыдым гең болса-да
шу махал,
Шо махал гең дәлди чөлүң гызындан.

Гөвнүме болмаса, хемме гидйәнлер
Бир ере, бир жая барҗак ялыды.
Хөкман Эзизимем гөрҗек ялыды,
Хөкман агам җанам гөрҗек ялыды.

Газетден йүз гезек оканам болсам
Сөвешиң йүз ерде гидйәни хакда,
Олар махал-махал хер хүҗүмдең соң
Душушян ялыды
Улы йыгнакда.

Шол йыгнакда соңкы хүҗүмлер хакда
Маршаллар йыгнанып эдйәндир доклад
Дийип, өз янымдан гезердим чаклап.
Инди гөрүп йөрсем, оң ялы доклад
Ол ерлерде дәл-де,
бәррәкде аңсат.

О ериң доклады башгарак экен.
Хүҗүмден соң тәзе хүҗүми саклап,
Түпеңиңи оклап, топуңы оклап,
Окуң гутаранда окуң дерегне
Өз гөврәңи топуң агзына оклап,
Шо ерде этмели экени доклад.

Шо беладан аман гутулып билсең,
Саг элиң гулагың янында саклап,

Ене командириң янына гелип,
О ерде этмели экени доклад.

(Газетден көп зады билип боланок,
Геленлең дилинден билинйәр көп зат).
Ынха ене шо ерлере уграды
Ене-де бир чопан — ене бир доклад.

Шо ерде дереге гечҗегми билсем —
Атың сагрысына бөкердим мен хем!

Онуң ызы билен сесленди йүрек:
«Гитсең тутардың-ла
сенем бир дерек!»
Йөне газетлериң язышы ялы,
Бу ерде-де адам шончарак герек.
Олара яг герек, олара чөрек.
Олара ок герек, олара дәри.
Эгер шу затлары олаң үстүнден
Саллап отурсады асмандан бири —

Онда еке мен дәл, гумуң ичинде
Кәрин үйтгетмеҗек аз-аз тапылар.
Даңдан билен *военкомың* гашында
Җоралары билен Гүлнәз тапылар.

Фронтчы дәлдиге кемсинмегин сен.
Фронтам фронтдыр, колхозам фронт.
Москва дүнйәде белент зат болса,
Оны белент эдйән
онданам белент.

Ким ниреде көп иш битирип билсе,
Шол адамың ери
дәлмидир шо ер?
...Бу меселе хемме ере дегишли,
Гозгасам, кә кишиң четине дегер.

Кәбир адам муңа өвнугам диер.
Йөне вели улы затдыр бу гүррүң.
Сара җорам билен
бир дүйә мүнүп,
Колхоза азыга гидипдик бир гүн.

Барсак, галын-галың муртлак пыяда
Хат язышып отыр җайың ичинде.
Дашарда-да бәгүл ялы гелинлер
Карта сув тутуп йөр
лайың ичинде.

Өзүм болсам, хеммесиниң галамын
Еке-еке какып алып элинден,
Мурт битсе-де аң битмезлең ерини
Долдурардым бәгүл ялы гелинден.

Муртлулары болса-
гиҗе-гүндизләп
Чыкармаздым говачаның пелинден.
Ери, шу затлары биз айтмалымы
«Векил» барып Гарагумуң чөлүнден!

«Бу нәхили бийнсаплык болярмыш?»
Салышдык башлыкдыр бригадир биле...
Шол муртлулаң
иң даявның ерине
Уз яшмаклы гелин гечди ир биле.

Хава, ким ниреде герекли болса,
Онуң шо ерде хем болмагы герек...
Ёла дүшди ене-де бир илоглы,
Герек болса етер маңа-да гезек.

Ёла дүшди ене-де бир чөл оглы.
Өмрүнде бир гезек гысды гыз элин.
(Онда-да гысаны доганның эли.
Гөвнүң гиң тут,
эли гысылҗак гелин!

Несип этсе, тоюңыза барарын
Пишмеден долдурып гызыл сачагы).
Хенизем букҗамың ичинде ятыр
Шонуң ере ташлан чилим пүчеги.

Шиндизем кагыза доланги ятыр
Шонуң агзы деген яртыҗа чилим.

...Шейдип ене-де бир эзиз баласын
Ватан горагына ёллапды чөлүм.

Гыз ялы йыгрылып,
Саргыдым диңләп,
Ере гарап дурупды ол бир сагат.
Хенизлерем гөз өңүмден гиденок
Гоңурджа гош халта, зынджырлы сагат.

Эй сен, о доганмы әкиден дүе,
Эй сен, бу доганмы әкиден ак ат,
Ене муңләп-муңләп доганлар биле
Гетир мениң доганлармы
саламат...

III

Январам, февралам, апрелем гелйәр.
Маям гелйәр өлмән йөрсең саг-аман.
Ынха инди онуң айдан сөзүне
Отурып,
отурып,
хайранлар галян.

Эй сен, Гурт гуйсуның гоюн чопаны,
Чопансырап йөрен велимидиң сен.
Еңишиң апрелде, майда гелджегин
Секиз ай өңүнден нәдип билдиң сен.

Гиже-гүндиз еди дүрли газети
Окасам-да эллеримден дүшүрмән,
Я-ха оны окапдырын дүшүнмән,
Я-да оңа дүшүнйәнлер дүшүнйәр.

Эдил ынха сениң айдышың ялы,
Язда гелди, майда гелди шо Еңиш.
Бизиң өймүзде-де гышың башында
Чыкарылды көвүш ызына көвүш...

Еңишиң илкинджи бушлугы болуп,
Мениң Чөлли агам говушды чөле.

Эмма уршуң ене-де бир бушлугын
Алып гелди агам өз яны биле,

Хеммелер кайылды бейле бушлуга,
Онсуз уруш болмажагам әшгәрди.
Ёгса онун ады Уруш болмазды,
Башга зат борды...

Эзизләп башымдан сыпалан саг эл,
Тикен чүмсе «Вах!» дийилйән чеп аяк,
Агамдан үзүлип, нирде галдыңыз?
Нәлет саңа, нәлет,
атылан шол ок!

Догрумыка ока нәлет окамак?
Ок дерегне чекич ясабам борды.
Кәтмен, чаршак, гопуз ясабам борды,
Нан дүртүлйән тикеч ясабам борды.

Олардан орагам боларды ясап,
Мүңләп тракторам боларды ясап.
Ёк, ёк, ол окларың өзүнден дәл-де,
Олары ясандан сорарыс хасап!

Нирелерде галдың мәхрибан аяк,
Хайсы ерде галдың башым сыпан гол?
Бу соваллар деррев яда дүшйәрди,
Бир серетсең, дүшенокдам шю махал.

«Хош, оглум!» диенде сабырлы ата,
Сөзсүз хошлашанда такатлы гелин,
Бейле вагт такаты билмейән эне
Баласын багрына басанда телим —
Хеммеси-де
мунча-мунча шикесе
(Бетеррәгине-де) мүң кайылдылар.
«Башың аман болсун!» дийипди бары,
Элиң я аягың диймәнди олар...

«Гөзүң айдың! Гөзүң айдың!» сесинден
Гөзүм-де, алным-да
айдың болупды...

Гуюдакы йүз адамың ичинде
Диңе бир аялың йүзи салыкды.

Еңишли Кырк бәшиң
шол гышындан соң
Яңы этләмизде икинҗи гыша,
Той тутулан тамымызың ичинде
Гопды бир гүн масгаралы томаша.

«Элими узадан еримден тапян
Сең ялы эмелсиз бир локга эти!»
Дийип, эдил гөзлеримиң алнында
Үйрүп, өйден чыкды
Өймүзиң ити.

Йүрегим буланяр шоны ятласам,
Шу нокатда гутарайын ол хакда...
Ынха инди еди йылың ичидир,
Кемсидилип ташланылан шо «локга»
Өз багтыны тапды башга гуҗакда.

Он йыл озал
Гөк сазаклаң ичинде
Тарлары ойналан, чөзленен сачлар,
Чомуч ялы өрүмлерниң ичинде
Агам җаның ысы гизленен сачлар

Халас болуп бигадырың
элинден,
Башкы гадырданың яссыгы болды.
Ол сачларың эесиниң кимдиги
Сизиң хеммәңизе өңденем белли.

Бир гүн Тылла бизиң өймүзе гелди.
Доланып
ызына гайтмады.Тылла...
Гаррылар дийишди: «Харлананларың
Икисинем бирден ялкады алла».

Алламы я дәлми олары ялкан?
Эдип отурҗак дәл
ол хакда дава.

Йөне айтжак задым: Язың башында
Кырк чапар гөндердим он алты оба.

Өңем той тутупдым агам геленде.
Эмма тойы
тутуп билмәндим белент.
(О гүнлериң гүзеранна-ягдайна
Өзүңиз менденем бетеррәк белет.)

Шейле бир той тутдум язың башында,
Онуң ялы тойы гөрмәнмиш гуйы.
Ол той — агам жаның Еңиш тоюды.
Дашынданам гошдум үч саны тойы:

Хем агамың Тылласына етени,
Хем Тылланың мырадына етени.
Мырада етенлең
аралыгында
Гүлнәзиң хем шөхратына етени.

Дөрт той дәл-де, бәш той
дийсегем болжак.
Сизе-де баглырак бу ирник совал,
Мегер, оңа гелнежемиң
гитмегниң
Тоюны хем гошан болмагым ахмал.

IV

Элим бошашанда бир чете чыкып,
Гувандым, сын салдым тутян тоюма:
Чархлы гуйың яндан мекдебе ченли
Мәхелле дүзлүп дур гумуң боюна.

Бир гапдалда гызыл-пүрчүк гыз-гелин,
Бир гапдалда ак сакгаллы агалар.
Йигитлер ылгашып яглыга бөкйәр.
Бир гапдалда йөне бөкйәр чагалар.

Огланларам, агаларам, гызларам
Эл чарпяр, гүлүшйәр кейпине шәрик.

Чагалар яшыны аңрык иследе,
Агалар яшыны ислейәр бәрик.

Шейдип гечип баряр дурмуш диен зат,
Чагалаң — уллакан боласы гелйәр.
Агалаң — новжуван боласы гелйәр.
Хич бириси өз яшына
кайыл дәл,
Өзгәниң яшыны аласы гелйәр.

Агалар — яшлыкда эден ялңышын
Дүзетмеги арзув этсе ямашган,
Чагалар — ялңышың нәмедигине
Нәдип дүшүнсинлер энтек ялңышман.

Бириниң арзувы — ялңыш дүзетмек,
Бириниң арзувы — ялңышсыз өсмек.
Ики арзувың хем арзув кеми ёк,
Яшасын дүзетмек,
Яшасын өсмек!

V

Инди шу той билен гутармалымы?
Ханы ол бейлеки тутулҗак тойлар?
Ханы ол дөрт йыллап
гайрак серетмән,
Диңе илерлигне бакан гуюлар?

Диңе дөрт йыллапмы бейле бакышлар?
Ынха инди эййәм
ики дөрт йыллап,
«Гумуң о четинде бири геленмиш!»
Дийилсе, шо ере ат гойяр илат.
Эзизимден вели гөрдүм-билдим ёк.
(Улурак боларлы фронт диен зат).

Нирәде сен, сөзен бойлы Эзизим?
Сен нирәде, тәзе тапылан доган?
(Мени эзизиме етирмек үчин
Сока дегип, алны чапылан доган?)

Ханы сиз Атаняз, Беркели, Өрә,
Абыр, Көмек, Баллы, Режебалы?.,
Нириде, нириде, нириде олар?
Киме бермели мен бейле совалы?

Мүң адама бердим бейле совалы.
Бу совалда адам селҗерленокды.
Бу совалы чөзүп билйәнем ёкды,
Бу совалы чөзүп билмйәнем ёкды.

«Гелмез» я-да «Гелер» диймеди хич ким.
Бирагыздан: «Гелер» дийди хеммелер.
Өли гиденлерден гайдып гелен ёк,
Дири гиден адам мегерем гелер...

Шол теселли биле,
Шол умыт биле
Гарашып йөрүн мен хенизе ченлем.
Гарашмага умыт берсе гелҗегим,
Гөрешмәге гайрат берйәр геченлем.

Хем гарашмалы мен,
хем гөрешмели.
Гөрешмек үчин хем болмалы сагдын.
(Гөрешмекде болса багтың дең-яры,
Сагатлыкда дәлми галаны багтың?)
Башармаҗак болсам шол икисини,
Озалда энеден нәм үчин догдум?

Мен өзүмки, эмма өзүмиңкем дәл,
Мен халкыңкы болсам,
Меңкидир халкам.
Гарашып, өзүми хорлап йөрмәге
Хакым бардыр, эмма ёкдурам хакым.

Гарашарынам мен,
Гөрешеринем,
Өзүм хорларынам, хорламарынам.
Гарашмак умыдым гачаянда-да,
Маңа басалык бийр ене бир ынам.

Эзиз бирдир,
Йөне өмрүм хем бирдир.
Мегер өтүп билмен тәк өзүм мениң.
Бәрде бетбагт болуп галмагым үчин
Гурбан болан дәлдир Эзизим мениң...

АВТОРДАН

I

Шу ерде гутаряр депдериң ызы.
Гутаран еринде булашык гол бар.
Ачык голы — ГҮЛНӘЗ ХАЛМЫРАТ
ГЫЗЫ.
51-НЖИ ЙЫЛ, 5-НЖИ ЯНВАРЬ...

Бу дептер — мейдандан тапылан дептер,
Гетирлип сандыга атылан дептер.
Дөрт дептери үст-үстүне гоюлып,
Гызыл сапак билен чатылан дептер.

Чекилипдир дептерлериң дашындан
Йүзи үч гызлыжа «Харплыгың» жилди.
Хениз ел-ягыша өзүн бермәндир,
Чөл ичинде узак ятманы белли.

Муны Гумман ата гумдан тапыпдыр,
Бәш йыллап сандыкда ятыпдыр онсоң.
(Энтеклерем ятжак экени көп йыл,
Гум хакында гүррүң ачмадык болсам).

«Сазак йыгып йөрдүм.
чөлүң ичинде.
Бир серетсем, ел угруна пытырап,
Дөрт яна ыкжап йөр дөрт саны газет,
Ортада-да элиңдәки тетрат.

Гетирдим, чагалаң элине бердим.
Башындан бәш-үч сөз айдып бердилер.
Гум гызы диййдилер, гулпак диййдилер.
Суратын гөрдүлер,
Гайдып бердилер.

Сандыгың дүйбүне оклап гойбердим.
Шондан бәри шо ятышы, ятышы.
Атаңыздан чай-сув сорап дуранок...»
Ине, Гумман атаң депдери тапышы.

Эмма Гумман атаң тапан депдери
Депдер дәл-де,
айдым ялы йүрекди.
Сөзи-де, сазы-да озалдан тайын.
Маңа диңе айдаймасы герекди.

Ине, менем сизе (сесиме гөрә)
Ол айдымы санап бердим, адамлар.
Түркмениң дессуры-дәбине гөрә,
Серпай ислейәндир айдым айданлар.

Эмма мениң санап берен айдымым
Гозган болса йүрегңизиң бир тарын —
Шодур мениң сизден алжак саг болум,
Шодур мениң сизден алжак серпайым.

...Нәхилилик билен гачдың сен, депдер?
Я Гүлнәзмиң яглыгындан гачдыңмы?
Я буграның хатабындан гачдыңмы?
Я ховдундан, халыгындан гачдыңмы?
Гачаңсоң, эйәңе аз гарашдыңмы,
Я көп гарашдыңмы?

Мегерем шол демир сандыга гирип,
Хич ким тапмаз ялы гизлененсоң сен,
Үч айлап-дөрт айлап гумуң ичинден
Гөзлененсиң сен,
гөзлененсиң сен.

Ким билйәр, үч айлап-дөрт айлабам дәл,
Гөзленип йөренсиң шу вагта ченлем.
Шуче ятыпсың сен сандыга гирип,
Сандыкдан чыкыбам гараш бир селлем.

Сен эйәң янына ховлугян болсаң,
Мен сенденем бетер ховлугян, йүрек.

Сен йүреги диңе депдерде дәл-де,
Йүзбе-йүз дурубам гөрмегим герек.

II

...Сени Гумман ата гумдан тапыпдыр,
Сандыкда гүрсүлләп ятыпсың бәш йыл.
Депдериң башында — нәтаныш үч гүл,
Депдериң соңунда — нәтаныш бәш гүл.

Бир гүлүң келлеси келеме меңзеш,
Бир гүлүң япрагы окара меңзеш,
Бириниң сыраты җөвене меңзеш,
Келлеси хем гүнебакара меңзеш,

Ол гүллер — өмрүме гөрен гүлүм дәл,
Гумда дәл, кагызда галдырды хайран.
(Ашгабадың түссесине богулып,
Мен сенден бихабар экеним, сәхрам).

Шол отларың, шол гүллериң ичинден
Диңе танан задым — «чопантелпеги».
(Сәхраны чынлакай өвренҗек болсаң,
Гей, шахыр,
уч-дөрт йыл чопан телпегин).

Депдердәки җояларың боюна
Экилипдир хүнҗи ялы сетирлер.
Сетирлери башга бири гөчүрсе,
Дөрт депдер дәл, он депдере етерлер.

Гара галам билен язлан ери бар,
Сыя галам билен язлан ери бар.
Кәбир сетирлериң, кәбир сөзлериң
Чызылып-чызылып бозлан ери бар.
Ягыш сувунамы, гөзяш сувуна —
Харплаң бессе-бессе эзлен ери бар.

Гөзяш диен заты гөрүпмидик биз
Депдериң иң соңкы сөзүне ченли?
(Йөне вели махал-махал йүрекден
Гөзлер эҗиз гелен болара чемли).

Шол харплара сиңе-сиңе серетсең,
Сениңем гөзлериң ханасы долар...
Докуз ерде докуз гүлүң үстүнде
Голтуклашып отыр Г билен Э-лер.

Э-ниң ыз янында докуз ерде-де
Санап басылыпдыр...... алты нокады.
(Ребусмы, маталмы —
айдып билжек дәл,
Шонда-да өзүмче маны окадым).

Хер нокадың ерне бир харпы гойсаң,
Э харпының ызы шейлерәк долар:
ЭЗИЗОВА диен фамилия хакда
Чопан гөзел арзув эдипдир нәлер...
Эй, рай ЗАГС-да отуран аял,
Бардымы янына
Г билен Э-лер?

Бардымы яныңа шол ики эзиз?
Дымды, ашак бакды ЗАГС-чы аял...
Юрдумың мильонлап ЗАГС-ларына
Дегишли дәлмидир бу ёвуз совал.

Шолар ялы мильон-мильон Э-лериң
Әхли арзувыны парчалан Уруш,
Сиңсин сең этиңе, ене-де сиңсин
Шол гара нокатлаң саныча гаргыш!!

Гаргышың пейдасы болмаз диййәлер.
Бу догрудыр, йөне икучлыракдыр.
Гаргышың пейдасы болмаян болса,
Онда алкышың хем пейдасы ёкдур.

Шол ики гудраты ёлдаш эдинип,
Арчап гечмәнмидик Берлинли ёлы.
Гаргышымызам бар.
Алкышымызам,
Хәзирем ичимиз шолардан долы.

«Ёк болсун дүнйәден от горсайжылар!»
«Ёк болсун ыссылы, совуклы уруш!»

Колхоз мейданындан, завод цехинден
Гөтерилйәр гөге гөрешли гаргыш.

«Яшасын ол оды якдырмаянлар!»
«Яшасын ораклы-чекичли дурмуш!»
Совхоз мейданындан, фабрик цехинден
Гөтерилйәр гөге гөрешли алкыш.

ӨДУҢ ЯНАРЫНА ГАРАШЫП ЯТМАК
ХАС АҢСАТДЫР ЯНМАЗ ЯЛЫ
ЭДЕНДЕН.
ЭДЕРМЕНДИР — ОДЫ
СӨНДҮРЙӘН АДАМ,
ЭММА ЯКДЫРМАЯН —
ХАСАМ ЭДЕРМЕН...

Эзизем биз билен биле гөрешйәр.
Озалам гөрешди. Ене гөрешде.
Себәп дийсең, озал гөрешенде-де
Ол — шу гөрешимиз үчин гөрешди.

Шо гөрешде шу гөреши газанды
Шу вагткы гүлнәзлер, эзизлер үчин.
Бергили дәлми биз олаң өңүнде
Шу ажап ГИЖЕ ВЕ ГҮНДИЗЛЕР
Үчин.

III

Гарагум чөлүнден гетирлен дептер,
Бәш йыллап сандыкда ятырлан дептер,
Ханы сениң гара гөзли авторың?
Аманмы-эсенми?
Маңа жогап бер.

«Эзизим, Эзизим, Эзизим!» дийип,
Он йыллап ах чекен гахрыман йүрек
Говушдымы Эзизиниң йүрегне?
Онам бар затдан өң билмегим герек.

Хайсыны соңундан соражагымы,
Хайсыны өңүнден... билмедим, дептер.

Икиси-де бири-бириңден зерур,
Ики совала-да бирден җогап бер.

Ики совал дәлдир, кәндир совалым:
Ниреде Акмәммет, нирeде Топар?
Ниреде Какабай, Мыратдыр Нурум?
Ханы Режебалы — сурата чепер?
Булар диңе бир гуюдан гиденлер.
(Хеммесин санасак узага чекер).

Буларың хич хайсын танамасам-да,
Бир зат мениң үчин беллиди белли:
Гиденлең хеммеси биз үчин гитди,
Геленлең хеммеси биз үчин гелди.

Гелмедиклер биз себәпли гелмеди,
Өлмедиклер биз себәпли өлмеди.
Өлүме-де, өмүре-де себәп биз.
Шейле вагтда болмалысам шейледи.

Душнүклиди маңа ене-де бир зат
(Душнүкли дәлмидир хеммәмиз үчин):
Шейле бир сынагдан гечипди олар —
Өлмеклигем кынды,
Өлмезлигем кын...

Сорадым, җогапсыз галды сорагым.
Депдерем дымды.
Өзүмем дымдым...
Бир айлап айланып чөлүң ичинде,
Сорагың җогабын гетирдим гумдан.

Гетирен җогабым гысгады җуда:
Гиденлерден диңе гелени Чөлли.
Гүлнәзимиз болса «Эзизим!» дийип,
Отурыпдыр орта яшына ченли.

Гарашыпдыр отуз яшына ченли...
Эмма Эзизинден болмандыр дерек.
Өлениң ызында өлйәнем бардыр,
Йөне бейле өлүм ким үчин герек?

Өлен үчинми
Я өзүң үчинми?
Ёк, не өлен үчин,
не өзүң үчин.
Өленлермиз өлмәндилер ахбетин
Ызында бизиң хем өлмегмиз үчин.

Ол йигидем гөрдүм,
Гүлнәзем гөрдүм.
Ики чәйнек чаям ичдим элинден.
Бир сагатлап гөзүм айра билмедим
Йүпекгабак, гоюн гөзли гелинден.

Гечиң сиз гүнәми, гечиң, эзизлер,
Сизде бирже шүбхе дөреден болсам.
Кырк докузын ил-гүн үчин серетдим
Сизе элли гезек середен болсам.

Эҗиз сетирлермиң аралыгындан
Гой, бу гүн хеммелер серетсин сизе.
(Өзүңизи гөрүп билмедиклерем
Серетсинлер дийип серетдим сизе!)

Бир йигиде,
Бир Гүлнәзе серетдим,
Өлчедим оларың мынасыплыгын.
Эзиз барка мынасыбам болмазды,
Эзиз ёкка, мегер, мынасып бу гүн.

Йигит асыллыды
Хемем алчакды.
Гелин шадыянды хемем гамгынды.
Өңки гаммы я-да соң дөрән гаммы! —
Булары бирбада сайгармак кынды.

Бирисиниң болмагы-да ахмалды,
Икисиниң болмагы-да ахмалды.
Мен онуң себәбин сорап билмедим,
Бейле зады сорап болҗагам дәлди.

Эй йигит,
Багтыңы дуйярмыкаң сен?

Багтлылар дуймазак боляр багтыны.
Багтлының өз багтын дуймагы үчин
Ятламагы герек багтсыз вагтыны.

«Эзизим, Эзизим, Эзизим!» дийлип
4490 гиҗе-гүндизи
Ёлуна бакылып гечирлен йигдиң
Дерегне сечилип билмегиң өзи —

Диңе шунуң өзем,
Хут шунуң өзем
Сең үйтгешик баглыдыгңа шаятдыр.
(Бейле багты арзув этмесек-де биз,
Миессер боланда уллакан затдыр).

Гүлнәзиңем гөрдүм,
Өзүңем гөрдүм,
Хер кишә етдирмез оң ялы йүрек.
Йөне өз йүзүңе айдып билмедик
Бир сөзүми
инди айтмагым герек:

Тенинде
дөрт йылың тикени ятан
Шол гүлнәзлер ЕНЕ ынҗадылсалар,
Шолаң горан Ватаның өңүнде
Мегерем, җенаят этдигмиз болар.

Сен хер ничик аҗап огланам болсаң,
Толы сазлы Неҗеп огланам болсаң,
Диңе бир Волгадан, Днепрден дәл,
Мүң дерядан гечен огланам болсаң,
Диңе Гарагумда гоюн бакан дәл,
Тарагумы ачан огланам болсаң,

Он үч йыллап диңе илерик бакып,
Эзизиң ёлунда саралан Гүлнәз,
Инди бу гүн сениң ёлуңа чыкып,
Хер ишден гелйәнчәң
урса-да первaз —

Махал-махал ак депелең үстүнде,
Эзизини ятлап, ах чекип пынхан,
Сени бир дем салым (я онданам кән)
Ядындан чыкарян болмагам ахмал.

Сен оны-да гаты гөрмегин, йигит,
Гышартҗак болмагын онуң манысын.
Шейле минутларда диңе сени дәл,
Энесин, атасын,
Ялңыз агасын,
Дүнйәсин ядындан чыкаряндыр ол.
Шолардан ёкары саймагын өзүң.
Ол Эзиз — Гүлнәзиң Эзизи болса,
Инди болмалыдыр сеңем эзизиң.

Ол бу гүн
Хеммәниң эзизи болды —
Гиден бир Ватаның эзизидир ол.
ХЕММӘМИЗЕМ ОҢА
ВЕПАЛЫДЫРЫС,
ЭММА СЕН БИЗДЕНЕМ
ВЕПАЛЫРАК БОЛ.

1963—64

АЯЛ БАГШЫ

БИРИНҖИ БӨЛҮМ

Энәни зүрятдан гечирен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Арвах гөрдүңми
Я-да бир шейтан?
Сөзле дердиңден
Халлыбике җан.
Сөзле дердиңден
Гара сач бала,
Сырың ач, бала,
Сырың ач бала!

Халлы җогап берди: «Ёк, эҗе җан, ёк,
Арвахам гөремок, җынам гөремок».

— Гөз деген болса,
Шол гөзе нәлет,
Сөз деген болса,
Шол сөзе нәлет,

Кимден дил етди
Сырың ач, бала,
Гара сач бала,
Гара сач бала?

Халлы җогап берди: «Ёк, эҗе җан, ёк,
Гөзем дегенок... дилем дегенок.»

— Сениң мелхемиң
Билйән адам ёк.
Ичйән задың ёк,
Иййән задың ёк.
Наның ий, бала,
Чайың ич, бала,
Эрәп гутардың,
Гара сач бала!

Халлы җогап берди: «Ёк, эҗе җан, ёк,
Чай ишдәмем ёк, нан ишдәмем ёк!»

— Ашык болан болсаң,
Магшугың канда?
Тапайын бар болса
Җүмле-җаханда
Алып гелейин,
Гуҗак ач, бала,
Гара сач бала,
Гара сач бала.

Халлы җогап берди: «Ёк, эҗе җан, ёк,
Ашыгам боламок, магшугымам ёк».

— Онда нәме болды, гара сач бала?
Эненден гизлеме, сырың ач бала!
Халлы җогап берди: «Ёк эҗе җан, ёк,
Ыгтыярым ёкдур сырым ачмага.

Бу зейилли сыры ачмандыр хич ким.
Ачмарын сырымы, ачмарын менем.
Шол сырымы ачман өтмеклик үчин
Үч гезек сачакдан этледим, эне.

Ол сырым китаба, гурхана гаршы,
Пыгамбере гаршы, рахмана гаршы.
Бейле сыры иле ачып өленден
Ичимде чүйредип өленим ягшы!»

«Бу ничик сөз болды, гара сач бала?!»
Энәниң калбына дүшди бир ховул.
Диймеди бу гезек: «Сырың ач, бала!»
Дийди: «Ховул бела,
Баламдан совул!»

Бейлеки отага йүвүрди эне,
Дем салымдан гирди гапыдан ата.
Яңкы энесине айдан сөзлерин
Пышырдады бала ене бир гайта.

Атаның эндамы чүмшүлдәп гитди:
«О ничикси арзув... худая гаршы?!
Онуң ялы зады айтмаклыг-а дәл,
Шол хакда пикирем этмәниң ягшы!»

Эмма эне вели дуруп билмеди.
Дийди: «Дий сырыңы, гара сач бала,
Сени мырадыңа етирмек үчин
Мен тайяр мен алладанам гечмәге!»

Эне иң ахыркы серхете етди.
Инди гүррүң ёкды ондан аңырда.
Өз баласы үчин таңрыдан гечди.
Себәп дийсең өзи-де бир таңрыды...

Халлымыз сырыны эйледи беян.

* * *

Өзүмизче айтсак,
Шейледи беян:

Етенде Халлы гыз он бәш яшына,
Басмарлап башлады сырлы бир ахвал.
Йүрекден бир говга дызяр дашына,
Онда-да не говга! —
Чыдар ялы дәл.

Нәме-нәмедигин билер ялы дәл:
Шатлыкмы, хасратмы, агымы, мукам,
Деңизми, дерямы, сыргынмы, тупан? —
Дызаяр йүрекден богаза бакан.

Агтаряр өзүне чыкар ялы ёл,
Ене-де ёл тапман, доланяр ыза.
Гыгырыбермесең чыдар ялы дәл...
Халлы гыз
Япышды дулдакы саза.

Дутар яңландыкча йүреги гиңәп,
Йүрек гиңедикче ятышды тупан.
Өйкенининң хер өйжүгниң ичинден
Дызады дашына мүң саны мукам.

Овазың аңырсы говзардан көпди,
Депгини, гудраты эгиртди жуда.
Магрупдан машрыга яйрамак үчин
Ругсат дилейәрди мүң дүрли седа.

Эмма бейле ругсат дүнйәде ёкды,
Шейледи начара белленен ыкбал.
Дүнйәң бар овазы сенде болса-да,
Габра гирмелиди багрыңдан чыкман.

Шейдип гөре гирди мүңлерче мукам,
Шейдип ере синди мүңлерче зехин.
(Ериң махал-махал эндиремеги
Шолаң перядындан болмагы мүмкин.)

Зехин чыкжак болуп ашакдан урды,
Ыкбал «Болмаз!» дийип басды ёкардан.

Басдыгыча гүйжәп багырлаң дерди,
Ене дерт гошулды топар-топардан.

Шейдип мүңләп зехин дүнйәден гечди.
Голайлап гелйәрди Халла-да гезек.
Эмма ол жайгөзин сырыны ачды.
Инди энәң сөзүн

* * *

Диңлемек герек:

Ругсатдыр, ругсатдыр, гара сач балам!
Сең дерегңе мени яндырсын пелек.
Ынха дутар, гыҗак. Дүрлер сач балам!»
Инди атаң сөзүн

* * *

Диңлемек герек:

Диңләр ялы хич зат диймеди ата.
Диңе бир «Хүм-м!» дийди җогаба дерек.
Соң дийди бирагыз: «Учмахмы, довзах —
Дий балам, буларың хайсысы герек?

Озалам болмандыр начардан багшы,
Ёкдурам, болмазам начардан багшы.
О теделли кәре баш гошаныңдан,
Абрай билен чүйрәп гидениң ягшы!»

Ата шей дийди-де, чыкды-да гитди,
Атаң гепи гепди. Гутарды гүррүң.
...Эмма Боссан эҗе дуруп билмеди.
Даң билен обадан сайланды бир гүн.

Элтип бир сазанда табшырды гызын.
Дийди: «Ынха мениң еке дикрарым.
Сениң тәсин бармакларың астында
Ничикси сайраян болса дутарың —

Гызымың хем бармакларның астында
Эдил шонуң ялы саз этсин дутар!»
...Шейдип асмандакы таңрыдан дәл-де,
Ердәки таңрыдан
Етди ыгтыяр.

Ердәки таңрының мәхриниң гүйҗи
Асманы-да енди. Агла, кеч пелек!

Агла-да пикир эт: аҗымы, сүйҗи?
Бизе болса мукам диңлемек герек.

* * *

Мукам герек болса гелибер бәри,
Кепбәниң ишиги сең үчин ачык.
Нәхошлан болсаңам тапылар тәри —
Отурбер өйүнде ишигиң ачып.

Сесиң өзи сениң яныңа гелер.
Келләңи яйка-да диңле-де отур.
Чагалы-да болсаң бир зады болар,
Бәбегиңи ислән еринде ятыр —
Не хүвди герекдир, не-де салланчак.
Мукам гутарянча мыррылдар ятар...
Халлың зехинине аңк болды оба.
Халыпасы хайран онданам бетер:

«Гөрсем-де дүнйәде
Мүң хили зехин,
Гөрмәндим — диерди —
Муң ялы зехин.

Ярым айда — перделериң
Басмасыны өвренди,
Ярым айда — инмесини,
Чыкмасыны өвренди.
Ярым айда — үч дессаның
Намасыны өвренди,
Ярым айда — шол дессанлаң
Кыссасыны өврeнди.

Ене-де бир ярым айдан
Сапак берди өзүме.
Гөз дегмесин гумрыма,
Гөз дегмесин гызыма!»...

Кичиҗик, гараҗа кепбәң ичинде
Тогсан гүн яңланды җадылы мукам...

* * *

Тогсан биринжи гүн... мукам кесилди,
Я таңрың
гахары геләйдимикән?

Боссан эҗе янын дүшеге берди.
Гөзлерниң өңүни бүреди үмүр.
Гүнбе-гүнден гүйжәп энәниң дерди,
Гарпышып башлады
Өлүмдир Өмүр.

Шум хабарың гелен ёлуна гаршы,
Якасын чәк ачып, ылгады Халлы.
Ярым гүнде гечди бир гүнлүк ёлы.
Көвшүниң хер тайы бир ерде галды.

Бир көвши Үргенҗиң деңинде галды,
Деряң янда галды ене бир көвши.
Уялма, чекинме, ылгабер, Халлы,
Хәзир сениң диңе ылганың ягшы.
Эдил ишигңизден гөзлерин чархлап,
Ышыклап дур
Аҗал дийилйән вагшы,
Эй уям, ядан хем болмагың ахмал.
Вах, онда-да хәзир, ылганың ягшы.

* * *

Ылгавын яздырман етишди бәрден.
Энәниң үстүне оклады өзүн.
Шобада Аҗалам ишикден гирди.
Эне дийди: «Отур гашымда, гызым!

Гирсемем саз билен гирейин гөре,
Гетир дутарыңы, чал көшегим, чал».
Чалды Халлы, чалды, ене-де чалды.
Бир айлап ызына серпикди аҗал.

Ене эрбетлешди энәниң халы.
Эне ене дийди: «Чал көшегим, чал!»
Чалды Халлы, чалды, ене-де чалды.
Ене-де бир айлап серпикди аҗал.

Ене агырлашды энэниң халы,
Ене гайталады: «Чал, батлырак чал!»
Чалды Халлы, хасам батлырак чалды.
Бу гезек үч айлап серпикди ажал.

Ёкмушын диййэрлер гудрат диен зат.
Бу гудраты гөрсе гудратам гачар.
Дүнйэде хеммелер саз чалян болса,
Мегер, башын алып гачарды ажал...

Ене-де хаяллап башлады эне,
Дийди: «Голайрак сүйш, гара сач бала.
Сен мениң өңүмде сырыңы ачдың,
Маңа-да ругсат бер сырым ачмага.

Менем сениң ялы саз ашыгыдым,
Чаляна-да ашык, саза-да ашык.
Бир гезек
он алты яшлыжа гызкам,
Он алты депэниң үстүнден ашып,
Гитдим гоңшы оба саз диңлемэге.
Чалярды дутары бир герчек йигит.
Палчыкдан адамың шеклин ясасаң,
Шоңа-да саз билен жан берҗек йигит.

Етенде күкрэп «Көне гүзере»,
Йигидиң үстүне бөкеним билйэн.
Соң нэме болупдыр — хич зат билемок,
Бир гөрсем өймүзде ятырдым эййэм.

Ол гүн шейдип ятдым. Эртеси болса,
Башга бир йигиде баглады атам.
Узакдадыр өйтме башга диййэним,
Ол инди башга дэл: атаңдыр атаң...

Соң бир гүн
Мөвч урян гайтарма вагтым,
Гирди гапымыздан шол герчек йигит,
Палчыкдан адамың шеклин ясасаң,
Шоңа-да саз билен жан берҗек йигит.

Дийди: «Ыкбалыңдан нәразы болсаң,
Хәзирем багрыма басмага тайын».
Мен дийдим: «Багрына басан йигиди
Инди маңа көп гөрмесин худайым».

Онсоң онуң билен доган окашдык.
Шоңа-да бар затча бегенди оглан.
Шейдип ят йигиди эр этди ыкбал.
Әр болҗак йигиди эйледи доган.

Ол герчегиң — ол доганмың кимдигин
Саңа айдып гитмек парзымдыр, гызым.
Үч айлап гызы дек төрүнде саклап,
Саз өвреден гоҗа
шодур, ялңызым.

Мырадына етип билмеди энең.
Инди шол мырада сен етгин, балам.
Тә өмрүң өтйәнча йөрет бу кәри,
Еди ковмуңа-да өвретгин, балам!..»

Гүррүңини зордан тамамлап эне,
Дийди баласына: «Чал, ене бир чал...»
Чалды Халлы, чалды... Йөне бу сапар
Гаты чыны билен гелипди аҗал...

ИКИНҖИ БӨЛҮМ

Шондан соң үч аям гечмәнди энтек.
Аягында чокай, башында телпек,
Бир йигит даң билен Үргенчден чыкды.
Онянча-да
чыкды сачакдан челпек.

Тес-тегелек челпек, көз ялы челпек,
Хайван-да, ынсан-да ийди челпекден.
Нәче ийилсе-де гәдилмеди ол.
Не гудратлы, не хүмметли челпек сен!

Шол челпекден башга азыгы ёкды.
Йүзүн ашак саллап барярды йигит.

Җейхун ашак акяр, йигит ёкары.
Гөйә терсе акян деряды йигит,

Ёк, бейле дәл, догры барярды йигит.
Деряның өзүниң акымы терсди.
Дүнйәниң терсине барярды йигит,
Йигдиңки дурсди.

Челпекден соң чыкды тегелек тылла.
Дүнйәниң йүзүне чайды тылласын,
Нәче чайылса-да гәдилмеди ол,
Не гудратлы, не хүмметли тылла сен!

Шол тылладан башга бир пулы ёкды,
Шол челпекден өзге азыгы ёкды,
Кервене гарашып отырды йигит,
Үч гүн гечди. Кервен гөрүненокды.

Ене чеп тарапдан гөрүнди челпек.
Ене саг тарапдан гөрүнди Хыва.
Җайлаң үсти телпек үстүне телпек —
Минаралар бири-бириден габа.

Селеңләп гөрүнйәр Пәлван дервезе,
Ловурдап гөрүнйәр Гүл дервезеси,
Эмма Гүл дервезәң ашак янында
Гаралып ятырды гул дервезеси.

Гиден бир мейданы
тутуп дур адам.
Ол ерде адамы
сатып дур адам.
— А-хов, муртлулары гыммат бахалян,
Бужагаз отуран муртсузың нәден?

— Пархы ёк, бай ага, муртсузам болса
Муртлының битирҗек ишини битир...
(Көшгүниң үстүнде Аллагулы хан
Бу томаша бакып, кейп чекип отыр.)

...Йигит улудан бир алды-да демин,
Илерлигне тарап болды рована.

Кырк мензил ёкарда Бухар төврагы
Аягы умманда,
Башы думанда.

Йигит өңе сүйшйәр, думан хем аңрык,
Салгымың ызындан гөрүнйәр салгым.
Узакдан серетсең — обамы, гала,
Янындан серетсең — хеммеси чал гум.

Шол гумуң ичинден барярды йигит.
Хываның гарасы йитишди кем-кем.
Догры илерлигне барярды йигит.
Илери гайрадан ягшыдыр, белкем.

Эмма ики тилкиң бармыдыр пархы? —
Бири ак тилкиди, бириси — чыпар.

* * *

Отур, йигит, гараш кервене ченли,
Чокайыңы чыкар,
Телпегңи чыкар.

Отурды, чокайын чыкарды йигит.
Телпегин чүмүрди гөзүне ченли.
Ёл йөрәп аягы ыссыласа-да,
Келлеси үшейән болара чемли.

Голтукдан азыгын чыкарды йигит,
Ийилди иң соңкы бөлежик чөрек.
Голтуклар ене-де гүберип дурды.
О нәмекә? Домаланмы? Көмелек?

Не-хә домаланды, не-де көмелек,
Не-де гатаңңырды, не-де чигилдем.
Оларданам бетер ширин бир затды.
Эмма оны гозгамады ериндең.

Голтугның наны-да болупды тамам.
Мешигиң сувы-да болупды тамам.
Чонанлаң гошуна угранам шолды,
«Хаңң-щ!» эдип топулды әпет бир йылан.

Гачды йигит, гачды, алдыгна гачды.
Йыланың өңүнден гутулды аман.
Шо махал телпегин чыкаран болса,
Демини хем алып билмезди йылан.

Нәме барка телпегиниң ичинде?
Догамы, ханҗармы, гылычмы, түпең?
Оларданам бетер хайбатлы затды...
Онянча-да чыкды кенара чопан.

«Гур-рой, гур-рой!»
дийип гыгырды бирден,
Агыр сүри гүрре доланды чепе.
Йигит сүрә бакып ойланды бир дем:
«Серет, хайванларам дүшүнйәр гепе.

Эмма кәбир ынсан хайванча-да ёк...»
Онянча-да чыкды бир хатар кервен.
«Хейҗан-элек, кервен!» Ылгады дердев.
Нәдип гаршыларка йигиди кервен?

«Хер бир ёл угрунда энтәп йөрени
Дүйә-де мүндүрмен. Азыгам бермен.
Дүнйәде сең ялы гедай көп, огул...»
Шейдип гаршылады йигиди кервен.

«Агам, йөне ёлдаш болсаңыз боляр.
Пейда етирмесем, зыян-а бермен».
«Сен бизе зыян-да, пейда-да берме!»
Шейдип гаршылады йигиди кервен.

Шейдип гечиберди дениңден кервен.
Гечди гапдалындан иң соңкы мая.
Иң соңкы маяның ыз яны билен
Бир эшекли гелйәр, гарк болуп оя.

Дикгир, дикгир,
Дикгир, дикгир... Ак эшек
Галанокды өңүндәки маядан.
Хыва элтип үстүндәки гоҗаны,
Ене гайдып алып баряр Хывадан.

Бирден
гарып йигде гөзлери дүшүп,
Хыдыр гөрен ялы тисгинди гожа:
— Пыядалап бу чөллүгиң ичинден
Ягшы йигит, угур ханҗадыр ханжа?
Йигит бир сөз билен жогап гайтарды:
— Халажа.

— Халажа? — дийди-де гең галды гожа—
Хей, бейдибем етип бормы Халажа?
А-хав, Мележе, сакла кервени!
Сакла хав, кервени! Мележе!

Не Мележе, дурды не-де Гаража,
Не Акжа тогтады, не-де бир кервен.
Эшегниң гершине дүртди-де гожа,
Кервениң өңүне айланды деррев.

— Ханы шу йигиди алып гидели.
Гүйчлүрәк маяның бирини чөкер!
Мележәң гөзлери чыкара гелди:
— Бейле болса, онжа тылланы чыкар.
Он тылла чыкмаса не мая чөкер.
Не бугра чөкер...

Гожа газап билен Мележә бакды.
Кисесини какды, бәш теңне чыкды.
Бирденем элини хоржуна сокды.
Хыва базарындан дек дүйн алынан
Гарма дон хоржундан шовурдап чыкды.
— Ме! — дийип үстүне оклады доны.
Ак мая чөкди.

Йигидиң өңүнде ак мая чөкди.
Йигидиң алнында чөкди кеч ыкбал.
Эмма кеч ыкбалы чөкермек үчин
Шунуң ялы хоржун герекди хөкман.

Диңе хоржун билен йөрйәрди дөвүр,
Диңе хоржун билен йөрйәрди пелек.
Хоржуның болмаса — пыгамбер болай,
Перишде-де болай — сен киме герек?

Дине шоңа гөрә кесилер бахаң,
Акылыңа гөрә тапмарсың рехим,
«Хоржуныңдан» ягыш сечмейән болса,
Олар алладан-да этмезди вехим.

Серет инди, «гедай» дийилйән йигит
Хоржуның гүйжүнден нәдип барярды?
Ак маяң үстүнден ак дүнйә гарап,
Ак наның ужундан гәдип барярды.
Янкы «гедай» диен сүйтхоруң өзем
Ак маяң башыны идип барярды.

...Гөрүнди гаршыдан Бухар топрагы,
Кервен чатрыкдакы агажа етди.
Шол ерден саг-сола айрылды-да ёл —
Бири Мара,
бири Халажа гитди.

Шол чатрыкда дүшди маядан йигит,
Гожа дийди: «Онда аман бар, көшек,
Башы билен
Сеңки болсун шу эшек.
Мен өзүме эшек тапарын, оглум».
— «Ханы эшек»? — «Кервенбашам
бир эшек,
Янындакы ёлдашы хем бир эшек.
Бу дүнйәде нирә серетсең эшек...»
Эллерин гысды-да салды ак ёла.
Онянча-да Керки ёлуна дүшүп,
Дикгирдеди ак гаңңалы «ак мая».

...Бир ёл билен — ак эшегиң үстүнде
«Айжемала» хиңленжирәп чалажа
Ягшы йигит етип баряр Халажа.
Бир ёл билен — ак маяның үстүнде
Донуң хакын үзлүп баряр шо гожа...

* * *

Дикгир, дикгир,
Дикгир, дикгир... Ак эшек
Барып гирди обалыгың четинден.

Чагажыклар ылгап чыкды сагындан,
Чагажыклар ылгап чыкды чепинден.

«Кемине кака-да, Кемине кака!»
«Кемине дайы-да, Кемине дайы!»
Айландылар гарып йигдиң дашына.
Эмма берилмеди
чагалаң пайы.

Кемине үч гезек шу ерде дүшләп,
Үч гезек шу ерде чайлап гечипди.
Көнеже хоржуның агзыны чөшләп,
Кишмишми, писсеми... пайлап гечипди.

Дикгир, дикгир... Гечди гитди ак эшек.
Чагалар ызындан бакдылар сайыл.
Бир огланжык дийди: «Эшег-ә шоңкы.
Сатыпдыр эшегин Кемине дайым...»

Догруданам, эшек Кеминәңкиди.
Эшеги беренем онуң өзүди.
Ери, онда айдың, бу йигит кимди?
Халлымызды,
Боссан эҗәң гызыды.

* * *

ҮЧҮНҖИ БӨЛҮМ

— Үргенч или нирелерде галды гыз?
Не себәпден юртдан чыкдың Халлы гыз?

— Ковулдым...

— Ковлар ялы сен экинчи малмы, гыз?
Хайсы вагшы ковды сени, Халлы гыз?

— Атам...

— Нәхили бетчилик эдениң үчин
Ол сени илиңден ковярмыш бажым?
— Дутар чаляным үчин.

— Дутар чалян болсаң, дутарың ханы?
— Гүвледип ожакда якдылар оны.

— Якдылар? Ким оны бейдип яканлар?
— Атама «Як!» дийип буйран экенлер.

— Ким берип билйәрмиш оң ялы буйрук?
— Ишанмы, молламы — хеммеси шәрик.

— Нәм үчин дон-телпек гейипсиң бажым?
— Саг-аман шу юрда ашмагым үчин.

— Ери, сең бу юртда кимиң бар, уям?
— Шу ерлерде дайзам бармыка диййән.

— Дайзаң бу ерлере дүшүпдир ненең?
— Аглап-аглап гүррүң берерди энем:

Халачдан аламан чозанмыш Хыва,
Тезек чөпләп йөрен он яшлы гызы,
Аламан башлыгы атанмыш торба...

Халла совал берсең, ол жогап берсе,
Шейлерәк боларды шол совал-жогап...

* * *

Ак эшегиң тойнакларның астында
Халажың ак ёлы барярды чаңап.

Ене-де гүн яшды, гаранкы дүшди.
Иң четки ак өе совулды оглан.
«Агам, таңры мыхман алармысыңыз?»
Сөзүн соңламанка ковулды оглан.

Совулды, бәш өе совулды йигит.
Алтынжы өйден-де ковулды йигит.

«Гел, йигит!» дийдилер единжи ерде.
Яша единжи өй! Единжи перде!

Единжи перделен башланса ширван,
Единжи гапыдан аш иер мыхман.

Мыхмана берилди чаганың хакы.
Ол бу гүн чагаң дәл, мыхманың хакы.

Чагалаң йүзүне серетди мыхман.
Чыкарды торбадан бир бөлек ак нан.

Алтын гупба берлип алынан ак нан,
Йүзүне говурдак чалынан ак нан,

Ужундан бир гезек доюлан ак нан,
Өлмезөди үчин гоюлан ак нан

Сачагың ичине атылды вели,
Дөрт ерден узалды дөрт чагаң эли...

Агылың янында аңңырды эшек,
Гапының агзында язылды дүшек.

Ятыр гарып йигит асмана гарап,
Асман-да гөз гыпяр мыхмана гарап.

Бирден бир йылдызжык гөчди-де гитди,
Хывадан Бухара гечди-де гитди.

«Бу-да бир мең ялы илинден ковлан!»
Диййип, хырчын дишләп йылгырды оглан.

Йылдызың ызындан сүйнйәрди йылдыз.
Ене хырчың дишле, ене-де йылгыр...

Асманда хер гезек сүйненде йылдыз,
Бир адам сүйнйәрмиш дииййәрлер ерде.
(Асманда хер гезек сүйненде йылдыз,
Ерде он мүң адам сүйнйәрди бирден.)

Асманда хер гезек сүйненде йылдыз,
Бир ашык магшугын йитирмиш ерде.
(Асманда хер гезек сүйненде йылдыз,
Он мүң ашык-магшук йитйәрди бирден.)

Бүтин дүнйә нида үстүне нида,
Бүтин дүнйә геда үстүне геда.
Ашыклар хакында гүррүңем ёкды,
Тутуш ил илинден дүшйәрди жыда.

Дүнйәни ак ёла өвүржек оглы
Хачан энесинден догырка заман?
(Шейле огул эййәм энеден доглуп,
Шо гүн онки яшын эдипди тамам.

Ол эййәм элине китабын алып,
Трир көчесинден барярды гайрак...)

Йылдызлара бакып иркилди йигит.
Онянча бир гудрат башлады сайран.

Мыхман йигит ялпа гөзлерин ачды.
Гүйжеди, кем-кемден гүйжеди мукам.
Мунуң ялы мукам яңланып дуркан
Инди сен гөзлериң юмаярмыкаң?

Мыхман йигит деррев чокайын гейди.
Чыбшылдап уграды мукама бакан.
Барды-да гапының агзында дурды.
Дурсаң дурбер! Узак дураярмыкаң?

Мыхман йигит деррев гапыдан гирди.
Ширван пердесине чыкыпды мукам.
Он йигит он ерден гыңралып бакды,
Мыхман горкды: «Булар коваярмыкан?»

Олар ковубилсе ковжакды оны.
Саз диңләп отырды бир топар бикәр.
Ортадакы гарып йигдиң элинде
Геплэйжек-геплэйжек болярды дутар.

«Тахыр жан, саг бол-да,
Тахыр жан, саг бол!»
Гыжаршып ятырды он саны лэлик.
Говурманың, чекдирмәниң ичинде
Йүзүп кемал тапан бир топар балык.

Йүзлери-де бири-бириңден нәзик,
Эллери-де бири-бириңден нәзик.
Газаның дүйбүнде ийилмән галан
Чекдирме-де етмиш гарыба азык.

Аягында алты олтаңлы чокай,
Эгнинде-де еди ямалы гөк дон,
Башында-да түйи гутаран телпек —
Ишиге сөенип отырды мыхман.

«Шу болшуна саңа саз нәмә герек?»
Он ләлик он ерден «кикирде-кикир».
Гөзлерин алартды сазанда йигит.
Хеммеси сем болды. Шоңа-да шүкүр!

Зехиниң өңүнде акмагам боюн!
Ене-де зарынлап башлады мукам.
Ене-де кикирдәп башлады бири.
Я ол акмагың хем акмагымыкан?

Ене-де гөзлерин алартды Тахыр.
Акмагың акмагам дызына чөкди.
Онянча акмагың акмагның яндан
Акмагың
акмагның
акмагы чыкды.

Үч йыллыкда онуң атасы өлүп,
Гечипди элине миземез байлык.
Шондан бәри шол байлыгың ичинде
Дөрт яна гулачлап йүзйәрди ләлик.

Йөне вели шол байлыгың ичинде
Бүтин өмүрбойы екеже гезек
Гарны ачлар, эгни йыртыклар билен
Бир өйде отурып иймәнди чөрек.

Бир өйде отурмак бейледе дурсун,
Өңүнден гарыплар чыканда хер гүн,
«Йүрегим буланяр шулары гөрсем»
Дийип, яглык билен тутарды бурнун.

Хәзир ол нәтҗегин билмән отырды.
Ковмага бахана агтарды телим.
Бирденем ёкарык гөтерди элин,
Бат билен сесленди: «А-хав, йигитлер,
Дутары гезегне чалалың, гелиң!

Кимде-ким дутардан шерменде болса,
Шол адам шу ерде дурмага хаксыз...»
Тахырдан башгасы җакгылдап гүлди:
«Яь, шуны-ха тапдың!
Хак сөз-де, хак сөз!»

Ене бир ләлигиң элинден сыпса,
Дутар гечмелиди мыхмана тарап.
Мыхманың гөзлери дутара тарап,
Дутарың гөзлери мыхмана тарап.

Дутары өзүне етирмек үчин
Мыхман ховлугярды дутардан бетер.
Дутары мыхмана етирмек үчин
Акмаклар ховлугяр мыхмандан бетер.

Он ләлик шу дүнйә инели бәри
Гарып билен болмаса-да пикирдеш,
Шу ерде (төтәнден) барының пикри
Гарыбыңкы билен чыкыпды меңзеш.

Ортада отуран гарып сазанда
Гөз астындан бакып мыхмана гаршы,
Диййәрди: «Мыхмана гезек етмәнкә,
Дутар гап билинден учайса ягшы!..»

Энесинден догуп дөрәли бәри
Болса-да ол гарып билен пикирдеш,
Шу ерде (төтәнден) гарыбың пикри
Гарыбыңкы билен чыкманды меңзеш.

Эмма ол мыхманы ковдурҗак дәлди.
Хәзир етәйдиги мыхмана гезек,
Чалып-билмедими,
дандана ченли
Саз эдип берҗекди мыхмана дерек.

Онянча-да етди мыхмана гезек,
Ләликлер пынкырып башлады ене.
Дутары бир гезек огшады мыхман,
Икинжи гезегем огшады ене —
Бирисин огшады — энеси үчин,
Бирисин огшады — уссады үчин.
Акмаклар пынкырды:
«Валла-да мунуң,
Гезип йөрен акмак болмагы мүмкин».

Онсоң перделерин гысымлап гөрди.
Соңра сыпалады гулакларындан.
Якылан дутары ядына дүшүп,
Гөзяш пайрап гитди габакларындан.

Ашакдан ёкарык, ёкардан ашак
Дутарың боюны өлчеди мыхман.
(Дутар оңат болса, ашакы пердәң
Эдил ортарада болмагы хөкман).

Акмаклар пынкырды: «Дутары өлчәп,
Эдил гап билинден дөвмеги мүмкин».
Эмма
ортадакы гарып сазанда
Мыхмана кем-кемден суйшйәрди якын.

Кимиң акмакдыгы, кимиң сагдыгы
Эййәм онуң үчин болупды аян.
Эдеп билен гарып сазанда бакып,
Башламага ругсат сорады мыхман.

«Ругсатдыр, ругсатдыр, чалыбер,
мыхман!»
Мыхман япбылдакдан чалып башлады.
Япбылдагың соңы япа дырмашды,
Ене-де ёкаррак галып башлады.

Яссына етенде
ук гүммүрдеди,
Түйнүк гүммүрдеди,
гөк гүммүрдеди.

Гуммурдеди булут,
гуммурдеди ер,
Онсоң болса даглар
гуммурдедилер.
Гуммурдедибер сен, гуммурдедибер,
Чек ене тарыңы, ене-де чек сен.
Докуз акмак эййәм өңүнде чөкди,
Онунжы акмагам өңүнде чөксүн.

Чекди мыхман, чекди, ене-де чекди,
Дутардан шейле бир овазлар чыкды.
Даңданың өң янда
йигдиң өңүнде
Акмагың акмагның акмагы чөкди.

Барды «Гадам ханы дикелден мукам»,
Барды «Атак байы көкерен мукам»,
Шол ажап мукамлаң үстүне бу гүн
Гошулды «Акмагы чөкерен мукам...»

Мыхманың өңүнде чөкди-де акмак,
Келлесин яйкады:
«Мүң яша, иним!
Дүнйәниң йүзүнде кырк ики яшап,
Мен бейле гудраты гөрмәндим хениз.

Сазың хатырына бедев берен бар,
Сазың хатырына дүе берен бар,
Сазың хатырына гоюн берен бар,
Мен болса хич кимиң бермедик задын —
Өз уямы саңа бермәге тайяр.

Сөзүмде бир агыз икилик болса,
Гапсын гөзлерими иен чөрегим.
Атам шу дүнйәден өтени бәри
Хич киме рова гөрмән йөреним
Сеңки болсун, мыхман!
Гой, сеңки болсун!
Даң билен тоюңа болубер тайын...»

(Догры зада догры диймегмиз герек,
Түйс акмагам болса, чыныды байын.)

Шо махал дашарда
байың жигиси
Саз диңләп, эбшитден ышыклап дурды.
Голлары дутарлы гарып йигиди
Ики гөзи билен гуҗаклап дурды.

Гедаймы я баймы — ким болса болсун,
Мурты табан герчек герекди гыза.
Эмма савчы болуп ким гелсе гелсин —
Доганы гайтарып отырды ыза.

Инди гыз
Он докуз яшындан өтүп,
Йигримиң үстүне бөкүп барярды.
Көйнеги эндамын көйдүрип барса,
Эндамы көйнегин якып барярды.

«Ахыры мениңем багтым гетирди!»
Диййип, дөрт тарапа ялтакланды гыз.
Сазанда йигиде голлары етмән,
Өйүң човшүсини гуҗаклады гыз.

— Вах, сениң уяң-а алардым вели...
Болҗак дәл-дә! — диййип йылгырды
мыхман, —
Жигиң мениң билен дандана чыкман
Ёрганымдан чыкып гачмагы ахмал! —

Диййди-де телпегин чыкарды мыхман.
Келлесинден бир зат шовурдап гачды.
Гачан задың реңки
Гара болса-да,
Чырадан бетеррәк шөхлесин сачды.
Дуйшүмикән өйдүп байың жигиси
Ызына гачды.

Бир айлап телпекде гизленен сачлар,
Хер хайсы бир гулач,
Бир ярым гулач —
Халач топрагының үстүне гачды...
Хыва гөзелини кабул эт, Халач!

ДӨРДҮНҖИ БӨЛҮМ

Халач кабул этди хыва гөзелин,
Халлы гызы басды багрына Тахыр...
Илкилер Гыз багшы,
Соң Гелин багшы —
Болды онуң ады түркмене захыр.

Айланды, юрт сөкди Тахыры билен.
Не дая саташды, не-де бир дайза.
Бир йылың ичинде сораг салдылар
Етмиш молла билен йүз етмиш каза.

«Шулаң бирден-бири ника гыяндыр,
Сорасак-идесек билерлер белкәм?»
Эмма олар дийди:
«Торба атылып
Гетирлен гелин кән, гетирлен гыз кән.

Олаң хайсы бирин ятлап чыкалы...»
Моллалаң бар сөзи болса-да галат,
Оларың шу сөзи хакыкат биле
Нокадына ченли гелипди габат...

...Чөл ашды, даг ашды Халлың шөхраты,
Гүргенем, Эйранам басылды ондан,
Овганам, Туранам басылды ондан.
Бир гезек Вейранам басылды ондан.

Вейранча сайранам басылды ондан...
Диңе бир Көр багшы, текепбир багшы
Ондан басыланын алмады боюн.
Матама дөндерди оларың тоюн.

* * *

Эдил илкагшамды. Гиден мәреке
Орачаң өңүнде гув берип дурды.
Бири муртларына тов берип дурса,
Бири зүлплерине тов берип дурды.

Мирхайдарың зулмун чекен гожалар,
Кырка етмән билин бүкен гожалар,
Ак гыңачлы, ак чаргатлы эжелер —
Хеммеси үйшүпди гапың агзына.

Өмрүнде мәрекә чыкып гөрмедик,
Адамың йүзүне бакып гөрмедик
Гоюнданам бетер акыллы гызлар,
Сагрысы бир гарыш чокуллы гызлар —
Хеммеси үйшүпди гапың агзына.

Яңы сакгал-мурты табан йигитлер,
Я-да хениз табамадык йигитлер,
Шол гызлардан бирин сайлан йигитлер,
Я-да хениз сайламадык йигитлер —
Буларам үйшүпди гапың агзына.

Үче бөлүнипди гиден мәреке.
Бири — Аял багшың тарапдарыды.
Бири — Көр Гожалың тарапдарыды.
Ортада гүв берйәр үчүнжи топар.
Ол
ики багшың-да хырыдарыды.

Ол топар үйшйәрди кейпине шәрик.
(Жейхун-да жошярды кейпине шәрик.)
Онянча илерки ак өйден чыкып,
Токгажа пыяда ууграды бәрик.

Эгнинде — гөвшүллән Хыва чәкмени,
Аягында — бурны гидишен әдик.
Мәреке дөрт яна серпилип гитди —
Хорматлы мыхмана
Ачылды гәдик.

Гәдикден гирди-де ишиге тарап
Әдимләп уграды «дәхедем-дессем».
Гечди-де отурды халың үстүнде.
Дем салымда гала дөреди сесден.

Гожалар сесленди: «Гожалы багшы!»
Жахыллар сесленди: «Гожалы багшы!»

Гызлар пышырдады: «Гожалы багшы!»
Бир дем башга сөзи унутды миллет.
Өз адыны яңы эшидйән ялы
Алды ол
өзүниң адындан леззет.

Ызы билен гелди муртлак бир киши.
Онуңам өңүнде ачылды гәдик.
Гожалыңка гөрә чалтрак әдип,
Гожалаң янында барып отурды.
«Эсеналы!» дийип сесленди миллет.
Олам өз адындан леззет алжакды.
Эмма етди оңа азырак леззет.

Икисем жайлашды халың үстүнде.
Гүвледи, эл чарпды биринжи топар.

* * *

Онянча-да Аял багшыны гөрүп,
Биринжи, икинжи, үчүнжи топар —

Үчүси биригип чарпдылар элин.
Мәрекеден чыкып дөрт саны гелин,
Халлыны гужаклап гөтерди гөге.
Гөтер-гөтер эдип мисли бир чага,
Гожалың гашында гойдулар гелни.
Гожалар гыгырды «Халлымыз гелди!»
Жахыллар гыгырды: «Халлымыз гелди!»
Гелинлер гыгырды: «Халлымыз гелди!»
Бир дем башга сөзи унутды миллет,
Эмма өз адындан леззет ислемән,
Алды ол
халкының йүзүнден леззет.

Ызы билен чыкды даяв бир йигит.
Дөрт йигит оны хем гөтерди гөге.
Гужакларна басып мисли бир чага,
Халлың гапдалында гойдулар оны.
«Тахыр! Тахыр!» дийип сесленди миллет.
Олам өз адындан леззет ислемән,
Гөзледи
халкының йүзүнден леззет.

Икисем йылгырып мәрекә бакды.
Ене-де гув-в этди икинжи топар...
Шу гапыда шол халының үстүнде
Инди гожалының үчүнжи сапар
Отуршыды.
                    Шол халкының үстүнден
Ики гезек гачып гидипди багшы.
Ынха ене шол халының үстүнде
Зехин билен зехин гаршыма-гаршы
Отурды...
            Гожаны нәхили матлап
Гетирдикә ене үчүнжи гезек?
Онуң себәбине дүшүнмек үчин
Гожалың йүрегин диңлемек герек:

* * *

«Мен бу гүн атымы алысдан чапып,
Халлының гашына нәмүчин гелдим?
Ил үчин белли дәл онуң себәби,
Ол диңе мең үчин,
Мең үчин белли.

Озал ики гезек Халлыдан еңлип,
Ахмырың ичинде эжизләп гездим.
Ахмырдан чыкмагың арзув-хыялын
Үч йыллап калбымда эзизләп гездим.

Эмма мен үч йыллап арзув этсем-де,
Үчүнжи гөреше тапмадым гайрат.
Ахыры Халлының хамыла вагтын
Габатлап гелдим мен.
                        Намарт мен, намарт!

Эжизлик эденми бойнума алян,
Эжиз мен, онда-да нәхили эжиз.
Эмма ил өңүнде эжиз боландан
Өз өңүнде эжиз болан-да эзиз.

Шу пелсепәм идип гетирди бәрик.
Шөхрат, шөхрат, шөхрат — сен,
                                ничикси зат?

Сени ил гөзүне газанмак үчин
Бу гүн өз гөзүме болдум мен намарт.

Зехиниң дашына тор гурян инди,
Балыгың дашына гурушым ялы.
Гүйчлини өзүмден габанян инди.
Бу нәмәң нышаны? Нәмәң нышаны?..»

* * *

Гожалының шейле пикире батып
Башын салланындан бихабар миллет,
Онуң башын саллап отуршындан-да
Алярды өзүне өзүче леззет.

Мәрекәң өңүнде мешхур адамың
Башын ашак саллап отурмагы-да,
Мешхурың озалкы мешхурлыгының
Үстүне мешхурлык гошярды гайта.

Мешхурың аягын әдишинден-де
Кәте улы маны агтаряр ынсан.
Кә киши
Шоң ялы әтлежек болуп,
Кә йүзин йыкыляр, кәте-де аркан.

Шөхрат, шөхрат, шөхрат —
сен ничикси зат,
Ничикси гудрат бар, жады бар сенде?
Сен диңе мешхурың өзүни дәл-де,
Мешхура бакянам эдйәрсиң бенди.

Диңе сени адам дөрәли бәри
Гөтере-гөтере гелйәндир зехин.
(Йөне шолам сени гөтермек үчин
Гижеси-гүндизи тутяндыр берхиз!)

Өзи хакындакы ширин тарыпдан
Өзүн өмүрбойы тутмаса узак,
Иң улы зехинем овнуклап билер...
Адамда нәмүчин икикә гулак?

Өзүң хакындакы магтамалары
Йүрегиңе кабул эйлемән ичгин,
Олары биринжи гулакдан элтип,
Икинжи гулакдан чыкармак үчин
Болмагы мүмкин.

Шолары гулакдан чыкарып билмән
Уллакан зехинли Гожалы багшы
Бир пурсат шөхратың элине дүшди.
Зехин ава чыкды зехине гаршы.

Диердилер оңа:
«Сен онат багшы,
Йөне иң оңат дәл. Оңадың бири...»
Иң оңадың өзи болмагың пикри
Өз эркине гойман Гожалы Көри
Алыслардан алып гайдыпды бәри.

«Хәзир-ә сең билен айдышмак үчин
Ягдайым ёк!» дагы диййәйсе Аял,
«Аял багшы менден еңилди!» диййип,
Түркмен үлкесине этжекди аян.

Шол эжиз максадың гирсине дүшүп,
Даң билен ишикде саклапды атын.
«Дүшүбер, багшы-да, дүшүбер, багшы!»
Жылава япышды әр билен хатын.

Мыхманың өңүнде гужак ачды төр,
Мыхманың өңүнде сачак ачды төр.
Элли яша етен халың үстүнде
Ашак бакып дымды элли яшлы Көр.

«Армавери, багшы!»
Геп гошды Тахыр.
«Ичерлер гургунмы?»
Сорашды Халлы.
Эмма Гожалының берен жогабы
Ики сорагың хем жогабы дәлди:

— Түркмениң багшысы бир болмалыдыр!
Дийди-де чейнеди муртуның човун, —

Шолам эркекми я зен болмалымы?
Шу төрде беллиси болмалы шу гүн!

Әлеме иненде зенан диен зат
Нан биширмек үчин инендир башда.
Өрән говы затдыр тамдыр диен зат,
Эмма тамдыр башга.
Тамдыра башга...

Гөзлерин Гожалың гөзлерне дикип,
Халлы бир дем салым аңк болуп галды.
Халлының йүзүне серетди Тахыр,
Тахырың йүзүне серетди Халлы.

Тахыра дикилди сораглы гөзлер:
«Дий, Тахырым, намыс герекми, зүрят?»
Намыс билен зүрят терезә мүнди.
Ики тарапы-да деӊ гелди шо бат.

Икиси-де бири-бириндеи зыят.
(Шонда-да бирисин сайламак хөкман.)
Бирден Халлы терезиниң үстүне
Диңе бир өзүниң намысын атман,
Жейхундан Хазара — тутуш үлкәниң
Гелниниң-гызының намысын атды.
Онянча терезиң намыслы тайы
Башыны атды.

Хәзир эне үчин шолаң намысы
Зүрятдан-да бетер мукаддесди хас.
(Онда-да Тахыра бир бакды эне:
«Белки, икисинем эдерис халас?!»)

«Биз тайын!»
Гожала серетди Тахыр,
«Биз тайын!»
Дутара япышды Халлы...

Эртирден агшама жар чекди жарчы.
Бу хабар бир демде Лебаба долды.

Инди болса ынха Гожалы билен
Отырды Халлымыз үчүнжи гезек...

Чуңңур бир пикире чүмүпдир вели,
Халлыңам йүрегин диңлемек герек:

* * *

«...Дутарың сесини ил-гүнден алып,
Агажыны болса алып топракдан,
Шейле бир мукамлар чаласым гелди
Дүнйәниң бегенжи, хасраты хакда.

Шейле бир хапыса дүнйәниң йүзи.
Озалам шейледи, хәзирем шейле.
Шол хапаң ичинде
гөзел тар билен
Арзув, сөйги, умыт яйрадып иле,

Үлкәниң ичини сөкесим гелди.
Бүтин гөврәм бир гүйч билен долуды.
Шол гүйжүң өңүни ачып гойберсем,
Әхли хапа ёк болайжак ялыды.

Энем шол гүйч үчин алладан гечди.
Менем шол гүйч үчин зүрятдан гечдим...»

Пикири етенде шу ере ченли,
Халлы зөвве галды:
«Адамлар, эшдиң!

Гурбанлы гөрешдир бу гүнки гөреш,
Ким билйәр, гурбансыз болмагам
мүмкин.
Йөне кеч багтыма... гурбанлы болса,
Шол гурбаның сизиң багтыңыз үчин
Берилдиги болсун!..»
Ики мүң ерден
Халлың гөзлерине дикилди гөзлер.
Шол гөзлериң ягтысының ичинде.
Халлымыз гөрүнди мүң эссе гөзел.

Мүң жүбүт гөрежиң әхли гүйжүни
Өзүне сиңдирен бир жүбүт гөреч
Улы буйсанч билен мәрекә бакды.
Башланды гөреш.

Халлы турувбашдан ёкардан тутды:
Шелпели
дурналар
дүзүлди
хатар.
Ызы билен гезек Гожала етди.
Үзүлип башлады дүзүлги хатар.

Ене-де хатарлар өзүни тутды.
Жыгалары тел-тел болуп бөлүнди.
Ызы билен хан Саятдан элленип,
Ики дилли бивепадан дөнүлди.

Ики дилли бивепаның ызындан
Акменлиниң ики голы телленди,
Ак гөвсүнде ак мәмелер елленди,
Илкагшамдан ятжак ери белленди.

Онянча-да Гүн бейледен салланды,
Метжитден азанчың овазы гелди.
Шобада ятырып азаның сесин
Перенден Гыратың овазы гелди.

«Йыглайып Гыратың овазы гелди!»
Гожалы дүбледи мисли бир порхан.
Азанчы шобада мүнберден дүшди:
«Я рахман, я сувхан,
Бу ничик ахвал?»

Гожалың ызындан башлады Халлы.
Бу-да шол овазмы? Я башга оваз?
Бу гезек диңе бир азан кесилмән,
Тутушлыгна каза гоюлды намаз.

Молла бары босды өйли-өйүнден,
Мәрекән гапдалы дуршуна селле.
Өңүнде кырк саны камыс селләни
Йүпсүз даңып гойды гыңачлы келле...

Дүнйәниң йүзүнде бир гүйжи болса,
Хеммесини жемлап Гожалы багшы,

Әхли пыядасын, атлы гошунын
Хатарлап сүрйәрди зенана гаршы.

«Гожалы аялдан еңилди!» диен
Гыжалата чыдап билмедик болсам,
«Хамыла аялдан еңилди!» диен
Гыжалата нәдип чыдарын онсоң? —

Шу пикир гожаны өлүмден алып,
Өлүмиң элине берйәрди ене...
Эмма атлыларын сүренде гожа,
Оңа топлуларын сүрйәрди эне.

...Вагт
ярыгиҗә етип башлады,
Гожалы «Апатдан» тутуп башлады.
Эмма вели Халла гезек етенде
Оваз бирден ыраң атып башлады.
Халлының ичинден башга бир апат
Тутуп башлады...

Гожалының йүзи ягтылып гитди.
Халлың йүзи болса гаралды бирден,
Найынжар гөзлерин Тахыра дикди.
Тахыр Халлысыны гөтерди ерден.
Голтуклап орача элтди дессине.
Гелинлер гетирди бир халта чәге.
Дем салымдан ак чәгәниң үстүнде
Гара галпаклыжа токаржа чага
Үмсүмже ятырды...
Чагаң үстүне
Атаның гөзүнден он хүнжи гачды,
Энәниң гөзүнден йүз хүнжи гачды.
Гелинлең гөзүнден мүң хүнжи гачды.
Онянча Гожалы
Гапыны ачды.

«Онда мен-ә гитдим, Тахыр бег!» дийип,
Аягын әденде атына гаршы,
Халлы лаңңа галды ятан еринден:
«Ховлукма ваг-гшы!

Бир кәсе буламак тайяр болянча,
Отур-да өңкүҗе еринде гараш!

* * *

Йыршарып еринде отурды Гоҗа:
«Бу ничикси гөреш...
Индики гөреш?!»

Бир чәйнек чайыны ичйәнчә гоҗа,
Халлы билин гушап ишикден чыкды.
Гоҗалың гашында инер дек чөкди.
Гушагын киришден бетеррәк чексе,
Кирши гушакданам бетеррәк чекди.

Чекип, чекип, чекип, ене-де чекип,
Гойды киришлери үзер-үзерде.
Богазындан «бир апаты җан» чыкып,
Гулачлап башлады «Көне гүзерде».

Гоҗалың өзүниң дөреден сазы[1]
Өзүниң богазын сыхап уградьı.
Гоҗалар келлесин яйкап уграды.
Гелинлер гөвресин чайкап уграды.

Гоҗалы өз дүшен агыр ягдайын
Өлчән гөрйән ялы терези билен,
Халбикә серетсе бир гөзи билен,
Мәрекә серетди бир гөзи билен,

Бейле гечелгәни, бейле гүзери
Хениз бу дүнйәде гөрмәнди миллет.
Сарсып-сарсып гитди Бухар дөвлети,
Ене сарсды дөвлет үстүне дөвлет.

Әзиз баласының матамын тутуп,
Әне перят чекди шейле бир забун,
Овазың бир ужы Мейменә етип,
Мейменеден Кабул әйледи кабул.

---

[1] «Көне гүзерин» сазы Көр Гоҗалынынкы болмалы (автор).

Даң билен метҗиде баран моллалар
Сопусы, мүфтүси... тамамы билен,
Намазлыгын ташлап ылгады бәрик
Өңүниң ак пешли ымамы билен...

Онянча-да «Көне гүзериң» ызы
Башга бир
Үйтгешик гүзере язды.
Айдымың сөзи-де үйтгешик сөзди,
Айдымың сазы-да үйтгешик сазды:

«...Мени албай билен алдаҗак болдуң,
Алдасаң тутдурмаз Үргенҗи гырнак.
Мени начар гөрүп баглаҗак болдуң,
Багласаң тутдурмаз Үргенҗи гырнак.

Түркмениң илине мүң багшам аз бор,
Мүң янан гелин бар, мүң көен гыз бар.

Голуна саз берсең хеммеси бозлар,
Хеммесин бозладар Үргенҗи гырнак.

Хасратдан долудыр илимиң багры,
Сиңеклэп дурандыр гершимиң ягры.
Өлсем башуҗумда отурдың гаргы,
Гой, мыдам саз этсин Үргенҗи гырнак!

Өлсе-де са-а-а-аз эдер Үргенҗи гырнак...»
Дийди-де
Гапага шейли бир какды,
Ол сазы тассыклап ортанҗы бармак
Гапагың йүзүне мөхрүни чекди.
Оваз он үчүнҗи пердэни ярып,
Гөйә он дөрдүнҗи перденден чыкды.

Бирденем бир гелин түйнүге мүнүп,
Шо ерден дик дуруп серетди энэ.
(Гөйә гарып гелин антенна дөнүп,
Энэниң овазын яйратды дүнйә.)

Гөйә асырларың гат-гат кdescriptionиринден
Дүнйә тэмизленип барян ялыды.

Гөйә асырларың күт-күт түмүнден
Дүнйә гүндизленип барян ялыды.
Гөйә арзув,
сөйги,
умыт сесинден

Өзүне нур соруп түркмен ховасы,
Гүндогардан гара баглаң үстүнден
Гызарып башлады хасрат дүнйәси...

Онянча Гоҗалың нобаты етди.
Нобатдан гечәймек мүшгилди, мүшгил.
Чекди ол, дутарың киршини чекди,
Чекди, ене чекди, чекди билгешлин,
Шарпылдап үзүлди дутарың кирши.
Хорҗуныдан кириш гетирмек үчин
Йүвүрди Гоҗалы атына гаршы.

Барды-да атының үстүне бөкди.
Үсти Гоҗалылы, эерсиз ак ат
Ёлуң чоласындан, ериң пессинден
Гүнбатар тарапа
бекледи ганат.

Җейхун такырындан ак чәгә ченли
Земини сарсдырды тойнагың сеси.
Гоҗалың ызындан Гоҗала[1] ченли
Галмады «Үргенҗи гырнагың» сеси:

«Дембе-дем ах уруп, яра яр дийсем,
Мен арзув чекер мен, яр гара гөзли.
Нәче кириш дийсең, нәче тар дийсең

Халач илинде-де бар, гара гөзли.
Ханҗа гачып барян, яр гара гөзли?»

Гоҗалы ялтаклап ызына бакды,
Эшитмеҗек болуп гулагын дыкды.

[1] Гоҗалының обасының ады.

Эмма гулагына гуршун гуйса-да,
Ол сесиң эредип гечҗеги хакды:

«Баламың адына дакҗакдым Мырат,
Мырат дерегине узатдың перят.
Абат орачамы эйледиң бибат,
Дүнйәми эйледиң дар, гара гөзли,
Мен арзув чекермен
яр гара гөзли.

Бакҗасыз-боссансыз галды-ла яйлам.
Гыгырсам асмана етерми налам?
Нала-а-а-м, нала-а-а-м!
Ак чәгәң үстүнде гара гөз балам,
бала-а-а-м,
Гөзүн юмуп ятыр шар гара гөзли,
Мен награ чекермен яр гара гөзли.

«Гырнак» диенде-де гөрмедим гаты,
«Байтал!» диенде-де гөрмедим гаты.
Сенем инди менден гөрмегин гаты.
Нирә гачып баряң, көр гара гөзли?»

Гожалы ене-де ызына бакды,
Онянча ене-де өз ады чыкды.
Эшитмеҗек болуп өзүниң адын
Гожалы бейлеки гулагнам дыкды.

Өз адындан леззет алян Гожалы
Адының өңүнден гачярды инди.
Айдым-саздан леззет алян Гожалы
Айдымың өңүнден гачярды инди.

Бу оваз белли бир пелледе дурман,
Токайда-да дурман, чөлде-де дурман,
Эдил Гожалының гершинден дегип,
Багрының ичинден гечйәрди парран.

Гожалың киришсиз дутары билен
Шол ковуп гелйәрди сазанда йигит.
Гүн терези болды. Эмма хенизем
Гожалың бир мензил ызында йигит.

Озаллар хер гезек Лебаба дүшсе,
Игдеми, кишмишми, тохумлык чигит,
Халтасын долдурып әкидйән йигит —
Бу гезек игдедир кишмиш дерегне
Гыржасына агач йүкләп барярды.
Гожалың киришсиз дутары билен
Атының эерин бөкдәп барярды.

«...Алының патасын алан Гожалы,
Хәзирем бир пилле, долан, Гожалы.
Хошлашып гит Лебап билен Гожалы.
Мәреке гарашып дур, гара гөзли...
Мен арзув чекермен, яр гара гөзли.

Сазанданы ташлап нирә гачярсың?
Эериңи ташлап нирә гачярсың?
Дутарыңы ташлап нирә гачярсың?
Телпегиң ташлап гит, көр гара гөзли.
Гыңаҗым алып гит, яр гара гөзли!..» —

* * *

Оваз дурдугыча галып барярды,
Ер, гөги лерзана салып барярды.
Гөйә бүтин үлкәң гелин-гызлары
Өзүниң кимдигин билип барярды.

Гафлат укусына батан гелинлер,
Дөрт тәриме боглуп ятан гелинлер,
Ынсанлык дуйгусы йитен гелинлер
Бейнисине гирди кичиҗик ынам:
«Адам-ов менем!
Адам-ов менем!»

Чувала букулып отуран гызлар,
Өмрүн дөрт тәримде өтүрен гызлар,
Сесини оҗакдан ишиге ченли
Зордан горка-горка етирен гызлар
Дийдилер: «Якыпдыр атамдыр энем,
Адам-ов менем,
Адам-ов менем!»

Гөйә бүтин үлкәң гелин-гызларна
Халлының дилинден берилди сигнал:
«Адамдыр аял!
Адамдыр аял!»

Гөйә Көпетдагың мүнберне чыкып,
Айдылян ялыды тәзе бир азан:
«Адамдыр зенан!»
«Адамдыр зенан»

Бу белент овазы эшиден алла,
Дийди: «Бейле зада этмәңем хыял.
Эркек эркекдир!
Аялам аял!»

Бирден гачып барян гожаны гөрүп,
Алланың өзи-де йылгырды дерхал.
Бирбада сайгарып билмеди өзем:
«Гачян аялмы?
Я ковян аял?»

Әхли булутлары асмандан ковуп,
Шо ерден назарын айлады Халла.
Дем салым бар ишин бейледе гоюп,
«Яр гара гөзлини» диңледи алла.

Алла шонда нәме пикир эдипдир —
Оны алла билсин.
Мең билйән задым:
Шо махал Дүнйәниң аладасындан
Алланам дем салым бошатды хатын...

Халлы он дөрдүнжи пердәнем ярып,
Он бәшинжи пердә эденде хыял,
Гайталян ялыды бүтин Гүндогар:
«Беленд-ов аял!
Беленд-ов аял!»

Келлесинден башлап аягна ченли
Башыны басырып отуран юрдум,
Эңегинден башлап бурнуна ченли
Агзыны яшынып отуран юрдум,

Перенжәң астындан келлесин яйкап,
Намут гөзлерини ювашжа ачды.
Йүзүнден азажык сырылып нықап,
Яшмагы
ашакы
додага
гачды.

* * *

Намут гөречлере илки умыдың
Илкинжи учгунын сычрадан сунгат,
Сен ничик гудрат!

Дөрт мүң дөрт йүз яшан гара яшмагы
Ашакы додага гачыран сунгат,
Сен ничик гудрат!

Он алты яша-да етмедик гызы
Дутарың үстүне бөкдүрен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Энәң богазындан тутан Ажалы
Бәш айлап ызына тесдирен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Акмагың акмагның акмагыны хем
Гаршысында дыза чөкерен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Ил шөхраты үчин хызмат эдйәниң
Шөхратын аршдан-да өтүрен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Өз шөхраты үчин хызмат эдйәниң
Шөхратын бир пурсат өчүрен сунгат,
Сен ничик гудрат!

Зенанлаң намысы, шөхраты үчин,
Ил-гүнүң максады-мырады үчин
Энәни зүрятдан гечирен сунгат,
Сен ничик гудрат!

1966—67

НАМЫС ХАКЫДАСЫ

Ягшы гүнлериң ёлунда
Муң саны яман ятыр.

(Гүндогар пәхими)

I

Оракмы, аңңалмы,
Сыннымы, кесер,
Эерми, гаңңамы,
Ховутмы, челек,
Шыхмутур, әтишгир, гыркылык, кепгир,
Иригөз элекми, ушакгөз элек —
Хайсысы герек?

Чекинмән барыбер чага-да болсаң,
Арасында етер саңа-да гезек.
Гопузмы, сүрпекми, гуршунлы кенек,
Я-да дуршы билен гуршундан кенек —
Хайсысы герек?

Өйкелэп гайтмарсың гелин хем болсаң,
Боларсың ол ерде арзылы гонак.
Шатутдан даракмы, дагдандан дарак,
Я-да гарагачдан? Хайсысы герек?

Кепбэң бир бурчунда — палтадыр теше,
Бейлеки бурчунда — көрүкдир сандал.
Сандалың өңүнде ак сакгал гожа.
Хеммэниң дилинде: «Уссам жан,
саг бол!»

Гызлар сачын дарап айна баканда,
Йигитлер жүбтекли чүртенде сакгал,
Аталар чаршаклы харман атанда,
Дилинде: «Уссам жан,
Ыслам жан, саг бол!»

Гаррылар гыргычлы гыранда гарпыз,
Авчылар гапанлы тутанда шагал,
Гызлар лебе басып чаланда гопуз,
Дилинде: «Ыслам жан,
Уссам жан, саг бол!»

Гелинлер ялавлы сыннылар билен
Халысын кесенде хеммеден озал,
Ачык гөзенекден кепбэ середип,
Диерди: «Уссам жан,
Ыслам жан, саг бол!»

Саг болуң гүйжүнден саг болжак болсаң,
Шу гүнлерем яшар йөрердиң Ыслам.
(Онда бизем сениң янына барып,
Гызлармыза гопуз буйрардык, уссам.)

Арман, сениң өмрүң узак болмандыр.
Узакмы, гысгамы — икисем ягшы.
Саг болсуз яшалан еди мүң йылдан
Саг боллы яшалан
Еке йыл ягшы.

II

Ыслам кырк яшыны эдйәнчә тамам,
Не оглы болупды,
Не-де бир гызы.
«Шейдип йитәерми Ысламың ызы?»
Дийип, асманына бакарды Ыслам,
Эмма онуң ады болса-да Ыслам,
Ысламына рехим этмезди асман.

Бир гечиси барды Ыслам уссаның.
Гечисини айтды худай ёлуна.
Үч овлагы барды Ыслам уссаның,
Үчүсинем айтды худай ёлуна —
Перзент өнмеди.

Секиз товгы барды Ыслам уссаның.
Секизинем айтды худай ёлуна.
Бир өкүзи барды Ыслам уссаның.
Өкүзинем айтды худай ёлуна —
Перзент өнмеди.

Көнесинем берди худай ёлуна,
Тәзесинем берди худай ёлуна.
Дулунда гугарып гор күйзе галды —
Күйзесинем берди худай ёлуна.
Үч гызы болды.

Тутуш бир хепделәп той тутды Ыслам.
Достлары голдады достуның тоюн:
Бири галла берди, бириси түви,
Бири дүе сойды, бириси гоюн.

— А-хов, гулак салың перзенди ёклар!
Аңсат экен перзент тапмагың угры. —
Дийип, Ыслам усса бәлчиге сапды, —
Худай халамаяр өкүзи, сыгры.
Чаллы күйзе айдың худай ёлуна,
Чаллы күйзе! — дийип гүлйәрди Ыслам.
Валла җан, худайың дүе чалына
Җуда хормат гойян болмагы ахмал.

Гор куйзәми айдан гүнүмден бейләк
Докуз ай, докуз гүн... боланда тамам,
Даңданлар эшдилди үч гезек «җәк-җәк»:
— Қака җан, салам!
— Қака җан, салам!
— Қака җан, салам!

Үчүси үч ерден: «Җәк, җәк, җәк...»
Небис диен задың арачәги ёк,
Дөрдүнҗи «җәк-җәге» гарашдым ене,
Найынҗар йылгырып серетди эне:
«Вессалам!
Башга ёк!»

Ине биз-ә шейдип үч гызлы болдук! —
Дийип, Ыслам усса гүлерди лах-лах, —
Хер куйзәң үч чага болҗагын билсем,
Ики куйзәми-де айтмазмыдым, вах!
Онда алты гызлы болардым — дийип,
Гөзлерини гыпып, бәлчирйәр Ыслам.
— А-хов, алты чага оклаяр ялы,
Җемалы товшандыр өйдйәрмиң, уссам?

Дийип, хер ким бир зат диерди оңа.
Олам хич хайсындан дүшмезди эҗиз.
...Шондан бәри акҗа кепбәң ичинде
Он бәшин долдурды үч баҗы —
Үч гыз.

III

Аманбике, Огулбике, Айбике —
Үчүси үч ерден докаяр гулач.
Гулачлаң үстүнде дөрт өрүм сачлар
Хер хайсы бир гулач,
Бир ярым гулач.

Гиҗелер гечдикче куҗүлер артяр,
Куҗүлер артдыкча гылычлар гүт-гүт.
Гылычлар сүйндүкче дартылар дартяр.
Дартылар дартдыкча
Гулачлар кут-кут.

Гулачлар кесилйәр, җерчилер үйшйәр,
«Мен алҗак! Мен алҗак!»
Бир гиден дава.
Гулаҗың бир күти Бухара сүйшйәр,
Бир күти Үргенҗе,
Бир күти Хыва...

Ысламың өзи-де җерчиди озал.
Хываны, Үргенҗи сөкүпди үч йыл.
Соң дийди өзүне: «Эй, Ыслам самсык,
Гачгыл, башармаян кәриңден гачгыл.

Бу заманда җерчи болмакчы болсаң,
Илки билен тилки болмалы хөкман.
Сенде болса тилкиң ёкундысам ёк,
Сени гоюн эдип ясапдыр ыкбал!»

Онсоң уссалыга башлапды Ыслам.
Уссалыгна болса, хеммәмиз белет.
(Чалгымы чаршакмы, гыргычмы, челек—
Хайсысы герек?)

Инди болса булаң бәшисем усса.
Гиден уссахана кепбәниң ичи:
Бири юмак саряр, бириси күҗи.
Бир ерде йүңдарак, бир ерде кеҗи.
Бири палта ясяр, бириси орак.
Еңил сенагатмы,
Агыр сенагат —

Бири чекич уряр, бириси дарак —
Хайсындан герек?

Хайсы герек болса гелибер, җерчи.
Харыдың гыт болмаз индиден бейләк.
Халы, хорҗун билен долдур Үргенҗи,
Исле-де алып геч Хиндиден бейләк.

Тәхранмы, Машатмы,
Кәбилми, Термез,
Руммы, Чынма-чынмы,

Хиндими, хебеш —
Нирә экитсеңем йүзүң гызармаз.
Халы болмаз сениң халыңа меңзеш.

IV

Үч бажы отурып халың үстүнде
Үчүси уч ерден уранда дарак.
Илки билен герек
Гөрмәге гарак,
Ызы билен герек
Диңләре гулак.

Дөшлериң үстүне
Сачлар ярашяр,
Сачларың астына
Ярашяр дөшлер.
Дөшлериң үстүнде сачлар урушяр,
Сачларың астында урушяр дөшлер.

Вах, хемме урушлар шейле болсады!
(Яшасын сачларың, дөшлериң уршы!)
Дөшлер дөрт тарапа ковяр сачлары,
Сачлар ене чозяр дөшлере гаршы.

Бирденем хеммеси ярашян ялы,
Дарак гутаранда гутаряр сөвеш.
Индики хүжүме гарашян ялы,
Дөшлер өзүн дүрсәп,
Дем аляр юваш...

Ондан соң башланяр ене бир уруш.
Бу уруш — башгарак эсгерлең уршы:
Яшасын дүнйәде шоң ялы уруш —
Зәхметкеш сынныланң, кесерлең уршы!

Етишибилдигне
кесйәрди кесер,
Етишибилдигне
гырярды сынны.
(Халының гөбегин кесйәрди кесер,
Халының галпагын сырярды сынны.)

Галпаклар гарыма ташланяр ене.
Ене-де дарага япышяр үчлер.
Хәлки ажап сөвеш башланяр ене:
Дөрт яндан забт эдйәр
Дөшлери сачлар.

Дараклаң астында заңлаяр эриш,
Эришлең ичинде гүңлейәр аргач.
Үргенчде какылян дарак сесинден
Ояняр Хожили,
Яңланяр Аркач...

V

Ысламың элинден чекич дүшенок,
Гызларың элинден дүшенок дарак.
Шонда-да кичижик кепбәң ичинде
Ичмәге чал ёкды, иймәге чөрек.

Үчлер халы докяр —
Суйтхор дүшенйәр.
Үчлер гушак докяр —
Суйтхор гушаняр.

Үчлер гулач докяр — бай бугдай гуйяр,
Үчлер долак докяр — байлар доланяр.
Үчлер йүпек чекйәр — бай гызы геййәр.
Шейдип гүнлер өтйәр,
Айлар доланяр...

Ишлесе, отурса, дынч алса, ятса —
Гызларын гөрмесе ынжалмаз усса.
Эртир, өйлән, агшам —
гүнде үч гезек
Орачаң гапысы ачылар асса.
Диер: «Армавери, Аманбике жан!»
Диер: «Армавери, Огулбике жан!»
Диер: «Армавери, Айнабике жан!»
— Бар бол, кака! — дийип сесленер
үчлер, —
Сен армасаң, биз армарыс, кака жан!

— Мениң арян дөврүм гечендир инди!
Дийип, Ыслам усса гүлер җакгылдап. —
Мениң аргынлыгым такык йылында
Эдил такык ялы
учды вакгылдап.
Сиз дүнйә индиңиз товук йылында!
Дийип, үчемлериң гашына гечер.
Яссыгын тирсеклэп, чайыны ичер.
Гызларына бакып гуванар Ыслам,
Атасына бакып гуванар үчлер.

...Бу гүн ынха ене өңкүси ялы,
Гызларның гашына гелипдир усса.
Халының үстүнде отырды үчлер
Гөйә чугдамланан үч саны дессе.

Эмма десселериң реңки деӊ дәл:
Икиси гүлгүнди,
Бириси — солгун...
Гайталап-гайталап сораяр усса:
— Нәме болды, балам?
— Айтсана, оглум!

— Ёк, ёк, кака җан, хич зат боланок.
(Башга сөз чыканок Аманбикеден).
Онсоң Айбикеден, Огулбикеден
Сораяр. Икисем хич зат биленок.
Ене-де гайталап сораяр Ыслам:
— Нәме боляр, гызым?
— Хич зат, кака җан...
— Нәме боляр, балам? Аманбике җан?!
Дийип, зар-зар аглап ялбаряр эне.
— Ёк, ёк, ёк, эҗе җан, хич зат боланок!
Шол озалкы берйән җогабы ене...

— Сөзле җаным гузым, мыдарым гузым,
Сөзле, диллериңе болайын гурбан...
Я отуз энбия, я гызыл ымам,
Я Шыхым пукара, өзүңден дерман!

Дийип, Җемал эҗе багрын паралап,
Гызының дашында уярды перваз.

Эмма не гызындан җогап болярды.
Не-де ымамлардан чыкярды оваз...

Омарың ёлуна үч тамдыр чөрек,
Османың ёлуна дөрт тамдыр чөрек,
Енәниң ёлуна бәш тамдыр чөрек,
Пайлап-пайлап унун гутарды эне,
Дашап-дашап көвшүн тоздурды усса.
Йөне велин шол чөреклең дерегне
Артды өйлеринде
ене бир хасса.

Ене бир гыз башын яссыга гойды.
Мисли орак кимин бүкүлди эне.
Кәсе-кәсе акян гөзүниң яшы
Инди чанак-чанак дөкүлди ере.

Херсиниң дердине мүң мелхем этди.
Эмма эзизлери тапмады арам...
...Мередиң ызындан Ораза етди,
Оразаң ызындан етишди Байрам.

Байрамың ызындан етишди бош ай,
Бош аям бош гечип, етишди Гурбан.
«Вах, сениң гурбаның болайын Гурбан,
Алып гелмедиңми балама дерман?»

Дийип, Җемал эҗе кыбласын бакып,
Акҗа намазлыга башыны гойды.
Гурбан болса гайта хиңңиллик дикип,
Дүе, гоюн союп... башына гайды.

Гурбаның гуйругна аслышып Ашыр,
Ашырың гуйругна тиркешди Сапар.
Сапарың ызындан Тиркешлер гелди —
Бирем дәл, икем дәл,
Дөрт саны чапар.

Бириниң элинде гавундыр гарпыз,
Бириниң элинде бугдайдан дессе.
Бейлекиң элинде нар билен үзүм,
Дөрдүнҗиң элинде хоз билен писсе.

Эмма дерт гүйчлүрэк болара чемли.
Дерманыны тапып билмеди *дөртлер...*

Нур сачып такыкдан товшана ченли.
Даң билен арманлы
юмулды дөрт гөз...

VI

Гөк байрың үстүнде гошаҗа мазар.
Херсиниң башында гушаклы керпич...
Шол керпичлер эрэп ере синйәнчэ,
Башын галдырмады
кепбеде чекич,
Демини алмады көрүкдир сандал,
Сесин чыкармады сынныдыр дарак.
Эмма ики саны мэхрибан йүрек
Сес этди
оларың
барына дерек.

Гошаланып гелен бу намарт өлүм
Дегди олар үчин шейле бир агыр,
Багыр яшын көңүл дөксе гөзүнден,
Көңүл яшын дөкди гөзүнден багыр.

Озал орак ялы бүкүлен болса,
Инди тойнук ялы бүкүлди эне.
Гөзяш чанак-чанак дөкүлен болса,
Инди челек-челек дөкүлди ере.

Үч гыркылык билен ики кесери
Дуршуна теммэкэ чалышды усса.
Басып билйэн болса нахар гахары,
Гуссаны азаҗык басмазмы түссе?

Чекди усса, чекди,
Ене-де чекди.
Теммэкиң реңки йүзүне чыкды.
Беевбар ахырет ядына дүшүп,
Горкулы гөзлерин асмана дикди.

«...Мухаммет-ресул хем сенден бизардыр.
Бизар сенден хем худайың, чилимкеш...
Зелили дийр, ишиң ахы-пыгандыр,
Җәхеннемдир сениң җайың, чилимкеш...»

— Җәхеннемдир сениң җайың,
чилимкеш! —
Гайталады усса. Хопугды усса.
Үч гүнләп агзына алмады чилим,
Дөрдүнҗи гүн басды
Ене-де гусса:

— Чилимкешиң җайы җәхеннем болса,
Гой мени хәп-хәзир хопсун җәхеннем.
Белки җәхеннем хем арассаракдыр
Ичине ган өен лолы җахандан!

Мегерем, Зелили дийилйән шахыр
Хениз гөрен дәлдир меңкиче зулум.
Мениң шу гүнүме дүшәен болса,
Атяны нас борды, чекйәни чилим!

Дийди-де ясанды ёгын бир чилим.
Бурум-бурум чыкды түйнүкден түссе,
...Дердиң чилим билен еңлейән болса,
Чекибер аркайын,
Чекибер усса.

Давалашып дурма Зелили билен,
Ол зулум-да гөрди, өлүм-де гөрди.
Эп-эсли бар вели сениң-де дердиң,
Сениңкиден пес дәл онуң-да дерди.

Едиленҗи йылың ичидир инди —
Сесьетим бейләнде отыр ол бенди...
Мухаммет Рахымың газабна дүшүп,
Гаты кән өмүрлең
чырасы сөнди.
Бу дүнйәниң дерди еке саңа дәл,
Гаты кән эрлере узатды чилим.
Нирә баксаң түссе үстүне түссе,
Нирә баксаң зулум үстүне зулум.

Ёкарсы Ёлөтен, ашагы деңиз,
Гайрасы Хывадыр, илерси Тәхран —
Түркмен топрагында асудалык ёк,
Гара түссе билен долупдыр сәхрам.

Чекибер чилмиңи,
Чекибер, Ыслам.
Гой, сениң түссәңден гаралсын асман.
Белки ерден чыкян түссәни гөрүп,
Рехим эдер илиң дердине рахман.

Чекди Ыслам, чекди,
Ене-де чекди.
Түссе
Акмаяның сүйдүни букды.
Рахман ерден чыкян түссәни гөрүп,
Мухаммет Рахымы тагтындан йыкды.

Йыкды-да, башга бир рахымы дикди.
Эмма рахымлардан болмады рехим.
«Доңзуң агы нәме, гарасы нәме?»
Рахыммы, Эминми — бары бир тохум.

Бириси дашындан, бири ичинден —
Ханлыгың үстүнде туташды сөвда.
...Шо махал кичижик хүжрәң ичинде
Зелили хат язып отырды Сейдә.

Озалам ёллапды ики гүфтары,
Тайяр болуп баряр ене бир гүфтар...
Ыслам усса болса кепбәң ичинде
Агзында чилимди, өңүнде түфдан.

Чекди Ыслам, чекди,
Ене-де чекди,
Түссәниң бир ужы ловх-курсден чыкды.
Хываның ханыны йыкан рахман,
Бу гезек Ысламың ханыны йыкды.

Ысламың үчүнжи баласын йыкды.
Ене-де башланды шол өңки ахвал.

— Нәме боляр, балам?
— Хич зат боланок.
Ене совал, җогап.
Ене-де совал...

VII

Ики баласының матамын тутуп,
Өйкенниң ярыны йитирен эне,
Үчүнҗи дердине чыдамак үчин
Рагбаты нireден тапарка ене?
Тапярды эне.

Ики перзендиниң дердини чекип,
Сакгалны-сачыны агардан ата,
Үчүнҗи дердине дөз гелҗек болса,
Начарлап, гөзяшын дөкмезми кәте?
Дөкенок ата.

Шонуң үчин онуң атады ады.
Башгарак бир ады боларды ёгсам.
Эй сен, баш эгмезек ынсан зүряды,
Эг башыңы,
атаң үстүне эг сен.

Шонуң үчин онуң энеди ады.
Өзгерәк бир
ады боларды ёгсам.
Эй сен, дыз эпмезек ынсан зүряды,
Эг гөврәңи, энәң үстүне эг сен.

VIII

Баласындан бетер эресе ата,
Атаданам бетер эреди эне.
Гүнде етмиш гезек сораса ата,
Ики етмиш гезек сорады эне:

— Балам, нәме болды?
— Хич зат, эҗе җан...
— Бу нәмәң нышаны!.. Айтсана, гузым!

...Үчлер догуп-дөрәп
хениз хич зады
Сакламасалар-да энеден гизлин,

Ики гыз
Өз сырын ачман өтүпди.
Диңе Айнаҗыга (ягны, Айбикә)
Ачыпдылар оны... Айбике болса
Багрының ичинде гизләпди мәкәм.

Инди болса ол сыр,
Ол айылганч сыр
Айбикәң өзүнем яплапды ере.
Гызыл бәгүл ялы пашырдавк йүрек
Чыдам эдип билмән ол эйменч сыра,
Ярылып барярды...
Ахыры дийди:
«Гулак ас, эҗе җан! Диңле, кака җан!»
Айбике гүрледи. Олар диңледи.
Икисем җаркылдап, йыкылды аркан...

IX

Шондан соң
Гошаҗа мазарың янда
Дөреди үчүнҗи, дөрдүнҗи мазар.
Соң бәше өврүлди, (соңам мильона!)
Үстүниң не дашы, не язгысы бар.

Гүндогары Үргенч, гайрасы токай,
Гүнбатары Җейхун, илерси хендек —
Гадым мазарлыгың чеп голтугында
Гамыш басып ятыр
Бәш саны түммек.

Асыр ярым бәри (ёк, онданам кән!)
Деряң зейин эмип ятырды олар.
...Мен-э сораг берсем, олар сөзлесе —
Сорагың җогабы
Шейлерәк болар.

Биринҗи мазар

Үчлең улусы мен.
Аманбике мен.
Майсалык деврүмде орды бир бела.
Огулбике билен сува гидипдик.
Гайрамыз токайды. Чепимиз гала.

Кир ювуп отырдык деряң боюнда,
Җеңңелликден чыкды бир җүбүт атлы.
Сачымыздан сүйрәп, чекди токая...
Соң ене кенара
Оклады гитди.

Ханың нөкерими,
Огулларымы,
Я-да гезип йөрен җеллатмы олар —
Хайсы боланда-да, беллиди бир зат:
Көшкүң сүйдүн эмен
Ыснатды олар.

Шондан соң үч айлап
эркек телпегне
Середип билмедик...Гөрүнсе телпек,
Гөйәки диерсиң, бир алахөврен
Бизи өз демине дартып барян дек —

Эркек гөбеклиден гачып гездик биз.
Аңымызы алды бизовал зулум...
Көшк үчин ынсан дәл,
диңе тендик биз.
Хер демде муң зорлук, еди муң өлүм —

Заман үчин
бирҗе гарынчгаҗыгы
Өкҗәң билен басып геченче ёкды,
Сенде багыр бардыр я йүрек бардыр,
Я-да намыс бардыр өйдүленокды.

Йөне вели бизде багыр-да барды,
Ар-намыс-да барды,
Йүрек-де, ышк-да...

Көшкүниң үстүнде хан болса ханлар,
Бизем патышадык орача-көшкде.

Ойнардык, гүлердик, чапардык бизем.
Гатнадарлык гоңшы окарамызы.
Кәте сөен болуп,
кә сөйлен болуп,
Кәнбир дуймаздыгам пукаралыгы.

Сөйүпдик, сөйүпдик... Обаң ичинден
Сечипдик-сайлапдык йигитлең гүлүн.
Ене аңры гитсе үч-дөрт хепдеден
Биримиз — чопаның дулунда гелин,
Биримиз — нечҗарың дулунда гелин

Болмалыдык...
Уям — бугдай орагна,
Мен — үзүм бишерне белләпдик сәхет.
Ынха инди болса халың үстүнде
Чугутдырып отыр бир җүбүт җесет.

Не халы гөрүнди гөзлеримизе,
Не сөйги гөрүнди, не-де бир бәгүл.
Шейдип паяв болды ар-намысымыз...
Догул, Огулбике, тәзеден догул!

Догул, Аманбике, тәзеден догул!
Ялңыз өмрүң көйди, догул ямашган!
Ёк, ёк,
бейдип доглуп билмерсиң инди,
Инди сениңки дәл
Саңа гарашян!

Инди бизиңки дәл бизе гарашян!

Бу дерт яңымызы яплады ере.
Елмешдик дүшеге мисли бир елим.
Алтын-күмүш дилемедик алладан,
Өлүм диледик... диңе өлүм, өлүм...

Бизи кын пурсатда голдады Аҗал,
Шу асуда җая гетирди идип...

Багт диләп индики несиллермизе,
Ериң багрын диңләп,
ятырыс шейдип...

Икинжи мазар

Огулбике... Үчлең ортанжысы мен...
Аманбике айтды маңа-да дерек.
Шейдип он алтыдан этләп гүнүмиз
Намысың жебринден
Жайрылды йүрек.

Гөйә беденмизден айрылды йүрек.
Болмаз мундан бетер иши гайтгынлык...
Шейдип ынха гызыл күрте дерегне
Башымыза гызыл топрак атындык.

Бу топрагың — ал күртәниң астында
Узын асырларың ужундан гәдип,
Гелжек несиллере ягшы гүн диләп,
Ятыпдык,
ятырыс,
ятарыс шейдип...

Үчүнжи, дөрдүнжи мазар

«Үчлең эжеси мен...
Жемал эже мен!..»
«Үчлең атасы мен...
Ыслам усса мен!..»
Гүлки гатышыклы, эйменч бир оваз
Гошаланып чыкды ериң астындан:

«Ериң үстүндәки гара күлбеден
Ериң тейиндәки гараңкы мазар
Хас ягшырак экен, юмшаграк экен...»
Башга сес чыкмады.
Кесилди оваз.

Бәшинжи мазар

Мен Айбике... Шейдип махрум
болдук биз
Аманбике билен Огулбикеден.

Кыркыны совмакак — эжемем гитди.
Ашын бердик — жыда дүшдүм какадан.

Бу дерди ичине сыгдырып билмән,
Олар акылындан үйтгеди кем-кем.
(Йүреге сыгса-да мүң дүрли хасрат,
Бу зейилли хасрат сыгмажак экен!)

Бәш гүнләп гүзери саклап ятдылар.
(Онуң себәбини дуймады хич ким.)
Какам айпалталы, эжем тешели,
Дүбләп
айландылар токайың ичин.

Не-хә отурдылар, не-де ятдылар.
Не ийип-ичдилер... Едиленжи гүн
Жыкыр-жыкыр гүлүп өе гелдилер...
Ай гечди... Гутарды эжемли гүррүң.

Соңам какам гитди...
Бинамысмыкам? —
Шондан соңам ене яшадым узак.
Саташды кын гүнде бир гарып йигит.
(Өлүмден саклан-да шол болса герек.)

Еди агтык гөрдүм, бир човлук гөрдүм.
Ювлугмы гөрмәге галанда үч ай —
«Инди бесдир шунча гөрениң» дийип,
Мени өз гужагна чагырды шу жай.

Шондан бәрем ине,
ятырыс шейдип
Түмлүкден гайдыпдык. Ене-де түмлүк.
Йөне бу меканда бир Адалат бар:
Етиме-де деңлик,
Хана-да деңлик.

Дүнйәни сарсдыран ханларың бири
Ятыр о янымда пеззердип муртун.
Онуң чеп йүзүнде чәшерлип ятыр
Бәш йүз көйнек гейип,
Месиргән хатын.

Узын сүйнүп ятыр Мухаммет Рахым,
Эгнин гысып ятыр Аллагулы хан.
Бу ерде бир шая дегмейән экен
О ерде гох турзан шейле улы хан.

Бизи хар этсе-де ердәки зулум,
Ер астында бизи деңледи Ажал...
Бир отаг, бир эшик... хеммә-де деңлик.
Шу деңлик ёкарда боларка хачан?
Хачан? Хачан?

АВТОРДАН

Шол деңлиге етдик, Гадымы Әжем,
Бизи гайгы этме, ят сен аркайын...
Деңлигистан эдип үлкәниң ичин,
Доганыстан этдик гумун, токайын.

Түркменистан дакып
онуң адына,
Учмахыстан этдик ериң аркасын...
Гөрседиң бу дөврүң Аманбикесин,
Гөрседиң бу дөврүң Огулбикесин —

Дүнйәни аңк эдип өз гөрки билен,
Өз хукугы билен, өз эрки билен,
Сизиң яшыңыза —
он алты яша
Етйәрлер йүз арзув,
Мүң гүлки билен.

Яг ийип,
йүпегиң үстүнде ятып,
Бал берсең, ийййәрлер я иеноклар.
Гүррүң берсем агыр вакалар хакда,
Аманбике, Огулбикелер хакда —
Кә ынаныр, кәте ынананоклар.

«Эртекими?» дийип сораяр гызым.
Мен диййән: «Эй, гызым,
Дүйнки бү, дүйнки!
Шу ажайып үлке сениңки болса,

Шу үлкәниң
Гечмиши-де сениңки!»

Ол диййәр: «Горкярын, горкярын, кака!»
Мен диййән:
Горксаң-да гитмерсиң гачып.
Гелҗек гүнлермизи ачмагың үчин
Илки гечмелисиң гечмиши ачып.

Диңе гиҗелигиң ичинден гечип,
Гадырын билерсиң ягты гүндизиң.
Гечмишиң хилеси, өлүмлери-де,
Акылы-пайхасы, зулумлары-да
Сеңкидир, сеңкидир,
Сеңкидир, гызым...

Бейик Пырагы-да,
Сейди-де сеңки.
Гөроглы-да, Зөхре-Тахыр-да сеңки.
Йөне сениңкидир Гарачомак хем,
Гөроглың кемпирем дәлдир илиңки.

Озал дув-ак экен топрагың реңки.
Топрагы гызардан ганлар-да сеңки.
Эмирлер-де сеңки, ханлар-да сеңки.
Хеммеси, хеммеси өзүмизиңки —
Мениңки, сениңки.
Хакыданыңкы!

Оларың ягшысын байдак эдинип,
Яманларын болса эдинип сапак,
Несилден несиле алып гитмели.
Ёгса багышламаз бу Эне топрак,

Ёгса рахатланмаз бу Ата топрак —
Гадым энелермиз, аталарымыз.
(Ериң астында-да
ериң үстүниң
Багтыны арзувлап ятанларымыз).

Дүйне
ядыгәрлик дикелдерис биз
Әхли несиллериң хакыдасындан.

...Ягты болсун сизиң ятан ериңиз!
Салам сизе Ленин хакыкатындан!

1980

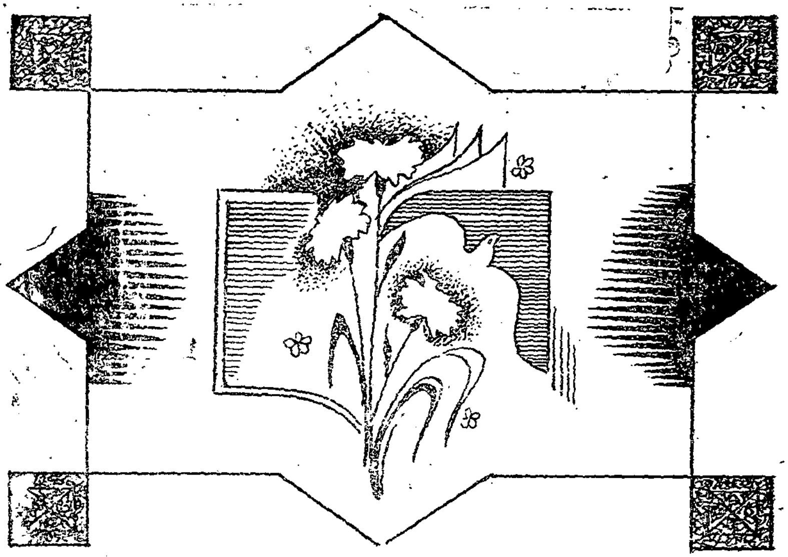

ЫНСАН БИЛЕН ЫНСАП

«ЛЕНИН» ПОЭМАСЫНА ЭТЮДЛАР

Ленин — зэхметсөерлиги..
Пэкизелиги, догручыллыгы өвредйэн иң ёкары ахлаклы адамдыр.

Хо Ши Мин

I

Бизиң арамызда шу гүне ченли
Гезип йөрен болса Лениниң өзи,
Бизиң хайсымыздан разы борды?
Я-да хайсымыздан
борды нәразы?

Ленини
өзүнден
разы этмек —
Бир серетсең аңсат,
Бир серетсең кын.
Ленини разы этмеклик үчин
Оны нәразы-да этмегиң мүмкин.

Ленине хас якын болмаклык үчин
Ондан хас узак-да дүшмегиң ахмал...
...Адамдан хың берйәр колхоз клубы.
Пайтагтдан гелипдир әйнекли мыхман.

Чыкды трибуна. Папкасын ачды.
Ардынды аркайын, гепледи узак.
Гечди ярым сагат. Гечди бир сагат.
Хер ики минутда он еди гезек
Гайталады лектор Лениниң адын.
Гайталады, ене гайталады ол.
Гоймады Гыш Көшгүн, Петроградын.
Тогтамалы ерде тогтамады ол.

Кә ерде азажык тогтаса-да ол,
Өкдеди. Тексте середенокды.
Йөне элли томлук УСЭ-ң[1] болмаса,
Баш чыкарып билжек гүманың ёкды.

Шейле бир үйтгешик сөзлер тапярды.
Тутулды шейле бир көп ерлең ады,
Океанлаң ады, токайлаң ады,
Адамлаң, дерялаң,
Көпрүлең ады.
Гечди Балтикадан...
Хениз хенизем,
Шол гидип барярды,
гидип барярды.

Өтди Хельсинкиден,
Етди Гамбурга.
Бонны, Бирмингеми бәрде ташлады.
Адамлар середип бирек-биреге,
Кем-кемден клубдан чыкып башлады.

Себәп —
аудитория
хәзир башгады.
Эмма дуянокды хич зады лектор.
Мегер, геплән вагты башга бир ерде,
Даргашып барянлар ёкса-да ёкдур.

[1] Улы Совет энциклопедиясы.

Эмма хэзир вели эжизди лектор.
Адамлар даргады. Бир өзи галды.
Болса-да лекция Ленин хакында
Лекция ленинче лекция дэлди...

«Мегерем бу лектор — дийди бир чопан—
Өрэн зор адамдыр. Бахыллыгым ёк.
Йөне оны диңлэп, өз Лениниме
Озалкымдан якын болуп билемок».

II

Шахыр
Ленин хакда поэма язды.
Ичинде нур сачяр Ильич чыралар.
Гөзүне сөвдүгим деңешдирмелер,
Башына дөндүгим метафоралар —
Ленин — даг,
Ленин — Гүн,
Ленин — океан,
Деря-да, деңиз-де — хеммеси Ленин,
Ериң-де, гөгүң-де сөеси Ленин...
Бу затлаң хеммесем догруды велин,
Сетирлең ичинде
Иң герекли зат —
(О нэмекэ, жанлам?) шо вели ёкды.
Гүнеш-де, чыра-да, гызыл от-да бар,
Олардан бетеррэк гызгын зат-да бар,
Эмма йүрегиңи йылыданокды.

«Мегерем бу шахыр — дийди бир ишчи—
Өрэн зор шахырдыр. Бахыллыгым ёк.
Йөне оны окап, өз Ильичими
Озалкымдан артык сөйүп билемок».

III

Дөвүр хакда, тэзе адамлар хакда
Бир достум языпдыр ене бир китап.
Шол окап отырын башымы яйкап,
Ганмадым бир сапар,
Үч сапар окап.

Онсоң гоңшымыза уграды китап.
Гоңшымданам гоңша уграпдыр онсон.
Онсоң ене гоңша... Екеҗе китап
Бүтин көчәмизи безеди соң-соң.

Бир гүн почта гидип прораб гоңшым,
Оны Киевдәки оглуна ёллап,
«Шуны ока!» дийип титулна язды.
...Дүйн-өңңин гапымдан
Гелди шол солдат.

Гөзлеринде шатлык.
Элинде китап.
(Гуллукдан доланып гелипдир эсен).
Дийди: «Валла, гоңшы, языҗы болсаң,
Шунуң ялы китап язсана сен хем».

Гулүшдик. Отурдык. Чай-чөрек иидик.
Йигит ярыгиҗе өйлерне гитди.
Оны уградым-да стола гечдим.
Ене элим хәлки китаба етди.

Ачдым сахыпасын. Ене окатды.
Ене хайран этди. Башым яйкатды.
Эмма хич еринде Ленин ады ёк.
Йөне ол
дуршуна
Ленин хакдады.

IV

Ики репортер —
Икисем достум.
Херси бир геплешик гурады билдир.
Мен олары диңләп
адамлар хакда,
Өз үлкәмиз хакда көп зады билдим.

Йөне мен ене-де бир зады билдим:
Оларың бириси
Ленин шөхратын
Ене-де ёкары гөтермек үчин
Шейле бир көп тутды Лениниң адын —
Ашгабатдан Керкә учанда—Ленин,

Керкиден Сарагта геченде—Ленин.
Ене говачаның ичинде—Ленин.
Колхозчылар мейдан дүшелгесинден
Өйлерне геченде — ене-де Ленин...
Чайларың ичинде — ене-де Ленин.
Ленининң адыны
                    песелдйәрди ол
Ленининң адыны бейгелтмек үчин.

Эмма
    о
        бейлеки бир достум үчин
Жуда мукаддесди Ленининң ады.
Кәярым бир гезек «Ленин» диенде
Гөвнүң ганат баглап учуп барярды.

Ики репортер —
Икисем достум.
Икиси-де ажап йигитлер өрән.
Йөне икинжиси мениң гөзүме
Хас
    чуңңур йигитди биринжә гөрә.

V

Хер уллакан затда,
Овунжак затда
Биз үчин айнадыр Ленининң кешби.
...Отырдык бир гезек үч киши болуп—
Бири — өмрүн окап гечирен киши.
Бири — сыгыр бакып гечирен киши.

Олаң биринжиси — Ленин сөзлерин
Ятдан айдып отыр сув ичен ялы.
Икинжиси о затлардан бихабар,
Йөне оңат билйәр гечилен ёлы.

Сачагың үстүне наз-ныгмат үйшди —
Үзүм, палав, чишлик... Бугарды сачак.
Эллермиз узады чишлиге гаршы,
Сөвеше гиришди вилкадыр пычак,

Бирден вилкасыны гачырды чопан.
Алым мыс-мыс гүлүп, кесесин бакды.

(Хернә, багтымыза, гөрмеди чопан,
Гөрәйсе, валла-да, биабрайлыкды!)

Соң бир гүн чопаның өйүне гитдик.
Отурдык, гүрлешдик, сорашдык халын.
Дойдук ишлеклиден. Узадылды чал.
Чанагы элинден гачырды алым.

«Айбы ёк!.. Айбы ёк!..»
Мыхмандан бетер
Утанып йыгрылды чопаның өзи.
Онянча долдурып ене бир чанак,
Узатды мыхмана чопаның гызы...

Буларың икисем өз ерлеринде
Абрайлы, шөхратлы адамлар өрән.
Йөне икинҗиси Ленин эдебин
Оңат өвренипдир биринҗә гөрә.

VI

Эгер када боюнча, дүшүндириш берйән неширлер өе берилмейән болса, олары бир агшамлык, китапхананың япык вагты бир гиҗелик алып болмазмыка? ИРДЕН ГАЙТАРЫП БЕРЕРИН!
(В. И. Ленининң Румянцев музейиниң китапханасына язан хатындан.)

Озал нәче гезек оканам болсак,
Ене бир окалың ёкаркы хаты...
Бир гезек бириниң янына бардым.
Гөрәймәге оңат адамды гаты.

Көпүгөрен адам. Эденли адам.
Ики чекгесинден яңы чал сепен...
Гапыдан гиремде
рычагы айлап,
Яңы трубканы гөтерен экен.

— Хә, китапханамы?
Пылан геплейәр.
Сизде Гранатың сөзлүги бамы?
Бар болса, ханы бол, деррев белләп ал:
Единҗи том... онсоң
Жыркынҗы томы.

Хэзир шофёрымы ибэрин вели,
Деррев берип гойбер...Нэме? Гадаган?!
(Ол хезиллер эдип, җакгылдап гүлди)
О ничик гадаган?! Нэтдиң-эй, доган!

А-хов, сен ким билен геплешйэң, оглан?!
Болмаса айдайын ене бир гезек...
Кэбир адамлара Ленин эдебин
Энтек гиҗе-гүндиз өвренмек герек.

VII

Бир танкытчы отыр. Өңүнде китап.
Бир аҗайып китап. Йүрекден чыкан.
Реңкиниң ысы-да гитмэндир энтек —
Гөни чапханадан гетирлен экен.

Отыр йигит. Чайы буза дөнүпдир.
Аялы гетирди ене бир чэйнек.
Олам буза дөнди... Шол окап отыр.
Китап онуң эркин алыпдыр, диймек.

Тэзе сахыпалар,
Тэзе сетирлер
Гечип дур өңүнден хатарма-хатар.
Яманыңа сенден бетер гынаняр,
Ягшыңа бегенйэр өзүңден бетер.

Бир ере етенде — гөзлер нурланяр.
Ене-де бир ерде — гамланяр гөзлер.
Дийдим: «Китап гөзел. Эмма китабы
Окаян бу йигит онданам гөзел».

...Оң кэрдеши отыр ене бир ерде.
Шол китабы окап отырды олам.
Өңүнде үч саны уҗы дөвүлен,
Ене-де бир
уҗы чыкмадык галам.

Окаяр. Китапдан чилтек гөзлейэр.
Хер чилтек тапанда—бейгелйэр бир гез.
Эййэм үч сахыпа гызыл-дөрҗүкди.
Ханха, тапды өйдйэн
ене-де бир сөз.

Ашагыны чызды. Корректор кимин
Чызыгың бир ужун бейләк чыкарды.
Ене бир зат язды. Гөйә бу йигит
Гүнебакар дәл-де, көлгебакарды...

Эрбеде — гынанмак,
Ягша — бегенмек
Халкыма Ильичден галан гылыкдыр.
Оны башармазлык — йөне айып дәл,
Өмүр үчин
улы
бәтбагтчылыкдыр.

VIII

Айдалы, задың кән,
онда-да, бай, кән.
Кисәнде-де пул кән — бир миллион такмын.
Ховлыңам, жайыңам, төрүңем гөзел.
Эмма өзүң вели — хайвана якын.

Себәп
бу гөзеллик, бу байлык, бу багт
Сениң өзүңки дәл — башганың пайы,
Хакына серетсең, сең жайың дәл-де,
Ондан безелмели башганың жайы.

Жайың ортасында меле гелниң бар.
Гөзи, гашы ягшы, габагы ягшы.
Бурны, агзы ягшы, яңагы ягшы,
Гараз, нәтҗек — башдан-аягы ягшы.

Бу затлаң хеммеси сениң өзүңки.
Чагалаң эҗеси душупдыр, диймек.
Йөне меле гелниң букҗасындакы
Элли жүбүт яглык, йүз жүбүт көйнек
Я-да башындакы гөгерчин гыңач
Ве гайры-гайрылар... Мегерем, олар,
Хәзир сениң сонаң эгнинде дәл-де,
Башга бир сонада болмалыдырлар.

Онуң шейледигиң өзүнден өзге
Дүнйәниң йүзүнде билйән ёк. Эмма
Шейледигин хич ким биленок диййип,
Гөзел адам болуп бакярсың хеммә.

Гөзеллик ичинде гөзел ховлында
Ики элиңи-де аркаңа тутуп,
Гөдеклик хакында ойланып йөрсүн...
Эртир ише барып,
Сөзлейәң нутук:

«Планымыз долды. Байрагы алдык.
Байдагы-да алдык...» Хеммеси догры.
Эмма вели догры ене-де бир зат:
Сен
эли байраклы, байдаклы огры.

Сен уллакан ерде уллакан мүдир.
Гүндизми, гижеми —
хараммы, халал
Дашадың өйүңе. Ене дашаяң.
Выжданыңа бакып бермедиң совал...

Иллериң гөзүне тәмиз гөрүнмек —
Жуда герек затдыр. Йөне вели сен
Иле тәмиз болуп гөрүнмезден өң
Өз гөзүңе тәмиз гөрүнмелисиң.

Выжданың өңүнде пәкизе болмак
Халкыма Ильичден галан сапакдыр.
Шол сапакдан нәче гышардыгыңча,
Шонча-да
сен
Ильичден-де узаксың.

IX

Дүнйәде хер хили сынаглар боляр:
Сынаглар ичинде бардыр бир сынаг:
Иллең кимдигинем билсең бил вели,
Илки
өз кимдигиң
билмәге сынан.

«Вели — дийипдирлер — өзүни танан».
Шоң билен өлчелйәр адамың хили.
Адам илки билен өзүни танап,
Шондан соң танармыш —
диййәрлер — или.

Өзүңи өвренмек — гызыклы дерңев.
Кәте сүлчи болуп өзүңе өзүң,
Йүрегиңи диңле, өзүңи дерңе:
Нәчерәк
сөййәрсиң
өзүңи өзүң?

Сен өзүңден
нәче нәгиле болсаң,
Нәче-де етмесе өзүңе гөвнүң —
Эдил шол мукдарда илиң ичинде
Сенден хошалларың көпдүгин билгин.

...Улы йүреклкмиң,
Кичи йүрекли? —
Өз мөчбериң өзүң өлчәйин дийсең,
Илиң бахасына гарашып йөрмән,
Кәте өз гөвнүңе геңешәйгин сен:

Өйдеми сен,
Ёлдамы сен,
Ишде сен,
Йигитми сен,
Гелинми сен,
Гожа сен,
Агшаммы сен,
Гүндизми сен,
Гиже сен —
Өз-өзүңи ил гөзүне нәче сен
Улы гөркезмәге чалышян болсаң —
Шол мукдарда
ил гөзүне кичи сен.

Тарыпа мынасып болайсаң-да сен,
Бейле хантамалык сенден айыпдыр.
...Бейик тарыпыңы гизледигиңче,
Шонча-да сен ил гөзүне бейиксиң.

X

Эгоист диймеклик нәме диймеккән?
Хамелеон дек онуң өвүшгини көп.
...Студент вагтымыз класымызда
Бир яш йигит барды,
Жуда биедеп.

Хеммеден ёкары тутарды өзүн.
Гөвни Ҡап дагында урарды телвас.
Бир гүн оң адына «Эгоист» дакдык.
Бу ады алды-да гөтерди клас.

Гахары-да гелди илки-илкилер.
Эмма нәм үчиндир сусланды онсоң.
Башга реңк алып эгоистлиги,
Тәзе бир гөрнүше өврүлди соң-соң.

«Өзүмче бар-ёклар үстүмден гүлйәр,
Өзүмче бар-ёклар дакярлар лакам.
Ёк, мен бейле зада ёл берип билмен...»
Диен эгоистлик етишип кем-кем,
(Онуң шейледигин соң билип галдык).
Йигидиң выжданын чейнәп башлады.
Онсоң окувмызы гутаранмызда
Яңкы гедем йигит дүйпден башгады.

Аталар дийипдир: «Ҡир кири ювар».
Гөзүм билен гөрдүм сөзүң растлыгын.
Шейдип ол хем
эгоистлиги билен
Ювупды өзүниң эгоистлигин...

Бейле эгоистлик эрбет задам дәл,
Эмма бардыр онуң җуда эрбеди.
Меселем, айдалы,
өз дөвлетинден
Гиҗеси-гүндизи ичйәң шербеди.

Эмма дөвлетиңе берйән шербедиң
Өз ичйән шербедиң ярсыча-да ёк.
Кем-кем бу эдебиң эндиге дөнүп,
Ховплы бир галыпа гирендир ахлак.

Азапсыз ердедир мыдам гөзлериң,
Асыл тапылмарсың азаплы ерде.
Хасапсыз ерде ёк сениң гөзлериң,
Гөзлериң элмыдам хасаплы ерде.

Йылгырып баксаңам
дәлдир бихасап,
Гамланып баксаңам
дәлдир бихасап,

Кем-кемден хемме зат хасаба гирии,
Кем-кемден хасапдан чыкандыр ынсап.

Диңе аланыңы билерсиң онсоң,
Бермели еринде мәлемез гечиң.
Бирин җайламага гидәйсең-де сен
Хемише гидйәнсиң бир бәхбит үчин:

Я-ха өлен киши улы кишидир,
Я-да бир задыдыр уллакан кишиң.
Шейдип бир бендәниң өлүмини хем
Пейдаланарсың сен
өз өмрүң үчин.

Ынха ёгалыпдыр йөнекей адам,
Бир ажайып адам. Йөне ол етим.
Алажыны тапсаң гитмежек борсуң,
Габады геләйсе, гитмегңем мүмкин.

Эмма не-хә бир пил топрак зыңарсың,
Не-де башга ерде дурарсың ичгин.
Чүнки шо ере-де мерхум үчин дәл,
Барансың
өзүңи гөркезмек үчин...

Хава, эгоизм — женаят зат дәл.
Жеза кодексинде маддасы ёкдур.
Йөне вели Выждан кодексин ачсаң,
Женаятың
шондан кетдеси ёкдур.

XI

Коммунист диймеклик нәме диймеккән?
Бу сөзе хәммәмиз сөзлүксиз белет.
Сөз бери бармыка сөзлер ичинде
Бу сөзден овадан,
Бу сөзден белент?

Выждан, Мертлик, Вепа, Адамкәрчилик—
Булаң дөрдүсинем еке сөз билен
Бир агызда беян эдесиң гелсе,
Коммунист дийәйсең
Ялңышмарсың сен.

Бир ерде окадым: «Коммунистлере
Кынчылык-да ятдыр, хасрат-да ятдыр».
Ёк, бу терсинедир: коммунистлере
Буларың икисем иң махсус затдыр.

Коммунист
зәхметде өң хатардадыр.
Ол хеммеден озал ачяндыр тарпы.
Тарпы ачмак болса өрән кын затдыр.
Тарп ачмак — хер гүнүң илкинжи харпы.

Тарп ачылян ерде кынчылык көпдүр.
Кынчылык бар ерде хасрат-да болар.
Икиси-де иң уллакан мекдепдир —
Тә өмрүң өтйәнчә окадар олар.

Бир ерде окадым: «Коммунистлере
Сөвеш гүни дегер
не гүлле, не ок».
Шейле гөрәймәге бу сөзлер хакдыр.
Эмма хак ичинде бардыр бир нәхак:

Коммунист
сөвешде өң хатардадыр.
Ыза галып билмез эгер-эгер ол.
Ок хем иң ыздакы эсгере дегмез.
Ким иң өңде болса, шоңа дегер ол.

Коммунистем — адам. Ил ялы адам.
Оңа-да ок дегип, йыкылып билер.
Йөне бил: коммунист йыкылан вагты,
Ыза дәл-де, өңе йыкылып өлер.

Онуң еңсесинден ок дегип билмез.
Дегсе-де маңлайдан, йүрекден дегер.
Эгер еңсесинден дегәйсе-де ок,
Бир себәби бардыр:
Я-ха бир эсгер
Иң соңкы демини санап ятырка,
Оны бир окопда буканда дегер.
Я-да ыздакыны өңе чагырып,
Бир гезек ызына баканда дегер.

...Сөвешде ызына гачса бир эсгер,
Душман окы дегип, оны хем йыкса,
Сенем сөвешден соң «Бу кимкә?» дийип
Барласаң,
жүбсүнден партбилет чыкса —
«Бой-бой, коммунист хем бейле бор экен!»
Дийип, бейик ады кемситмегин сен.
Кисеси
партия билетлем болса,
Ол оңа берлендир
бир сәвлик билен.

...Сөвешде иң өңе гечсе бир эсгер.
Душман окы дегип, оны хем йыкса,
Сенем сөвешден соң «Бу кимкә?» дийип
Барлаңда,
коммунист дәл болуп чыкса —
«Бей-бей, коммунистем дәл экен!» дийип,
Оңа хайран галып эсетмегин сен.
Билетсизем болса коммунистдир ол.
Я-да билетсиздир
бир сәвлик билен.

Я «Менде бар — дийип — Ленинли билет»
Халкыңдан еңиллик ислейән болсаң,
Я ислейән болсаң айры бир хукук —
Сен коммунист дәлсиң,
билэйгин онсоң.

Сениң бу ислегиң нәхакмы, хакмы —
Бу совал бирмахал чөзлендир адыл:
Еңиллик хакда-да, хукук хакда-да
Сенем иллер билен
Дес-деңсиң эдил.

Диңе
саңа берлен бирже еңиллик
Иллериңкә гөрә хас артыгракдыр:
ГОВЫ ИШЛЕМЕЛИ ИЛЛЕРЕ ГӨРӘ!
ДИҢЕ ГОВЫ! —
Башга еңиллик ёкдур.

Ене
саңа берлен екеже хукук
Иллериңкә гөрә хас улуракдыр:
ХАС ӨНДЕ БОЛМАЛЫ ИЛЛЕРЕ ГӨРӘ!
ДИҢЕ ӨНДЕ!
Башга хукугың ёкдур.

Хава,
саңа берлен ене бир хукук
Иллериңкә гөрә хас ёкарракдыр:
ХАС ТӘМИЗ БОЛМАЛЫ ИЛЛЕРЕ ГӨРӘ!
ДИҢЕ ТӘМИЗ! —
Башга хукугың ёкдур.

1970

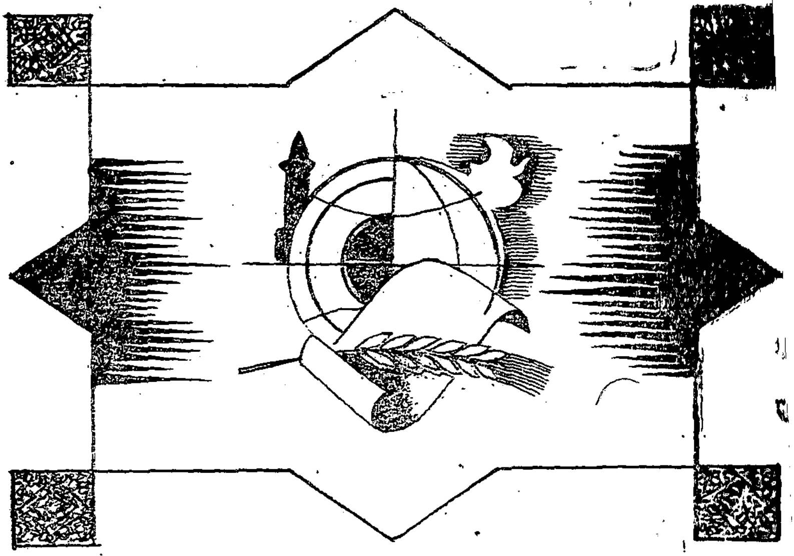

АЛАДА

Зәхмет ругсады хакында зәхмет ругсады вагтында дөрән поэма

1

Хер йылда дөрт хепде
дынч алмалы мен,
Бу мениң хакыкы зәхмет ругсадым.
Дөрт хепдәң ичинде нирә ислесем,
Магадана, Анадыра гитсемем,
Учуп гитмәге-де ыгтыярлы мен,
Йүзүп гитмәге-де ыгтыярлы мен,
Я-да эшеклиже оба гитсемем —
Ким мениң товгума ток дийип билер...

Арза берсем дагы профсоюза,
Я эдеби фондуң директорына,
Белки, путёвка-да тапып берерлер...
Ине онсоң профкомы алкышлап,
Я эдеби фонда гошгы багышлап,
Дагларың ажайып белентлигинден
Деңизлең ажайып чуңлугна тарап,

Деңизлең ажайып чуңңурлыгындан
Дагларың ажайып бейгине тарап,
Бейниң билен белентлиги гужаклап,
Калбың билен чуңңурлыгы гулачлап,
Дәхедем-дессемләп әдимле-де йөр.
Ким сениң товгуңа ток дийип билер.

Башың бош болса-ха гүнүң гелдиги,
Саллахлыгы сөййәр ол басганчаклар.
Сениң аякларың гапдалы билен,
Ене-де бириниң аяжыклары,

Ашакдан ёкарык, ёкардан ашак
Өлчәп барса мермер басганчаклары,
Онда дагы өмрүң басганчаклары
Басганчаклар ялы узалар барар.

Йөне вели саллах болмаянда-да.
Бу даглаң ичинде гезмерсиң еке.
Екелик диен зат худая ягшы,
Сен болса адамсың, худая шүкүр.

Уграрсың дагларың ёдажыгындан,
Бир ажайып бәгүл ызыңдан етер,
Я-да сен етерсиң онуң ызындан,
Эййәм сен еке дәл, эййәм сен ики.
Екелик диен зат худая ягшы,
Сен болса худай дәл, худая мүкүр.

Ине менем хәзир бир хепде бәри
Гожа Эльбурсың этеклеринде,
Волгалы, араллы йигитлер билен,
Бир топар екелер, жүбүтлер билен,
Сарылы, гаралы бәгүллер билен,
Даңдан биле туруп билбиллер билен,
Билбил сеси билен гулагмы чайкап,
Отлаң чыгы билен богазмы чайкап,
Профкомың берен путёвкасыны
Долы гүйҗи билен уланып йөрүн.

Ылгасаң «Ылгаяң!» диййән адам ёк,
Отурсаң «Отуряң!» диййән адам ёк
Хер кимиң өз иши өзүне етик.
Бириси гелипдир Каспидей өтүп,

Бириси гелипдир серхетден өтүп.
Бириси гелипдир ыссыдан гачып,
Бириси гелипдир аяздан гачып.
Бириси гелипдир семремек үчин,
Бириси гелипдир хорланмак үчин,
Бири ак тенини гаралтмак үчин,
Бири гара тенин агартмак үчин —
Хер ким өз шипасын гөзләп гелипдир.
Бириси үмсүмлик агтарып гелсе,
Бири үмсүмликден гачып гелипдир.

Менем бир үмсүмлик есири оглан,
Гөзлегим—үмсүмлик, гачгыным—гопгун.
Ашгабат байрының үстүне гөчүп,
Я-да Гарагумың чөллүгне гачып,
Тапмадык задымы шу ерде тапдым.

Укламалы вагтың—аркайын укла,
Оянмалы вагтың—аркайын оян.
Җүбиңде партияң биледи болсун,
Я-да комсомолың биледи болсун,
Исле языжылык билединң болсун,
«Шу гүн пылан ерде йыгнак бар!» дийип,
Гапыңдан чагырып гелҗек адам ёк.

Не-хә Правленийәң маслахаты бар,
Не редколлегияң маслахаты бар.
Не-хә Ашыр Назар «пылан җан» дийип,
«Җыңңырдың» ызындан «җыңңырт»
гөндерйәр.
Не-де Берди ага «Гелип гит!» дийип,
Саргыдың ызындан саргыт гөндерйәр.
Не-де редактор Беки Сейтәков
«Бир гошгы яз!» дийип буйрук гөндерйәр.
Не-де министрмиз Гара Сейитли
Пьесса язмага «шәрик» гөндерйәр.
Не-де сөвер достум Өде Абдылла
Бугдайың ичинден чүйрүк гөзлейәр.

Иң улы башлыгың—бир врач гелин.
Шонуң гөвнүн тапсаң—бар боланы шол.
Дүнйәниң йүзүнде тарыпчыңам шол,
Дүнйәниң йүзүнде танкытчыңам шол.

Нәхили дынч алсаң алыбермели.
Рахатлык үчин хемме шертлер бар.
Чагаларам өйден хат языпдырлар:
«Кака, аркайын бол, хеммәмиз гургун,
Гелйәнчәң совара пулумызам бар,
Говурдагмызам бар, унумызам бар.
Товгумызам гөк от чыкалы бәри,
Өңки ялы гүнашадан гузланок,
Хер гүн гузлаяр»...

Болсады эксеңем шуң ялы болмаз.
Ватаның саламат, илиң саламат.
Гоңшулаң саламат, өйүң саламат.
Шолаң саглыгында өзүң саламат.

Ер йүзүнде шолар саг-аман болса,
Өйүнде-де шейле гүзеран болса,
(Үч гүнден бир гезек гузлаян товгам
Инди гүн ашырман гузлаян болса)
Ери, башга нәме герекмиш саңа,
Дөшүңи гайшарт-да хезил эт-де йөр.
Ким сениң өзүңе я-да товгуңа,
Я башга малыңа ток дийип билер.

2

Йөне вели аладалы дүнйәде
Аладасыз гезип болмажак экен.
Озалам аңярдым шейледигини,
Бу гүн гөзүм етди ене бир гезек.
Нахарымы ийип, кейпими көкләп,
Өрме стулжыга гөврәми өклап,
Гүнешләп отырын. Элимде газет.
Реңкиниң ысы-да гитмедик газет.
Ажайып хабарлар, ажайып санлар!
Онда-да нәхили ажайып санлар —
Капыясы-да ёк, рефрени-де ёк,
Сетирлериң богун өлчеги-де ёк.
Йөне хер гүн радиода окалян,
Я-да топ-топ болуп газетде чыкян
Кәбир гошгуларың мүңүне дегйәр.

Оларың кәбирин хут айдым ялы
Бир гезегем дәл-де, бирнәче гезек,

Хиңленип окаян. Дүнйәм гиңейәр.
Бирденем газетиң ашак четинде,
Үчүнҗи сахыпаң ашак четинде
Гөзлерим эгленйәр. Узак эгленйәр.
Окаян бир гезек. Ене бир гезек.
Ене-де окаян. Пикире батян.
Чилиммиң күлүни күлдана дәл-де,
Бирден ере какян. Аладам артяр:
Парахат отуран обаң үстүнден
Эйменч сил гелипдир, деря җошупдыр.
Обаны гөтерип алып гидипдир.
Хасылы сүпүрип алып гидипдир.
Йүзлерче адамлар өйсүз-өвзарсыз
Галыпдыр. Адамлар хеләк болупдыр,
Йүзлерче энелер хеләк болупдыр.
Йүзлерче чагалар хеләк болупдыр.

Гөйәки диерсиң, шол җошан деря
Мениң балконыма дүңдерлип гирйәр.
Гөйә өз обамы сил алан ялы,
Гөйә өз чагамы сил алан ялы,
Өзүмем шол силде гарк болуп барян.
Шоларың хеммесин силден чыкарып,
Шейле бир делалат эдесим гелйәр.
Өленлере өмүр пайласым гелйәр,
Өлмедиге кувват пайласым гелйәр.

Бир хили дүшнүксиз алада батып,
Сигаретим ташлап, манысыз дымян.
Гаршымдан Эльбрус середип отыр,
Гудратлы Эльбрус, белент Эльбрус.
Онуң белентлигне гөзлерим гидип,
Овнук ала далар ядымдан чыкяр.
Белент затлар хакда пикире батян.
Аҗайып пикирлер, белент пикирлер
Калбымы гаплаяр. Эмма хеммеси
Айланяр, доланяр, ене айланяр,
Хеммеси биригйәр, ере доланяр.
Аҗайып пикирлер ерден башланяр.
Ёкарда хич хили аҗап пикир ёк.
Аҗайып пикирлер адам хакдакы
Алададан, херекетден дөрейәр.
Алада ёк ерде белентлик-де ёк.

Балкондан дүшйән-де шәхере чыкян.
Нәме максат билен чыкандыгымы
Өзүмем билемок. Чакым чак болса,
Аз-овлак гөвнүми ачайын дийип
Чыкдыммыкам өйдйән. Шәхер ләлезар.
Көчәң гырасы-да дуршы билен гүл,
Көчәң ортасы-да дуршы билен гүл,
Депәнден бакып дур гүлли гаялар,
Ашагың, ёкарың дуршы билен гүл.

Агачлаң япрагы мерҗене меңзеш,
Гушлаң овазы-да мерҗене меңзеш,
Япраклаң, гушларың сесине гошуп,
Ольховка шейле бир саз эдип акяр,
Гуш сеси, сув сеси, япраклаң сеси
Бирлешип шейле бир симфония чыкяр,
Гөйәки диерсиң, «Шахерзаданы»
Римский-Корсаков шу ерден алып,
Нотасына салып өтәйден ялы.

Әхли аладалар ядымдан чыкып,
Көчәниң бурчундан өврүлйән вели,
Бир машын деңимден гыгырып гечйәр,
Онда-да шейле бир гыгырып гечйәр,
Ол машыны гөрүп әхли машынлар,
Хатда гоша-гоша ноллы машынлар
Я тогтаяр я-да сагынып гечйәр.

Ловлап дур өңүмде үч этажлы җай.
Онда-да шейле бир эйменч ловлаяр.
Кимиң җайыдыгы маңа белли дәл.
Дөвлетиң җайымы, хусусы җаймы —
Хәзир оны сорамагың ери дәл.
Асыл оны сорамагам герек дәл.
Хәзир оны диңе сөндүрмек герек.

Ол җай янмалы дәл, ол җай сөнмели.
Онуң сөнмеги-де адама баглы.
Җайың төвереги дуршуна адам.
Диймек, ол сөнмели. Ызлы-ызына
Демир каскалылар машындан бөкйәр.
Бири әпишгеден, бири гапыдан
Өзүни оклаяр җайың ичине.

Бириниң элинде бир кӳде китап,
Бириниң элинде бир кӳде папка —
Лабырдап чыкярлар җайың ичинден.
Демир каскалылар өзӳниң борҗун
Ерине етирйәр. Яшасын каска,
Яшасын ялына дөзӳмли әдик,
Яшасын комбинезон! Шолар болмаса
Нәдип сен өзӳңи ода урарсың.

Онянча бир йигит, каскасыз йигит,
Комбинезонсыз йигит, әдиксиз йигит
Өзӳни оклаяр одуң ичине.
Онуң ызы билен ене бир гоҗа
Өзӳни оклаяр одуң ичине.
Бир серетсем — менем одуң ичинде.

Нәхили гӳйч мени ода оклапдыр —
Ондан хабарым ёк. Чар яным ялын.
Яңы мен ялының дашында дуркам,
Ялын хас бетеррәк якярды вели,
Инди гайта өңкӳсиче өтенок.

Янгын сөндӳрилйәр. Демир каскалы
Бӳргӳтлер улудан демини аляр.
Бириниң маңлайна тагма дӳшӳпдир,
Бириниң тирсегин аташ дешипдир,
Эмма агырсыны дуянок олар,
Гайта олар агырсына бегенйәр.
Менем гарлаваҗың гошанды ялы
Бир гошантҗык гошаныма бегенйән.

Додагым гурадып, ӳст-башым какып,
Улудан дем алып, чыкярын көчә.
Эййәм нахар вагты геченем болса,
Не борщ, не-де котлет ядыма дӳшйәр.
Диңе холодильник ядыма дӳшйәр.
Онянча бир будка гөзлерим дӳшйәр,
Ине саңа кӳкәп дуран газлы сув,
(Өңи-болса меле гулпак гызлы сув)
Мандаринли шербет, ӳлҗели шербет,
Дашы узын-узын чӳйшели шербет
«Менден ич! Менден ич!» дийишйән ялы,
Өзлерин гӳҗеңләп гөзлерме бакяр.
Мен болса ол гызың гөзлерне бакян.

«Хайсысындан ичҗек?» Йылгыряр гөзел.
«Хеммесинден ичҗек!» Менем йылгырян.
«Хайсысындан?» дийип сораяр ене.
«Хеммесинден!» дийип йылгырян ене.

Илки гызылындан бир стаканы,
Онсоң сарысындан бир стаканы,
Онсоң дув-агындан бир стаканы
Улы ишдә билен башыма чекйән.
Әхли ядавлыгым дер болуп чыкяр.
Зәхметини чекип ичилен сувуң
Леззетем үйтгешик болҗак экени.

Онянча багларың чүр-депесинден,
Бир җайың үчүнҗи мертебесинден,
Ватаныма махсус мертебе билен,
Хоссар гарашыклы мерт сеси билен
Москва, Левитан геплəп башлаяр.
(Ашгабатда болса Гелди Дөвлетов
Я-да Огулҗахан Мәмиковамыз
Шейле мертебеде геплəп дурандыр)
«Ысрайыл араплаң үстүне чозды.
Мүсүриң үстүнден бомба ташланяр.
Сирияң үстүнден бомба ташланяр.
Танклар мүңзəп баряр Синая гаршы...»

Гөйәки диерсиң, өз Москвама,
Өз Ашгабадыма чозулан ялы,
Гөйәки диерсиң Ставрополың
Гүнешли ховасы бозулан ялы,
Ене-де үстүме чозяр алада.
Онда-да озалкы алада гөрә
Улурак алада чозяр бу гезек.
Алада сөзи-де бәррәкден гайдяр,
Ховсала дийилсе ягшырак болҗак.
Ховсала диймегем бәррекден гайдяр,
Башгарак сөз герек. Адамлаң йүзи
Алададан долы, газапдан долы,
Тукатлыкдан долы, ынанчдан долы,
Ховсаладан долы, буйсанчдан долы.

Буларың хеммеси бир ере үйшүп,
Чайяр назарлара улы бир мазмун.
Хеммесин бир сөзе бирлешдирмек кын.

Шонуң үчин оңа еке сөз билен
Алада дийилсе ягшырак болар.
Себәп аладаның асыл манысы,
Кәбир адамларың дүшүнши ялы
Диңе бокурдагың аладасы дәл.
Диңе бир өз обаң аладасы дәл,
Диңе өз шәхериң аладасы дәл,
Диңе өз юрдуңам аладасы дәл,
Дүнйәң аладасы. Шейле алада
Келләнде ёк болса, бейле келләни
Деллекхана элтип бежердип йөрмек,
Я-да одеколон сепдирип йөрмек,
Я-да дарап йөрмек герекмикә бир.

Адамың хайвандан тапавудыны
Гөркезйән бир топар аламатлар бар.
Шейле аламатлаң иң эсасысы
АЛАДАДЫР дийип пикир эдәйрин.
Аладасыз дөвүр өңем болманды,
Аладасыз дөвүр хәзирем ёкдур.
Белки, бейле дөвүр эртирем болмаз.
Алада гүн-гүнден азалып билер,
Эмма ол хич хачан гутарып билмез.
Эгер өзүм хакда айтмалы болсам,
Мениң аладамың гутаран гүни
Шо гүн өзүмиң хем гутардыгымдыр.

Хер йылда дөрт хепде дынч алмалы мен.
Бу мениң хакыкы зәхмет ругсадым.
Ол маңа он бир ай ишләним үчин
Хөкүметим тарапындан берилйәр.
Өйде-де мыдама аладам етик,
Ене бу ерде-де аладам етик.
Хамала диерсиң, дүнйәниң кешги
Еке өз гершиме атылан ялы.

«Хер йылда дөрт хепде ругсада чыкяң,
Шоны бир дынч алып, аркайын гечир.
Сенсизем деряның еңи бекленер,
Җая янгын дүшсе сенсизем өчер.
Сенсизем гошуның чекен Ысрайыл,
Сенсизем Вьетнам максада етер.
Бейдип гиң дүнйәниң гиңишлигинден
Махрум болуп йөрмек нәмә герекмиш?..»

Дийип, геңеш берйән өзүм-өзүме.
Эмма шейле геңеш береним үчин
Ыз яныңдан өз-өзүми йигренйән.
Мегерем, рахат яшамак үчин
Мен бирахат яшамагы өвренйән.

Хеммелер бирахат, менем бирахат.
Мен ничик бирахат болман билерин.
Бирден бир кичиҗик, самсыҗак кишиң
Уллакан, акыллы ериң тәлейин
Дем салым ичинде чөзмеги мүмкин.

Аладасыз яшамага хакым бар,
Эмма шейле хакым барлыгы үчин
Аладасыз яшамага хакым ёк.
Аладасыз гечен гүнүме нәлет,
Аладасыз узан элиме нәлет,
Аладасыз геплән дилиме нәлет.
Дүнйәниң йүзүнде екеже адам,
Хут екеҗе адам бирахат болса,
Шонуң гапдалында менем бирахат.

Ери, онда хачан дынч алмалы мен?
Дынч алмак — уллакан бир меселе дәл.
Йөне ол меселе профкомданам,
Эдеби фондданам чөзүлмели дәл.
Оны диңе мениң өзүм чөзмели.
Ене кырк йылданмы, элли йылданмы,
Ярым сагатданмы, ярым минутдан —
Хачан чөзҗегимем айдып билҗек дәл.
Оны чөзмек маңа баглы-да болса,
Нә махал чөзҗегим маңа баглы дәл.

Шондан соң шейле бир дынч аларын мен,
Шейле бир аркайын дынч аларын мен,
Шейле бир узак вагт дынч аларын мен,
Узак,
Узак,
Узак,
Шейле бир узак...
Ине онсоң әхли алада дерек
Ятып, ятып, ятып кейпден чыкарын.

1967

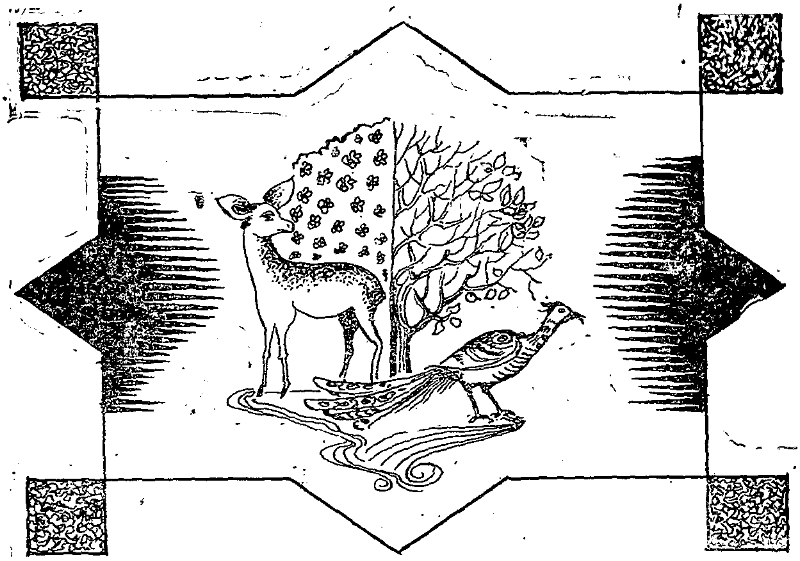

РУБАГЫ — ПОЭМА

ПРОЛОГ

Гадым аталармыз, бабалармыз-да
Хүвдүленипдирлер рубагы билен.
(39-нжы рубагыдан)

Ене мода гирйәр рубагы язмак,
Онуң хер сетири — бир багы язмак.
Ол шонуң үчинем рубагы борлы —
Чар сетири язмак — чар багы язмак.

Бир багдан гелмели акылың ысы,
Бир багдан гелмели чокулың ысы,
Гүн ысам, Ер ысам
оңа гатышып,
Бурнуңы гапмалы накылың ысы.

Бай, бай, кын экен-ов бу кәриң Омар.
Акыл, Чокул, Гүн, Ер — дөрт саны дамар.
Дөрт дамары тапып тутуп билмели.
(Бирисин тутмакдан хабар бер, хабар!)

Рубагы язянлар санаглы болар,
Хеммеси-де илде сораглы болар.
Гыз сетирлер — меңзэр Агаюнуса,
Эркежик сетирлер — Гөроглы болар.

Рубагы язылмаз капыя үчин,
Газетде бир гезек чапыя үчин.
Эгер-де чын болса рубагылыгы —
Йүрекден чап болар бакыя үчин.

Кэбир капыялам агсаклап баряр,
Кэбир сетирлерим товсаклап баряр.
Зыяны ёк. Сүри агсаксыз болмаз.
(Агсаклар иң ыздан сыр саклап баряр!)

Дөрт сетир—дөрт чагам. Хызматда бары:
Биринжим Гаража, икинжим Сары.
Үчүнжимиң адын нэдип айтсамкам?
Өйкележек боляр дөрдүнжим Чары.

Үчүнжи сетире агтарып бир ат,
Догуланжа гүни дакыпдым Мырат.
Көрпежэм Чарыжык басдашлык эдйэр:
«Ол мырат беренок. Мен берйэн мырат!»

Багрымы гаралдяр Гара көшегим,
Гөзүми саралдяр Сары көшегим.
Йөне бир угрукса, соңун оңаряр
Мыратжыгым билен Чары көшегим...

1

Шол берипди Баш сөйгиниң мэхнетин...
Нирелере алып гитди кысматың?
Аглаян болсаң-да, гүлйэн болсаң-да,
Бир ерлерден сес гелерди ахбетин!

2

Мегерем багтлысың. Оңянсың менсиз.
Мен вели өлйэнчэм дем алман сенсиз.
Кырк мүң сетир гошгы дөреден болсам —
Хер харпың ичинде Сенсиң, Сенсиң, Сенсиң...

3

Өмрүң мензиллерден мензиле етсин.
Мен сенден өңүрти сүйнейин сессиз.
Гара хабар гүни
гара гөзүнден
Бир гара яш дамса, шол маңа бесдир.

4

Рубагым сөйгүден башланды шейдип.
Инди мунуң ызы гидеркә нәдип?
Дүнйәде сөйги кән, хайыр кән, шер кән,
Харам кән, халал кән... Гидибер гәдип.

5

Өңүмден чыкды-да, дийди бир дайхан:
«Вий, вий, мен-ә сизе барярдым мыхман!»
«Йөр, мыхман!» Ызыма хырра өврүлдим.
Ёл хөкманды. Мыхман хас бетер хөкман.

6

Яңырак бир ерде гөрдүм бир тойы.
Арзувлар айдылды гоюдан-гойы.
Сөз берилди чынар бойлы йигиде —
Гепинден утаныып аглап дур бойы.

7

Дашындан серетсең — дуршуна эдеп.
Сөзи-де, йүзи-де гиден бир мекдеп.
Бир минут ичине гирип болсады —
Тапмаздың дүнйәде шондан биэдеп.

8

Ынха рубагылам дүшдүлер ёла.
Бири сага чекйәр, бириси сола.
Айбы ёк! Хеммеси адам хакдадыр.
Ахыры әхлиси үйшер бир дула.

9

— Гоңшы, угур нирә? — Ректорың янна.
— Хә, окува гирҗек болярмы Анна?

— Анна ятдан чыкды! Үч саны еген:
Үч айлап гош басып ятыр эйванда!

10

Ай гечйәр, йыл гечйәр. Үйтгейәр мода!
Өң машын модады. Инди — пыяда!
Көчә чыкдым. Машынлылар аңк болды:
— Ханха пыяда бар! Ханха пыяда!

11

Бир достум тәзелик бушлады шу гүн,
Бегенип, гөзлерин яшлады шу гүн.
Дийди: «Алтмыш яша етен ёлбашчым
Чепер китап окап башлады шу гүн!»

12

Җай айдылан сөзүң миннети болмаз.
Гиҗә галан сөзүң гымматы болмаз.
Рубагым шу гүне хызмат этмесе,
Эртирки гүне-де хызматы болмаз.

13

— Гоңшы, бу сес нәме! Бу кимиң сеси?
— Шу җая тәзерәк гелениң сеси.
— Ким ол тәзе гелен?
Гоңшым йылгырды:
— Ай, немеләй... тәзе гелиниң сеси.

14

Сөййәни гызларды, гөзлеги гошгы.
Ашыгы айдымды, мыхманы багшы.
Инди өз гызлары етишди вели,
Арза язяр ышкы айдыма гаршы.

15

Зәхмет зехин берйәр, зехин хем — хәсиет,
Хәсиет пәхим берйәр, пәхим хем — хормат.

Алным билен өпдүм мазарың үстүн.
Гум саралып ятыр мисли бир поссун.
Ерден оваз чыкды: «Э й, ы ш к ы ң о г л ы,
Инди янма, өңки янаның бесдир!..»

29

Рубагылам, сизи батырдым гама.
Сөйгүден башлапдым, чүмдүрдим гума.
ДУРМУШ ДОВАМ ЭДЙӘР,
гөзяшың сүпүр,
Хәзир ер үстүнден гидели өңе.

30

Энең билен бир кешиги дартып гит,
Атаң билен бир әдиги йыртып гит.
Олар дүйшүнде-де буюрса юмуш,
Зөвве туруп, шо тарапа ёртуп гит.

31

Бир ёлдашым үчин аяман вагт,
Гөзлерими сатып әбердим багт.
Эмма гөзүм сатып көмек эденим
Эртир бир САГ БОЛЫ бермеди мугт.

32

Бировач ишиңи этмәге ровач,
Бири боюн сатып гөзлесе алач,
Иш битирсе — бир «саг бола» мәтәчдир,
Битирмесе — он бәш «саг бола» мәтәч.

33

Бир рубагы язды. Оңат гөрдүлер.
Бахасын бир гыздан гыммат гөрдүлер.
Газетлең бирине гетирди вели.
Хер сетирне ярым манат бердилер.

34

Сен нәме небсиңе топуляң эййәм?
Бәш рубагы язып, хопүгяң эййәм?

Гайтмышым дий! Гара небсиңи унут!
Бир көпүк алманам языпдыр Хайям.

35

Рубагы диен зат көп дүрли башдыр —
Бахардыр, Томусдыр, Гүйздүр хем
Гышдыр.
Ыссысы, салкыны, совгы болмаса,
Овадан болса-да шол сетир бошдур.

36

Бир рубагы окап бир Хөкмүрован,
Беренмиш диййәрлер шейле бир перман:
«Шахыр саллах болса — гызым шонуңкы,
Ёгса-да бар малым башына гурбан!»

37

Бир рубагы окап ене бир Хәким,
Беренмиш диййәрлер башга бир хөкүм:
«Язан мерхум болса — габрыны отлаң,
Гезип йөрен болса — гөзүни чекиң!»

38

Дийсек-де: «Хер кимиң өз багы болар»
Бейик рубагычы — Пырагы болар.
Үчүнжи сетирин дөрдүнжи этсең —
Көп гошгусы ажап рубагы болар:

«Магтымгулы, көңле гайгы гетирме,
Бу бир иш вагтыдыр, өзүң йитирме.
Жахан гиңдир, чендан билен-де бардыр,
Сөзүм диңлән ёк дийп, үмсүм отурма...»

39

Дәлдир рубагы бир ерден гелен.
Ол мениң илимиң ганына сиңен.
Гадым аталармыз, бабалармыз хем
Хүвдүленипдирлер рубагы билен:

«Аллан, аллан эдейин,
Бага саллан эдейин,
Багың гызыл гүлуни
Саңа дерман эдейин...»

40

Рубагы дийимеклик — ерчөрек диймек.
Дөрт йылда биширдим кырк саны чөрек.
Оны биширмек хем хыллалла вели,
Чейнәп иймеги-де башармак герек.

СОҢЛАМА

Комсомол саламын ёллап «Яшкома»,
Сорапдым бирмахал: «Поэма нәме?»
Бир эдеби ишгәр языпды жогап:
«Кырк куплете етсе, шодур поэма!»

Ынха кырк купледим тамама гелди.
Ал «Яшкомум»: тәзе поэма гелди.
Хош, Гаражам, Сарым,
Мырадым, Чарым!..

Бейлеки чагалам салама гелди.

1978—82

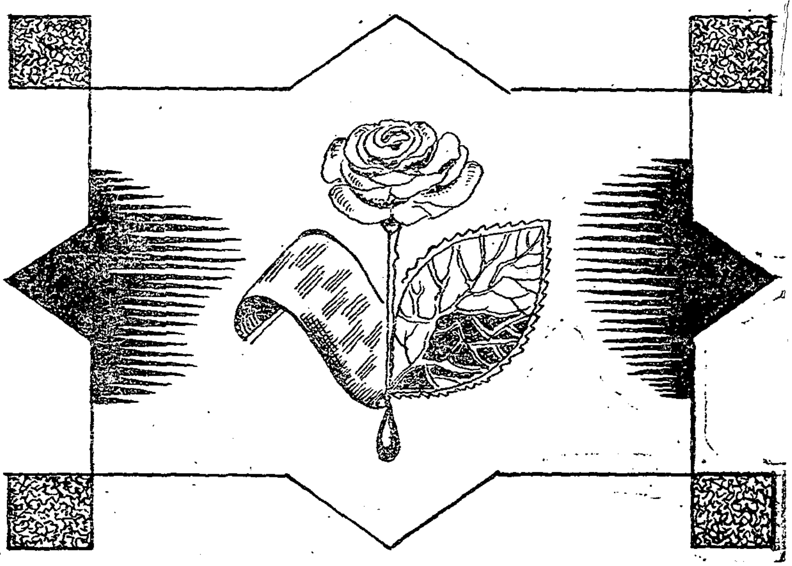

ЙҮРЕК ПОЭМАСЫ

«Пыланының еринде болан болсам, көп затлары дүзедердим...» Ёк, хер хайсымыз өз *орнумызда* нәме иш эдип билҗекдигимиз хакында ойланмалыдырыс. *Мен нәме үчин догулдым?*
Адамың бүтин өмри шу сорагың җогабыдыр.

(*Окыҗа хатдан*)

БИР башың бар, мүң ишиң бар дүнйәде,
Мүң шүкүр! Йыкылып галмайшың бесдир.
Барына етмели пайы-пыяда,
Тигирчек хөкман дәл —
Шу көвшүң бесдир.

Бир көвшүң тоздумы — ене бир көвүш,
Икинҗиң тоздумы — үчүнҗә чалыш,
Хер багы чөзленде ер билен эмиш,
Топрак ажыкдырмаз —
Шол ашың бесдир.

Эртир болмаз ялы диллериң пелтек,
Тәзе мензиллере етмели энтек.
Душса-да ёлунда мүң дүрли көтек,
Дийме: «Дынч гулагым,
Ач башым десдир!»

Хайвана махсусдыр ач баш, дынч гулак.
Ынсана махсус зат — дөретмек, гурмак.
Дөредилйән ерде дынч алмаз гурсак,
Өң эне багрында
Дынч алшың бесдир.

Йөремели ёлуң гысгамы, узак —
Дурмак женаятдыр ятянча йүрек.
Диййәрлер: «Йүреги аямак герек!»
Догрудыр.
Йөне өз аяшың бесдир.

Йүреге гирмезмиш йүрегин аян.
Йүрек аян — бермез илине пеян.
(Гапдалында барка бир тебип аял —
Йүрек ишләр.
Ялңыз сырдашың бесдир.)

Нәче дартылса-да кебзәңде дамар,
Гөзүң эжизлиги бермесин хабар.
Сагмың я нәсагмың — ишиңи оңар,
Башда адам болуп
Дөрейшиң бесдир.

Өз сечен кәрини оңарса хер ким,
Ярпы еңледермиш дүнйәниң йүкүн.
Екеже хүнәре йөретсең хөкүм —
Илиңе бергидар болмашың бесдир.

Совал берди студент гыз Роза:
«Пушкин ялы хачан язжак проза?»
Жогап бердим: «Или гойман азара,
Гошгымы оңарсам,
Шол ишим бесдир!»

Ене бири дийди: «Мисли Пырагы,
Сөзлең мерженинден дөрет бир дагы!»

Мен дийдим: «О затлар мөчберне баглы.
Даг дәл,
Мениң үчин бир дашам бесдир!»

НАНЫҢЫ

гошгудан берсе-де ыкбал,
Гошгудан өң
адам болмагың хөкман!
Шыгыр билен улы ынсап бирикмән —
Шахыр-да, ынсан-да болмайшың бесдир.

Ак билен гарадыр гарагың реңки.
Шолаң хайсы сениң йүрегиң реңки?
Бирисини сайлап, дийме: «Шу меңки!»
Иллер айдар —
Бирҗе йылгыршың бесдир.

Өмрүңде этдиңми кишә бахыллык?
(Или бахыллыкдан горар шахырлык!)
Дүнйәде бир мүйнүң — ашык Тахырлык.
Тәк дәл,
Гоша сөйгә югрулшың бесдир.

Нирелерде йөрсүң, илкинҗи сөйги?
Бир ерлерде бармың гызларың тугы?
Гумдан оваз гелди: «Эй, ышкың оглы,
Мен бар.
Йөне маңа... гуваншың бесдир!»

Нирелерде йөрсүң, икинҗи сөйги?
Бир ерлерде бармың багтымың багы?
Өймүзден сес чыкды: «Эй, адам оглы,
«Сөййән! Сөййән!» дийип,
Яңрашың бесдир!»

Бириси Сәхериң, бири Гушлугың,
Бири Огланлыгың, бири Яшлыгың.
Биринҗиси — диңе саламлашдыгың.
Икинҗә
Өмүрлик багланшың бесдир.

Шейдип пәхим йыгнап сөйгүден сөйгә,
Етдиң он үч саны гүләлек чага.

Шолардан бәшисин гөмүп ак чәгә,
Бәш гезек
Гизленип аглашың бесдир.

•

ГҮЛҮБЕР, ишләбер, сайрабер, шахыр.
Хыжувың хич хачан болмасын ахыр!
Бәшинжи мүчеде дийдирип җахыл,
Дүнйәниң мәхринден
Доймашың бесдир.

Калп дәлдир мәхирсиз, сөйгүсиз калп.
(Бейле калп я бошдур, ёгса-да галп!)
Бир улы йыгнакда өр бойна галып,
Дийди бири:
«Шахыр, сайрашың бесдир! —

Сөйгүсиз оңмандыр, оңмазам йүрек.
Йөне гапдалында йигренҗем герек.
Огра-җүмрә, эгрә геленде гезек, —
Дийди ол — йөвселләп,
Йыгрылшың бесдир!»

«Өрән догры! — дийди ыздан бир
гелин —
Нәм учин хенизем ятанок галың?
Агам он йыл озал карз алан пулун
Хенизем үзүп йөр...
Дуймашың бесдир!»

Арман, не сүлчи сен, не-де прокурор.
Йөне игенмәге гелниң хакы бар.
Сениң сөз дийилйән өтгүр окуң бар,
Атҗак-атҗак болуп
Гич галшың бесдир.

Шыгыр атылмалы! Еңмели шыгыр!
Шоңа аркаланяр хер көен багыр.
Дөврүң аркасына дүшен хер ягыр
Шондан эм алмалы!
Ялңышың бесдир.

Сөйгә чүршен болса өйкениң яры,
Инди ил дердинден чүршмели бары.
Ыкбалыңдан налап, чекмегин зары,
Шейлерәк тәлейи
Сайлашың бесдир.

Шыгрыңы докуз ай багрыңда сакла,
Шондан соң столуң үстүне окла.
Гыгырып догур-да,
гыгырман ока,
Догланда
Гыгырып догулшың бесдир.

Улудырын өйтме этселер тарып!
Кичидирин өйтме песелтсе гөрип!
Не улы, не кичи, не бай, не гарып,
Түйс барыпятаны —
Шу болшуң бесдир.

Яланач, ач-сувсуз галмасаң гатап,
Соранлара дийсең: «Ай, бардыр бир
тап...»
Бир стол, үч кече, ики муң китап —
Башга зат герек дәл,
Шо гошуң бесдир.

Ишләнде ишлесең өз башың билен,
Гышланда гышласаң өз гышың билен,
Дишләни дишлесең өз дишиң билен —
Гәдижегем болса,
Өз дишиң бесдир.

ДИШ хакда, яш хакда иррәк-ле хениз!
Серет, багың ичи сәхер дек тәмиз.
Ханха ики гелин, ене-де үч гыз
Саңа лак атярлар.
Шу яшың бесдир.

Җоралаң бәшисем мисли гүл-чечек.
Ак гелин сесленди мисли ак йүпек:
«Шахыр, бүкүлҗирәп йөреме энтек,
Сен гаррама,
Дүнйәң гаррашам бесдир!»

Катдымы дикелтдим. Совулдым ёлдан:
«Динден чык — дийлипдир — чыкмагын илден!»
Отурдым, гүлүшдим... Перишде дәл мен,
Адамдан доглупдым.
Шо догшум бесдир.

Дийдилер: «Окап бер екеже гошгы!»
Окадым. Гөтерди пәклигиң ышгы.
Диңленилйән вагты оканың ягшы,
Нәзиңи артдырып,
Гомалшың бесдир.

Гой яшлык мәхринден гүйч алсын йүрек,
Икисин окап бер
бир гошга дерек.
Окадым. Ёл оглы ёлунда герек:
«Хош, гызлар,
Бидерек гүймешим бесдир!»

ӨЙМҮЗЕ уградым. Шәхер ләлезар.
Мүң багтлы йигит бар, новча ләле бар.
Олар не гейме зар, не-де бала зар,
Гуванып,
Гиң көчә сыгмашым бесдир.

Ак шәхер гөк бага басырнып отыр.
Илерде Көпетдаг кесерлип отыр.
(Ашгабат
тегелек асырлык отыр,
Ене мүң асыра
Гол бершим бесдир!)

Гүндизлер абадан, гижелер тәмиз.
Кемпирлер овадан, гожалар эзиз.
...Гөк гапың агзында гулпаклыжа гыз
«Вай!» дийип гыгырды.
Ылгашым бесдир.

Бир гөрсем муртлужа додагын гемрип,
Оглы
атасына ченәп дур юмрук.

Йигидиң юмругын ызына ганрып,
Гөрежине бакдым:
Доңмашым бесдир.

Гөрежи буз ялы, гашлары гара.
Бойы ики метр, сачы үч сере.
Машынын дырмалап серетди ере.
Эне хүңүрдеди:
«Догмашың бесдир!»

Ата бир ах чекди. Айылганч дымды.
(Эркекде бейле ах гөрмәндим шинди!),
Шу нокатдан эйләк гечмәйин инди,
Сиз гыйылмаң,
Мениң гыйылшым бесдир.

Йөне мен бир зады гоймайын каза.
Ёгса йүрегимде галар бир ыза.
Ата эл гатана
гөзленсе жеза,
Жезалаң
Улусын сайлашым бесдир.

Ене ёла дүшдүм. Ягтылды көче —
Гөрүнди узакдан аксакгал гожа.
Мивели агач дек эглип чалажа,
Гелйәр ол.
Нурундан ганмашым бесдир.

Танаярмын, я-да танаңокмы сен —
Бисалам гечмәге дәлсиң хаклы сен.
Сачың чаларса-да,
дүйнки токлы сен.
Гудраты
Йүзүңе сылмашың бесдир.

Уградым.
Гөрүнди ене бир гүнеш —
Ак сач эне гелйәр ак багта мензеш.
Юваш! Юваш! Акжа «Жигули», юваш!
Эне гечсин! Ёлун баглашың бесдир.

Акҗа торбасында кәширми соган,
Эне гелйәр! Өңүн кесмек гадаган!
Нирә сүрнүп баряң, таксичи доган?
Дограның кимдигин
Билмешиң бесдир.

ЧЫРАЛАРЫН якды йүз яшлы шәхер.
Гызларың деминден дөрәнмиш сәхер.
Йөне сәхер
нәче болса-да есер,
Агшамы-да
Песде гоймашым бесдир.

Ханха бир гыз гелйәр
Сүлгүнми, дурна —
Габаклары йүпек, яңагы хурма.
Иң эзиз, иң таныш
ыс урды бурна,
Баш Сөйгими ятлап,
Көрешим бесдир.

Гөзлери-де таныш, гашы-да таныш,
Гиң алны-да таныш, диши-де таныш.
Он секиз — он докуз яшы-да таныш,
Кешбин гөрүп,
Шагга дерлешим бесдир.

Әдиминде галп ёк, гөзүнде ялан,
(Асыллы энәниң сапагын алан!)
Мегерем, бир ерден окува гелен —
Галам-депдеринден
Ченлешим бесдир.

Бир голундан тутуп яндакы җораң,
Яг дек акды гитди. Ачылды арам.
Сораң, эй, агачлар,
шо гыздан сораң!
Кешби таныш!
Танап билмешим бесдир.

Агачлаң бириндем чыкды бир оваз:
«Шахыр, башкы Сөйгиң баласы шол газ!»

Шо бада йүрегме гирип бир ныяз,
Эсли вагт
Өзүме гелмешим бесдир.

Бигипдир, өсүпдир энә мынасып.
Гөзлер дүйпсүз деря, нуры бихесип.
Сөйжек йигит,
сен бир галма бинесип,
Сен жовранма,
Мениң жовраншым бесдир!

Баряр топар-топар гызлар-гелинлер.
(Шәхерлилер хем-де мыхман геленлер).
Сөйгүден агланлар я-да гүленлер —
Хайсыңыз көп?
Сизе йүзленшим бесдир.

Дымып гечип баряр гөзеллик сили,
Хер гөзел — бир багтың сүтүни ялы.
(Сүтүнлер саклаяр Ватаны, или!)
Шоларсыз
Етим дек мүззершиң бесдир.

Жошуп Гөзеллигиң толкунна гөрә,
Йөрәбер яшлыгың акымна гөрә!
Чокул диен зат хем
акылңа гөрә
Ыкжар экен.
Озал аңмайшым бесдир.

Өң яныимдан баряр бир харман чокул.
Еңседен күкәп дур гөздәки акыл.
Яныңдакы гоч хем — дуран бир накыл!
Тораңңымы ятлап,
Ювдуншым бесдир.

Башкы Сөйгиң билен тиркешип шейле,
Сенем чыкыпмыдың агшамкы сейле?
Чыкмак нире? Меңзәп гаралан гөйле,
Өйкениң ховрундан
От алшың бесдир.

Зыяны ёк! Сөйүп гызлаң найбашын,
Өвренипдиң дүнйәң дүрсүн, ялңышын.
(Сөймедиге дүшнүксиздир дурмушың,
Сөен үчин —
Бирҗе дем алшың бесдир).

Дүнйәде
шол Аял саг гезип йөркән,
Йүрегим дашдандыр, дагдандыр аркам.
Шонуң аяк ызы топракда баркан —
Ери агыртмага
Дөзмешим бесдир.

МЫДАМ Гөзеллиге дикип назарым,
Гөдеклиги нышанама аларын.
...Мыссарман, агсаман, капыяларым,
Дим-дик йөрән,
Сизе сөеншим бесдир.

Болса-да мыссыклык, агсаклык сенде,
Эй, гошгым, болмасын бипархлык сенде!
Асманың астында, ериң үстүнде
Диңе
Бипархлардан эйменшим бесдир.

Маңлайы булутдыр. Назары демир.
Гүлкүси азапдыр. Йылгыршы җебир.
Не-хә роман окар, не-де бир шыгыр,
Гөзлерин гөренде
Демигшиң бесдир.

Бир майып йыкылып, көчеде ятыр.
Бипархлык середип, ичерде ятыр.
Йүрекде рехим ёк, гөзде ховатыр.
Йүзүне баканда
Дүвүншиң бесдир.

Или ягы чапсын — дәлдир пархына,
Бир юрды ер хопсун — дәлдир пархына.
Гынанмак, гуванмак ятдыр рухуна,
Оны дүвнүк билен деңешим бесдир.

Гошгым,
чага дэл сен, сакгаллысың сен,
Муртуң товлап, орта чыкмалысың сен.
Ҟими өпүп, кими чакмалысың сен.
Диңе шонда шахыр *ыкбалысың* сен,
Ёгса
Гара шая дегмешиң бесдир.

Яманың багрында дөредип азап,
Ягшының йүрегин нур билен безэп,
Хол барян чокуллак гызлара меңзэп,
Дикгирдэң!
Ҟөвшүңиз наллашым бесдир.

ӨКҖЕЛЕРДЕН гидип чүй дек
формалар,
Дөрэпдир сагырлак платформалар.
Шейдиң-де аркайын йөрэң, дурналар,
Ягшы зада
Сизче бегеншим бесдир.

Дең ярысы ашык, дең яры доган,
ВУЗ-дан чогуп чыкды йүз гыз,
йүз оглан...
Гүлгүн көйнекли гыз, азаҗык эглен,
Сөз айтҗак!
Арзувма меңзешиң бесдир.

Сагрысында овлак гезибермели,
Гөзлеринде балык йүзүбермели,
Яңагында гошгы языбермели
Сен гызы
Гелинлик беллешим бесдир.

Җайың ичинденми я-да астындан,
Энэң сеси гелди ериң пестинден:
«Ики хоржун пулы окла үстүмден!
Ёгса гыз ёк!
Пулсуз молашың бесдир!»

Горарыс, эне җан, гызларың эркин.
Галың диен задың берерис меркин.

Белләп онуң
                    үчүн,
                              едисин,
                                        кыркын,
Соң болса,
Ашындан доймашым бесдир...

Гечди гапдалымдан, йүз оглан, йүз гыз,
Әдимлер эдепли, гүррүңлер эзиз.
Йөне нәче-нәче хиле бар хениз,
Ичине гир,
Дашдан сынлашың бесдир!

Салам берип гечди таныш бир гелин:
Багры пиде-пиде, йүреги дилим.
Эй гелин,
            асмана етйәркә элиң,
Сөйги билен
Гуржак ойнашың бесдир.

Ол йигиде сени чатманды хич ким,
Шепбик дек елмешдиң.
                              Тиркешдиң үч-гүн.
Дөрдүнҗи гүн деррев сыпадың сачың,
Бәшинҗи гүн
Эййәм алданшың бесдир.

Песелтдиң мукаддес мертебәңи сең,
Айлап ере чалдың гыз жыгаңы сен.
Индем
            баша дүшен пажыгаңы сен
Ичиңе сыгдырман,
Аглашың бесдир.

Эркиң-ыгтыярың, элбетде, сеңки,
Йөне вели дәлсиң өзүң өзүңки!
Өзүң — Ватаныңкы, Ватан — бизиңки:
Сени Ватан кимин
Габаншым бесдир...

ГЕПЛЕДИ Ашгабат. Яңланды концерт.
Өзгерт, айдым, гөдек затлары өзгерт!

Гошгым,
чага дәл сен, сакгаллысың сен,
Муртуң товлап, орта чыкмалысың сен.
Кими өпүп, кими чакмалысың сен.
Диңе шонда шахыр *ыкбалысың* сен,
Ёгса
Гара шая дегмешиң бесдир.

Яманың багрында дөредип азап,
Ягшының йүрегин нур билен безәп,
Хол барян чокуллак гызлара меңзәп,
Дикгирдәң!
Көвшүңиз наллашым бесдир.

ӨКЖЕЛЕРДЕН гидип чүй дек
формалар,
Дөрәпдир сагырлак платформалар.
Шейдиң-де аркайын йөрәң, дурналар,
Ягшы зада
Сизче бегеншим бесдир.

Деӊ ярысы ашык, деӊ яры доган,
ВУЗ-дан чогуп чыкды йүз гыз,
йүз оглан...
Гүлгүн көйнекли гыз, азажык эглен,
Сөз айтҗак!
Арзувма меңзешиң бесдир.

Сагрысында овлак гезибермели,
Гөзлеринде балык йүзүбермели,
Яңагында гошгы языбермели
Сен гызы
Гелинлик беллешим бесдир.

Җайың ичинденми я-да астындан,
Энәң сеси гелди ериң пестинден:
«Ики хорҗун пулы окла үстүмден!
Ёгса гыз ёк!
Пулсуз молашың бесдир!»

Горарыс, эңе җан, гызларың эркин.
Галың диең задың берерис меркин.

Белләп онуң
                    үчүн,
                              едисин,
                                        кыркын,
Соң болса,
Ашындан доймашым бесдир...

Гечди гапдалымдан, йүз оглан, йүз гыз.
Әдимлер эдепли, гүррүңлер эзиз.
Йөне нәче-нәче хиле бар хениз,
Ичине гир,
Дашдан сынлашың бесдир!

Салам берип гечди таныш бир гелин.
Багры пиде-пиде, йүреги дилим.
Эй гелин,
            асмана етйәркә элиң,
Сөйги билен
Гурҗак ойнашың бесдир.

Ол йигиде сени чатманды хич ким,
Шепбик дек елмешдиң.
                              Тиркешдиң үч гүн.
Дөрдүнҗи гүн деррев сыпадың сачын,
Бәшинҗи гүн
Эййәм алданшың бесдир.

Песелтдиң мукаддес мертебәңи сен,
Айлап ере чалдың гыз җыгаңы сен.
Индем
            баша дүшен пажыгаңы сен
Ичиңе сыгдырман,
Аглашың бесдир.

Эркин-ыгтыярың, элбетде, сеңки,
Йөне вели дәлсиң **өзүң өзүңки!**
Өзүң — Ватаныңкы, Ватан — бизиңки.
Сени Ватан кимин
Габаншым бесдир...

ГЕПЛЕДИ Ашгабат. Яңланды концерт.
Өзгерт, айдым, гөдек затлары өзгерт!

Хер гезек тениме гиренде бир дерт,
Диңе сени диңләп,
Сагалшым бесдир.

Тутуш багрым билен гуванып ягша,
Өе етип барян диң салып багша.
Хий, шу вагтам
сигнал болар огуша!
Эй, машын,
Бимахал гугуршың бесдир.

Гөтер, Сахы багшы, ене-де гөтер,
Гөтер, Чувал багшы, онданам бетер.
Гөтердилер. Серпай хайсына етер?
Бир серпайы
Дес-деңпайлашым бесдир.

Икиси-де бири-бириңден бейик.
(Бейиклең боюны өлчемек айып!)
«Хер хайсы бир дагың өркүҗи» дийип,
Гоша дага
Деп-деңбуйсаншым бесдир.

Айдымың ызындан яңланды бир саз.
Бу ничик гудратка, бу ничик оваз?
(Мыллы атам,
говшат тарыңы бираз,
Оглуңы җадылап,
Гынашың бесдир).

Онянча яңланды ене бир мукам.
Чалянлаң йүреги хазынамыкан?
...ЭЙ ачгөз,
шуң ялы байлыгмыз баркан.
Ене байлык гөзләп,
Айнашың бесдир.

Бесдир мукам ерне чишлик сыгнашың,
Бесдир алкыш ерне гызыл йыгнашың,
Бесдир или үтүп, гапа сыгмашың,
Ынсабыңы сатып,
Егнашың бесдир.

Өзүңки хасаплап ил-гүнүң жүбсүн,
Сокжап, яра эдип дөвлетиң гөвсүн,
Дост-яран тутунып адамлаң писин,
Халаллары
Адам санмашың бесдир.

Рүстемиң өңүнде — биллериң орак,
Асгының өңүнде — каматың дерек.
Диңе агзың гүлйәр, гүленок йүрек —
Чаңңалак дек
Сорт-сорт йылгыршың бесдир.

Жайыңа серетсең — аңк эдйәр нагшы.
(Дашын гөрйәр, ичин биленок гоңшы!)
Яшайыш жайымы, Шасенем көшги! —
Нәмедигин
Зордан сайгаршым бесдир.

Дашыңдан серетсең — дуран медениет.
Бойнуңда галстук, эгнинде жилет.
Эйлэнде журнал дур, элиңде газет,
Диңе тиражларын
Барлашың бесдир.

Өйүңде хеңләп дур
Бәш шкаф китап —
Пушкин, Байрон ятыр даш ялы гатап,
Кербабаев дик дур ич-багры түтэп...
Китапларың диңе аркасын сыпап,
Сарайың гойны дек
Сынлашың бесдир.

Окаян китабың диңе бир Хайям,
Шонам өз хайрыңа уланян, хайван!
«Кәте көпрәк ичсем, кәйәйсе аял,
Диййәң — шу шахыра
Даяншым бесдир!»

Әхли херекетиң хасаба гөрә.
Еке гымылдың ёк ынсаба гөрә.

Диңе ичен вагтың,
китаба гөрә
«Ичип»,
Хайямы-да алдашың бесдир.

Гужүгни-де өз хеңинде жөвледийән,
Пишигңе-де өз хәсиетиң өвредийәң.
(Гошгымы-да өзүң ялы овнадяң!)
Эй, гошгым, белент дур!
Овнашың бесдир.

ШЕЙЛЕ пикирлери калбыма гаплап,
Барярын мукама теними таплап.
Эй, мукам, дүнйәни хападан саплап
Болмазмыка?
Җогап сорашым бесдир.

Мукам җогап берди: «Сапларыс хөкман!
Йөне чабга ягмаз йылдырым чакман!
Тутуш ил-гүн чакса хич зада бакман,
Хапа ювлар.
Кән-кән сынашым бесдир.

Хапалык азлыкдыр. Тәмизлик көплүк.
Ягыберсе — дурмаз өңүнде сүплүк.
Ягмаян адамың нырхы бир көпүк.
Чак, яг, гөреш!
Гук-паңк ойнашың бесдир!»

Онянча башланды йылдырым уршы.
Бирден шаглап гелди томусың ягшы.
Диңсе ягшы,
гуйса онданам ягшы —
Ак ягшы
Ак багта деңешим бесдир.

Яплара гапгарлып чөп-чалам, хапа,
Чагбаның гүйжүнден дөреди депе.
Ене мүндер-мүндер уграды чепе!
Гидибер!
Кенардан чогмашың бесдир!

Чөплер бир-бириниң башындан идип,
Ќирлер бир-бириниң үстүнден әдип,
Гитдилер...
Дүнйәнем юварыс шейдип!
Ил гүйҗүне
Умыт баглашым бесдир.

Ягыш ягмасыны этдирйәр довам.
(Чабга, сенде гүйч бар, акылым хайран!)
Сүллүмбай болдум-ла! Ханы саяван?
Ёк, герек дәл.
Ќирден ювулшым бесдир.

Мегерем, гыгырсам:
Өс, сачым, өс, өс!»
Маңлайма сач битер. Сеч,
ягмырым, сеч!
Сачым гөгермеди. (Гөгермәнлер геч,
Бир махал
Телпегме сыгмашың бесдир!)

ЯГЫШ динди. Дүнйә гүл ачды ничик.
Әпишгелер ачык, ишиклер ачык.
Бүтин шәхер
мавы экраны ачып,
«Вагты» диңләп отыр.
Сәгиншим бесдир —

Өймүзе чалтрак етмели хөкман.
Ене-де нәмелер тапдыка Ак там?
Пентагон. Нейтрон... Эртире чыкман
Бир гошгы язмалы.
Әвмешим бесдир.

Етдим көчәмизе. Гаралды инрик.
Чагалар чапып йөр гөк хыяр гемрип.
Оларың шатлыгна болуп деӊ шәрик,
Гапа етеними
Дуймашым бесдир.

Өе гирдим. Деррев товладым «Вагты».
Мавы экран сачды өймүзе ягты.
Дийди: «Эй, адамзат, гечирме вагты,

Эрте гич бор.
Бидерт яйнашың бесдир! —

Асырың аягы — уллакан сынаг.
Дикелди дүнйәде иң элхенч сораг:
«Ере мирас гойҗак нәхили сылаг —
Адаммы, керпичми? —
Сайлашың бесдир!»

Соңра хова хакда сөзледи диктор.
Тебигатың эрбет ховасы ёкдур!
Гөкден аҗал ягса — шол хатарракдыр.
Эй, Коэн,
Аҗала чагыршың бесдир!

Берлине чен өлчәп гарышма-гарыш,
Йигрими миллионы эдипдик багыш.
Шонча пида билен өлдүрлен Уруш,
Ене-де тәзеден
Җанланшың бесдир!

Бирденкә ене-де йылдырым чакды.
Гөйә бир океан топрага чөкди.
Ери аклык тутды. Гаралык акды.
Гудрата
Демсалым аңалшым бесдир.

ЧАБГА кипарлады. Геплешик тамам.
Гапының өңүнде эшдилди салам.
Ким болсаң-да деррев
гиревер мыхман,
Бу дүнйәде
Сенсиз оңмашым бесдир.

Тәзе башлан гошгым гутарман ятыр.
Бу гүн язылмаса, язылар эртир!
Хәзирликче эзиз мыхманым отыр,
Гөзлериңден
Гөзүм совмашым бесдир.

Ол гитди. Ене-де какылды гапы.
Builtin
Уградаым бирди, геленлер ики.

Бирми, онмы — деңдир мыхманың йүки,
Чыдапдым, чыдарын,
Саг башым бесдир.

Әтледи гапыдан егендир ата.
Деррев гөзүм дүшди аттестат-хата.
Дийди: «Ханы шу йыл гал-да гайрата,
Егениңи окат!
Яйданшың бесдир!»

«Окувлаң хайсына гирмекчи еген?»
«Көплүк нирэ болса, шо ере-де мен...
Гаралавҗы болҗак!» Онардың-ов сен,
Бу дүнйәниң
Өңки сөгүшем бесдир.

«Нәм үчиң шол угра дызаяр хемме?»
Ата гөнүледи: «Гөзлүҗе эмме!
Сен о затлар хакда пикире чүмме,
Диениме «Хош» дий,
Бир «Хошуң» бесдир».

Дийдим: «Элтәели эдебият, диле?»
Атасы өр турды чемчеси биле.
«Бәлчиреме!» дийип, йылгырды чала —
Ол угурдан
Сениң чыгылшың бесдир! —

Тапалы егене «сүйтлүҗе» зәхмет;
Сениң бу хүнәриң дуран бир мәхнет.
Шонда-да җүбиң бош, иййәниң доң эт,
Биз яшалы,
Сениң богулшың бесдир!»

Атаң сөзлерине берсем-де җогап,
Өзи-де, оглы-да этмеди тогап.
(Олар гитди, ене башланды азап,
Языбер, үйтгеме,
Өз болшуң бесдир!)

Өзүң үйтгеме-де, **үйтгәни үйтгет!**
Шудур маңлайыңа чызылан кысмат.
Шоны башармасаң — гопгунңы бес эт,

Кырк йыллап,
Бихуда самрашың бесдир!

Баш васпың болса-да Гөзеллик, Говлук,
Шериң гапдалындан гечмегин совлуп.
Оңа өз сөзүңи айтмага ховлук,
Айтмасаң ол айдар,
Гич галшың бесдир.

Ватан, байдак, сөйги, коммунист,
ил-гүн —
Бу бәш сөзи пархсыз хечжиклемегин,
Дилде дәл,
калбыңда гөтерип билгин,
Олардан
Хова дек дем алшың бесдир.

Шыгрың билен эдип олара көмек,
Көмек сорамагын көмегңе дерек.
Диңе махал-махал
санҗанда йүрек,
Ил-гүнүңден
Кувват сорашың бесдир.

Ягшымы, яманмы, шудур ярайшың,
Гөврәң сөйгүдендир, болмаз гаргышың.
Иң улы гаргышың: «Пәлиң — ёлдашың!»
Өзүңе-де
Пәлиң — ёлдашың бесдир.

Арзувың —
Йүз яша болмакдыр шаят.
Йөне узак яшдан тапармың мырат?
Дертлә эм бермесең, эҗизе кувват —
Әгирт бетбагтлыкдыр йүз яш диен зат.

...Ил нәче яшатса —
Шо яшың бесдир.

1981—82

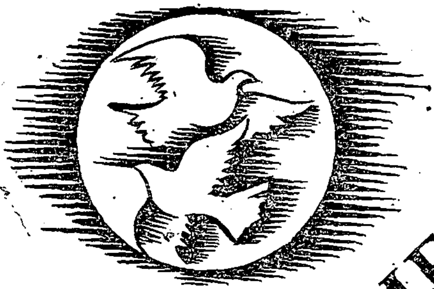

ПОЭМА ХӨСИЕТЛИ ТОШГУЛАР

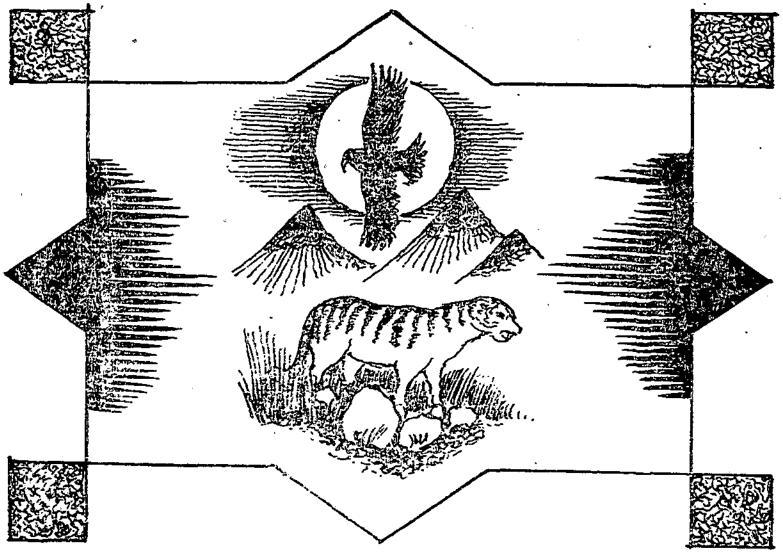

ОГУЛ

I

Огул болды. Чаныя гитди чагалар.
«Бушлук!» сөзи гапы-гапы айланды.
Үч чаганы учрум эден салланчак
Бу гүн ене бир чагалык агралды.

Гөзҗагазын юмуп ятыр чагаҗык —
Бу дүнйәниң ахвалындан бихабар.
Асманындан, ярагындан, уршундан,
Харамындан, халалындан бихабар.

Ол диңе энәниң ак сүйдүн билйәр:
Шондан башга зада етенок аклы.
Йөне онуң эййәм адам ады бар —
Яшамага хаклы, иймәге хаклы,

ламага хаклы, гүлмәге хаклы.
таяр чагаҗык (болса-да эркек!),

Эркеклериң агламалы дәлдигин
Биленок көшеҗик, биленок энтек.

Хәзирликче, гой, агласа агласын,
Чагалара агы үчин темми ёк.
Олар оңат дүшүнйәрлер бир зада —
Агламасаң — вах, эмме ёк, мемме ёк.

Гөтериң, эмдириң,
Диңсин, чагаҗык,
Сорсун яш энәниң ак сүйтли гөвсүн.
Эгер азлык этсе энәниң сүйди —
Сыгыр сүйдүн берип, гойдурың сесин.
Йөне улалансоң,
сыгра өйкүнип,
Көчәниң угрунда моламаверсин,
Я гечә өйкүнип мәлемәверсин...

II

Билемок, адына нәме дакдыңыз —
Аҗап атлар көпдүр, ене-де көп бор.
Йөне ат дакынмак аңсат-да болса,
Олара эелик этмекде геп бар.

Арслан, Ёлбарс диййип ат дакдык бир гүн.
(Шоңа мынасынды экизҗе оглан).
Йөне он едиден өтүп-өтмәкә —
Бири тилки болды, бириси шагал.

Ене ики чага ат дакдык бир гүн.
Өңкә шүкүр этдик. Бу онча-да ёк:
Пишик болуп чыкды Сердар даканмыз,
Батыр даканымыз товшанча-да ёк.

Онсоң ики гыза ат дакдык бир гүн.
Икиси-де чыкды адындан арзан.
Мисден арзан чыкды Мерҗен даканмыз,
Алтын хем — бир гуҗак одундан арзан.

Ене бир гыз — дакдык адына Алтын,
Ене огул — дакдык адына Сердар.
Алтынымыз
алтын дийсең алтынды,
Сердара-да алтмыш гөзел хырыдар...

Дакың чагаңыза иң ажап ады,
Сечиң-сайлаң тәзесинден тәзесин.
Йөне чагамызы ат безәп билмез,
Гой, чагамыз өз адыны безесин...

III

Огул болды. Чапып гитди чагалар.
«Бушлук!» сөзи гапы-гапы айланды.
Үч чаганы учрум эден салланчак
Бу гүн ене үч килолык агралды.

Килолар топланып, улашсын пута.
Чынар дек боюна етмесин ёрган.
Йөне вели нәче улалдыгыча,
Ватаның гершине дүшмесин аграм.

Ил-гүнүң бойнуна хопба болмасын,
Ил-гүнүни этсин бойнуна хопба.
(Өзи хакда ики сагат ойланса,
Он сагат ойлансын ил-гүни хакда!)

Энәниң, атаның гадырын билсин,
Дүшүнсин оларың екедигине:
Эҗәниң — екеже эҗедигине,
Каканың — екеже какадыгына.

Сәхер туруп, илки атасын гөрүп,
Онсоң гаражлакы атыны гөрсүн.
Энеден, атадан ак пата алып,
Атының сувуны, отуны берсин.

Ине онсоң учсун «Жигулә» мүнүп,
Сачлары ыкҗасын июль елине.
Атадан ак пата алан гоч огул
Асла дүшмезмишин ГАИ-иң элине.

Бирден душйәсе-де ГАИ-иң элине,
Онуң газабындан сыпармыш аңсат.
(Атаның патасын алан герчеги
Гөзүнден танармыш ГАИ диен зат!)

Гөзҗагазын юмуп ятыр чагаҗык.
ВАИ-сындан, ГАИ-сындан бихабар.
69-ындан, 24-инден
Вазигинден, гайрысындан бихабар.

Йылгырыпҗык, дымып ятыр огланҗык,
Гүррүңе, гыбата гошуланок ол.
Өзүни хүвдүләп, эмдирип ятан
Энәң дилине-де душүненок ол.

Зыяны ёк, бу гүн душүнмесе-де,
Энәниң дилине душүнер эртир.
Йөне ол эртирем душүнмән дурса —
Ине шол гең затлаң үстүнден гетир.
Эмдирен, өсдүрен энеси билен
Геплешәйсе терҗимечи аркалы —
(Мен шейле ваканың бирине душдум).
Ине горкҗак болсак,
Шондан горкалы!

IV

«Җәк-җәк» эдип аглап ятыр чагаҗык.
Янындакы гара, акдан бихабар.
Гөншы җайда тойпай сечйән эҗеден,
Доланылян йүз сачакдан бихабар.

Бихабар ол
йүз гелинден сайланып,
Даш ишиги безәп дуран сонадан.
Белки, чага үчин — нокатҗыкдыр ол.
Шахыр үчин тутуш тойдан овадан.

Эй, тебигат — эй, Ярадан, Ярадан,
Сениң уссатлыгңы билйәсем велин,
Кәбир машгаланы
ишден бош гүнүң
Йөрите ясаян болара чемлиң.

Гөйә мукаддеслик нусгасы кимин —
Созлуп чыкып
йүз сонаның ичинден,
Гуҗагына гөтерди-де бәбеги,
Бирҗе гезек сыпалады сачындан.

Шо бада-да
тапба сеси кесилди.
Дел гуҗакда рахат тапды чагаҗык.
(Гуҗаклаң говсуны танян экениң,
Ай бәбеҗик, эй, җөгүҗик, җөгүҗик!)

V

Барха гөтерилйәр тоюң шовхуны.
Атыляр шампанлар. Бугаряр сачак.
Тарыпчылар — бир-биринден гөчгүнли,
Гыбатчылар — бир-биринден овунҗак.

Салланчакда гүлүп ятыр чагаҗык.
Яман затдан, ягшы затдан бихабар.
Гапдалында гүлүп дуран гөрипден,
Ялан тостдан, галп шөхратдан бихабар.

Юмруҗагын дүвди бирден чагаҗык.
Бейләк итди агзындакы эммесин.
Аркайынҗа эмибер сен эммәңи,
Дүзедерис яман затлаң хеммесин.

О затларың гүнәкәри өзүмиз.
Энтек сениң чигит ялы чиркиң ёк.
Хакың бардыр юмруҗагың дүвмәге,
Йөне энтек гөрешмәге хакың ёк.

Йүрежигиң полат ялы беркесин,
Дөшлериң-де пес болмасын гапакдан.
Гүрлән вагтың — ил аңк болсун агзыңа,
Йөрән вагтың — учгун чыксын топракдан.

Ине онсоң Ялан билен Яманың
Аягына биле гурарыс гапан...
Гаплаң дакжакмышлар сениң адыңа,
Бу — олаң өз иши, Гапланмы Гаплаң!

Боля, зыяны ёк, гой, Гаплаң болсун,
Шоны ислейәндир ат дакан адам.
Йөне сениң адың Айы хем болса,
Адыңдан өңүрти адам бол, адам,
Адам.

1984

21 Заказ № 1107.

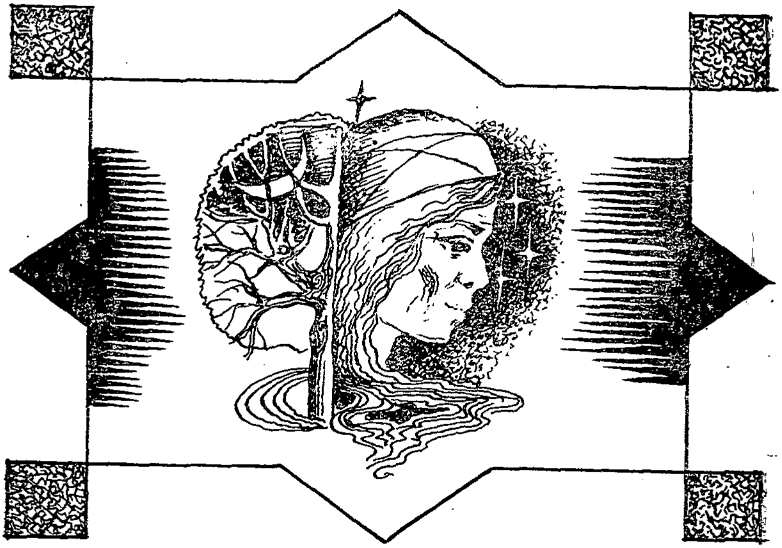

ЯЗМАСЫ ХАС АГЫР ДҮШЕН ГОШГЫ

ЕНЕ-ДЕ ЭНЕ ХАКЫНДА

I

АК СҮЙТ БЕРЕН ЭНЕ ГАДЫРДАН ГАЧЯР
Дийдилер... Садагаң болайын, эне!
Сен хакда йүз гезек языпдым өңем,
Йүз биринҗи гезек язайын ене.

II

Ене-де
галамы алмага эле
Межбур этди мени бир элхенч гүррүң.
Дийдилер: «Үч огул, үч гызлы эне
Бир ерлерде харам өлүпдир шу гүн...»

Бу вака болупдыр узак бир ерде.
Йөне пархы нәме, якынмы-узак —
Перзентлең энәни терк эдендиги,

Энəң болса
харам өленлиги хак.

III

Мен муны язмадым белли бир ерде —
Яздым дүрли ерде... бөлекме-бөлек:
Өйде, ёлда, дүйшде, мазарыстанда...
Инди болса
башын җемлемек герек.

IV

Алты саны чáга дем берен йүрек
Гөрмəндир олардан бир демлик вепа.
Он айлап ятыпдыр кеселханада —
Кə пенҗирə бакып,
Кəте-де гапа.

Он айда үч гезек
Гөрнүпдир үч гыз...
«Эркек гөбеклиден» гелмəндир хич ким.
Аяга галыпдыр... Əкитмəндирлер...
«Йыгнаң!» дийип, суддан гелипдир хөкүм.

Бир гызы йыгнапдыр.
Ол хем әкидип
Оглуның ишигне гечипдир ташлап.
Не эне этажа чыкып билипдир,
Не огул ёкардан дүшүпдир ашак.
Шо ерде совукдан гатапдыр эне...
(Ничикси дережə
дүшдүң сен, ахлак?!)

V

...Бу вака нəмахал, ниреде болды? —
Дийип, маңа сораг берйəрсиң ене.
Ниреде, нəмахал — нəме пархы бар,
Эне хемме ерде
Дəлмидир Эне?

VI

Эне — ынсаньетиң тутуш Гелҗеги
Хем Шу гүни, хемем әхли Гечени.
Депәнден мүң б е л а инермиш агшам,
Ирден
бирже агладайсаң эҗеңи!

Терҗиме эдипдим Ресул шахыры.
...Матам бүрәнинде даглаң ичини,
Мешхур ата соңкы демде айдыпдыр:
«Ресул оглум, агыртмагын эҗеңи!»

Мешхур болмаса-да мениң хем атам,
Гошгы язман чалартса-да сачыны,
Шол сөзди онуң хем
иң соңкы сөзи:
«Ялңыз көшек, агыртмагын эҗеңи!»

Соң соңларам
барып мазарыстана,
Багрым ойкап, говзадамда ичими,
Сес чыкян ялыды көне мазардан:
«Агыртмагын, агыртмагын эҗеңи!..»

Ёвуз гүнде айланыпдык билеҗе
Атгыраны, Гаңңалыны, Теҗени...
Белки
өзүм д у й м а н агырдандырын,
Йөне
д у ю п агыртмандым эҗеми.

VII

Элимден гиденде илкинҗи Сөйгим,
Гүррүң беренимде башдан гечени,
Энем бир аглапды.
Диңе мен шонда
Бирже гезек агладыпдым эҗеми.

Шондан башга б и л и п агырдан болсам,
Я агардан болсам бирже сачыны,

Олам
        мен гүнәми өтмедик болса —
Гайдып берин! Разы этжек эжеми!

Ёк, ёк, ол: «Мүң керем разы!» дийипди.
Соңам гитди... Бошап галды ичери...
Инди өзүм
        весьет эдйән оглума:
«Агыртмагын, аглатмагын эжени!»

VIII

Бу весьет
        весьетден
                весьете гечип,
Говшуп бүтин дүнйән огулларына,
Агтыклан дилинден човлуга етип,
Сиңсин ювлукларын багырларына.

IX

Хава, үч огуллы, үч гызлы эне,
Гөвсүнде битирип а л т ы япрагы,
Олары саралтман,
                өзи саралды,
Шу гүн хем гирмели эне топрага.

...Бу вака нәмахал, ниреде болды? —
Дийип, маңа сораг берйәрсиң ене.
Дашдамы, якында — нәме пархы бар:
Эне хемме ерде
Дәлдимир Эне?

Каспи кенарымы, Волга якасы,
Мургап җүлгесими — ёкдур тапавут.
...Алты баласына узак яш диләп,
Габрыстана баряр энели табыт.

X

Табыды ө з г е л е р гөтерип баряр.
Дине
бурны чапык ортанжы огул
Бир минут гөтерди... Оны хем деррев
«Гөтермекчи болсаң, тәзеден догул!»
Диййән дек
бир гожа ызына итди...
Табыт довам этди ёлуны ене.
...Алты көшегине узак яш диләп,
Соңкы өйне баряр ак сачлы эне.

Биз н ә л е т окаяс, ол я ш дилейәр.
Бир ёл билен баряр ики к о н т р а с т.
Ойландым, өлчердим, чыкмады башым:
К ө п ү ң к и растмы, э н ә ң к и раст?

Энәни байдак дек гөтерип баряс.
Нәче белентлиге галдырдыгмызча —
Гөйә дашлашян дек балаларындан,
Аграм атып,
ере чөкйәрди шонча.

XI

Табыдың ызында йүзлерче келле
Гөйә
акып барян гара деряды.
Эне болса
шол келлелең үстүнден
Балаларна өмүр диләп барярды.

Ол өмүр дилейәр,
Биз налыш эдйәс.
Бизиң д ү ш ү н ж ә м и з терс гелйәр энә.
Ери, айт,
перзентлер бигүнә болса —
Онда кимиң гүнәсикә бу гүнә?

Белки
хол баряның гүнәсидир ол.

Ол эне хакында дамагын йыртып
Гошгулар окаяр. Энеси болса
Гедай гезип өлди
Галошы йыртык.

Белки
хеммәмизиң гүнәмиздир ол.
Мегерем, мәрекәң ичинден дартып,
Ө з ү м и сүйреклэп чыкармалыдыр.
Мегерем, мендирин
Хатарда артык?

XII

Бирденем
мәрекәң хатарын кертип,
Вазлап гечип гитди 02 машын.
Гөрнүп гитди — гара тумшуклы адам,
Сүйнүп гитди —
лимон реңкли машын.

Мегер шол тумшугы язгармалыдыр
Ыкбалың
ак тумшук бермәни үчин
Дәл-де,
он йыл озал җайланан энәң
Мазарын бир гезек гөрмәни үчин.

Шол энәң мазарын
Гөрдүк биз бир гүн —
Ортасы чөкүпдир... Гапдалы хин-хин...
Гоңшулар дүзедип гелдилер шу гүн
Б е й и к оглы ишден гоймазлык үчин.

«Айланып йөрмәге мазарлаң ичин
Вагтым ёк!» диенмиш чиновник огул.
...Эй, Ынсап, нәхили серхеге етдиң?
Шейле наданлары
Бог я-да богул!

Бир башлы, йүз ишли,
Мүң дертли ЛЕНИН
Эне губурына эдип зыярат,

Хепдеде бир гезек
сежде эден болса —
ИНДИКИ ХАЙЫШЫМ шундан ыбарат:

Шейле хыяната
улы женаят
Хөкмүнде середип Ёкары Совет,
Жеза кодексине бир мадда гошса —
Мегер ынсан оглы болмазды бөвет.
Хем-ә
эне Ватан дынжын аларды
Хемем
хас дөвлетли боларды Дөвлет.

XIII

...Табыды гөтерип барярды миллет
Шәхериң кичижик көчеси билен.
Гошулан гошуляр.
Гошулмадык хем
Хошлашып галярды эжеси билен.

Көчәниң угрунда чал сачлы адам
Импорт пижамалы,
Импорт көвүшли,
Гөйә йүз-гөзи-де импорта меңзәп,
Мәрекә бакып дур дүрли рөвүшли.

Яшыл дервезәниң бәри йүзүнден
Гүжеңләп хайбатлы дережесини,
Түвелеме, түф-түф,
бир гарны билен
Беклэп дур шәхериң бир көчесини.
Өзи болса мундан еди йыл озал
Берип ёрганларың көнежесини,
«Ер ёк!» дийип, он отаглы жайындан
Кетеге гөчүрди өз эжесини.

Шондан бәри онуң хабары барды
Не-хә шол кетекден, не эжесинден.
Йыгнан пулы болса (хараммы, халал!)
Агыпды
Аманат депдерчесинден...

XIV

Мегерем шолардыр (ягны биздирис)
Адамкәрчилигиң серхетин позуп,
Н е б и с күшдүн ойнап,
келләмиз гызып,
Қ а с п а р о в д а н озуп,
Карповы пызып,
Ынсабы басгылап, выжданы чызып,
Огул-гыза нусга болмага дерек
Олаң бозулмадык ахлагын бозуп,
Не-хә энемизиң ахвалын сорап,
Не-де ики бармак «Эссалам!» язып —
Хава, хут биздирис
(диңе биздирис!)
Хасрат гетирйәнлер мүңлерче энә.
Биз ИЛКИНЖИ НУСГА. Перзентлер болса
К о п и р к а д а н гечен ИКИНЖИ НУСГА —
ИКИНЖИ ГҮНӘ.

Мегерем шейледир.
Шонуң үчиндир
Алты баласының өтүп гүнәсин,
Мүңлериң гүнәсин өтмейәнлиги...
(Шүбхеленме парасатлы энә сен!)

Мегерем шейледир.
Ушак гүнәден
Халас дәл болса-да бу жуван несил —
Сенден гөрен задын өвренди чага:
ӨВРЕДЕН ЗАДЫҢА җогапкәр сенсиң.

Атадан ханнаслык өвренен огул,
Болуп атадан-да бетеррәк ханнас,
Энесин кетеге гөчүрер эртир.
(Өзүңем кетекден болмарсың халас.)

Хава, бу шейледир.
Белаң көрүги
Бизде дир... Чаганы нәлетлеме, бес.
Гүнәмизиң АСЫЛ НУСГАСЫ хакда
Ойланарын дийсең, Энә гулак ас.

Язындым несиллең гүнәси хакда.
Өзүмиз ядымдан чыкан экен тас.
Биахлак улулаң гүнәси хакда
Ойланарын дийсең, Энә гулак ас.

XV

...Энә гулак асдым.
Шу гошгыны хем
Мен дәл-де, энелиң пайхасы гошды.

Шейдибем дөреди э н е п ә х м и н д е н
ЯЗМАСЫ КЫН ДҮШЕН ене бир гошгы.

1987—88

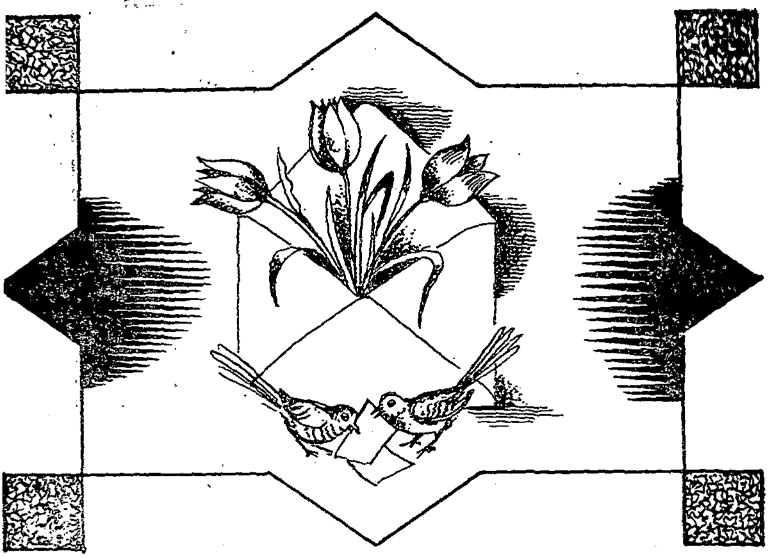

ОКЫҖЫ ХАТЫ ЭСАСЫНДА ДӨРӘН СОВАЛ-ҖОГАП

Бу хатың нireден ве кимден гелендиги белли дәл. Оны маңа Языҗылар союзында гоюп гидипдирлер. Хатың соңунда б а ш б у х А. Б. диен гол бар. Мегерем б а ш б у х г а л т е р дийилдиги болса герек.

Хатда шейле дийилйәрди: «...Гечен асырларың шахырлары (Магтымгулы-Пырагы, Дурды шахыр, Магрупы, Ораз хан ве бейлекилер) бири-бирлери билен совал-җогап айдышыпдырлар. Ол айдышыклар окыҗы көпчулигинде улы хорматдан пейдаланяр... Бизиң дөврумизиң шахырлары нәме үчин шейле гошгулары язмаярларка? Олары-да дөврумизиң хаҗатларына хызмат этдирип боларды ахбети... Өзүме гезек геленинде, мен шо зейилли айдышыклар билен хетденаша гызыкланян, оларың хеммесини ятдан билйән... Китап текҗелерим гошгулы китаплардан хырын-дыкын. Өзүми билелим бәри гүнүм гошгусыз гечмейәр... Өзүм гошгы язамок. Язсам-да диңе өзүм үчин язян. Редакциялара азар берип йөремок... Шу ашакдакы гошгулы соваллара гайрат эдип җогап язмагыңызы хайыш эдйән...»

Элбетде, бейле хәсиетли гошгулары хич хачан язмандыгым, асла язҗак-да болмандыгым үчинми, билемок— бу хат архивимиң ичинде эсли вагтлап ятыпдыр...

«Шейле хәсиетли гошгулары-да дөврүмизиң хажатларына хызмат этдирип боларды ахбети!...» Белки хатың авторы догры айдяндыр. Мегерем шейле эсерлер хем герекдир. Биз кәте окыҗы пикирини әсгермезчилик эдип, өте профессионалсыраян тәзеликчиресирейән болаймалың.

Йөне бир зады ятлатмак зерур: Бейле совал-җогаплы гошгулар өзлериниң гүлләп өсйән дөврүнде-де өрән санлыжа болупдыр. Гүррүң олары бу гүн мода өврүмек барасында дәл-де, зерур халатында дөвре хызмат этдирип билмек, иң болманында кәте сынап гөрмек бабатында баряр...

Дүзедишлери көпрәк гиризендигими, гой, хатың авторы багышласын. Мен оны соваллрың-да, җогапларың-да эдеби дережесиниң деңрәк болмагы үчин шейтмели болдум.

* * *

— О нәмедир, шо болмаса гүлки ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржуңдыр.
О нәмедир, гөрки бар-да, реңки ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржуңдыр.

— Агзыбирлик — шо болмаса гүлки ёк.
Башаршымча җогап бермек боржумдыр.
Ол мәхирдир, гөрки бар-да, реңки ёк.
Аңлайшымча җогап бермек боржумдыр.

— Ол ким болар, ынсанларың беленди,
Белентлиги, вах, гиҗирәк билинди?
О нәмедир, бир сөз билен буланды?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржуңдыр.

— Ол энедир, ынсанларың беленди.
(Белентлиги өленден соң билинди).
Ол йүрекдир, бир сөз билен буланды.
Башаршымча җогап бермек боржумдыр.

— О нәмедир, өмүрбакы өлме ёк?
О нәмедир, хеммесини билме ёк?
О нәмедир, дили бар-да, келле ёк?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржундыр.

— Ол абрайдыр, өмүрбакы өлме ёк.
Ол ылымдыр, хеммесини билме ёк.
Ол серхошдыр, дили бар-да келле ёк.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, арзув билен етилер?
Бир ай гечип-гечмән демиң тутулар?
О нәмедир, бир сөз айтсаң гутулар?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржундыр.

— Ол гелиндир, арзув билен етилер,
Кәте бир ай гечмән демиң тутулар.
Ол гөвүндир, хош сөз айтсаң гутулар.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, сең мәхринден эмен зат,
Соң томзак дек эменини гөмен зат?
О нәмедир, дүнйәде иң яман зат?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржундыр.

— Шәгирт бардыр, сең мәхринден эмен зат,
Соң томзак дек эменини гөмен зат.
Ол төхметдир, дүнйәде иң яман зат.
Сайгаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол не хайван, адам кимин үшүкли?
Ол не ынсан, хер гүн тәзе эшикли,
Ичи бедройдыр, дашы гелшикли?
Шахыр болсаң, җогап тапмак боржундыр.

— Бедев атдыр, адам кимин үшүкли.
Бюрократдыр, хер гүн тәзе «эшикли».
Ичи бедройдыр, дашы гелшикли
Сынлайшымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким — не-хә атаң, не эҗәң оглы,
Ыгтыяры башга бирине баглы?

Ол кимиң оглука я кимиң гулы?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Бивечлер — не атаң, не эҗәң оглы,
Әхли эрки «сачлак» бирине баглы.
Хем-ә шонуң оглы, хем шонуң гулы.
Башаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол ким болар, ичи долы гараңкы,
Кәте дашына-да чыкар реңки?
Ол ким болар хем өзгәңки хем сеңки?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол гөрипдир, ичи долы гараңкы,
Кәте дашына-да чыкар реңки.
Ол гызындыр, хем өзгәңки
хем сеңки.
Ойланшымча җогап тапмак борҗумдыр.

— Ол ким болар, өзи бар-да, ады ёк,
Йөне вели сылап гойян зады ёк.

Ол ким болар, түссеси бар, оды ёк.
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Анонимчиң өзи бар-да, ады ёк,
Йөне вели сылап гойҗак зады ёк.
Көрзехиниң түссеси кән, оды ёк.
Селҗершимче җогап бермек борҗумдыр.

— Ол не мыхман, гонуп гечер бир гезек?
Онсоң гелмез чагырсаң-да мүң гезек.
Ким ол дәли — оңа диңе сен герек?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Ол өмүрдир, гонуп гечер бир гезек.
Онсоң гелмез чагырсаң-да мүң гезек.
Ол ашыкдыр — оңа диңе сен герек.
Аңлайшымча җогап бермек борҗумдыр.

— О нәме, гыз үчин иң герекли зат?
О нәме, дүнйәде иң гөрмекли зат?

О недир, гөзлери гара әйнекли зат?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗундыр.

— Ол уят, гыз үчин иң герекли зат.
Ол эдеп, дүнйәде иң гөрмекли зат.
Ол алдав — гөзлери гара әйнекли зат.
Оңаршымча җогап бермек борҗумдыр.

— Ол кимдир, дүнйәде иң багтлы оглан?
Ол кимдир, дүнйәде иң бетбагт доган?
Ол кимдир, хер сәхер гүл болуп доглан?
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗундыр.

— Гыз уялы оглан — иң багтлы оглан.
Уя сансыз болса — бетбагтдыр доган.
Тәмиз гыз хер сәхер гүл болуп доглар.
Душүншимче җогап бермек борҗумдыр.

— О нәме, таңрың хем дилинде сена?
О нәме, каст этсең — юмрулар дүнйә?
О не иш, дүнйәде иң элхенч гүнә?
Ашык болсаң, җогап тапмак борҗундыр.

— Ол Сөйги, таңрың хем дилинде сена.
Сөййәне каст этсең — юмрулар дүнйә.
Сөйгә бөвет болмак — иң элхенч гүнә.
Өвреншимче җогап бермек борҗумдыр.

— Бир гызың ышкында өртенип ода,
Сөенициз чынмы? Яланмы я-да?
Шона меңзеш гыз душдумы дүнйәде?
Шахыр болсаң, җогап бермек борҗундыр.

— Мургапда душупдым гара гөзүне,
Лебапда душупдым гүлер йүзүне,
Шабатда саташдым ширин сөзүне,
Каспиде саташдым тәсин нәзине,
Пайтагтда саташдым көрпе гызына —
Эмма бир гөвреде тутуш өзүне
Саташманым хабар бермек борҗумдыр.

— Иң соңкы хайышым, этсеңиз гайрат:
Эрбет зат көпмүкә я-да ягшы зат?
Шу совалы чөзмек дүшенок аңсат.
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Совал сизден болсун, бизденем гайрат.
Көпди, көпдүр эрбет затдан ягшы зат.
Ёгса дүнйә бирчак боларды бербат!
Ынаншымча җогап бермек борҗумдыр.

— Шахырым, берейин ене бир совал:
Дүнйәде ким көпкә — эркекми, аял?
Шонам айтсаң, башга совал берҗек дәл.
Шахыр болсаң, җогап тапмак борҗуңдыр.

— Бир дана дийипдир: «Аял-а аял,
Аялың гепине гидйәнем аял».
Эмма мен ол сөзи гайталаҗак дәл,
Тәзечерәк җогап тапмак борҗумдыр:

Ил-гүне яйрапдыр шейле бир гүррүң:
Кә эрден аяллар мердирәк бу гүн.
Чотуң какып, өзүң хасаплап гөргүн,
Башбух болсаң, җемин тапмак борҗуңдыр.

1979—87

ХАСРАТЛЫ МОНОЛОГ

ДОСТУМЫҢ ЭЛЕГИЯСЫ

Орта яшда хич киме гөркезмесин дуллугы,
Гарраманкаң—гаррысың, аяклыкаң—аяксыз.
Сениң үчин пейдасыз гелин-гызлаң боллугы,
Баш чыкарып билмерсиң —
Гереклимиң, герексиз.

Юваш-юваш дашында дүрли үлпет көпелер,
Гара бермез олар хем гаршылайсаң араксыз.
Кейплерини көклесең, сеңем кейпиң көкелер,
Самахыллап башларлар
Дерeклими, дерексиз.

«Пылан, пылан обада дул гайтарма бармышын!»
Дийип, сени бир сөзде көкерерлер дузаксыз.
Бири гепләр мортарак, бири гепләр шортарак,
Бири гепләр ортарак,
Бири гепләр ёмаксыз.

Ойналяның дуймарсың. Ойнап кейпден чыкарлар.
Бири паңлар батныксыз, бири гүлер ювнуксыз.
Йөне вели шонда-да шо гүррүңден ирмерсиң —
Шо тарапа середип,
Тамшанарсың языксыз.

Ишигиңден ловурдап гирер бир гүн бир гелин,
Бир я ики чагалы. Элбукҗасы байлыксыз.
Букҗасына бакмарсың өкҗесине бакарсың —
Чүйрүклими, чүйрүксиз,
Гылыклымы, гылыксыз?..

Гүнлер өтүп баряндыр. Сенем гидип барянсың —
Кәте яллак-юллаклы, кәте яллак-юллаксыз.
Хер гүн ийҗек наныңа асал гатып барянсың,
Хер гүн ичҗек чайынам
Ичирмерсиң гаймаксыз.

Әхли зады дүзүвдир. Бойдан-баша безегдир.
Эмма бир гүн дәнҗирәп, депип башлар тойнаксыз.
Шекил берҗек боларсың, акыл берҗек боларсың,
Йөне акыл бермәге
Ол хаклыдыр, сен — хаксыз.

Өз чагасын эй гөрер, сениңкини ек гөрер,
Сачын чөзләп гыгырар. Гүни гечмез шылтаксыз.
Чөзләп гечсин сачыны. Ене деррев дүзедер,
Көчә чыкар, нәз эдер,
Оңмаз ялтак-юлтаксыз.

Яда салып шо махал чагаларың эҗесин,
Сүпүрерсиң гөзүңи яндаклымы, яндаксыз.
...Бир гүн сәхер оянсаң — яссыгыңда олам ёк.
Вах, ёклугы хич вели,
Дулуң — гоша сандыксыз.

Ичи чәйнек-кәсесиз шаңлар ятар сервантың,
Хаңлар ятар шифоньер ичи көйнек-балаксыз.
Хырчларыны дишлешип, ылгап гелер гоңшулар:
«Бу нәтдиги бетбагтың!
Талаклымы, талаксыз?»

Онянча-да бир ерден ылгап гелер бир достуң,
Сен — гөвүнлик тамакин. Ол кикирдәр ювнуксыз.
«Бир беладан дыныпсың, ювмак герек, дост!» диер.
Җүбиң галар айлыксыз.
Гечиң галар овлаксыз.

Шейдип ине бир сәхер хем-ә гошсуз галансың
Хем ёлдашсыз галансың. Эмма дәлсиң йүрексиз.
Отурарсың, ятарсың. Гүнәләрсиң өзүңи:
«Озал-башда көрмүдиң?
Дәлдиң ахыр гараксыз!»

Догруданам, бир мен дәл, өзүм ялы мүң адам
Башдашындан айрылып, галяр *Огултуваксыз.*
Баш багтыны йитирип, ене тәзе багт тапып,
Аякланяр аяксыз,
Япракланяр япраксыз.

Сая болҗак гелинлер белки көпдүр дүнйәде.
Башы бошлаң хеммеси дәлдир ахыр балдаксыз.
Мунча көймеҗек болсаң дүшермидиң бу ода?
Орта ёла етмәнкәң
Галармыдың байдаксыз!

Бир мынасып машгала габат гелдим арада.
Башдашыма меңзәп дур... Сәхедимиз узаксыз.
Чагырарын тоюма. Йөне велин көп гүлмәң:
Той сиз үчин гызыклы,
Мениң үчин гызыксыз.

Ынсаньетиң өмрүнде шейле тойлар аз болсун,
Орта яшда хич кими тайдырмасын тойнаксыз.
Хер сәхерде йүз саны арзувым бар ынсана,
Шолаң тогсан докузы —
Галмаң Огултуваксыз!

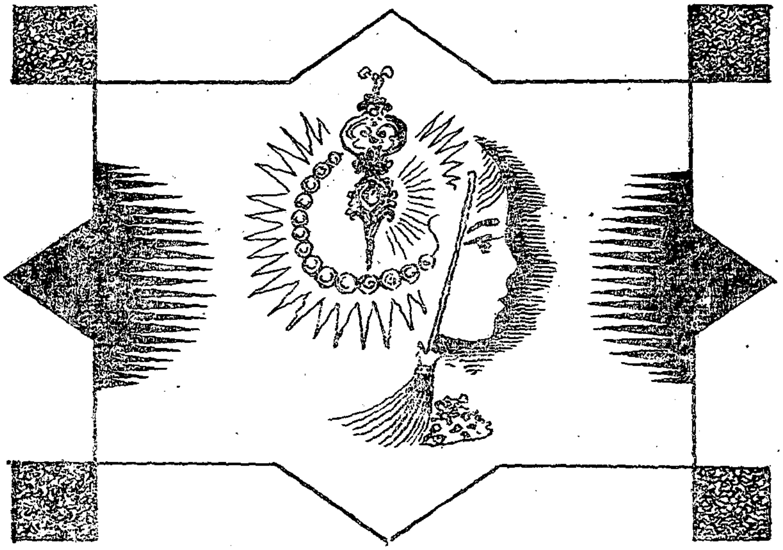

ЕДИ БОЙДАШ,
КӨЧЕ СҮПҮРЙӘН ГЕЛИН ВЕ ЯНАН ГЕЛИН ХАКЫНДА

I

Йүзи сәхер ялы
                    новбахар гелин
Азат көчесинде, сәхер чагында,
Көче сүпүрип йөр шәхер багында.
Гүн батып дур
                    гарасында гөзлериниң,
Гүн догуп дур гөзлериниң агында.

Шонуң билен бойдаш
                    ене бир гелин —
Пудрасын тозадып яңакларындан,
Эллеринде гызыл көкен он йүзүк,
Билегинде алтын гашлы билезик,
Бриллиантын асып гулакларындан,

Багың ортасындан
дикгирдәп баряр.
Отузың гершине мүнсе-де яшы,
Ёк онуң чигит дек битирен иши.
Догуп-дөрәп әхли гөрен гөргүси —
Суратхана гатнап
тоздуран көвши.
Уссаң янна гатнап
ёндуран диши.

Гөрмәндир ол шондан башга тешвүши.
Ерден галдырмандыр бир бөлек дашы.
Йүзүклери —
Гарры энәң гөзяшы.
Бриллианты —
Ишчи атаң гөзяшы.

Кимиң гөзяшыка отузки диши?
Шейдибем үч она мүнүпдир яшы.
Хер ким өз дециңи гөзләп тапармыш —
Өзүнден бәш бетер деқ билен душы.
Иван Поддубныныӊ күкреги ялы
Еди жораның хем алтынлы дөши.

Беллешик ерине үйшди жоралар.
Еди бойдаш жора — дөрт гелин, үч гыз.
Дөрдүси —
гыңажын режеләп боган,
Үчүси —
сачлары ики гулач гыз.

Едиси-де безегине буйсаныл,
Тутаклашып бир-бириниң еңинден,
Питжик атып,
жак-жак гүлүп гечдилер
Көче сүпүрижи гелниң деңинден.

Сүбсесин дем салым агажа дирәп,
Жоралаң ызындан серетди гелин.
Соңра болса
хич зат болмадык ялы,
Ене сүбсесине етирди элин.

Шахырам олара диймеди хич зат.
Йылгырды-да, ювашжадан ювдунды.
Ер супүрип йөрен сүбсели гелин
Шахыр үчин хэзир
хас оваданды.

...Кикирдэп.
Дикгирдэп барярды гызлар.
Безегне гөрэди херсиниң рухы.
Адамың й ү з ү н е середип дэл-де,
Э ш и г н е середип кесйэрди нырхы.

Деңлеринден өтди гейнүвли йигит:
Көйнегем, жалбарам — иң соңкы мода.
«Сөйжек йигдиң
шейдип гейнэйсе!» диййип,
Ак гыз гара гыза бакды шобада.

Онсоң гечип гитди ене бир йигит:
Эшиги-де сада, өзи-де сада.
«Мунуң
гейип йөрен шылхасын!» диййип,
Сары гыз
ак гызы... дүртди шобада.

Гызларың деңинден өтмэге горкуп,
Гараба-гараба барярын ыздан.
Хениз
гөзелликден горкмандым вели,
Горкян шол ортакы дилевар гыздан.

Деңлеринден өтдүм.
Онянча шо гыз
Деррев пышырдады: «А-гыз, Айжемал...»
(Ызын эшитмедим, Экитди шемал).
«Он йылдыр,
сүйрэп йөр көне костюмын!»
Диен болмагы-да жуда эхтимал.

Оларың бу сөзүн гаты гөрмедим.
Гызларың танкыды — шахыра хөкүм.

Тәзеже китабым
чыкан дессине
Бир костюм эдиндим. Көкелди кейпим.
Инди
«Йүзүң кәне» дийәймеселер,
«Дишиң, гөзүң көне» дийәймеселер, —
Костюмыма көне диенок хич ким.

Йөне бу гүррүңим не костюм хакда,
Не-де өзүм хакда... Улы зат хакда.
Не китап окаян, не зәхмет чекйән,
Не ВУЗ-лара гирйән, не тикин тикйән
Бир топар беземен «перизат» хакда.

Оларын МИЛЛИОНЕР,
ЯРЫМ МИЛЛИОНЕР,
Я ЧӘРЬЕК МИЛЛИОНЕР атасы хакда.
Туалетлериниң хем, гаражларның хем
Гырмызы махмалдан тутусы хакда.

Гол чекйән ортача айлыгы хакда,
Депсең депренмежек гапжыгы хакда.
Чагасы бир агыз геплэп билдиги —
Гушуң сүйдүни-де
Тапжагы хакда.

Ене мүңләп-мүңләп сада адамлаң
Тапмажагы... халал зәхмети хакда.
Гушуң сүйдүне дәл,
сыгыр сүйдүне
Үч сагатлап дурян нобаты хакда.

Мегер шоң үчиндир,
бу едилер хем
Дүрли-дүрлүрәкди. Дәлди гыраден.
Өнден гайшып баряр —
хас беземенлер,
Йөнерәк беземен —
баряр гырадан.

Гоңшуды,
Бәсдешди,
Жорады булар.

Ынха гүн айланар. Ай-йыллар өтер.
Онсоң о р т а г ү р п л и беземенлер хем
Ёкары гүрплүлең ызындан етер.
«Шолаң чагасындан песмишимми мен?»
Аглар,
ялбар,
гүлер,
сөз тапар чепер.
Атасын гужаклар, эҗесин өпер.

«Хава, илиңкиден песмишинми ол?»
Диңширгенер ата, ойланар эне.
Индики базарда
гыз букҗасына
Бир топбак п а н б а р х а т окланар ене.

«Илиң чагасындан песмишимми мен?»
Нәгиле сес чыкар ене бир эртир.
Эне
соган сатып йыгнан пулундан
Базардан
бир токга бриллиант гетир.

Шейдибем МИЛЛИОНЕР,
ЯРЫМ МИЛЛИОНЕР,
Я ЧӘРЬЕК МИЛЛИОНЕР дийилйән пулдар,
Хем-ә өз чагасын сандан чыкарар,
Хемем сениң чагаң гелҗегин булар.

Хава, класдашдыр,
Бәсдешдир олар.
Окувда галса-да,
безегде озар.
...Бир гүн савчы гелер. Өзүниң нырхын
Өз эллери билен өзлери язар.

Язар, позар, язар,
Келлеси гызар.
Халат саны дурмаз отузда, кыркда.
Эртеси
яшашҗак йигиди билен
Диңе үч минутҗык душушар паркда.

Үч агыз геплешер.
Акылна бакмаз.
Боюна середер... Вессалам онсоң.
Боюң узын болса — йүзи ачылар.
Гашлары чытылар — гысгарак болсаң.

Йөне
чытылса-да дарыкмагын сен:
Ол саңа бир эййәм болупды кайыл.
Боюң болуберсин голчадан-да пес,
Диңе списогың узын болса бес,
Ол сениң боюңа бөкмәге тайын...

II

Мен шейле гелинлең бирине белет.
Дуршуна монжукды, дуршуна гызыл.
СӨЙГИ вели ёкды.
Сөйги болмаса —
Гызыл диңе дашды: реңки гызыл.

Хава, ол гелиниң гыт зады ёкды:
Эндамы йүпекди, он бармак — көкен.
СӨЙГИ вели ёкды.
Сөйги болмаса —
Көкен хем, йүпек хем — тениңе тикен.

Гайын энәниң хем кем зады ёкды:
Башында ак гыңач дилинде сена.
РАХАТ вели ёкды.
Рахат болмаса —
Гыңаҗы көпүнди. Габырды дүнйә.

Гайын атаның хем кем зады ёкды:
Хорматлыды сакгалының ак гылы.
Көчеде үч эглип салам берерлер,
Өйде вели хиңңилликди сакгалы.

Өйленен йигдиң хем кем зады ёкды:
Сачы-да, гейми-де — иң тәзе мода.
СӨЙГИ вели ёкды.
Сөйги дийлен зат
Алтын билен алынмаяр дүнйәде.

Бу тәзе өйүң хем
кем заны ёкды:
Төри —
байдак бойлы гелинлиди ол.
Көккесилмиш өрән овадан гызды —
Хем сыратлы, хемем гелимлиди ол.
Екеже кем заны —
башда геленде
Шу өйүң ЫШКЫНА гелмелиди ол.

ШУ ЙИГДИҢ ЫШКЫНА гелмелиди ол.
Ол болса АЛТЫНЫҢ ЫШКЫНА гелди.
...Бу сөзи айтмага баранок дилим:
Шол гелин... бир метр бейләмде өлди.

Бирже йыл яшашды. Дурмуш булашды.
Сандыкда дул галды бриллиант, алтын.
Бир сандык алтыны сатын алса-да,
Бир Сөйгини алып билмәнди сатын.

Йигиди гөренде — түтәрди багры.
Дишини чархларды гөрсе гайынны.
САТЫН АЛАНЫ ХЕМ, САТАНЛАРЫ ХЕМ,
ӨЗҮНИ ХЕМ ЧЕЙНЕМӘГЕ ТАЙЫНДЫ.

Не-хә баран өйи
гелни сөйүпди,
Не-де гелниң өзи
сөйүпди өйи.
Гижеде-гүндизде, хушунда-дүйшде
Богды богазындан
БИР ГАРЫП СӨЙГИ.
Бир сада йигитди ол ГАРЫП СӨЙГИ.
Студент йигитди. Сыркав аталы.
Гаражсыз, машынсыз.
Өйлери болса —
Не алтынлы, не-де йүпек тутулы.

Йигит гызы сөйди.
Гыз оны сөйди.
Гөйә гоша ганат ачыпды гөвүн.

...Гыз бир гүн
йигидиң өйлерин гөрди:
«Вий, вий, шумы?» Бар зат гутарды шо гүн.

«Вий, вий, шумы?»
Шуды иң соңкы сөзи.
Шондан соң не-хә хат, не-де бир салам...
Не өзи гөрүнди... Гызгын посалар,
Гизлин душушыклар... хеммеси тамам.

Барлырак бир савча гарашды онсоң.
Барлыларың болса көпдүги белли.
Иң говы гызлары шолар алярды
(Олар үчин хичди кырк я-да элли)!
Бир гүн сәхер билен
шолардан бири
Сүйт реңк
«Волгасын» шагладып гелди.
Соңы хем белли...

Ол гелин
бәш гарыш бейләмде өлди...
Арамызда барды екеже дивар.
Бир врач, бир дүзгүн, бир кеселхана.
Бир стол, бир меню, бир нахархана.
Ене бир эйҗеҗик сестрамыз бар.

Хер сәхер шол гелниң янындан чыкып,
Соң мениң яныма гелерди врач.
Ол
мениң дердиме дерман гөзләрди,
Мен гелниң дердине сорардым алач.

«Бежерип болмазлы?! Бежерҗек болуң!
Нәме дерман герек? Гымматмы, арзан —
Айдың, мен тапарын... Танышлам хем бар.»
Йөне вели... пейда этмәнди дерман.

Гелин гитди... Эмма гитмезден озал
Дөшлерине дөкүп бир харман сачын,
Йүпек дек десселер
өл-сув болянча
Говзадыпды багрын,
дөкүпди ичин.

Гелин гүнәкәрди.
Диңе бирже зат
Аз-кем еңледйәрди онуң гүнәсин:
Сагалайса АЛТЫН ДҮНЙӘСИН ундуп,
Багрына басҗакды СӨЙГИ ДҮНЙӘСИН.

Сөйүп,
сөйүлмәге мынасыпды ол.
Безег хөкман дәлди. Өзи гөзелди.
Нәмә герекдикә гызыла гызмак?
Гелниң өзи
йөрәп йөрен гызылды.

Агшамлык нахарда, стол башында
Бир гүн өз-өзүне берди-де совал,
Өзи җогап берди:
«Гарып йигидиң
Нәлетине галан болмагым ахмал...»

Онсоңам дымыпды. Ене-де бирден
Сесленипди: «Бир зат язайсаң бир гүн,
Язсаң яз. Өзгә-де, гой, сапак болсун.
Бир хайыш: адымы тутаймавергин!»..

Адыңа дөнейин, меле сач гелин!
Дуййан, дуййан, сениң йүрегиң дуййан.
Ёк, адың тутмарын... хайышың кабул.
Йөне сениң адың...
Бир дәл-ә, уям.

Сениң адың-да көп, дертдешиң-де көп:
Сен Алтын, сен Җерен, сен Огулҗемал.
Сен Гөвхер, сен Шекер, сен Огулдурсун...
Хеммәңизи
санап чыкар ялы дәл.
Сен Көши, сен Мары, сен Гызыларбат,
Сен Тагта, сен Халач, Гөкдепе, Гәми.
Көйтендаг сен,
Небитдаг сен,
Гумдаг сен...
(Бу диңе бир бенде сыгяны дәлми?)

Сиз кән, сиз кән...
Ынха шу едилер хем
Сенин дертдешлерин. Пайтагтлы гызлар...
Белли дәл оларын гелҗек ыкбалы —
Кә кеч багтлы,
Кәте ак багтлы гызлар.

III

Бәлчирешип баряр хайбатлы гызлар.
Дуршуна бриллиант, дуршуна алтын.
Вах, олан ичинем безәп болсады —
Бриллиантдан бетер саçҗакды ялкым.

Газет киоскинин денинден өтүп,
Гызыл дуканына барып етдилер.
Газет, журнал, китап алмакдан гечен,
Витринасына-да серетмедилер.

Едисем
дикгирдәп етдилер «МИР»-е,
Афишан өнүнде чекдилер аяк.
«Ай-й, хинди киносы ёк экен!» дийшип,
Чайканшып гитдилер туннеле тарап.

Эрте
җыгыллыкда гөрдүм олары:
Өнки безегин хем чени-чакы дәл.
Геен махмалларам дуйнкуси дәлди,
Гулакхалкаларам өнки халка дәл.

Хеммеси өнкүден он эссе гыммат:
Дуршуна алтындан донуп дур беден.
...Ёк, ёк, гадаган дәл гызыл дакынмак,
Шол гызылын
Гулы болмак гадаган.

Доклук дийилйән зат — ин улы сынаг.
Ол кимин кимдигин өлчейәр деррев.
Онун үчин хич бир сулчи герек дәл,
Өзи сулчи болуп, гечирйәр дернев.

Безегиңе гөрә баха кесенок,
Акылыңа гөрә кесйәр ол баха.
(Он бәш мүң көйнекли Елизавета
Саммыклыгы билен гирди тарыха.

Өмүрбойы бир ичмекли Кемине
Хенизем аңк эдйәр акылы билен).
...Безег герек. Хасам зенана герек.
Йөне болмалы ол өз чакы билен.

Жыгыллык гутарды... Бойдаш жоралар
Юваш-юваш чыкып гитди базардан.
Гувансам-да,
гуваншымча гынаныл,
Мен олары сыпдырмадым назардан.

Еди жора
Бир-бириндеи овадан:
Бейле гызлар кәте-кәте догярды.
Гөзи, гашы хакда айтманыңда-да,
Бойлары-да гарры гыза дегйәрди:

Гаты гөрмәң, яшы өтүшен гызлар.
Шахыр сизиң башыңыза садага!
(Хас пулдар, хас тейдар
савча гарашып,
Кәте сизи гаррадайяр аталар!)

Узын бойды, орта бойды алтылар.
Диңе бири —
гысгаракдан токгады.
Йөне шол хем йигидине йылгырса —
Дийдирҗекди: «Вах, ене бир баксады!»

Гүррүңлери вели
не дост хакдады,
Не вепа хакдады, не юрт хакдады.
Ярым сагат бәри бар эшидйәним:
Шифонды,
махмалды,
гулакхалкады.
Я-да тәзе чыкан хокга якады.

Өң хатардан барян
Баш беземен гыз;
Гулагындан башлап
топугна ченли
Диңе брильянтды. (Гызың атасы
Я-ха зикге какян болара чемли,
Я-да пулы экйән болара чемли!)

Шөхратыны бир-биринден габаныпдан,
Кинаялы гөз гыпышяр гөзеллер.
Ортача беземен гечәйсе өңе;
Деррев өңе гечйәр Баш беземенлер.

Хамала диерсиң,
Баш беземенлик
Мирас гечип ханнас аталарындан,
Эллерине мандат берен ялыды
Йөремәге
хеммәң өң хатарындан...

IV

Едилең Сердары
сары маңыз гыз
Баряр алты җораң
башыны дартып...
Онянча-да ёлуң гүнбатарындан
Гаралып гөрүнди кичиҗик чатрык.

Шол чатрыга тарап гыялап гитди
Доклугың лэлиги новбахар гызлар.
Кемакыл, кемрысгал болмасалар-да,
Дурмуш чатрыгындан
Бихабар гызлар.

Мен эйлэк совулдым, оларам бейлэк.
(Ёллар айрылса-да, душҗагмыз белли.)
...Бу чатрыга ченли оңушмадык биз.
Хош, гызлар,
индики чатрыга ченли.

1986—88

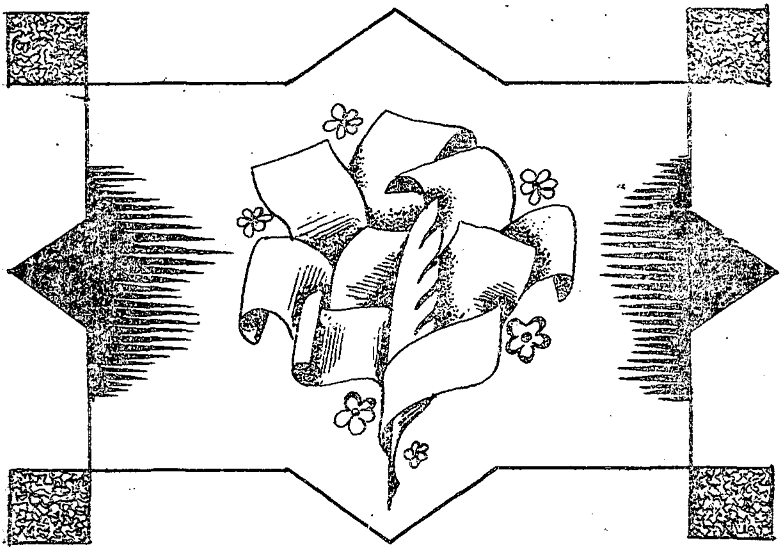

АКТУАЛ ПОЭМА
Я-ДА
ГОШГУЛАР ЧЕМЕНИ

* * *

ПОЭЗИЯ МОДАДАН ГАЧЯР диййәрлер,
Бейле гүррүң дашгарыдыр кададан.
Бир махал Поэзия модадан гачса,
Эртеси Сөйги хем гачар модадан.

Ер йүзүнде барка Йигит билен Гыз
Хем барка янында Высал, Айралык —
Поэзия хемра болар Яшлыга,
Өз сөвер достундан гитмез айрылып.

Ер йүзүнде барка Ак билен Гара,
Биле гезип йөркә Хайыр билен Шер —

Поэзия әхли шерлере гаршы
Гөрешипди,
Гөрешип йөр,
Гөрешер.

Шер дийилйән затдан халас болуп Ер,
Хайыр тутан гүни онуң өвезин —
БЕЙИК МИССИЯСЫН БИТИРЕН ШЫГЫР
Ловурдадар
өз еңижи гөзлерин.

Гомерден, Пушкинден, Магтымгулыдан,
Ене кән улудан башланып гайдан
Чын шыгыр хич хачан модадан гачмаз,
Оны асырлара әкидер адам.

Йөне көр гошгулаң,
гөйдүк гошгулаң
Ыкбалы хемише болупды агыр.
Шолардыр шу гүнки модадан чыкян
Хем эртир хасапдан чыкмалы шыгыр.

...Өз гөзлерим билен гөрдүм мен шу гүн
(Киме герек болса — адреси аныҡ):
Бир шахыры
сатып дуран экенлер
Башга бир шахырың билине даңып.

Дюма-ата билен Пётр Биринҗиң
Билине саралгы ене-де бири...
Гелди-де овадан зенан машгала,
Туссагдан бошатды ики есири.

«Есирлең пулуны төләйин, йөне
Өзлери дүрберсин!» дийди-де зенан,
Герекли китабын алды-да гитди.
(Нә гүнлере дүшдүң,
Әзиз Поэзиям!)

Зенан шейтди гитди. Сатыҗы болса
Өврендекли экен. Дәлди пиңине.

Шерлогың билине даңды-да оны,
Атды ене алыҗылаң өңүне.

Бир гапдалда дуран ак бәгүл гелин
(Янында-да ника йүзүкли герчек)
Хүмүрдеди:
«Шейдип шахыр боландан,
Биз-ә өленмизем говурак гөрҗек...»

Ине,
Шу «поэзия» модадан чыкяр,
Тутуш хасапдан-да чыкар ол эртир.
Ер билен асманың аралыгында
Галыпды, галып йөр, галар ол етим.
Етиме хемише көмек берилер.
Эмма бу етиме... ким көмек етир?!

* * *

ТАМДЫРА МОДАДАН ГАЧЯР диййәрмиң?
Душүнйән: тамдыра диййәниң дутар.
Йөне тамдыралар модадан гачса —
Шо гүн тамдырың хем модасы гутар.

Аркайын чалыбер тамдыраҗыгңы.
Модалар совулар. Мыш-мышлар гечер.
Эҗе, кака хий модадан гачармы?
Тамдыра — какаңдыр,
Тамдыр хем — эҗең.

* * *

ЯШЫНМАК МОДАДАН ГАЧДЫ дийдиңми?
Ол догры. Модадан гачандыр яшмак.
Геплеҗек гепини билйәнлер үчин
Өңем хөкман дәлди агзыны яшмак.

Геплеҗек гепини билмейән үчин
Торба гейдирсен-де яшмага дерек,
Диши билен кертип оклаяныны
Гөренсиниз.
Менем гөрдүм кән гезек.

* * *

ҚЕТЕНИ МОДАДАН ГАЧЯР дийдилер.
Бейле зада ынанмарын хич хачан.
Гырмызы Гүн билен гырмызы байдак
Нэдип модадан гачар?

Элимде бар вагты гырмызы байдак,
Депэмде бар вагты гырмызы Гүнүм —
Гошулып шоларың ловурдысына,
Хас бетер пасырдар кетеним мениң.

Байдагмызың гызыл болжакдыгыны
Гөйэ билен ялы мүң йыллап озал,
Йүпегини
гүлүң сувуна бояп,
Кетени доканмыш Гүл диен гөзел...

Кетеними дунье танаяр бу гүн.
Оны Париж геййэр агшам сейлинде.
Гөрдүм оны бульварында Варшаваның,
Душдум она фин гызының эгнинде.

Айдым айданында кетенили гыз
Зелено-Гураның Айдым Көшгүнде,
Поляклар «Браво! Браво!» дийип,
Эл чарпярды хем-э гызың ышкында
Хем кетениң ышкында...

Гырасарысында — саралан ыкбал,
Гырмызы реңкинде — умыт, канагат.
...Эй, сен, кетениниң бейик авторы,
Бу гоян мирасың харытмы, сунгат?!

* * *

БЕДЕВЛЕР МОДАДАН ГАЧЯР дийиэрлер.
Бейле зада ёл берилмез хич хачан.
Модадан гачса-да,
бедевлер дэл-де,
Бир топар эшеклер
Модадан гачар.

Ат планын
          өврүп эт планына,
Бедевлери эте табшыран надан,
Инди не-хә атхананың янында,
Не-де өз постунда гөрнеп яңадан.

Бедевлериң эте берилши хакда
Обалаң биринде болан йыгнакда,
Сегсенбәш яшында (илкинжи гезек!)
Трибуна чыканмыш Гулмырат Акга.

Шонда шейле дийипдир Гулмырат ата:
«Кимде-ким ене-де каст этсе ата,
Оларың өзлерин табшырыс эте!»...
Элбетде, азажык гечсе-де өте,
Өрән хак айдыпдыр
Гулмырат ата...

Бедев энтек-энтек чарпая галып,
Гидер, асырларың чуңлугна гидер.
Дүнйә гөзеллерни аңк этсе били,
Мерт бакышы
          мерт әрлери аңк эдер.

Дүнйәде хич хайван денешип билмез
Онуң АКЫЛЫ хем ЭДЕБИ билен.
Дүнйәң малларындан бир Дөвлет дүзсең —
Президенти ТҮРКМЕН БЕДЕВИ болар.

* * *

ТАТНАШЫК МОДАДАН ГАЧЯР дийдилер.
Эй, таныш-билишлер! Бу ничик бела!?
Кәбирлериңизиң йүз кешбиңиз хем
Ядымдан чыкыпдыр... эссагпурылла!

Өз шофёр достумы гөрелим бәри
Шофёр болуп гитди пионер оглум.
Мугаллым достумы гөрелим бәри
Октябрят оглум болды мугаллым.

Иң әзиз гоңшымы гөрелим бәри
Нәче вагт гечдикә? Өзүмем хайран!
Догруданам, онуң ады нәмекә?
Ядыма дүшенок: Атамы, Аман...

«Гоңшы кыяматда герек!» дийселер,
Дүшүнмездим. Инди дүшүнмек кын дәл:
Бирвагт кыяматда дердиншәймесек,
Эл дегенок. Бу дүнйәде мүмкин дәл.

Кыямат дийленем хачан гележекмиш —
Бири якын диййәр, бириси узак.
(Онсоңам, белли дәл нирә дүшжегиң:
Учмахмы, довзахмы — аңсатмы чөзмек!)
А-хав, шондан бәрде көне дүнйәде
Иң болманда, чайлашалың бир гезек.

* * *

САЛАМ ХЕМ МОДАДАН ЧЫКЯР дийдиңми?
Хава, көпелипдир сес-үйнсүз салам.
Элиңи етир-де гулагың янна,
Аркайын гечибер.
Тамам.
Вессалам.

Таншыңмы, достуңмы, гоңшыңмы кимми —
Хөкманмышмы янна дыкылып бармак!
Бипервай келләни чалажа силк-де,
Гечибер. Геплемек нәмәңе герек.
Яшаяркак тыгшытлылык дөврүнде,
Хер тыгшытлан сөзүң — бир дөвүм чөрек...

«Салам!» диймек — парахатлык дилемек.
Шол мукаддес сөзден гүйч аляр заман.
Арада Пөвризе дагларна чыкып,
Үч гезек гыгырдым: «Салам! Салам! Салам!»

Нәче салам берсем,
          шонча-да гезек
«Салам!» дийип, жогап гайтарды дашлар.

Гөрйән вели, бизиң кәбиримизден
Шол дашларам асыллырак, ёлдашлар!

* * *

ҚӘН ЗАТЛАР МОДАДАН ГАЧЯР дийсең-де,
Ядындан чыкыпдыр ГАЙЫНДЫР ГЕЛИН.—
Дийип, бир йыгнакда Дүрҗемал эҗе
Отуран еринден гөтерди голун.
Хем дийди:
«Не ыссы, не совук сува —
Гелинлер батырмак исләнок элин.

Кәбириси болса —
ятмакдан башга,
Зәхмет диен зады гөрмәндир башда.
Ыссымыш томусда, совукмыш гышда.
Не тикин оңаряр, не-де бир кешде.
Сөйүшен йигдиниң ичҗек чайынам
Хык-чок эдип,
Зордан гайнадяр печде.

Хенизем, көшегим, олаң багтына,
Вагтында дөрәпдир газ диен ожак.
Ёгса дагы
эрем ажындан өлҗек,
Чагаларам,
өзем ажындан өлҗек.

Не хамыр югуряр, не от гойберйәр,
Не нан япып билйәр. Аңкарып отыр.
Не-де дипломы бар, не ишләп билйәр.
Ай, гараз, не хамыр, не-де бир петир.

Билмедим, энәниң, билмедим, атаң,
Билмедим, шголың... кимиң гүнәси,
Не китап окаяр, не-де бир газет.
Хинди киносында әхли дүнйәси.

Я-да «Гелинлериң топалаң ойны»,
Я-да шоңа меңзеш башга топалаң.

Ишигинде болса Көпетдаг ялы
Үйшүп ятыр өтен йылкы хапалаң.

Гугулдап ишиге геленде машын —
Бир бедре хапаны атайса кэтэ,
Он гүнлэп өвүнйэр.
Сен болса диййэң:
«Атманжыклар гечен болсадың кэшгэ!»

Вах, балам, эдере ишем ёк бизде,
Яшаян еримиз — шэхериң ичи.
Не-хэ дүйэмиз бар, не-де сыгрымыз,
Не-де овлагмыз бар, не-де бир гечи.

Бирҗе пишигмиз бар. Аҗыкса олам
Өзҗагазы тапяр ийҗеҗик задын.
(Оңа агтыҗагмың чыршагам етйэр —
Дөкүп-сачып отыр эйҗеҗик задым).

Бу зейилли гелин еке менде дэл,
Гоңшымда-да отыр шоң ялы гелин.
Диңе шэхерде дэл, обаңа гитсең —
Гаршында-да отыр шоң ялы гелин.
Геленин-гечениң аягын сынлап,
Дашарда-да отыр шоң ялы гелин.

Ханха, ики саны гүл ялы гелин.
Габаклары йүпек. Гөзлери чанак.
Отырлар дашарда.
Гой, отурсынлар.
Ыкбал гөрк берипдир гүҗеңлэр ялак.

Ёлдан гечип гитди келтеҗик йигит
(Быкынына уруп келтеҗик элин).
«Вах,
шү-де бириниң эридир...» дийип,
Ассаҗа пыңкырды ат ялы гелин.

Онсоң гечип гитди узын бой йигит.
Сыраты Гөроглы. Дөшлери ховдан.
Эсли махал онуң ызындан бакып,
Ювдундылар... Йигит ярады өйдйэн

Херсиниң өйүнде бир гарры эне
Агтык гүймәп отыр узынлы гүни.
Яссы болды... Булар болса дашарда
Өлчәп отыр кимиң гысгадыгыны,
Кимиң узынлыгыны.

Икиси-де махрум өйдәки дертден.
Кишиң дерди хакда эденок пикир...
«Балам, инди гириң!» Чагырды эне.
Ювашжа сес чыкды: «Отур-да-а кемпир!»
Шоңа-да
ичинден бегенди эне:
«Гыгырып айтмады... Шоңа-да шүкүр!..»

Чала мыдар болса оңушжак кемпир.
Гелинлең гашында дыза-да чөкжек,
Гөзүне, гашына сүрме эдип чекжек,
Диңлежек,
душүнжек,
нәзини чекжек...
Мен хәзир
бирехим гелинлер хакда —
Ахмал болайдыгың — үстүңе бөкжек,
Гыбатчыл, утанчсыз, текепбир, хөтжет
Гелинлер хакында ачярын сөхбет.

Шолардан маңа-да етди үчүси.
Шу гүн өйлерине гайтды гочусы.
Мыдам өйлеринде күйи-көчеси.
Түвелеме,
шу гүн өйде кичиси.
Үч айлап какылман ятыр кечеси.
«Гелин, кечәңи бир какавер!» дийсем,
Даңдан билен сожап гелди эжеси.
(Мүнлерче өйлериң гүнүн булаян
Гелинлең эжеси я-да бажысы!)

Энелер гызларның тарапын чаляр.
Гызлар хем
өрч аляр өңкүден бетер.
Шу затлар хакында бир гошгы язсаң,
Белки иле-гүне көмеги етер.

Эмма аз язяныз шу затлар хакда.
Эхли гүррүңиңиз ҮЙТГЕДИП ГУРМАК.
Ери,
харлап ятса дулдакы гелниң —
Нэдип дурмушыңы үйтгедип гуржак?

Хасам укусөөр илкинжи гелним.
Мал-гара, мөр-мөжек өрсе-де бирчак,
Ол дүйш гөрүп ятыр.
Ери, дүйшүңде
Нэдип бу дурмушы үйтгедип гуржак?

Бейле ятаган дэл үчүнжи гелним.
Элмыдама оя. Гөрмегей, алчак.
Эдил сең айдымда язышың ялы:
Дөшлери мейданлы, гөзлери гочак.
Били ярым гужак, сачы бир гужак.
Йөне овадан гөз, ёгын сач билен
Нэдип жемгыети үйтгедип гуржак?

Алтындан ясатды отузки дишин.
Гайын үчин болса — отузки пычак.
Геплэйдигиң, сүнчжек...
Ери, сен онсоң
Нэдип хожалыгңы үйтгедип гуржак?

Өзүң хамыр эдйэн. Өзүң ясаян.
Өзүң япяң... Нэтжек бош ятса сачак.
Бир зат дийэйдигиң,
гоңшудан-гоңша
Даз ясап, ат чапжак, айбыны ачжак.
Сен нан япып дурсаң,
ол айна бакса —
Нэдип сачагыңы үйтгедип гуржак?

Соң болса биширен наныңдан гэдип,
Гэвүшэпжик отыр мисли бир гуржак.
Ери, онсоң,
азык проблемасын
Гуржак билен
нэдип үйтгедип гуржак?

Вах, хем-ә нан ийсин
Хемем сыпансын —
Шоң үчин ясаляр айна хем ожак.
Йөне шол ожага гатанчсыз болса —
Нәдип ожагыңы үйтгедип гуржак?

Мениң шу сөзүми гечирсең гошга —
Көп гелин аркайын гүлсе-де жак-жак,
Бирнәче гелинлер кә эйләк бакар,
Кәте бейләк бакар букдак-да-букдак.
Ине шо боюнча
билип билерсиң —
Хайсы гелин өйүн үйтгедип гуржак?

Гүйз хакда, гар хакда, ит-пишик хакда
Гошгулар язяңыз энчеме гужак.
Биз хакда — бир сөз ёк...
Гайын-гелинсиз
Нәдип бу дурмушы үйтгедип гуржак?

Гүлүң, шейле затлаң үстүнден гүлүң.
Дүнйәде яраг ёк гүлкүден гочак.
Шер ишлең
үстүнден гүлүп билмесек —
Агы билен
нәдип үйтгедип гуржак?

...Йыгнакда шей дийди Дүржемал эже.
Менем онуң сөзүн гечирдим гошга.
Йөне, вах, бу гошгым
гөдеклик дәл-де,
Гөзеллик хакында болсады кәшгә.

Язасың геленок яман затлары
Алтынлар, Мараллар, Гөвхерлер хакда.
Оларың
эдебин, акыл-пайхасын
Васп эдесиң гелйәр гөзел топракда.

Эне гүррүң берди көп затлар хакда.
Мен болса биалач гечирдим гошга.

Гыһандым, гыйылдым,
окап бермедим
Дүрҗемал эҗәниң өзүнден башга.
...Вах, хемме гелинлер дүзелсе ШУ ГҮН —
Менем муны
АГШАМ яксадым кәшгә.

* * *

ДОГАНЛЫК КАДАДАН ЧЫКЯР диййәрлер:
Гыр-ягы болупдыр догана доган.
Ики доган бир-бириниң агзына
Догранок соган...

Инер дек огуллан, гоч дек доганлаң
Көпдүги, элбетде, хеммә-де белли.
Йөне хәзир
гочлар, инерлер дәл-де,
Гечилер хакында сөзләсим гелди.

Саташдым арада
агадыр инә:
Бири — шляпалы көмелек келле.
Бири — сур телпекли тогалак келле.
Даш йүзүнден шейле середәймәге —
Алланәме... гүл ялак келле.

Икисем обадаш.
Икисем сүйтдеш.
Мыхман болуп гайтдым херсинде бир гүн.
Сырымы дашыма чыкармасам-да,
Ичен чайым болды богазма дүвүн.

Тоба! Тоба! Болян затлары гөрүң:
Ики доган бири-бирине гөрип!
Җайының хер чүйүн тарып этсе-де,
Доганның бир түйүн
этмеди тарып.

Кәте ашак бакып, кәп сырлы дымды.
Кәте-де «хүм-м» дийип, диңледи бөврүн

Өз сүйтдеши хакда кыркаяк ялы,
Этди кырк тарапа хилебаз өврүм.

Йөне мүң тарапа этсе-де өврүм,
Хер бир өврүминде ачылды сепи:
Херсиниң гепиниң гылла-ярысы
Эркек гепи дәл-де, аялың гепи!

Гылынам үйтгетмән гайталадылар
Елекли яссыкда өвренен задын.
(Жуда эрбет
тәсир этҗек экени
Шляпалы хатын, телпекли хатын!)
Йүз яна чекдилер
аганың сөзүн,
Мүң хапа сокдулар
ининиң адын.

Диңе бир-бириниң адына-да дәл,
Энәң адына-да етирдилер шек.
Дийдилер: «Гаррылар самсык болупдыр,
Оглы биленем чеп...
Гелни биленем чеп...»

Оларың «чеп» дийййән шол энесине
Бүтин оба белет. Өзүмем белет.
Ол ажайып эне бүтин өмрүнде
Не гөдек сөзләпди, не-де бир галат.

Ол эне —тутуш бир обаның гөрки.
(Оны энемчерәк тапаян ичгин!)
Кәте мыхманлыга барянлыгым хем
Шо ерде
шол энәң бардыгы үчин.

Билемок гатырак гечeнем болсам,
Йөне кепил гечйән догрулыгына.
Гайтмазмың өң янда шейле дийдим мен
Обаның өйленен огланларына:
«Гелинлернизе-де гуваның вели,
Гуваның эммедеш доганларңыза
Хемем сизи
чыглып догранларңыза!»

Хава, гоч огуллаң, гочак доганлаң
Көпдүги маңа-да, сизе-де белли.
Йөне хәзир гочлар хакында дәл-де,
Гечилер хакында айдасым гелди.

* * *

«КӘБИР-КӘБИР...» ДИЙМЕК ГАЧЯР МОДАДАН.

Гачаверсин!
Халыс иризди шол сөз.
Ол сөзүң етирен зыянларыны
Кибернетика хем хасаплап билмез.

Газетде,
йыгнакда
әхли танкытлаң
Үчден бир бөлеги «кәбир-кәбирди».
Ол сөзлер йүзлерче ёлбашчыларың
Хем редакторларың халасгәриди.

Дийдик: «**Кәбир** ерде **кәбир** ёлбашчы
Кәбир ишлеринде гойберйәр ногсан».
Дийдик: «Гой, гойберсе гойберсин ногсан,
Болмандыр ахбети ногсансыз ынсан».

Дийдик: «**Кәбир** ерде **кәбир** коммунист
Парахор, яранжаң, огры, бюрократ.»
Дийдик: «Коммунистрлер огрулык этмез.
Партия ишгәрне дакмаң бейле ат!»

Дийдик: «**Кәбир** ерде **кәбир** окалга
Ишләнок. **Кәмахал** гапысы япык».
Дийдик: «**Кәбир** ерде **кәбир** сатыҗы
Иййәр ики көпүк я-да бәш көпүк».

Инди гөрүп йөрсек, терсине экен:
Диңе кә окалгаң гапысы ачык.
Сатыҗылар болса
көпүк билен дәл,
Миллион билен оюн эдипдир можук.

Хем-ә шахандаз ол,
хем асылзада.
Хем-ә чылшырымлы хемеӣ иң сада.
Бир ганаты ерде, бири ховада.
Эйлеси, бейлеси өлчегли болса —
Эркек бормуды ады?!

Эркеклик диен зат — озал-ахырда
Гыбата, галплыга улашмасызлык.
Эркегиң эркеге ынанан сырын
Эркек дәллер билен пайлашмасызлык.

Эркеклик —
Гайгысыз Атабаевлик,
Батыровлык, Эне Кулыевалык.
Шолар кимин иң ёкары эркеклик
Хем эркеге бәс эдишйән аяллык.

Эркеклик диен зат
чин дәл, мертебе.
Эркеклик диймеклик — эрклилик диймек.
Диймек, ол —
дине бир гөбегенәң дәл,
Хем атаң элинде товланан гөбек.

Эркеклик — ил-гүнден еке чыкмазлык.
Эркеклик — шәгиртден горкмазак мертлик.
«Еңлен халыпадан
еңен шәгирде...»
Дийип, автографын язан әгиртлик.

Эркеклик —
үзүмлең хошасы кимин
Бир мазмунлы, дүрли реңклилигмиз.
Ол бизиң шу гүнки лебизлилигмиз
Хем лебизлә эртир гереклигимиз.

Лебизсизи болса, иң болманында
Өңкүден азажык лебизли этмек.
«Дүзелмежек адам бардыр!» дийселер
Шоңа өленде-де ынанман гитмек.

Эркеклик диен зат — эркек хакында
Артык геплемезлик. Гепи созмазлык.
Бу барада диңе бир гошгы язмак.
Я башарып билсең —
онам язмазлык.

* * *

ЭНЕ ДИЛ МОДАДАН ГАЧЯР дийдилер...
Хий, дилем
модадан гачар огушян!
Гең гөрүп отурмаң! Кәбир пурсатда
Шолам мүмкин экен.
Хава, багышлаң.

Ынха, бир эдара. Кашаң эдара.
Улы министрлик. Эдил көшк ялы.
Гирәен еринде ажап киоск бар —
Йүз дүрли китаплы, газет-журналлы.

Ир билен шол җая совулян хер гүн.
Дүрли неширлер бар бәш материкден.
Бир гезек зейренди киоскчы Вера:
«Түркменче зат алян... санлыҗа түркмен.
Кәте-де вот сен.

Ики йүз ишгәриң көпүси түркмен.
Җентльмен, интеллигент. Папкалы киши.
Эмма шол папкалаң бир топарындан
Түркменче тапмак кын дерманлык үчин...»

Хава, Ленин дилин ИНТЕРНАЦИОНАЛ,
ДОСТЛУК ДИЛИ дийип окаяр олар.
Йөне энең дилин кемсидйән болсаң —
Ленин нәдип
сениң билен дост болар!

Дөврүмиз — үйтгедип гурулян дөвүр.
Гөрк гошмалы юрдумызың гөркүне.
Эрк гошмалы адамларың эркине.

Буйсанч, Ынам-пайламалы хер киме.
Йөне энең дилин билмейән болсаң —
Ким ынанар гепиңе!

...Бир гезек улы бир йыгнакда болдум
ДИН-АДАТА ГАРШЫ, ГАЛЫҢА ГАРШЫ.
Үйшүпдир энелер, гелинлер, гызлар.
Клуба гөрк берйәр якалаң нагшы.

Йыгнакда р а й к о м в е к и л и хем бар,
Ахыры оңа-да бердилер гезек.
(Биринжи секретарь. Меселем, Гочов)
Ачды папкасыны. Окады узак.
«Калым... Пережиток... Бороться надо!..»
Келлесин галдырман... гепледи гурак...
Иң соңундан болса,
кәбир гызлара
Атларыны окап, говшурды байрак:
«Гюзель» дийди «Гөзел» диймәге дерек.
«Донди» дийди «Дөнди» диймәге дерек.
Доклад-а дәл,
өз адына дүшүнмән
Зенанлар болушды элек-де-челек.

Энелер аңк болуп гызына бакды,
Гызы хем аңк болуп серетди энә...
«Ким гүнәкәр?» Сораг бердим өзүме.
Хемем жогап бердим: «Онда-да гүнә.
Менде-де гүнә бар,
сенде-де гүнә!
Хеммеде гүнә!..»

* * *

ПЕСПӘЛЛИК МОДАДАН ГАЧЯР дийселер,
Ынанмаздым. Инди ынандым дост жан.
Арада бир өйде болдум мен мыхман.
Муртлак художник бар. Композитор бар.
Шахыр, алым, артист —
Бәш саны жуван.

Менем алтынжысы. Дилчи мугаллым.
Алыс бир обадан пайтагта гелен.
(Бегенип отырын саташаныма
Зехинли, шахандаз огланлар билен.)

Шахыр, артист, алым, сазанда, багшы
Ве гайрылар хакда ягдырып совал,
Олар хакда көпрәк билмекчи болдум..
Булар вели
                    асыл
                            совал билен дәл.

Әхли гүррүңлери өзлери хакда.
Гайры киши хакда чыкмады хош сөз.
Арасында кәте айдайсалар-да —
Диңе гүмму-саммы... үч агыз бош сөз.

Бири-бирисини өвдүлер илки.
Соң болса өзлерне бердилер шөвкет.
Хайсыны геплетсең — бир өзи әпет.
Хайсыны геплетсең — бир өзи апат.

Диңе өзи хакда гепледи артист.
Гөйәки диерсиң,
                            сахнаң шемалы.
Диңе (диңе!) шонуң йүзүни елпәп,
Өзгәң богазындан богмалы ялы.

Диңе өзи хакда гепледи шахыр.
Гөйә Поэзияң
                        агыр ыкбалы
Бейик Тебигатың гудраты билен
Диңе өз үстүне окланан ялы.

Диңе өзи хакда гепледи муртлак.
Гөйә
            Репинлең мукаддес ёлы
Диңе бир өзүне совгат берилип,
Өзгелер тумаяк галмалы ялы.

Диңе өзи хакда гепледи сачлак.
Хамала,
                Моцартың бейик ахвалы

Тәк өзүниң такдырына языльп,
Гайрылар биыкбал өтмели ялы...

Отурдым, ойландым.
Диңледим узак.
Ахырсоңы етди
Маңа-да гезек.

«Мугаллым дост, сенем отурма дымып!
Гүррүң бер — дийдилер — бир затлар хакда!»
Менем кем галмайын шулардан дийип,
Шагладып башладым, дурмадым чакда.

Дийдим:
«Кән айландым якын-узакда.
Магрыпда, машрыкда, демиргазыкда.
Тагтада, Гумдагда, Гувлымаякда,
Гырда, Кыркгуюда, Гызылтаякда,
Марыда, Мургапда, Гызылаякда.
Болдум Хожамбазда, гездим Фарапда.
Басмадык ерим ёк хемме тарапда.
Йөне ӨЗҮМ ЯЛЫ БЕЙИК МУГАЛЛЫМ
Ёк экен,
болмазам эне топракда!»

Дийдим-де,
йүзлендим ишиге тарап.
Аңк болуп ызымдан серетди БӘШЛЕР.
Дүшүндилер өйдйән. Боз-яз болдулар.
...Ах, яшлар, яшлар, яшлар,
Яшлар.

* * *

МЕРТЕБЕ МОДАДАН ГАЧЯР диййәрмиң?
Шо гачса —
адама меңзәрми адам?
Сөзүмиң чындыгны, яландыгыны
Хол дуран нәкесиң мысалы айдар.

Ханха, башлыгының гашында дур ол:
Ек, белли дәл —
Дурмы? Отырмы? Ятыр?
Себәби хәп-хәзир үмледиги бес,
Шоларың хайсыны ислесе, битир.

«Отур!» дийәйдиги — тарпа отурар,
«Ят!» дийсе — көпек дек буланып ятар.
Әхли мертебесин сатар бир пула.
Сени болса хасам арзана сатар.

Мертебе — атаңдан, бабаңдан мирас.
Ол — дин дөремәнкә гана гирен дин.
Диймек, оны сатмак — динини сатмак
Өз намарт өмрүни горамак үчин.

Мертебе — сердарлаң гаршысында-да
(Ким болсаң-да) — адам хөкмүнде деңлик:
Гашыңдакың кимдигини танамак
Хемем өз кимдигңе аклы етенлик.

Мертебе — Ленини дост тутан Горький
Хем Горькә «Гадырлы, дост!» диен Ильич.
Мертебе —
Жуковы
Сталин билен
Деңң саклап,
сеждесиз сөзлешдирен гүйч.

Мертебе — кын гүнде башың дик тутмак.
Халкың оглудыгңы
Билмек яшлыкдан.
Азык комиссары Цюрупа болуп,
Или дойруп, аркан гайтмак ачлыкдан.

Мертебе диймеклик (ресми дил билен) —
Дүнйәде иң улы принциплилик.
Белент-белент трибуналаң үстүнде
(Хемем дүшенден соң!) догры геплилик.

Мертебе диен сөз — сөзлең найбашы.
Ол — мертлик сөзүнден дөрәп гайдан гүйч.

Ол — Ленин шәхерин отуз ай горап,
Фашист мерезинден халас эден гүйч.

Онда-да йөне бир горамак хем дәл:
Ач-сувсуз. Кем яраг. Ярым-яланaч.
Депәнде — гызыл от, ёлунда-да — сув,
Жамында-да — мал иймежек яламач.

АДАМ мертебесин, ЮРТ мертебесин,
СОВЕТ мертебесин гөтерип арша,
Мертебе — иң соңкы күкүрт дәнесин
Дакып,
оклап билмек фашизме гаршы.

Ол — сениң Ватана вепадарлыгың,
Шу гүнки,
эртирки буйсанчлы аркаң.
Ол сениң Кремлиң, Гызыл байдагың
Хем Ленин аклына хә берйән эМК-аң.

Мертебе диен зат —
бүтин юрдумда
Нобат-диен дүзгүн болса-да тамам —
Ленин мавзолейне узалжак нобат
Хем оңа берилжек миллиардлап салам.

* * *

ХАЛАЛЛЫК МОДАДАН ГАЧЯР дийдилер.
Билмедим, сиз оңа гаршымы, разы.
Йөне шол чын болса,
оңа гүнәкәр
Илки билен
Халал адамлаң өзи...

Шей дийип бир таншым нахар башында
Тәзе бир «модадан» башлады гүррүң.
Дийди: «Гоңшулыкда тәзе бир ахвал
Мода болупдыр бу гүн.

Мундан
он-он бәш йыл озал башланды
Бу уйтгешик тәзе моданың башы.

Җуда у с т у н л и к л и өсүшиң баршы:
Дүнйәни юмурсын, агдарсын, йыксын,
Дөвлетиң малыны түнегне чексин,
Огурласын, гөвүн солпудан чыксын —
Гоңшы гоңшусына чыканок гаршы.

Дүнйәде — дийди ол — достумдан озал
Илки билен
гоңша гойярын хормат.
Гоңшы диен зада гөриплигим ёк,
Гой, бири-биринден яшасын оңат.

Йөне зәхмет чекип эшрет гөрмек бар,
Зәхметсиз эшрет бар.
Шонда әхли геп.
Ынха мен — инженер. Алян айлыгым
Кәбир кишиңкиден эссе ярым көп.

Гоңшулам хем шейле: мугаллым, шофёр,
Усса, токарь... Бары гүнүнден хошал.
Хеммесиниң оңат гүзераны бар —
Ийййәр, ичйәр, гейййәр... Кассасам бош дәл.

Йөне үйшүп ятан харман пулы ёк.
Җуда реҗели пулларын совшы.
Эмма пулы саман ялы совуряр
Бәшга бир кичиҗик айлыклы гоңшы.

Илки билен шонуң өйүне гелйәр
Иң модалы, гыммат затларың гөвсы.
Олар ф о р с атярлар. Бизем сын эдйәс.
Гөриплик этҗекми... Гоңшы-да-а гоңшы!

Бизем-ә хер айда бир чебши йыкяс.
Янкы болса... хер гүн бөгүрдйәр чебши.
«Гарагумда сүрин бармы?» диемзок.
Өйкеләйсе нәтҗек! Гоңшы-да-а гоңшы!

Төребек-ханымың мавзолейи дек
Җайының асманда селеңләп дуршы.
«Бейле зада нәдип хараҗат тапяң?»
Диемзок... Себәби гоңшы-да-а гоңшы!

Бир гүн ирден турсаң —
яңкы җаям ёк:
Дең ярын йыкыпдыр. Янҗады гуршы.
Метҗит ялы эдип тәзеден гурды.
Бизем гутлап гайтдык... Гоңшы-да-а гоңшы.

«Метҗидиң» ичинде намаз окайса —
Гелишҗегем вели... оңа-да гаршы.
Не намаз окаяр, не-де бир китап,
Бир орталык бир зат... Гоңшы-да-а гоңшы!

Нәме кәрдедигнем билҗек милтиң ёк.
Хер гүн бир тарапда галгаяр көвши.
Управляющими, базаң мүдири...
Хетҗиклэп дурамзок... Гоңшы-да-а гоңшы!

Ховлың ортасында улы ховзы бар,
Бакҗасарай ялы фонтанның чогшы.
Чагалармыз барса — җырралдып ковяр,
Кәте-де кованок... Гоңшы-да-а гоңшы!

«Волгасын» гөз үчин чалшыряр хер йыл.
Гара, гоңур, меле... Соңкусам яшыл:
Догруданам, билип сайлапдыр реңки.
Өңүнде пәсгел ёк... Гоңшы-да-а гоңшы!

«А-хав, пулларыңа ер тапаңокмы?»
Дийййэн ёк (агзына алан дек дашы!).
Кә җайына, кәте машынна бакяс,
Аркасына какяс... Гоңшы-да-а гоңшы!

Ол болса... хич зады билмйәндир өйдүп,
Текепбирлик сатяр гайшардып дөши.
«А-хав, дөшүңи яп!» диймегиң ерне
«Салам, гоңшы!» дийййэс... Гоңшы-да-а гоңшы!

Кырк, элли гоңшым бар, шейле халалхон:
Тәмиз, сада. Бири бириңден ягшы.
Бири цемент чекйәр, бири даш дөвйәр.
Хеммеси-де
харам газанҗа гаршы.
Хеммәмиз дылым-дырс. Әхлимиз лал-җим.
Нәме гыгырҗакмы! Гоңшы-да-а гоңшы!

Диййәрис: хемме зат а я н болмалы.
Шоны талап эдйәр дурмушың баршы.
Нәме.
    ала-бөле шолаң ичинде
А я н б о л м а с ы з зат
Гоңшымы гоңшы?»

Сөзүн җемледи-де инженер достум,
Дийди: «Ичими-хә бошатдым ягшы.
Сен гоңшулар хакда
    бир фельетон яз,
Гой, кимиң кимдигин танасын гоңшы!»

Дем салым ойландым. Йүзүне бакдым.
Не-хә разы болдум, не-де бир гаршы.
Өмрүмде этмәндим оң ялы иши!
Атамың весьетин ятлатдым оңа:
«ГОҢШЫ ХАКДА ДИҢЕ СӨЗЛЕГИН
    ЯГШЫ!»

Папкасын голтуклап чыкды-да гитди.
Гыгырды:
    «Гөрерсиң яманмы, ягшы.
Саңа-да саташсын шоң ялы гоңшы!»
Эй, адамлар, бирден яңкың дилеги
Кабул болмаса ягшы!

* * *

ХАЛКЫЛЫК МОДАДАН ЧЫКЯР дийдиңми?
Хава, дост, шоңа-да дарапдыр мода.
Инди кәбир «шахыр»
    өз өйүнде дәл,
Мешхур болсам диййәр бүтин дүнйәде.

СОЦДҮНЙӘ хакында геп-гүррүңем ёк,
Тутуш КАПДҮНЙӘДЕ болмакчы мешхур.
Хава-да-а... халк оглы болмакчы болса —
Өз илинден дашда болмалы шахыр.

Доглук депесинден ирмейән җандар
Товшандыр. Сен вели ынсансың башда.

Илки билен танал өйүңден башла!
Гой, окасын сени
финн, немец иңлис,
Гой, окасын япон, хинд, бенгал, пушта...
Ай, гараз, хеммелер окасын сени
Түркменден башга.

Гөрмесең-де хениз Гушгы галасын,
Дырмашмасаң-да сен Көйтен дагына,
Гошгы ока революцион Парижде
Хем сейран эт Коммунарлаң багында.

Рабиндранат билен Рембрандтың
Пархын билмесең-де — улы айып дәл.
Себәп сен
Делиде, Амстердамда
Китаплары чыкян «интеллектуал».

Бейик Магтымгулың ики гошгусын
(Я еке гошгусын!) билмесең ятдан —
Хапа болма!
Тутуш Евразияда,
Полинезияда, Малайзияда
Үстүңи гөмерлер сылаг, шөхратдан.

«Евгений гызмыка? Я-да Онегин?»
Дийленде бөврүңи диңләрдиң бирчак.
Зыяны ёк!
Инди Рим колледжинде
Пушкиниң өмрүнден берибер сапак.

Иң мәхрибан гоңшың
бирҗе сөзүне
Зар болуп, өйүнде ятырка хасса,
Сен Мүсүре гит-де лекция ока
Ахлак хакда, ынсанперверлик хакда.

Сен диңе шондан соң (диңе шондан соң!)
Боларсың иң халкы, иң улы шахыр.
Язан затлаң алтын фондлара гирер
Мисли лаглы-җөвахыр.

Хава, өз ожагың башында дәл-де,
Чет юрт ожагында эдилсен «ыкрар».
Диңе шонда сени миннетдар несил
Өзүниң ядында эбеди саклар.

Аркайын языбер. Жахана яң сал.
Алты материги өзлешдир кемсиз.
Шу гүне чен сенсиз оңупдыр илиң,
Мундан соңам
белки оңушар сенсиз.

Түркмен окыжысы бир мыдар эдер.
Сенден кичирәк бар,
Аз-кем улы бар:
Берди Кербаба бар, бейлекилер бар,
Ай, гараз, болманда... Магтымгулы бар.

* * *

ХАКЫДА МОДАДАН ГАЧЯР диййәрлер.
Билмедим хакыкат, билмедим гүррүң:
Бир нижелең г е ч м и ш билен иши ёк,
Әхли гайгысы ш у г ү н.

Хакыда — дүнйәде болан пидалаң
Догрулыгы хем-де нәдогрулыгы.
Хакыда — кән затлаң соң билинмеги.
Кәте-де сон-соңам көп сырлылыгы.

Хакыда — Гечмишиң хем-де Шу гүнүң
Бири-бирисине гарындашлыгы.
Хем-ә икисиниң иң якынлыгы,
Кәте-де ер-гөк дек ара дашлыгы.

Ягшымы, яманмы,
Хакыда — мирас:
Хакыда парасат, хакыда мертлик.
Кәтелер намартлык, кәте-де пушман,
Кәте болса акыл етмез әгиртлик.

Хакыда — Питериң площадында
Декабристлер билен яраг гөтермек.

Хакыда — иң вагшы шалаң гашында
Магтымгулы болуп сарсман отурмак.
Я-да Гурбандурды-Зелили болуп,
Хыва зынданында даңың атырмак.

Хакыда — Гөкдепэң көне галасы,
Топа гаршы гөреш эден гыркылык.
Патыша Руссиясы...
Соңам Октябрь —
Чын бирлешик, хак доганлык, бакылык.

Хакыда диймеклик —
Хелей багшының
Зүрядына чалшан айдымы, сазы.
Көр Гожалың бир аялдан еңилши,
Шүкүр багшың
ханы еңен овазы.

Хакыда — Алексей Толстой болуп,
Я-да Куприн болуп, юрдуң ташламак.
Соң дүшүнип нэмэң нэмедигине,
Гелип,
эне ериң огшап башламак.

Хакыда — Гайгысыз Атабай болуп,
Янып гитмек Отуз едиң одуна.
Соң болса гөврэңи бүрүнже өврүп,
Иң эзиз көчэме дакмак адыңы.

Хакыда — ар үчин гиден сөвешде
20 миллионың бириси болмак.
От ичинден аман гелен-де болсаң —
Шолары ятланда...
дем салым өлмек.

Хакыда —
ир гиден тер сакгал атам
Хемем кырк яшында букүлен эжем.
Хакыда — күнжара ийдирен
хем-де
Иң говы гыз билен душуран Теҗен.

Хакыда —
сениң хем илкинжи сөйгиң,
Эжең, мамаң, бабаң, дост-ярың, таншың.
Чагалык деврүнде — эмедеклейшиң,
Кәмиллик деврүнде — учушың, гоншуң.

Хакыда — мещанлык, бюрократчылык,
Огрулык, мекирлик, тараппаразлык,
Хакыда —
гечениң иң ягшысыны
Сайламак. Яманын гайталамазлык.

Хакыда диймеклик —
яңкы батан Гүн,
Эдил яңкы өтен секунт хем минут.
Ол — Шу гүне деңәп Дүйни өлчемек,
Ол — Хәзире буйсанч,
Эртире умыт.

...Хакыдаң гачмагы —
өлмәкәң өлмек.
Шу гүн үчин гечмишиңи ювутмак.
Атаң, бабаң
гадым говакдан башлап,
Берлине чен гечен ёлун унутмак.

Хакыда диймеклик —
Хакыкат диймек.
Догрумы, ялңышмы — хеммеси болан.
Хава, иним, диңе хакыда биле
Яшалян Ватаның Гелжеги болар.

* * *

ЕР, ЮРТ ХЕМ МОДАДАН ГАЧЯР
диййәрмиң?
Ер, юрт диймек Ватан. Сеңки хем Меңки.
Мода диен сөзден мильон йыл өңки.
Ватан — ата-бабаң мукаддес сүңки.
Жейхун кенарындан Хазара ченли
Ол бакы. Еке-тәк. Өңки хем Соңкы.

Ол чалшылян я-да сатылян зат дәл.
Берилдими — гора мазара ченли.
Нәбелли солдат дек мукаддесдир ол.
Диңе бирже пархы — ол бакы белли.

Ол — сениң гөбегиң гөмүлен ериң.
Ол — илкинжи ишик. Илкинжи ожак.
Ол — сениң илкинжи сесиң эшиден
Дивар, гөбегене, илки салланчак.

Ол — саңа илкинжи өвредилен сөз:
Эже, кака, салам. Илкинжи эдеп.
Ол — сениң кичи я улурак обаң.
Иң илкинжи клас, илкинжи мекдеп...

Соңра болса Ленин гениси билен
Гиңелип, нурланып Ватан манысы,
Гушгы галасындан Камчатка ченли
Язылды он бәш реңк
ВАТАН ХАЛЫСЫ.

Бир халың йүзүнде — он бәш дүрли герб.
Он бәш дүрли байдак — өчмез реңкли.
Хеммеси-де — түпең ерне Чекичли,
Гылыч деретне-де — аңңал Ораклы.

Бомба дерегине —
жалейка, гомуз,
Пианино, баян, тамдыра, там-там...
Буларың хеммеси —бир улы Сөйги,
Буларың хеммеси — бир улы Ватан.

Ол Ватан бизиңки. Оңа хич хачан
Не-хә пос ёкушар, не-де бир мода.
ОЛ ВАТАН ЕҢИПДИ МҮҢЛЕРЧЕ ШЕРИ,
ГАЛАН ШЕРЛЕРИ-ДЕ
ЕҢЕР ДҮНЙӘДЕ.

1986—87

ОЙЛАНМАЛАР,
ТӘСИРЛЕР

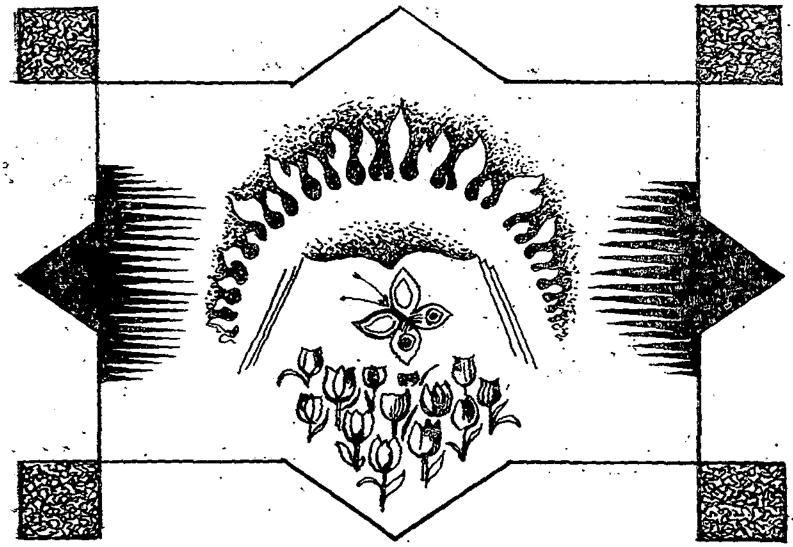

ТОМУС ЯЗГЫЛАРЫ

Бу язгылар соңкы йигрими бәш йылың (1955—79) эдебият ве дурмуш барадакы тәсирлеринден, ичгеплетмелеринден эмеле гелди. Олары нәме үчин томус язгылары атландырандыгымы өңүнден чинтгәп отурмагымың хажаты ёк: онуң себәби окалыш довамында белли болар.

Язгылар чәръек асырың блокнотларының, депдерлериниң сахыпаларындан сечилип алынды.

Бу сахыпалар узак вагтың довамында якын сырдашым болупдылар: кә халатларда олара өзүмиң иң мукаддес, иң пынхан сырларымы ынаныпдым. Йөне ол сырлар нәче пынхан болсалар-да, мен оларың хич хайсыны-да диңе өзүм үчин беллик этмәндим. Дүрли йыгнанышыкларда, душушыкларда, кәрдешлерим билен болан чайлашыкларда оларың бирнәчесини орта атыпдым, жеделлешипдим, ылалашыпдым, ылалашмандым...

Язгыларың бирентеги билен иррәк таншан адамлар (Гара Сейитлиев, Сахы Җепбароз, Даңатар Өвезов, Какабай Байраммырадов...) олары «Шахырың язгылары», «Яшлара маслахат», «Эсселер» диен ялы ат билен метбугатда чап этмегиме ислег билдирипдилер. Ол ислеглер мениң учин нәче агыз сувардыҗы болсалар-да, нәхилидир бир дуйгы олары чапа хөдүрлемегиме ыгтыяр бермәнди: яңы кырк яша голайлан йылларымды. Бу зейилли язгылар билен метбугат йүзүне чыкмагы энтек бигелшигрәк хасаплапдым.

Инди, хер ничик-де болса, ярым асыр бейләк атылды. Бу яш, нәхили боланлыгында-да, өзүңден кичилере, дең-душларыңа оны-муны айтмага белли бир дережеде хукук берйәр.

Шол себәпли-де язгыларың сайланан бөлеклерини чапа хөдүрлемеги макул гөрдүм.

Язгылары эдебият барадакы, дурмуш барадакы айратын бөлүмлере бөлмезден, гатышдырып ерлешдирмеги догры билдим. Оны мен эдебият билен дурмушың айры-айры затлар дәл-де, бүтеви бир затдыгыны ыгтамак хатырасына шейтдим.

АВТОР

* * *

Гесиод дөврүнден бәри говы шәхырлар хакында-да, эрбет шахырлар хакында-да айдылмадык пикир ёк. Бу барада диңе танкытчылар дәл, шахырларың өзлери-де хич кимден пес отурмандырлар. Ылайта-да көрзехин шахырларың үстүнден бирехим гүлүпдирлер. Шейле мысаллары әгирт-әгирт сөз уссатларындан (Пушкин, Гёте, Горький, Блок, Маяковский...) нәче дийсең гетирмек мүмкин.

Эмма бу барада бейик венгер шахыры Шандор Петефиниңки ялы **газаплы сөзлере** мен хенизе ченли габат гелмәндим. Ол шейле язяр: «Талантсыз шахыр ялы гөзгыны җандар дүнйәниң йүзүнде бармыка? Ёкдур! Талантсыз танкытчыларың гүнәсини худаям багышлап билер, менем багышларын. Йөне эрбет шахырларың гүнәсини худаям багышламаз, менем багышламан. Иң

бинамыс, дүзедип болмажак женаятчы-да вагтың гечмеги билен дүзелип билер, эмма эрбет шахыр хемише эрбетлигине галар: ол дүзедилйән, бежерилйән нәрсе дәлдир...»

Бейик шахырың бу сөзлериниң үстүне нәме гошуп билерин? Хич зат! Поэзияның сырларының мүнден бири-де энтек маңа дүшнүкли дәл. Белки, мениң өзүме-де ёкардакы ялы айылганч ыкбал гарашяндыр.

Горкян, горкян, горкян...

* * *

Шу сетирлери яздым-да, пикире батдым: язгыларымы нәме үчин бейле сөзлерден башладымкам?

Яп-яңы **йигрими бәш** яшым долды. Бу яш д ә л и л и к я ш ы болса-да, азда-кәнде кәмиллик ёкундың бар болса, п ә х и м л е н и п - д е башламалы дөврүң... Диймек, шу гүнүң, эртириң, сечен кәриң, ыкбалың барада айгытлы ойланмалы дөврүң... Догры ёла дүшүп-де билерсиң, гөдек ялңышып-да билерсиң.

Эй, Петефи! Бейик Петефи! Гүррүңими Сениң газаплы сөзлериңден башламагымы шондан башга нәмә ёруп билерин?

* * *

Өз-өзүңи кәмиллешдирмек, хер гүнүң ахырында өзүңи д е р ң е в д е н г е ч и р м е к жуда зерур болса герек.

МЕН ШУ ГҮН ИЛ-ГҮНҮМ ҮЧИН НӘХИЛИ ПЕЙДАЛЫ ИШ ЭТДИМ?

ШУ ГҮН НИЧИКСИ ХАТАЛАР ГОЙБЕРДИМ? ЫНСАБЫМЫҢ ӨҢҮНДЕ ИҚИЛИК ЭТДИММИ?

Өз-өзүңи язгармак, гойберен хатаңы бойнуңа алмак, бу, элбетде, еңил зат дәл. Йөне кәмиллик диен зат нәмахал, киме аңсат дүшендир өйдйәрсиңиз!

* * *

Бир таншым барды. Ол хер бир адамың әхмиетини **ондан гөрйән я-да гөржек пейдасы** боюнча өлчейәрди.

Эмма бир гезек мен кичижик везипели адамың янында онуң өзүни алып баршына гызыкланма билен серетдим: ол онуң билен әбе-жүйжеди, төверегинде перване

болуп пырланярды. Догрымы айтсам, мен иңңэн бегендим: «Түвелеме, гөз дегмесин, адам болуп башлапдыр-ов...»

Онянча-да ол чыбшылдап яныма гелди-де, гулагыма чавуш чакды: «Бейдип отурма! Шол адама көпрәк үнс бер! Ол бизе герек адам. Оны ене аңырсы бир айдан пылан эдара ёлбашчы беллежеклер...»

О нерессе шол везипә белленмәкә, бетбагтчылыга учрады: авария дүшүп, хеләк болды. Яңкы таншым оны җайлашмага-да бармады.

* * *

Абрайлы комиссия важып бир дөредиҗилик меселесини ара алып маслахатлашярды. Менем шол комиссияның иң яш членлериниң биридим. Илден өңе дүшүп, бир затлар айдыбермегем гелшиксизди. Бир четде диңләп отырдым.

Комиссияның башлыгы улы тәсирли адамларың бириди. Ол хем чыкып гепледи. Онуң айдып дуран затларының нәдогрудыгы гөз-гөртеледи. Эмма отуранларың бирнәчеси онуң тарапыны чалды. Хатда озалкы геплэнлериң-де кәбири «Сениңки догры!» диййән ялы йылҗыраклашып, отуран ерлеринден гобсунышдылар.

Мен хайран галдым. Булар ялы комиссиялара илкинҗи гезек гатнашянлыгымданмы, нәмеми, хем-ә хайран галярдым, хемем гахарым гелйәрди.

Онянча-да әпет гөврели адам элини галдырды-да, еринден турды. Бәш минут чемеси гепледи. Иң соңундан болса: «Ынха, ёлдаш пыланы пыланыевич, шу себәплере гөрә сизиң яңкы айданларыңызың хеммесини нәдогры хасаплаярын!» дийди-де, еринде отурды.

Комиссияның башлыгы, нәче агыр дүшсе-де, онуң айданлары билен разылашды. Хеммелер хем разылашдылар.

Бу адам Шажа Батыровды.

* * *

Хич киме гезек бермән, диңе өзи геплейән адамларың «геп халтасы» кем-кем бошамак билен боляр.

Шейле адамларың бирини билйәрин: ол инди кырк йыл бәри хемме гүррүңчиликде диңе бир айданларыны

гайталаяр. Нәтаныш адамларың янында онуң айбы хем ёк: олар оны хезил эдип диңлейәрлер. Эмма ярым асыр бәри тиркешип йөрен адамлар үчин онуң бу гайталамалары өрән агыр дегйәр.

«Гайталамак — билимиң энеси» дийилйән-де болса, ол халыс аша геченлигинде өвей энә өврүлйәр.

Шейле адамың адамчылыгы жуда говы боланлыгында; сен оны эллинҗи гезек хем диңләп билйәрсиң. Йөне шонда-да ол адамың гүррүңинден леззет алып дәл-де, садалачлыгындан, өз «кемчилигини» өзүниң дуймаянлыгындан леззет алып, диңе онуң даш гөрнүшине томаша эдйәрсиң.

Бу зейилли адамлар эрбет адамлар дәл. Шонуң үчинем олар өзлери азрак гепләп, или көпрәк диңлемеги башарсалар, улы отурылышыкларың безеги болуп билерлер.

* * *

Окыҗыларың өзлериниң дүрли-дүрли болушлары ялы, оларың авторлара язян хатлары-да дүрли-дүрли боляр. Маңа гелен хатларың биринде шейле дийилйәрди: «Мен өтен агшам сизиң «Таймаз бабаңызы» гайта-гайта окап, даңданлар ука гидипдирин. Сиз дүйшүме гирипсиңиз. Мен йүзүми ашак саллап, тукат отырмышым. «Эй, йигит, нәме бейдип гама батып отырсыңыз?» дийип, сиз менден сораярсыңыз. Мен ягдайымы дүшүндирйәрин, жай гурунжак болядыгымы, эмма харҗымың етмейәндигини айдярын. Сиз: «Хай, мунуң гайгы эдип йөрен задына серет, нәче пул герек болса маңа айт!» диййәрсиңиз. Мен сизден 8000 манат пул сораярын. Сиз болса шол сумманы эртириң өзүнде ибержекдигиңизи айдярсыңыз... Эгер ваданызда вепа бар болса, шол пулы шу адресе ибермегиңизи хайыш эдйәрин...»

Элбетде, нәче гынансам-да, мен оңа дүйшүнде «вада берен» пулумы иберип билмедим. Йөне колхоз башлыгына хат яздым хем-де оңа жай гуруп бермәге көмек этмеклерини хайыш этдим.

* * *

Хамелеон хайсы ере барса, шо ериң реңкине гөрә реңке гирмеги башаряр. Гөк отлугың арасында гөк реңки

кабул эдип алса, гуран отларың арасында ене-де дерревң сары реңке гирип билйәр. Мунуң шейледигини билмейән адамлар аз-аздыр. Чеховың «Хамелеон» хекаясыны окан адамлар муңа хас хем белетдирлер.

Йөне бир гезек зоолог достум хамелеонын башга бир хәсиети билен мени танышдырды: хамелеон хер ярым сагатдан бир гезек дем аляр.

Хамелеонын бу хәсиети ягдая гөрә дымып билмегиң, шахсы бәхбидиң хатырасына хакыкаты сессиз-үйнсүз пида этмегиң иң айылганч нусгасы болса герек.

* * *

Бахылчылык көпленч халатда диңе **асгын** билен **гүйчлиниң** арасында дөрейәр: асгын гүйчлини габаняр.

Зехинли кәрдешлериң арасында бахылчылык болуп билмез. Болайса-да, ол вагтлайын хәсиетли душунишмезлигиң, өзүңе артыграк баха кесмегиң гечегчи шемалжыгыдыр.

* * *

Гурплы, пулдар танышларымың бири мени мыхманчылыга чагырды.

Гуррүңимизиң арасына дымышлык дүшенде, ол ики тирсегини-де стола дирәп, гөни мениң гөзлериме серетди:

— Шахыр, саңа бир сораг бермек мүмкинми?

— Ики сораг бер.

— Эгер бир кнопканы басаныңда, адыны тутан задың гашында хәзир болҗак дийселер, сен нәмелери диләрдиң?

Мен онуң бу гарашылмадык сорагына кинаялырак җогап-да берип билҗекдим. Йөне онуң нәме дийҗек боляныгыны билмек үчин гөнүмел җогап бердим:

— Саглык диләрдим.

— Саглык дилеҗегиңи билйән. Башга нәме диләрдиң?

— Парахатлык диләрдим.

— Оны дилеҗегиңи хем билйән. Йөне пул, байлык бабатында нәме диләрдиң? Нәче машын? Нәче җай? Нәче пул? Меселем, ынха мениң хемме задым ербе-ер. Шонда-да «Ене нәме герек?» дийип сорасалар, бир топар затлары диләп билҗек. Ене ики саны машын дилеҗек. Көшк ялы уллакан үч саны җай диләҗек... ве башга, башга, башга затлар... Ери, сен нәме дилеҗек?

— Мен... сениң ялы адамларың азрак болмагыны дилежек.

Ол шондан бәри мениң билен геплешенок.

* * *

Екечәкликде өз-өзүң билен гүрлешмек, өз үстүнлигиңе азда-кәнде бегенмек айып дәлдир. Эмма икичәкликде бири-бириңи өвүп отурмак өрән гелшиксиздир.

Икичәкликде диңе ойнашлар бир-бирини өвүп билер. Йөне бейле диймек достуңа болан гуванжыңы ондан гизләп сакламалыдыгыны аңлатмаяр: гуванжың дөртден бирини достуңа хабар бер, үч бөлегини ил-гүне пайла.

Ил-гүн сениң гуванжыңы йүз эссе көпелдип, достуңа элтип берер.

* * *

Тәзе пикирлер, тәзе капыялар, тәзе меңзетмелер... Элбетде, хер бир тәзе зат (хер нәнеңси кичижик боланлыгында-да) автора аңсат дүшмейәр. Сен олары тапаныңа кануны гуванярсың.

Вагт гечйәр. Бир гөрсең сениң шол тәзе тапындыларың башга шахырларың «сүрүлеринде» мәлешип йөр.

«Огрулык эден утанмаз, үстүне гелен утанар» дийлиши ялы, соңра сен шол гошгуларыңы бир ерде окап бермекчи болсаң, өз тапан тәзе задыңдан өзүң утанярсың. Диңе утананың билен оңушса-да болжак. Окыжыларың бири тарса еринден туруп: «Шахыр, бу окап дуран затларың хеммеси огурлык!» диер өйдүп горкярсың.

* * *

Хәли-шинди дегшип, бәлчирешип йөрен яш танкытчы достларымың бири өйүмизе мыхманчылыга гелди. Мен оңа шейле дийдим: «Ханы, ынжалыклырак отур. Мен хәзир саңа хениз гылы гырылмадык, тәп-тәзеже бир гошгымы окап берейин. Өзем сөйги хакында!» Ол: «Ока!» дийди. Мен окадым.

...Гелсене! Басымрак гелсене, тотым!
Мен сең йүрежигиңе белет ахбетин.
Жөгүсирән болма! Гынама мунча,
Сенем өпүшмеги сөййәң-ә менче.

Посаң нәмедигин билйәрмиң, онсоң?
Гел, мен өзредейин билмейән болсаң.
Өвредейин саңа, бәри гел, бәри —
Яшажык окувчы дөврүмден бәри,

Хава, хут, чагалык гүнлемден бейләк,
Посаның угрунда кән болдум хеләк.
Гызлар гелйәндирлер мекдепден чыкып.
Менем дурандырын гапыда букуп.

Бир гыз чыкар велин — өпердим шапба.
Ёкды өпүшмәге мең ялы өкде...

Танкытчы достум аграс йылгырды-да шейле дийди: «Мунуң ялы сувжук затлар нәмә герек?» Соңра болса мениң өйкелемегимден чекинйән ялы, сыпайычылык билен сөзүниң үстүни долдурды: «Сен эййәм таналян шахыр. Язян затларыңы тутуш ил окап йөр. Шейле-де болса сен махал-махал шейле гошгулары язайярсың. Бейле дийсем, гөвнүңе хич зат гетирме. Йөне мунуң ялы сувжук затлары язмажак бол. Бу зейилли гошгулар хич киме герек дәл!»

Берен маслахаты үчин оңа миннетдарлык билдирдим. Чай ичдик. Нахар ийдик.

Онуң хич киме герек дәл дийййән гошгусының бейик венгер шахыры Шандор Петефиниң гошгусыдыгыны вели айтмадым.

* * *

Кими я-да нәмәни сөйсең-де, шол сөййән задыңа миземез ынанжың болмалы. Сөйги ынанч дөредйәр, ынанч хем сөйгини тербиелейәр.

Совет шахырларындан мениң сөййәнлерим өрән кән. Эмма с ө й м е к билен с ө й у п т а г з ы м э т м е г и ң арасында эсли тапавут бар.

Мен А. Твардовскини хем-де Р. Гамзатовы шол баш өлчег боюнча сөййәрин: с ө й й ә р и н х е м-д е т а г з ы м э д й ә р и н.

Мениң бу ынамымың ыранмагы үчин хер хили эсаслар габат гелипди. Кән адамлар Твардовскиниң тагзым эдилйән шахырларың хатарына гирмейәндигини, гошгуларының көнечилдигини мысаллар билен субут этдилер. Хас окумыш, хас эржел бири билен (Москва) узак вагтың довамында хат алышмак аркалы-да жедел эдип-

дим. Онуң билен алшан хатларым архивимде сакланяр. Ол Твардовскиниң өз мөврүтини тамамландыгыны, улы гелҗегиниң ёкдугыны өзүче делиллендирйәрди.

Р. Гамзатовың өз-өзүни гайталаяндыгы, озал кән гезек айдылан пикирлериң йыгындысыдыгы, еңлесдиги, онуң диңе вагтлайын «модалыдыгы» барада-да кән җеделлериң шаяды болдум. Эмма бу пикирлериң хич хайсы мениң ынамыма тәсир эдип билмеди. Мен бу шахырлары диңе поэзиямызың дәл-де, **тутуш рухы дурмушымызың улы хадысалары** хасаплаярын. Хадыса болса хәли-шинди гайталанмаяр: онуң гайталанмагы үчин хер сапар узак-узак йыллар герек.

Твардовскини ер ялы акыллы-садалыгы үчин сөййәрин.

Гамзатовы деря ялы акыллы-дәлилиги үчин сөййәрин.

* * *

«Пылан шахырың әхеңи боюнча», «Пылан шахырдан» (ягны С. Маршакдан, М. Светловдан, Я. Смеляковдан...) диен ялы өйкүнме я-да терҗиме хәсиетли гошгулары дөретмәге, элбетде, хер бир шахырың хукугы бардыр. Йөне шейле хукукдан хыянатчылыклы пейдаланмак гадагандыр.

Маршакдан, Смеляковдан... диймек үчин, илки билен, шахырың мораль хукугы болмалыдыр. О зейилли гошгулар сениң өмүрбойы йүрегиңде берч алып гиден, чыкмага вагт, мүмкинчилик тапман дуран ой-пикирлериңи дашыңа чыкармак үчин делил хөкмүнде хызмат этмелидир. Шол гошгуларың хайсы-да болса белли бир тарапыны, ягны өз дөредиҗилик я-да дурмуш теҗрибәңе айратын якын хем-де эзиз тарапыны хас гүйчлендирип билҗегиңе, оны өз халкың сөйгүли эсерине, тәзе бир байлыгына өврүп билҗегиңе азда-кәнде гөзүң етен махалында — диңе шейле халатда шол хукукдан пейдаланмак болар.

Башгача айтсак, шейле өйкүнмелер я-да терҗимелер сениң **пикир, зехин гарыплыгыңдан дәл-де, оларың болчулыгындан эмеле гелйән** өнүмлер болмалыдыр.

* * *

Хич көңүл шатлыгы чыкмаз.
Бир көңүл йыкмаян әрден.

Бейик Магтымгулының бу сетирлерине кәбир адамлар шейлерәк дүшүнйәрлер: «Адамың гөвнүни йыкмаян адамдан гөвнүңе шатлык берижи хич зат чыкмаз».

Бу сетирлериң манысы болса дүйбүнден онуң терсинедир: «Өз гөвнүңи йыкмасаң, илиң гөвнүни алып билмерсиң!»

* * *

В. Маяковский бирмахал «шахырлары арассаламак» («чистка поэтов») диен бир чәре гечирипдир. Ол чәрәниң максады эрбет шахырлары белли бир вагтлык я-да мыдамалык гошгы язмакдан махрум этмекден ыбарат экени. «Пылан айда, пылан гүнде, пыланча сагатда Политехники музейиң Улы аудиториясында Маяковский шахырлары арассалаяр» диен афишалар Москваның көчелеринде пейда болупдыр.

Музейиң Улы аудиториясында шейле бир мәреке йыгнаныпдыр, хатда А. Луначарскиниң окаян мешхур лекцияларына-да шу махала ченли шонча көп адам үйшмән экени. Адамлар залың отургычларында ер тапман, аралыкдакы бош ерлерде айбогдашларыны гуруп отурыпдырлар.

В. Маяковский шахырлары элипбий тертиби боюнча сахна чыкарып, гошгы окадып, арассалап башлапдыр:

— Саңа үч йыллап язмак гадаган...

— Саңа бир йыллап язмак гадаган.

— Саңа бәш йыллап гадаган.

— Саңа өмрүң өтйәнчә язмак гадаган...

Маяковскиниң теклиплерини көпчүлик голдапдыр. Меселе сеслериң көплүги билен чөзүлипдир.

Шейле «арассалайышлар» шу гүнлер хем махал-махал герек болса герек.

* * *

Бир яш шахыр шейле дийди: «Башга шахырларың китапларыны көп окамак мениң гошгуларыма зыян етирйәр: мен оларың тәсирине дүшйәрин-де, шондан чыкып билемок».

Ёк, бу бейле дәлдир. Диңе аз окаян адамлар тәсире дүшерлер хем-де шондан чыкып билмезлер.

Бейле яш шахырларың ховсаласы маңа дүшнүкли.

Олар Гарсиа Лорканы окап ики гошгы, Тряпкини окап— дөрт гошгы, Рилькәни окап секиз гошгы язярлар. Йөне олар хем-ә шол шахырлары окасалар, онуң дашындан-да түркмен, рус, дүнйә эдебиятының иң ажайып эсерлерини гайтадан хетжиклэп, шондан соң бир гошгы язсалар, онда олар хич хайсысының тәсирине дүшмезлер.

Бу адаты дурмушда-да шейледир. Дүнйәниң гөзел шәхерлериниң диңе екеҗесини гөрен адам, диңе екеҗе шәхерлик гүррүң эдип билер. Йүзлерчесини гөрен адам — йүз эссе байдыр.

* * *

Сөйгүли шахырларың гошгуларындан эпиграф алынъяр. Кәтелер вели шол эпиграфы оканыңдан соң, онуң ашагындакы гошгыны окасың гелмейәр. Себәби эпиграф гошгыны ачяр. Эмма бу онуң терсине болмалыдыр: гошгы эпиграфы ачмалыдыр.

* * *

Яш йигитдим. Таллин шәхерине Крейцвальдың юбилейине мыхманчылыга барыпдым. Мыхманханада ерлешдирдилер. Бир кәсе кофе ичейин дийип, буфете тарап уградым. Мыхманхананың фойесинде отуран сакгал-мурты өсгүн, кичирәҗик адам ызымдан гыгырды: «Чилимиңиз ёкмы?» Мен чилим узатдым.

Гүнортанлар шо коридордан гечип баряркам ол ене-де өңки еринде отуран экени. Ене-де чилим сорады.

Агшамара ол ене-де коридорың угрунда габат гелди: «Багышлаң, мен сизи иризәйдимем өйдйән. Ене-де бир чилим бериң!» Мен: «Гел, бир гап чилими башы билен *багышлап*, мунуң азабындан дынайын» дийдим-де, ужы гәдилен тутуш бир габы онуң элине тутдурдым.

Эртеси агшам Крейцвальдың юбилей дабарасы башланды. Эсасы доклад гутарды. Илкинҗи сөзи юрдумызың улы шахыры, мешхур «Гренаданың» авторы Михаил Светлова бердилер. Ол геплэп башлады. Мен аңк болуп галдым. Гөзлериме ынанмадым. Бу шол менден чилим сораян адамды.

* * *

Галамдаш ёлдашларымың бири поэмаларымда, гошгуларымда габат гелйән кәбир кичиҗик роваятлар ха-

кында шейле дийди: «Озал эшиден болсам, шол роваятлары, вах, мен гошга гечирердим!»

Мен йылгырдым. Җогап бермедим. Йөне җогап берәен болсам, шейле диймелидим: «Оларың көпусн көне роваят дәл: өзүм ойлап тапдым».

Догруданам, роваятлары, накыллары дөредйән — халк. Бизем халкың векили. Диймек, олары дөретмәге бизиң хем хукугымыз бар.

* * *

Кәте кәбир улы шахырлары вагыз-несихат, дидактик әхеңли гошгулары язянлыгы учин язгарярлар. Эмма улы шахырларың бирнәчеси өмрүниң белли бир этапларында шейле гошгулары язмакдан сакланайын дийсе-де сакланып билмез. Бейле гошгулар көпленч халатда диңе гошгы язмак кейпҗагазындан дәл-де, хас улурак зерурлыкдан гелип чыкяр.

Бу зерурлык Магтымгулы, Молланепес, Новайы, Рудаки, Сагды, Хайям ялы Гүндогарың бейик шахырлары хакында айтманымызда-да, Пушкин, Гейне, Шиллер, Гете, Петефи ялы бейик шахырлары хем (Европа поэзиясына дидактика махсус болмаса-да!) шейле хәсиетли гошгулара йүзленмәге межбур эдипдир.

Пушкиниң «Ядыгәрлик», Молланепесиң «Нер гезгин» ялы вагыз-несихат хәсиетли гошгулары ол шахырларың дөредиҗилигиниң тәҗидир. Олары шоларсыз гөз өңүне гетирмек мүмкин дәл. Диймек, вагыз-несихат хем, өвүт-үндев хем шахырың кимдигине баглыдыр.

* * *

Сөйги лирикасы хакында «аграс гошгы» я-да «еңлес гошгы» диен дүшүнҗелери йыгы-йыгы уланып башладык.

Бу меселеде өрән серсаплылык герекдир. Сөйги темасыны хер шахырың өз ишлейши бар. Пушкин ве Лермонтов, Магтымгулы ве Молланепес, Кемине ве Сейди, Новайы ве Хайям, Сейитлиев ве Гамзатов...

Бу шахырларың атларыны агзанында, эййәм олардан бирнәче сетирлер ядыңа дүшйәр.

ПУШКИН: «Аяҗыкларыңыз, вах, аяҗыкларыңыз...»

МАГТЫМГУЛЫ: «Ышк дагын ассалар гөгүң бойнундан,

. . . . Гөк титрейип, чеке билмез, бу дерди...»

МОЛЛАНЕПЕС: «Дийдим: «Бу не асалдыр?»
«Шербетли тилим» дийди.

КЕМИНЕ: «Эленен ак чэге болсун ойнагын,
Гысымлап гышарсам, гыз мэмелериң».
НОВАЙЫ: «Эй, Новайы, гаррадым дийп, ышкыңны
терк этмегин,
Гурт хер чен гарраса-да, бир гүн
чапар мал үстүне».

ХАЙЯМ: «Бир ярың ышкында янмаса йүрек,
О хили йүреге «вай!» диймек герек».

Гара СЕЙИТЛИЕВ: «Гүлабың гаймагы додагың сениң».

Расул ГАМЗАТОВ: «Мен орта яшыма етен-де болсам,
Гөзүм гамашдыряр гызлаң жемалы».

Шейле гошгулара эсасланып, бу шахырлары «еңлес» категория бөлүп болмаз. Хер шахыра, хер бир гошга индивидуал чемелешилмелидир. Ёкаркы ялы сетирлер кэбир аграс дийилйэн гошгуларымыздан хас агырдыр.

* * *

«Хайсы газете, хайсы журнала, хайсы гошгулар йыгындысына серетсең — сөйги, сөйги, сөйги. Бейлеки темалардан язмак герек...» дийййэрис.

Хайсы-да болса бир теманы башга бир тема гаршы гоймагымыз нэдогры болса герек. Бир усса дутар ясамага өкде болса, оны араба ясамаянлыгы, башга бир усса араба ясамага өкде болса, оны дутар ясамаянлыгы үчин айыпламак, мегерем, дөредижилик принциплерине терсдир.

Сөйги темасыны чэклендирмек хакында хич хили гүррүң болуп билмез. Гүррүң боланда-да, оны диңе өз хасабына — говшак ишленилишиниң хасабына чэклендирмек болар.

* * *

Арада бир достум дүнйэде говы адамлара гаранында эрбет адамларың көпдүгини субут этжек болды. Мен хем эрбетлере гаранында говы адамларың көпдүгини субут этжек болдум.

Җеделимиз узага чекди. Эмма икимиз хем өз пикиримизде галдык.

Достумың пикириниң гележекде үйтгежегини я-да үйтгемежегини айдып билжек дәл. Мениң пикирим вели хемише үйтгевсизлигине галар. Адамзадың аглаба көпчүлиги говы адамлардан ыбаратдыр.

* * *

Гачгыным көплүкдир, гөзлегим хылват...

Магтымгулы ялы ат йүрекли, шир гайратлы адама шейле сөзлери дийдирмек үчин дөврүң нәхили а й ы л г а н ч болмалыдыгына акыл етирмек кын дәл. Көплүкден гачып, чолалык гөзләп йөрен э г и р д и гөз өңүне гетирип гөрүң. Бейле эгирт дине ө т е ч ы к г ы н с ы з я г д а я дүшенде шейле сөзлери дийип билер.

* * *

Талантлы адам япдан бөкжек боланда (йыкылаймак ховпы бар болса!), онуң аякларының ашагына көпри болмага тайяр адамлар, нәхили кәрдәки адамлар болсалар-да, олар хем талантлыдырлар.

* * *

«Өз достуңа вепадар болмалы!» Биз шу маныдакы сөзлери хәли-шинди эшидйәрис. Доста вепалылык — адамың иң белент сыпатларының бири. Дост достуның хатырасына өзүни иң агыр жепалара, хатда өлүме-де сезевар эдип билер.

Йөне кәбир халатларда медалың дүзүв тарапына гызыгып, арка тарапыны ятдан чыкаряс: Достуң ким? Сен нәмәниң хатырасына өзүңи агыр сынаглара сезевар этмели? Достуң хак ишиниң хатырасынамы? Я-да нәхак ишиниң-де хатырасынамы?

Шу соваллара жогап беренимизден соң, хава, диңе шондан соң **достумыза вепадарлыгымызың чын бахасыны** аныклап билерис. Себәби доста вепадарлык — ил-гүнүмизе вепадарлыкдыр. Дост бәхбиди үчин берйән пидаларымыз ил-гүнүң бәхбидине чапраз гелсе — бейле вепадарлыгың бахасыны гара шайы билен өлчемек болар.

* * *

Улы шахсыет овунҗак затларда-да өзүниң улулыгыны гөркезйәр.

Бир гезек Гара Сейитлиев билен Бакуда боланымызда, мыхманхананың печлери вагтлайынча ишлемейән экени. Гиже өрән совук болды. Хер хайсымыз отагың бир тарапында еке гат одеялың ашагында оялы-укулы чугутдырып ятырдык. Ярыгиже чемеси Гара Сейитлиев ювашлык билен еринден турды-да, мениң үстүме пальтосыны япды. Мен дуйсам-да дуймазлыга салдым. Шо бада-да гузы ялы уклапдырын.

Ол эртеси ир билен Языҗылар Союзына, Самат Вургуның янына бармалыды. Мениң болса бош гүнүмди: нәче ятсаң ятмалыды. Ол эмай билен пальтосыны алып, онуң дерегине одеялыны үстүме атды-да, даракларына басып чыкып гитди...

Соң бир гезек башга бир мыхманханада, башга бир кәрдешим билен совук гиҗелериң бирини гечирмели болдук. Печи дүзүвди, йөне ичинде от янмаяндыгы үчин печь бизден бетер, биз печден бетер гагшаярдык. Одеялың ашагындан ёлдашымың сеси гелди: «Сен бир яш оглан. Үшәп дурасың ёк. Одеялың бирини биз ялы яшулының үстүне оклап гойберерлер ахбетин!» Мен деррев турдум-да одеялымың иң говусыны онуң үстүне япдым.

Догруданам, мен үшемедим. Йөне онуң сөзлери мени азда-кәнде үшетди.

* * *

«Биз языҗылар...» «Биз шахырлар...» дийийәрис. Кәте болса бейик адамларың атларыны тутуп: «Берди Кербабаев икимиз гурултайда отыркак...» я-да «Расул Гамзатов, Кайсын Кулыев үчимиз-нахар иенимизде...» дийип язярыс.

«Биз языҗылар», «Биз шахырлар» диймеклик өз хакыкы языҗыдыгыңы, хакыкы шахырдыгыңы өз дилиң билен өзүң ыкрар этмеклиге барабардыр.

Бейик адамларың атларыны агзап: «Пылан икимиз...», «Пылан пылан үчимиз...» диймеклик **өзүңи өз әмриң билен шол адамларың дейинде** гоймаклыкдыр.

Бейле диймек гадаган болмаса-да, иң болманында өрән гелшиксиздир.

* * *

Эллинжи йылларда «Түркмендөвлетнеширде» үч институты гутаран, гиң эрудициялы, ажайып бир аял ишлейәрди. Оңа Ольга Александровна Лазинская диердилер. Мен оңа түркмениң «Өзүңи сүйт сайгын, достуңы гаймак» диен накылыны терҗиме эдип бердим-де, шейле дийдим: «Бирнәче адамлар езлерини гаймак хасаплап, достларыны сүйт хасаплаярлар». Ол шонда акыллы гөзлери билен йүзүме чиңерилипди-де: «Дорогой мой, сүйт хасапласалар, оңа етеси нәме бар? Сув хасаплаярлар, сув... Вода, вода!» дийип, сувлы графине элини узадыпды.

Ольга Александровна хәзир етмишинжи йылларда-да арамызда гезип йөрен болса, инди нәме диердикә?

* * *

Ата Говшудовы җайламага барярдык. Табыдың ызындакы мәреке эдил ер сүйшен ялыды: өңи университетиң көне җайының янында, ызы хәзирки «Ватан» кинотеатрының деңиндеди.

Совет Гошунының хатарындан яңы демобилизленен йылларымды. Бирнәче яш шахыр болуп, узын хатарың бир гырасындан йүзүмизи ашак салып барярдык. Бейле улы адамың өлүмини илкинҗи гезек гөршүмди. Аякларым зордан эдилйәрди. Ёлуң ики гырасында үйшен мәреке Биринҗи май көчесини узын коридора меңзедйәрди. Биз хем шол коридорың ичи билен Көшиниң деңине етип барярдык.

Ёлуң саг гырасында бир гаррыҗа аял хасасына сөенип дурды. Деңине етенимизде, ол гапдалында дуран аяла йүзленди:

— Ай, җаным, кими алып барярлар? Ким ёгалыпдыр?

— Шахыр ёгалыпдыр дийййәрлер, шахыр. Хайсы шахырдыгыны мениң өзүмем билемок.

Гаррыҗа аял ики элини якасына етирди:

— Эй, худай җан, тоба, өзүң деп эт. Хий, шахырам ёгалар огушя?

Бу сөзлер хеммәмизи аңк эдип гойды.

...Гаррыҗа аялың бу сөзлерини эшиденимде башга бир гаррыҗа аял ядыма дүшди.

Уруш деврүди. Теҗенде Амансолтан эҗе диен сегсен яшлы бир гоңшымыз барды. Мен махал-махал оларың меллегини оташардым. Агшамларына болса онуң агтыклары билен чай-нахар эдинйәрдик.

Амансолтан эҗе хер нахардан соң узындан-узын төвир санаярды. «Хачан гутараркаʔ» дийип, шол гарашып отурмалыды. Мен бир гезек ондан: «Амансолтан эҗе, иллер-ә төвир галдыранда деррев санашдырып гутарайяр. Сен нәме үчин бейле узын санаяңʔ» дийип сорадым.

—Вах, оглум нэсини айдярсың! — дийди-де, Амансолтан эҗе улудан дем алды. — Мениң гөрен гүнүми гөрен болсалар, — ёк, ёг-ей, гөрмәнлери говы, индем гөрмесинлер, олар төвири меңкиденем узын санардылар. Мениң гөрмедик гүнүм галдымы, баламʔ Дерек ялы бәш доганымы йитирдим, чынар ялы үч уямы йитирдим. Алма ялы үч баламы гидердим. Кырк яшына-да етмәнкә оларың шатут ялы атасыны алдырдым. Ынха индем бу залым урушда экиз баламы алдырып, бозлап галдым. Мен шоларың хеммесиниң адыны тутуп, дегсин эдйән балам.

Амансолтан эҗәниң богазы долды:

— Онсоңам, көшегим, олардан башга-да өтен-гечен-леримизиң хеммесиниң адыны еке-еке санаян. Әхли ягшызадаларың хем атларыны тутуп, алнына барсын эдйән...

Амансолтан эҗе өрән мерт аялды. Шейле-де болса, ол бозулды: аңырсына бакып, үч гезек гөзлерини сүпүрди. Мен ерликсиз сораг берип, оны ынҗыданыма гынандым. Йөне чагалык билесигелиҗилигиниң җылавы бармы нәме! Амансолтан эҗе азда-кәнде өзүни дүрсәнинден соң оңа ене-де бир сораг бересим гелди. Бу сорагы бермәге мени меҗбур эден зат шо гүнлерде Магтымгулының гошгулары билен җуда гызыкланяндыгымызды. Онуң латын элипбийинде чыкан кичиҗик китапчасындакы гошгуларыны деӊ-душлар болуп, ятдан айдар йөрердик. Өрән көп гайталаяндыгымыз үчин ол гошгуларың көпүсини Амансолтан эҗе-де ятдан билйәрди.

— Амансолтан эҗе! — дийип, мен онуң өчүгсирәк болса-да, овадан уллакан гөзлерине серетдим, — ынха сен яңы төвир галдыранында хемме өтен-гечен-лериң, ягшызадаларың атларыны санаян дийдиң. Сен шоларың арасында Магтымгулы шахырың адыны хем агзаярмыңʔ

Амансолтан эҗе уллакан гөзлерини тегеледи-де, бирхили алҗырады. Бирденем өзүни дүрседи-де, перт җогап берди:

— Магтымгулының адыны агзамак шу махала ченли хакыдама-да гелмәндир. Арамызда гезип йөрмүкән өйдүпдирин... Өлмедик ялы. Өлмеҗек ялы.

Бу чала сowат гаррыларың уч агыз сөзде шахырың хамырмаясыны кесгитләп билши мени шу гүнлерем толгундыряр.

* * *

Конкурс гечди.

Бирине уллакан байрак бердилер. Халк шейле дийди: «Кичирәк болса-да боларды. Өтерәк гечипдирлер!»

Ене бирине кичирәк байрак берилди. Халк шейле дийди: «Улурак болса-да боларды. Бәррәкден гайдыпдырлар!»

Ынсан үчин иң уллакан байрак шуларың икинҗисидир.

* * *

Мен хениз гара бурчуң өсүп отуршыны гөрмәнкәм, оны-да өз гызыл бурчумыз ялы кичиҗик «өсүмликдир» өйдердим. Сирияда гезип йөркәк, үлҗе агачлары ялы гиден бир токайлыга габат гелдик. Сорашып гөрсек, олар гара бурч агачлары экени.

Дурмушда-да кәте шейле боляр. Кичиҗикдир өйдүп йөрен адамың, кәте хас якындан таңышярсың вели, уллакан адам болуп чыкяр.

Бейлелигине-де болуп билйәр.

* * *

Авторың өзи өз эсерлериниң танкытчысы болмалы.

Шу манадакы сөзлер газет-журналларың сахыпаларында көп гайталаняр. Бу барыпятан хакыкатдыр.

Йөне өз эсериниң танкытчысы дереҗесине гөтерилмек хер бир автора башартмаяр. Шол себәпли-де дөредиҗи адам үчин дашкы танкыдың әхмиети җуда улудыр. Танкыт хер бир дөредиҗиниң өзүне болан җогапкәрчилигини артдыряр, ойланмага меҗбур эдйәр, якымлы-якымсыз хорлаяр, дүзгүне саляр.

«Дүйә хайт диймек — медет» диен бир сөз бар. «Хайт!» дийилсе, патанаклап барян дүелер-де дабанларының ашагына середйәрлер, әдимлерини сагдынлашдырярлар.

Йөне «Хайт!» диймели дийилсе, аша гечибермек пейда этмез. Бирмахал Гарагумуң ичи билен Тежене гөченимизде бизе хырсыз бир кервенбашы габат гелди. Ол герекли еринде-де, герекмез еринде-де «Хайт!» дийип, гыкылыклап барярды. Дүелер соңабака онуң сөзүне питива-да этмедилер.

Танкыт хем «Хайт!» диймекдир. Йөне ол команда хөкмүнде дәл-де, «Әгә бол!» манысында юмшаклык билен айдылмалыдыр.

* * *

Тәзе газет. Ики гошгы. Хемме зады ербе-ер ялы. Окап чыкярсың, өзүне чекмейәр, ынандырмаяр. Диңе ынандырмазлыгы-да, дәл, бирхили якымсыз тәсир дөредйәр.

Нәме үчин бейлекә?

Биринжисинде — **аграс эхенде айдылмалы зат дегишме эхеңинде** айдылыпдыр.

Икинжисинде — **дегишме эхеңинде айдылмалы зат аграс эхеңде** берлипдир.

Диймек, гошгуларың ритми оларың темасына махсус дәл.

Хас дүшнүкли болсун үчин өз тежрибәмден бир мысал алмакчы. Мегерем, бу мысал башлангыч шахырлар үчин «гөркезме эсбап» хөкмүнде көмек эдер.

«Таймаз баба» поэмасыны мен илкибашда шейле ритмли сетирлер билен башлапдым:

Айлансаң-да йүзләп-йүзләп обаны,
Тапаймарсың Таймаз кимин бабаны.
Онуң гапдалында эпсең дызыңы,
Аңсат-аңсат күйсемерсиң ызыңы.

Бу сетирлер мениң маңзыма батмады. Нәмеси етмейәркә? Капыялары-да саз. Богунлары-да дүзүв. Пикирлери-де догры. Эмма бир еринде галплык бар. Өзүне чекмейәр, тәсир дөретмейәр.

Бир гүн Ашгабадың байырларында гезеленч эдип йөркәм шейле сетирлер өз-өзүнден агзыма гелди:

Айлансаң-да оба-оба,
Таймаз ялы бәлчик баба
Тапаймарсың, тапаймарсың.
Бир отурсаң гапдалындан
Аңсат-аңсат гопаймарсың.

Өйүмизе ылгадым. Поэманың ызы шаглап гитди. Инди хемме зат дүшнүклиди: эсериң мазмунына кыбап ритмини тапмак герек экени.

* * *

Хер бир хош сөзи ерине дүшүрип, башарып айдып билмегиң уллакан әхмиети бар. Шейдилсе кән-кән адамларың саглыгыны горап болҗак.

Хош сөз сатылян зат дәл: оны зерур еринде гысганман пайламак герек.

* * *

Эсерлериңи гысгалтмагы башармак эдебиятда эсасы затларың биримикән өйдйән. Олары голязма гөрнүшинде-де, машынкадан чыканындан соң хем рехимсиз «кесмеги» башармалы.

Бу өрән агыр зат. Мен оны өз тежрибәмде-де көп сапар сынап гөрдүм: «Ата ве огул» поэмасыны гутардым эденимден соң, онуң секиз йүз сетирини бир зарбада кесдим. «Аял багшы» поэмасы «Совет эдебияты» журналында чап боланындан соң (китаба гиризмек үчин) онуң бәш йүз сетирини пеже ташладым. Кәбир ёлдашларым оңа гынандылар. Элбетде, мениң өзүм олардан-да бетер гынандым.

Йөне шейтмек жуда герекди. Эсериң сагдынлыгының, композициясының хатырасы шоны талап эдйәрди.

* * *

Зехинли кәрдешине гуванмак зехинли адам үчин рухы зерурыетдир.

Зехинсиз адам үчин бу өрән агыр йүкдүр: **кәрдешиниң зехини оңа рухы жепа берер.**

* * *

Өсүмликлериң өсүш довамында «21 гүн» диен ажайып бир пурсат бар. Агрономлар оңа «агроспринт» дий-

йәрлер. Өсүмликлер шол пурсата ченли жуда хаяллык билен өсйәр. Шол пурсат башланаңындан бейләк оларың өсүши бирден чалтлашяр.

Яш дөредижиниң хем өсүш этапында өзүниң «21-и» болуп билер: шол башланан бадына онуң хем дөредижилик өсүши чалтлашяр, бирден кәмиллешйәр. Ёгса-да тогтаяр.

* * *

Поэзияның терҗимесинден гүррүң ачылса, кәбир халатда, гүррүңиң соңы Расул Гамзатовың гошгуларына сырыгяр: «Онуң өз дилиндәки гошгулары терҗимесиче ёкмуш...» «Олары терҗимечилер өзлериче тәзеден ишлейәрлер...»

Мен муңа ынанмаярын.

Терҗиме сунгатында азда-кәнде тежрибәм боланы үчин, мениң бу меселеде өз ынанжым бар. Терҗимечи хайсы-да болса бир говшак шахырың бәш гошгусыны, айны болмаса, он, йигрими гошгусыны өңкүлигинден хас гүйчлендирип билер. Йөне ол тутуш шахыры (онда-да Расул Гамзатов ялы шахыры) хич хачан дөредип билмез.

* * *

Александр Блокда шейле сөзлер бар: «Языжының иң ахыркы хем-де еке-тәк догры кесгитлейжиси — көпчүлигиң сесидир, окыжының сатын алып, үйтгедип болмажак пикиридир».

Бу сөзлере дүшүндириш бермекден сакланярын: накыл ялы айдылыпдыр.

Накыла дүшүндириш берилмейәр.

* * *

Шахыр өз пикирлерини гошгы билен беян эдйәр.

Йөне хемме пикирлери (олар нәхили аҗайып боланлыгында-да) капыя салып йөрмегиң хаҗаты ёк. Эмма кәбир шахырларымыз (хатда уссат шахырларымыз хем) башга жанрда язылса хас оңат болжак затлары гошгы сетирлерине гечирйәрлер.

Бу — **поэзияны хем-де өз уссатлыгыңы зорламакдыр.**

Зорлук болса сагдынлыгың, тебигылыгың душманыдыр.

* * *

Шахырың кәмиллик ёлуны үч басганчага бөлүпдирлер. Шахыр биринжи басганчакда сада язяр. Икинжиде —чылшырымлы. Үчүнжиде — ене-де сада.

Көп гошгучылар биринжи басганчакдан, ягны йөнтем я-да «жөги садалыкдан» ёкарык гечип биленоклар.

Үчүнжи басганчак — хеммелер үчин дүшнүкли ёкары садалыгың басганчагы. Ол басганчак биринжи, икинжи этапларың сапакларыны-да өзүнде жемлейәр. Шахырың шол басганчага етйәнчә чекйән азабыны «үч өлүп, үч дирелмек» билен деңешдирсе болар. Александр Твардовскиниң дөредижилиги шонуң иң улы мысалыдыр.

Йөне икинжи басганчакда хем үстүнлик газаныпбилйән шахырлара габат гелинйәр: Пастернак, Заболоцкий ве башгалар. Олар өзлериниң әгирт таланты аркалы чылшырымлы поэзияның ичиндәки әхли мүмкинчиликлери уланып, оны окыжылар көпчүлигиниң эп-эслибөлеги үчин улы поэзия өврүп билипдирлер. Йөне шолар хем хеммелере дүшнүкли, сада поэзияның арзувында болупдырлар: онуң тәзе мүмкинчиликлерини гөзләпдирлер. Пастернак өмрүниң соңкы йылларында бирнәче гошгуларыны тәзеден ишләпдир.

* * *

Бир гүррүңчиликде Лев Толстойың «Уруш ве парахатчылык» романындан гүррүң чыкды. Иркирәк девүрди. Мен Толстойың шол романыны-да, бейлеки бирнәче эсерлерини-де хениз окап етишмәндигими айтдым. Бирден языжы Александр Иванович Аборский зөвве еринден галды.

— Сен хәзир дүнйәде иң багтлы адамларың бири.

— Нәме үчин?

— Сениң иң ажайып гүнлериң энтек өңүңде.

Языжының сөзлери догры болуп чыкды. Шол гүнден башлап мениң дурмушымда иң ажайып гүнлер башланды: мен илки билен онуң хекаяларыны, повестлерини, онсоңам «Уруш ве парахатчылыгыны» окадым. Соңра озал окасам-да оңлы дүшүнмедик романларымы — «Анна Каренинаны», «Дирилиши» гайтадан окадым.

Онсоңам ишдәм шейле бир ачылды вели, дүнйәде

Толстойдан башга языжы бардыр хем өйтмедим: онуң эдебият хакындакы трактатларыны, педагогики эсерлерини окап чыкдым. Ишдэм хас-да бетер ачылды: ики томлук гүнделигини бир демимде ювутдым.

Гепиң гысгасы, алты айың довамында Толстойдан башга не-хэ ишим болды, не-де пикирим. Гошгы язмак ядымдан чыкды. Чагаларым ярым ач, ярым яланач пул сорап гыгырышып башланларында өзүме гелипдирин.

Элбетде, чагаларымы аз-кем хорладым. Эмма дүнйэниң иң улы байлыгының бир бөлежиги бейниме синди.

Шейтмек өрэн зерур болупды. Багышлаң, чагаларым!

* * *

Шахырлар Гара Сейитлиев, Гурбаназар Эзизов, Халыл Кулыев... бизиң өйүмизде тэзе гошгуларыны окашып отырдылар. Яш шахырларымызың ене-де бири гапыдан гирди. Гошгулары эсли салым үнс билен диңледи-де, өзи-де гошгы окамага ислег билдирди.

Окан гошгуларының хич хили тэсир дөретмедигини аңдымы-нэтдими, ол нэгилелик билен йүзүмизе серетди:

— Вах, менем сизиң окайшыңыз ялы окап билйэн болсадым, онда мениң гошгуларым хем оңат болуп гөрнерди. Арман, мен өз гошгуларымы сизиң окайшыңыз ялы окап билемок.

Гара Сейитлиев биргенси йылгырды-да, онуң ики саны гошгусыны элинден гарбап алды. Ики-үч сапар ичинден окап чыкды. Соңра болса өзүне махсус овадан, овазлы сеси билен уссатларча окап берди. Эмма гошгулар өңкүсиче-де тэсир дөретмеди. Гайта говы окалдыгыча, гөйэ рентген аппаратына тутулян ялы, оларың кемчиликлери хас яланачланып гөрүнйэрди.

Эрбет гошгулары хенизем эрбет окайыш халас эдйэр.

* * *

Университетде гайыбана окаярдык. Мугаллымларың көпүси мениң яш шахыр, яш танкытчы дең-душларымды. Олар окувы гутарып, шо ерде-де мугаллым болуп галыпдылар.

Элбетде, мугаллым — мугаллым, студентем студент ялы болмалы. Йөне шонда-да бирек-бирек билен дегишмек эдэхедимиз галанокды... Шол яш достларымдан

бири сапага гирди. Келлесини-де галдырман конспектини окап башлады. Сапагың арасында бир иш боюнча оны дашарык чагырдылар. Мен онуң конспектини какып алдым-да партамда гизледим.

Ол доланып гелди. Конспектини гөзледи. Тапмады. Менден етендигини аңып, хем-ә йылгырярды, хемем гахарланярды... Конспектсиз геплеҗек болды, болмады. Алҗырады. Мен дөзмедим-де, конспектини узатдым.

Шондан соң ол юваш-ювашдан конспектсиз геплемәге-де эндик этди. Үч ай гечди: ол шо гүнки «гараголлыгым» үчин маңа миннетдарлык билдирди.

Җай еринде адамыны (хатда достуңы-да) еңилҗек утандырмагың онуң гелҗеги үчин улы пейдасы бар.

* * *

Түркменлерде өзгәниң өйүне гапыны какып гирмек медениети болмандыр диййәрлер. Ёк, бу бейле дәл.

Он-он бир яшлы чагадым. Какам мени обамызың иң дана, салыхатлы яшулусы Гуванҗалы агалара Эпендиниң китабыны алып гелмәге иберипди. Мен ачык дуран гапыдан зомпа ичерик гирдим-де, салам бердим. «Какам Эпендиниң китабыны берсин дийди».

Гуванҗалы ага аркайынлык билен китапларың арасындан бирини согурды-да, элиме узатды: «Ынха Эпендиниң китабы! Ынха, бү-де Эпендиниң шарпыгы!»

Ол шей дийди-де, гулагымың дүйбүне ядымдан чыкмаҗак бир шапбады елмеди: «Индиден бейләк өе гелениңде бәш әдим аңырдан үсгүринип, ардынҗырап гелгин. Адам оглуның гапысындан гиренинде ардынҗыраман бараның соңы болсун!»

Шодур-шодур, бу сөзлер мениң үчин пент болды. Бириниң өйүне баранымда, бәш әдим-ә дәл, он әдим аңырдан асгырынып бармагы эндик эдиндим.

Догруданам, түркмениң бу асыллы дәби гапыны какып гирмек медениетинден бирҗик-де песде дәл.

Йөне кәбир адамлар бу дәбе эермейәрлер-де, япык я-да ачык дуран гапыдан сессиз-үйнсүз зомпулдап гирйәрлер. Шонда хер гезек Гуванҗалы аганың шарпыгы ядыма дүшйәр. Йөне хенизе ченли-хә сакланып билйәрин.

* * *

Бизиң төверегимизиң иң яшулы, иң абрайлы бир адамсының кыркыны беллейәрдилер. Гүлли кечелериң,

овадан халыларың үстүнде гиден мэреке ай берип, гүррүңлешип отырды.

Ёгалан адам жуда үйтгешик адамды. Ол хакда нэче ягшы гүррүң эдилсе, шонда-да азды. Оны жуда эзиз гөрйэнлигим үчин адамларың ол барадакы гүррүңлерини, ятламаларыны күкрегими герип диңлемекчидим. Ери геленде өзүм хем кэбир затлары айтмакчыдым. Гыссаглы ишлерими ташлап, хас иррэк гелмегим-де шонуң үчинди.

Гелсем, гүррүң яңы гызышан экен:

— Дүйн Чоганлыдан дүйэм үчин бир машын от гетирдим...

— Өңңин Бүзмейиниң янында бир «Жигули» авария дүшүпдир. Ики адам яраланыпдыр...

— Пыланының гызы өтен агшам гачып өтэгидипдир...

— Бу гүнлер доварың нырхы нэденкэ, сакгалдаш?

— Мен-э гечен сарайдан овлаклыжа гечижик эдиндим. Хезил берйэр. Гечиниң чалы дүйэңкиденем тенекар болжак экен, хав!

— Мен-э гечен базардан говы нас алындым. Ал, сакгалдаш, атып гөр! Хезиллер эдинэйййэрсиң!

Ики сагадың довамында динлэн гүррүңим шулардан ве шуңа меңзешлерден ыбарат болды. Мерхум хакында еке агыз-да гүррүң эдилмеди.

Өйүмизе гайдып гелдим хем-де чуңңур пикире батдым: «Мен самсыкмыкам я-да булар самсыкмыка?»

Мегерем, өзүм самсыкдырын. Йөне яңкыларың болуп отурышының акыллылык дэлдиги самсыга-да белли.

* * *

Улумсылык улы адамыны-да кичелдип гөркезйэр. Кичигөвүнлилик кичи адамыны-да улалдяр.

Лев Толстой: — бизиң хер хайсымыз дробдырыс — дийип гайталамагы халапдыр, — онуң санавчысы — иллериң биз хакда эдйэн пикиридир, майдалавжысы — өзүмиз хакда эдйэн пикиримиздир.

Муңа дүшүнмек үчин математик болмак хөкман дэл.

* * *

Достумыз той тутярды. Дервезэниң агзында отуз-кырк адам болуп башланарына гарашып дурдук.

Бир машын янымызда сакга сакланды. Ондан дүшен эпей адам бизиң хеммәмиз билен еке-еке гөрүшди. Йөне хер хайсымыз билен гөрүшйәркә, гөрүшйәниниң йүзүне серетмейәрди-де индики гөрүшҗегине тарап гапдаллап барярды. Шейде-шейде ол хеммәмиз билен гөрүшсе-де биримиз билен-де йүзбе-йүз, назардаш болуп сәгинмеди.

Мен шонда өз янымдан шейле пикире чүмдүм: «Бу адам хеммәмиз билен гөрүшди, эмма хич хайсымыз билен-де гөрүшмеди».

Гөрүшмек диен сөз диңе эл билен элиң гөрүшмегини дәл-де, илкинҗи нобатда, гөз билен гөзүң гөрүшмегини аңладяр.

* * *

Бир гезек Берди Мырадович Кербабаев шахырлар Вадим Зубарев билен Юрий Рябинини янына чагырды:

— Магтымгулының ядыгәрлиги тайяр болуп баряр. Ядыгәрлигиң гапдалында шахырың дөрт сетирини түркмен хем-де рус диллеринде язып гоймаклык карар эдилди. Шоны рус дилине терҗиме эдип бермегиңиз Меркези Комитетиң хем-де Языҗылар Союзының адындан өрән товакга эдилйәр... Берди ага шей дийди-де, Магтымгулының ашакы дөрт сетириниң русча сөзме-сөз терҗимесини оларың өңүне сүйшүрди:

Серхош болуп чыкар җигер дагланмаз,
Дашлары сындырар, ёлы багланмаз.
Гөзүм гайра дүшмез, көңүл эгленмез,
Магтымгулы сөзләр тили түркмениң.

Шахырлар бу бенди гезекли-гезегине үнс билен окадылар-да, чүрт-кесик җогап бердилер:

— Берди Мырадовыч, биз муны башармарыс.

Берди ага нәче хайыш этсе-де, олар өз сөзүнден үйтгемедилер: «Бу бизиң башарып билҗек задымыз дәл. Говусы, муны Москва, Арсений Тарковскә я-да шонуң масштабындакы улы шахырларың бирине ибермек герек...»

Шонда мениң ядыма Пушкин дүшди. Түркменистан дөвлет неширяты онуң гошгуларыны терҗиме этмек хакында яш түркмен шахырларының бирнәчеси билен

Толстойдан башга языжы бардыр хем өйтмедим: онуң әдебият хакындакы трактатларыны, педагогики эсерлерини окап чыкдым. Ишдәм хас-да бетер ачылды: ики томлук гүнделигини бир демимде ювутдым.

Гепиң гысгасы, алты айың довамында Толстойдан башга не-хә ишим болды, не-де пикирим. Гошгы язмак ядымдан чыкды. Чагаларым ярым ач, ярым яланач пул сорап гыгырышып башланларында өзүме гелипдирин.

Әлбетде, чагаларымы аз-кем хорладым. Эмма дүнйәниң иң улы байлыгының бир бөлежиги бейниме синди.

Шейтмек өрән зерур болупды. Багышлаң, чагаларым!

* * *

Шахырлар Гара Сейитлиев, Гурбанназар Эзизов, Халыл Кулыев... бизиң өйүмизде тәзе гошгуларыны окашып отырдылар. Яш шахырларымызың ене-де бири гапыдан гирди. Гошгулары эсли салым үнс билен диңледи-де, өзи-де гошгы окамага ислег билдирди.

Окан гошгуларының хич хили тәсир дөретмедигини аңдымы-нәтдими, ол нәгилелик билен йүзүмизе серетди:

— Вах, менем сизиң окайшыңыз ялы окап билйән болсадым, онда мениң гошгуларым хем оңат болуп гөрнерди. Арман, мен өз гошгуларымы сизиң окайшыңыз ялы окап билемок.

Гара Сейитлиев биргенси йылгырды-да, онуң ики саны гошгусыны элинден гарбап алды. Ики-үч сапар ичинден окап чыкды. Соңра болса өзүне махсус овадан, овазлы сеси билен уссатларча окап берди. Эмма гошгулар өңкүсиче-де тәсир дөретмеди. Гайта говы окалдыгыча, гөйә рентген аппаратына тутулян ялы, оларың кемчиликлери хас яланачланып гөрүнйәрди.

Эрбет гошгулары хенизем эрбет окайыш халас эдйәр.

* * *

Университетде гайыбана окаярдык. Мугаллымларың көпүси мениң яш шахыр, яш танкытчы дең-душларымды. Олар окувы гутарып, шо ерде-де мугаллым болуп галыпдылар.

Элбетде, мугаллым — мугаллым, студентем студент ялы болмалы. Йөне шонда-да бирек-бирек билен дегишмек эдәхедимиз галанокды... Шол яш достларымдан

бири сапага гирди. Келлесини-де галдырман конспектини окап башлады. Сапагың арасында бир иш боюнча оны дашарык чагырдылар. Мен онуң конспектини какып алдым-да партамда гизледим.

Ол доланып гелди. Конспектини гөзледи. Тапмады. Менден етендигини аңып, хем-э йылгырярды, хемем гахарланярды... Конспектсиз геплеҗек болды, болмады. Алҗырады. Мен дөзмедим-де, конспектини узатдым.

Шондан соң ол юваш-ювашдан конспектсиз геплемәге-де эндик этди. Үч ай гечди: ол шо гүнки «гараголлыгым» үчин маңа миннетдарлык билдирди.

Җай'еринде адамыны (хатда достуңы-да) еңилҗек утандырмагың онуң гелҗеги үчин улы пейдасы бар.

* * *

Түркменлерде өзгәниң өйүне гапыны какып гирмек медениети болмандыр дийййәрлер. Ёк, бу бейле дәл.

Он-он бир яшлы чагадым. Какам мени обамызың иң дана, салыхатлы яшулусы Гуванҗалы агалара Эпендиниң китабыны алып гелмәге иберипди. Мен ачык дуран гапыдан зомпа ичерик гирдим-де, салам бердим. «Какам Эпендиниң китабыны берсин дийди».

Гуванҗалы ага аркайынлык билен китапларың арасындан бирини согурды-да, элиме узатды: «Ынха Эпендиниң китабы! Ынха, бү-де Эпендиниң шарпыгы!»

Ол шей дийди-де, гулагымың дүйбүне ядымдан чыкмаҗак бир шапбады елмеди: «Индиден бейләк өе гелениңде бәш эдим аңырдан үсгүринип, ардынҗырап гелгин. Адам оглуның гапысындан гиренинде ардынҗыраман бараның соңы болсун!»

Шодур-шодур, бу сөзлер мениң үчин пент болды. Бириниң өйүне баранымда, бәш эдим-э дәл, он эдим аңырдан асгырынып бармагы эндик эдиндим.

Догруданам, түркмениң бу асыллы дәби гапыны какып гирмек медениетинден бирҗик-де песде дәл.

Йөне кәбир адамлар бу дәбе эермейәрлер-де, япык я-да ачык дуран гапыдан сессиз-үйнсүз зомпулдап гирйәрлер. Шонда хер гезек Гуванҗалы аганың шарпыгы ядыма дүшйәр. Йөне хенизе ченли-хә сакланып билйәрин.

* * *

Бизиң төверегимизиң иң яшулы, иң абрайлы бир адамсының кыркыны беллейәрдилер. Гүлли кечелериң,

түррүңдеш болупды. Шонда оларың екежеси-де: «Ёк, биз муны башармарыс» диймәндилер. Гайта «Маңа көпрәк бер-де, маңа көпрәк бер!» болшуп, тасданам оны говача пайлашан ялы пайлашыпдылар.

Бердиназар Худайназаровың Пушкини гепледип:

Терҗимечилерим,
Салавмалейким!..
Мен — буйра сач Пушкин,
Чёрт билсин, сиз ким?

дийдирмеги-де шонуң үчин болса герек.

* * *

«Меслиги гоюн гөтерер, гойнуңам иң гаррысы» диен сөз бар.

Бу накылы шөхрат барасында-да уланмак болар: «Шөхраты адам гөтерер, адамың хем иң гайратлысы».

Шөхрат адамың гайратыны өлчемек үчин иң улы сынагдыр.

* * *

1939 — 40 йылларда редакциялара гошгы барыны иберердим: пейдаланылмадык гошгуларың хер хайсы үчин йөрите бир җогап язардылар. Ягны бәш гошгыңа җогап берилсе, оларың хер хайсыны айратын кагызың (бланкаң) йүзүнде анализ эдердилер...

Соңабака нәче гошгыңы ызына гайтарсалар-да, оларың хеммесине ярты тагта кагызың йүзүнде җогап берип башладылар. Бу усул Эпендини ядыңа салардады: ол базардакы танышларының хер хайсына айратын салам бермеги кын гөрүп, базарың бир четине чыкыпдыр-да: «Адамлар, хеммәңизе бир салам!» дийип гыгырыпдыр.

Инди бу гүнлер биз Эпендиден хем оздурдык: 70—80 авторың 200—300 гошгусына газет-журналларың сахыпасында бир рецензия билен җогап берйәрис. Онуң үстесине-де җ о г а п б е р й ә н л е р и ң шахырана зехининиң җ о г а п б е р и л й ә н л е р и ң зехиниче ёк вагты-да сейрек дәл.

Бу усул яшларың өсмегине пейда етирип билмез.

* * *

«Арак — хакыкатың устуни ачяр» (Водка — выбалтывает правду) диен парасатлы сөз бар. Мен бир гезек өзүмиң кән бир ыснышып йөрмейән кәрдешим билен той сачагының башында габат гелишдим. Ол жошды, бәгүл болуп ачылды:

— Саңа бир сорагым бар. Йөне чыныңы айтмалы.

— Сорагыңы аркайын берибер. Чынымы айтмак мениң билен.

Ол мениң гөзлеримиң ичине диканлап серетди:

— Менде языжылык зехини бармы?

Мен нәхили сорага гарашсам-да, бейле сорага гарашмаярдым. Йөне чынымы айтмага вада береним үчин өз пикирими хөкман айтмалыдым. Мен онуң мерт сорагына мертлик билен жогап бермеги макул гөрдүм:

— Озал барды. Инди ёк.

— Нәме үчин?

— Сениң бу сорагың эййәм икинжи сораг. Мен саңа бир сорага жогап бермәге сөз берипдим.

— Ёк, бейтме. Бу сорага-да жогап бер.

— Гаты гөрерсиң.

— Ёк, гаты гөрмәйин.

— Чыныңмы?.. Гаты гөрмерсиңми?

— Чыным. Ант ичйән. Гаты гөрмәйин.

— Ант ичйән болсаң, онуң жогабы шейле: сениң зехиниң барды. Йөне сен онуң хеммесини голсуз хатлар язмага сарп этдиң. Сениң өрән зехинли язылан анонимкаларың бар.

Ол шо гүнүң эртеси ене-де бир голсуз хат языпдыр.

* * *

Батыр адамларың батырчылыгы хакында оларың өзүни геплетмек бигелшик боляр. Адам өз батырлыгы барада нәче эдеплилик билен гүррүң берсе-де, ол сениң гөзлериң өңүнде юваш-ювашдан песе гачян ялы болуп дуюляр.

Батыр адамлар хакында оларың бири-бирисинден эшитмек өрән гызыклыдыр. Бейле адамлар өзлери хакында дәл-де, ёлдашларының батырчылыгы хакында хас оңат гүррүң берип билйәрлер.

* * *

Өз индики язҗак гошгусының планыны өңүнден гүррүң бермеги башарян шахырлара мен отурып-отурып хайран галярын.

Хей, язылмадык гошгыны-да гүррүң берип болармы? Гошгы дийилйән зат дил билен гүррүң берип болмаянлыгы үчин языляр ахбети.

* * *

Шахырларың, багшыларың өз деврүниң ылымдар адамларындан, уссатларындан ак пата аландыкларыны хеммелер билйәр.

Бейик Магтымгулы хем бир пирден ак пата алмакчы болупдыр. Пир «Хер бир агзына геленини самрап йөрен шахыра ак пата берип билмерис» дийип, шахыры гөдеклик билен ызына гайтарыпдыр... Руханылар халк көпчүлигини Магтымгулының гошгуларындан махрум этҗек болуп, оңа хер хили шылтаклар атыпдырлар. Эмма шахырың гошгулары ол гара гүйчлериң эхлисини еңип, бизиң ягты гүнлеримизе гелип етди.

Себәби шахыр өзүне кимде болса бириниң ровачнама бермегине мәтәч дәлди. Ак патаны оңа халк берипди.

* * *

Адамлара ылмы-техники революция көмеге гелйәр. Эмма ол революцияның языҗының дөредиҗилик процесиниң еңиллешмегине пейдасы ёк. Дөредиҗилигиң өз спецификасы бар. Гадымы грек, рим медениети деврүнде-де, орта асыр заманында-да, Европа эдебиятының паҗарлап өсен деври 19-нҗы асырда-да, 20-нҗи атом асырында-да чепер эсер дөретмегиң процеси үйтгәнок. Дөредиҗилик кынчылыгы хемише бир дуршуны саклаяр.

Диктофон, магнитофон ялы затларың чепер дөредиҗилиге азда-кәнде ярдам эдйәндиги хакында айдярлар. Йөне оларың хем көмеги «техники хызматдан» аңрык гечип билйән дәлдир.

* * *

Хәзир дашарда гар ягып дуран болса, оны хер бир шахыр өзүче дуюп билер. Оларың хер хайсы гары бир

зада меңзедер, оңа өзүче ат берер. Бир шахыр гары асмандан сечеленип дуран ак елеклере меңзетсе, ене бири оны күмшүң гырындысы билен деңешдирер. Ене бир шахыр пагта борчнамасы долянча гарың биразажык тагапыл кылмагыны хайыш эдер.

Шуларың хайсысы боланда-да, зехинли адамың элинден чыкан эсер адамларың асыллы дуйгуларыны оярар, оларың йүреклеринде зәхмете, гөзеллиге хыжув дөредер. Я-да бир сөз билен айтсаң, адамлар үчин герек болар.

Сунгаты дөреден хем шол герекликдир.

* * *

Сакарчәгәниң бир обасындан онунжы класы гутаран Т. А. диен гыз поэзия хакында бир хат иберипдир. Мен онуң бир бөлегини еқеже нокадыны-да үйтгетмән гөчүресим гелйәр. Себәби мениң айтжак болян задымың хамырмаясы хем шоны үйтгетмезликде:

...«Мен гошгы оканымда я-да диңләнимде шол гошгы мениң маңзыма батса, шонда йүрегимде нәхилидир бир рахатландырмасы жуда кын болан дуйгы дөрейәр. Шол пурсат мен гошгыны энчеме гезек гайталаян, халыс йүрегиме басян, йүрегим мени сессиз гынаяр. Мен гошгың манысы, сададан ажайыплыгы, авторың йүреги хакда ойланян. (Йүрек сесли агланда азда-кәнде дүшүшйәр). Мени көпленч халатда Ватан хакдакы, адамларың гылык-хәсиетлери, ахлак сыпатлары, ынсап хакдакы, дурмушың өврүмлери хакдакы гошгулар өзүне бенди эдйәр... Белент адамкәрчиликли гошгулар мени бичак толгундыряр, гувандыряр. Шейле гошгулары диңләмде я-да окамда жоша гелип, ички дүнйәм эленйәр. Галплыга, мугтхорлуга, ынсапсызлыга, выждансызлыга, ахлаксызлыга гаршы дөрән гошгулары оканымда йүрегимде дөрән йигренч гөречлериме чайыляр. Эмма йигренчден дөрән гөзяшым хич гезек сырыгып гайтмаяр. Ол диңе гөзүмиң төверегине айланып сакланяр. Оны мениң өзүм-ә хас айгытлы хыжувдан хасаплаярын. Мениң пикиримче, поэзия адамың аңыны хакыкы коммунистик рухда тербиелемекде эсасы орны эелейәр... Гой, сизиң ве кәрдешлериңизиң пәк зәхметиңиз ерине говшуп, бизиң бу яш серимиз пугта таплансын ве калбымыз догры жошсун!»

Поэзия хакында шейле кэмил пикирлери кэбир халатларда профессионал эдебиятчыларымыз бери айдып билйэрмикэ?!

«Литературная газетаның» сахыпаларында «Мен директор болан болсадым...» диен бир рубрика бар. Мен директор болан болсам, шейле окувчылары мекдеплерден сайлап-сечип, университетиң дил ве эдебият факультетине экзаменсиз кабул эдердим.

* * *

«Мерхум Ата Говшудов», «Мерхум Аман Кекилов», «Мерхум Гурбанназар Эзизов» диен ялы сөзлер эдеби макалаларымызда көп габат гелйэр. «Мерхум Магтымгулы», «Мерхум Маяковский», «Мерхум Твардовский» дийип язмаярыс ахбети.

Мерхум сөзүни уланмак болар. Йөне ол сөз чем гелен ягдайда дэл-де, мерхумың өмри, өлүми бабатында гүррүң эдилйэн айратын халатларда уланылмалыдыр.

Арадан чыканларың машгалаларына хэли-шинди өлүм хакында ятладып дурмак-да бигелшик болса герек. Диймек, меселэниң этик, ахлак тарапы-да ёк дэл.

* * *

Адам нэче ядав болдугыча, шонча-да овадан болар экен. Онуң шейледигине узак йылларың довамында гөз етирдим. Ядав адамларың гөречлериниң дүйбүнде з э х м е т и ң т е р б и е л э н э д е б и н и ң г о ш а х а р м а н ы ловурдап ятыр.

Йөне ядавлык хем дүрли-дүрли боляр. Мен арада ядав бир адамың гөзлерине серетдим. Онуң гөречлериниң дүйбүнде ш е р и ш ү ч и н ч е к и л е н з э х м е т и ң г о ш а х а р м а н ы гаралып ятыр.

Кэте зэхмет билен зэхметиң улы тапавуды бар.

* * *

Буржуаз юртларың биринде бир неширятча шейле сораг бердим: «Өз ажайып шахырларыңызың китапларыны нэме үчин жуда аз тираж билен чыкарярсыңыз?» Мен коммунист шахырлары гөз өңүнде тутдум.

Неширятчы онуң эсасы себэплериниң бирини кагызың етмезчилик эдйэнлиги билен дүшүндирди.

Шо гүнүң эртеси буржуаз газетлеринден илки гөзүме иленининң бирини сатын алдым: 75 сахыпа! Онуң хем көп бөлеги сач бежермек, гаш бежермек, додак реңклемек... ялы рекламалара багышланыпдыр.

Мен газети дөрт гезек эплэп, гошгы китабының форматына гетирдим: 300 сахыпа болды...

Декерли-дерексиз реклама үчин шунча кагызы гысганоклар. Себэби сувжук рекламалар оларың жүбүсине **миллион пуллара** өврүлип доланып гелйэр.

Өңде барыжы пикирлерден горкяндыкларыны хем үстүне гошсаң, меселе хас-да дүшнүклидир.

* * *

Онуң гомпы адамдыгыны өз обасында кэн бир дуймандым. Гомпарярды, йөне о диен гөз-гөртеле дэлди. Соңра оны башга бир обада командировкада гезип йөркә гөрдүм: гомпулыгы гөзчыкгынчды.

Онсоң оңа юрдумызың башга бир шэхеринде габат гелдим: онуң өзүни алып баршы шо шэхери өзи гуран ялыды.

Соңра онуң билен дашары юртларың биринде габат гелишдим: ол хеммэмизиң өңүмизе дүшүп, гечи ялы хекгерип барярды.

Гомпармагы говы гөрйэн адамлар өз доглан обасындан нэче узага гитдигиче, шонча-да бетер гомпулдаярлар. Себэби о ерлерде олары танаян адам ёк.

* * *

Чепер танкыт хакында көп пикир этдим хем-де ахырсоңы шейле нетижэ гелдим: хер бир языжы үчин (хатда танкыт диен зады тутушлайын инкэр эдйэн «гахаржаң» языжы үчин хем) танкыт пейдасыз болан дэлдир.

Мен бейле диймек билен танкытчының чуңңур шахсы ынанжына югрулан, хош ниетли макалары гөз өңүнде тутярын. Шейле эхенде язылан макалалар (оларда йөредилйэн пикирлериң көпүси нэдогры болаянда-да) языжа белли бир дережеде пейда гетирип билйэр.

Нэме үчин?

Языжы танкытчының көмек бержек боляндыгына ынаняр: онуң айдян затлары нэдогры болса-да, шол пикирлери айтмага оны нэмэниң межбур эдендигини

билмэге чалышяр. Шейле ягдайда танкытчы билен язының арасында агзалалык дөрэп билмез.

Танкытчы ырсараян болса, онда языҗы бейле танкыды-да, танкытчыны-да инкэр эдйэр. Агзалалык башланяр.

* * *

Гүнорта курортларының биринде бир яш физик билен отагдаш болуп яшадык. Адамлар бизе «физик-лирик» дийшип, дегшер йөрердилер.

Кичирэк дагҗагазың үстүнде гезеленч эдип йөрдүк. Мен юмрук ялы дашы бүтин гүйҗүм билен ёкарлыгына зыңдым. Ол патлап, ене өң яныма гачды.

— Батлырак зың, батлырак! Физиклериңки ялы зыңып билсең, оклан дашың ере дүшмез, ракета ялы ёкарлыгына гидер.

— Догруданам, батлы зыңсаң, ёкарык гидерми?

— Элбетде, гидер.

Мен ене-де зыңдым. Даш ене өң яныма дүшди.

— Сен зыңмасыны оңараңок.

— Нэхили зыңмалы? Өвредиң-дэ.

— Оңа гөрэ хас батлырак зыңмалы.

Мен ене-де зыңдым. Даш ене бейле яныма патлап гачды. Физик достум хезил эдинип гүлди:

— Сен, догруданам, зыңып билҗек. Йөне биразаҗык тизлиги етенок. Оны хем өвренерсиң.

— Нэчерэк етенок? Нэхили тизликде зыңмалы?

— Секунтда секиз километр гечер ялы тизликде зыңмалы. Сениңки болса секунтда бир метр...

Мен онуң поэзияның үстүнден гүлҗек болянлыгыны дине шонда билип галдым. Шо гүнлер Б. Слуцкиниң физиклер-лириклер хакындакы гошгусының чекишме дөредйэн гүнлериди. Физиканың үстүнликлериниң лириканыңка гараныңда хас белентдиги, гошгы гошмагың оңа гөрэ хас аңсатдыгы барада ерликли-ерликсиз гүррүңлер эдилйэрди. Мениң бу физик достум хем кэмахал ери геленде, шол пикири азда-кэнде сыздырярды.

Бир гүн өйли-өйүмизе гайтмазымызың өң янында физик достум гошгуҗык-пошгуҗык хем язяндыгыны, гошгы гошмагың бейле бир кын зат дэлдигини дуйдурды. Соңра болса бэш-алты гошгусыны леззет билен окап берди. Мен үзлүшмегиң ери гелендигини деррев аңдым.

— Догруданам, гошгуларың эрбет дэл. Йөне бир зады етенок. Оны хем языберсең, кем-кемден өвренерсиң.

— Нэмеси етенок? Нэмеси?

— Хакыкы гошгының чуңлугы секиз километр болмалы. Сениңки болса хениз бир сантиметр.

Физик достум бирден жакгылдап гүлди-де, «1—0» дийип, элини узатды.

* * *

Хакыкы языжы танкытчыдан горкмаяр. Ол диңе окыжыдан горкяр.

* * *

Өңде бир шахыр өзүниң иш столы үчин 100 саны тахыл ясадыпдыр. Хер гошгусыны язып болан бадына, оны икинжи тахылың ичине атыпдыр. Соңра тэзеден ишлэп, үчүнжи тахыла ташлапдыр. Онсоң хер гезек яңадандан ишлэнинде, ене-де дөрдүнжи, бэшинжи, алтынжы... тахыллара гечирипдир. Шейдип-шейдип хер гошгусыны йүзүнжи тахылдан чыкарандан соң — диңе шондан соң чапа хөдүрлэпдир.

Яшасын йүзүнжи тахыл!

* * *

Сирия...

Несиминиң мазарының башужунда дурус. Хемме затдан озал мешхур бир сетир ядыңа дүшйэр: «Несимини дабанындан сойдулар».

Өз идеялары үчин дабанындан сойлан бейик шахыр өрэн аркайын ятыр. Ол өз ынанжы үчин дабанындан союлмагыны-да уллакан багт хасап эдипдир.

Шахырың ынанжы өз дөври үчин иң батыргай ынанчды: ол ынсаны хемме гудратдан ёкарда гоюпды, адам пайхасының өңүнде сежде эдипди.

...Халеп чагаларындан Несиминиң мазарының ниреде ерлешйэндигини сорадык. Олар Несиминиң адыны тутанымыздан «Шейх Несими, шейх Несими» дийшип, өңүмизе дүшүп ылгашдылар-да, шу гүммезиң ишигине алып гелдилер. Мазарың башужунда дымып дурус. Программамыз өрэн дартгынлыды: бармалы-гөрмели

ерлеримиз өрән кәнди. Шонуң үчин болса герек, сириялы ёлдашларымыз Несиминиң мазарына зыярат этмегимизи гөз өңүнде тутмандырлар. Биз бу ере бир душушыгың аралыгында аракесме махалында гайтдык. Шахырың янына гитмәге ругсат герекмикә бери! Ол өз җаныны янына ругсатсыз барылмагы үчин гурбан этмәнмиди нәме?

Халебиң (Халап-ширванның) бир четрәги. Төвереги даш хаятлы кичирәҗик хүҗре. Хаятың дегре-дашы овунҗак яшайыш җайларындан, дуканҗыклардан хырын-дыкын. Хүҗрәниң саг голтугында үстүне гөк мата өртүлен әгирт мазар. Шол матаның ашагында бейик Имадеддин Несими сүйнүп ятыр.

Несими азербайҗанмы, түркменми? Бу совал мени азда-кәнде гызыкландырса-да, деррев ядымдан чыкыпды. Несими шол пурсатда мени диңе бейик адам, бейик шахыр хөкмүнде гызыкландырярды.

...Шахырың ятышы өрән аркайынды. Чүнки ол өзүниң миземез ынанҗыны гуҗаклап ятырды.

* * *

Багт нәме?

Поэзия душушыкларында шейле сорага барха йыгы-йыгы габат гелйәрис. Дүрли кәрдәки адамларың, ылайта-да яшларың шейле сорага җогап гөзлейәнлиги кими бегендирмез! Йөне бу сорагың хемме ягдайлар үчин бирмеңзеш манылы җогабы болуп билмез. Җогап көпленч халатларда сорагың вагтына, ерине, сораяның хем-де соралының яшына, дурмуш тежрибесине баглылыкда берлип билнер.

Бирмахал чагалык деврүмде Гарагум чөллүгинде азашдым. Ыссы якып-говруп барярды. Демим зордан гелип-гидйәрди. Шонда менден «Багт нәме?» дийип сорасалар «Бир овурт сув» дийип җогап берердим. Соң бир гезек он үч-он дөрт яшларымда Теҗен токайлыгында гузы бакып йөркәм, мени әпет бир йылан коваламы. Ол келлесини ярым метр ёкарык гөтерип, авулы дилини ойнакладып, ызымдан окдурылып гелйәрди. Шонда мениң үчин иң уллакан багт оны өлдүрмекди я-да өңүнден гачып гутулмакды.

Бейик Ватанчылык уршы деврүнде «Багт нәме?»

дийип сорасалар, хемме киши екеже сөз билен жогап берерди: «Еңиш!»

Инди шу гүнлер шол сораг билен йүз тутсалар, мен диңе шейле жогап берердим: ишчимиң, дайханмың, сертарашмың — хайсы кәрдәки адам болсаң бол, тапавуды ёк — иң уллакан багт өзгелер үчин герекдигиңи дуймакдадыр.

Бу, элбетде, тәзелик дәл. Йөне тәзелик дәлдиги үчин ол эбедидир.

* * *

Шахыр Гара Сейитлиевиң Хиндистан хакындакы гошгулар топлумында ики сетирлик үйтгешик бир гошгы бар:

«Шахыр алладан белент!»
дийди туруп бир гожа.
Зал вакырда беренде,
гожа бакды дилмажа.

Мен бирнәче ерлерде шу гошга хемме окыжыларың догры дүшүнмейәндигиниң шаяды болдум. Мегерем, оны дүшүндирмек артыкмачлык этмез.

Бу сетирлериң дөрейши барада Гара Сейитлиевиң өзи маңа шейле гүррүң берипди: Хиндистанда мушайра байрамы, ягны шахырларың ярышы гечйәрди. Байрамчылыга көп юртларың шахырлары гатнашярды. Гошгы ызындан гошгы окалярды. Эл чарпышмадан, шовхун-шатлыкдан яңа гиден залың ичи эленип дурды.

Бир хинди гожасы улы мәрекәниң ичинден өр боюна галды-да «Шахыр худайдан белент!» дийип гыгырды. Онуң сөзүни терҗиме этдилер вели, зал пакырдап гүлди.

Гожа болса шыгрыетиң, шахырың гудратына бүтин дуркы билен берлен адам экени. Өз сөзүне гүлүнйәндир өйдүп, онуң келлесине-де гелмәндир. Терҗимечи нәдогры терҗиме эдендир өйдүп, ол гахар-газап билен терҗимечиниң йүзүне бакярды.

* * *

«Хер гүлүң өз ысы бар» дийийәрис. Бу догрудыр. Йөне бу ажайып накыл бири-бирине меңземе-

йэн чын гүллер бабатында уланылмалыдыр. Аслында накылың дөремегине себэп болан зат хем чын гүллериң меңзеш дэлдигидир. Биз болса кэтелер оны эмели гүллери ыкрар этмек үчин уланып, накылың асыл манысыны чепбелигине чөвүрйэрис.

* * *

Арадан чыкан ёлдашларымыз, кэрдешлеримиз хакында ятлама язмак бизде хенизе ченли дэбе өврүлип гидиберенок. Кэбир оңат сынанышыклар бар-да болса, энтек-энтек бу мукаддес жанра өрэн еңил-елпай чемелешилйэр. Хатда ятламаларың бирентегинде мерхумың шахсыетине сөйги дөретмек дерегине өзүмизе сөйги дөретмэге ымтылян халатларымыз-да сейрек дэл. Я-да хас догрусы, мерхум икинжи плана гечирилип, өз «персонамыз» биринжи планда өңе сүрүлйэр.

Ятлама иңңэн кын хем-де жогапкэрли жанрдыр. Бу жанрда мерхумың сөзлерини ёймак, кимиң-де болса бириниң пейдасына я-да зыянына олары **говулашдырмак я-да эрбетлешдирмек** хукугындан махрумдырыс. Себэби нэдогры айтдырылан екеже сөз хем мерхумың адамчылык шекилине уллакан тегмилт басып билер. Гөрнүкли шахсыет барадакы хер бир кичижик ятламамыз онуң **хэсиет бүтевилигиниң** үстүни **долдурмага** хызмат этмелидир.

* * *

Газетлериң биринде американ шахыры Огден Нэшиң бир гошгусыны чап этдилер. Ишим башымдан агдыкды. Гошгы терҗиме этмек ядыма-да дүшенокды. Йөне онуң түркменчеси блокнотымың сахыпасына өз-өзүнден дөкүлди.

Ула-да, кичэ-де белли,
Алыма, окувча-да белли
Гүнэ дийилйэн зады
адамзат икэ бөлди.

Биринжиси —
Үстүнден гечилип гидилен гүнэ.
Гадаган болса-да эдилен гүнэ.

Икинжиси —
Үстүнден гечилип гидилмедик гүнэ.

Герек болса-да, мүмкин болса-да,
эдилмедик гүнә.

Оларың ягшырагы — биринжи топар.
Этжек задың нәме! Болды бир сапар,
Соңам гечди гитди. Галыпдыр хеңләп.
Инди оны нәтжекдиң сен түпеңләп.
Эдипсиң якымлы боланы үчин.
Инди этме акыллы боланың үчин.

Эмма вели иң вагшысы —
икинжи топар.
Ол сениң маңлайңы палта дек чапар.
Я гөмүлен мина ялы атылып бирден,
Сени ере сокар
я гөтерер ерден.

Эдилмедик ишде нә гүнә болар,
не-де бир сөгап.
Не совал болар, не-де бир жогап.
Эдилмедик ишден чыкмаз ягшылык.
Эдилмедик иш — адама гаршылык,
Кәмиллиге гаршылык.

Ынха гошгымың нетижеси:
Гүнәсиз гечмели
адамың гүндизи-гижеси.
Эмма гүнә этмезлик
Мүмкин дәлдиги үчин,
Гынанма,
ишсиз гүнәкәр боланындан,
Ишли гүнәкәрлигиң үчин!

Бу гошгы бизиң «Ишлемейән ялңышмаз, диңе ишлейән адам ялңышар» диен сөзүмизи ядыңа саляр. Йөне шол таныш пикир нәхили оригинал, айылганч айдылыпдыр. Гошгы өз дүзүлиш формасы боюнча агыррак окаляр. Йөне окамасыны башарсаң, шундан еңил гошгы ёк.

Нәшиң бу гошгусыны оканымдан соң, онуң башга гошгуларыны-да окасым гелди. Хениз тапамок. Хөкман тапарын.

* * *

Чаганың улы адамлардан пәхимли ерлери бар дийселер ынанармысыңыз? Мен ынанян. Улы адамлар энчеме йылларың довамында биле тиркешип, биле ишлешип йөрселер-де, бири-бирлерини долы танап биленоклар.

Чага вели улы адамы бир гезек гөренде танаяр: мәхирли адам лак атдыгы, чага онуң йүзүне мылайым йылгыряр, нәмәхремиң йүзүне болса гынралып сердйәр.

Элбетде, чагаларың ялңышян вагтлары-да көп боляр. Йөне бу меселеде улулара гөрә азрак ялңышярлар.

* * *

Сыгыр бакян. Валла, бакмаз ялак дәл:
Нирәңе серетсең—гиден гөзеллик.
Бу дүнйәде диңе шахыр болмак дәл,
Чопан болмаклыгам җуда хезиллик.

Бу сетирлер чопан-шахыр Владимир Михалевиң галамына дегишли. Арада бу шахыр хакында «Неделя» хепделиги хабар берди... Мен оңа хат яздым. Танышлык ачдым. Ол маңа өзүниң гошгулар китапчасыны иберди.

Сада, йөне гызыклы ыкбал. Владимир совхозың гөле чопаны болуп ишлейәр. Онуң дашындан хем гошгы язяр. Эййәм онуң алты саны китабы чыкыпдыр. СССР Языҗылар союзының члени. Коммунист. Ол Белгород областының бир обасында яшаяр.

Ол маңа шейле языпдыр: «Сениң хем яшлыкда гузы баканыңы эшидип, бирхили толгундым: гөйә өз доганымың хатыны окан ялы болдум. Бизиң обамыза гезмәге гелиң!...»

Мен хем оны өз үлкәмизе гезеленҗе чагырдым.

* * *

Отурылышыкларың биринде яш языҗылар хакында гүррүң чыкды. Оларың онларчасының ады тутулды. Эмма көпүсиниң үстүнден дава-җенҗелсиз гечилди.

Гүррүң соңабака яш языҗыларың диңе икисиниң төверегине сырыгды. Җедел гызды: бири олары өвди, ене бири ере салып, ерден чыкарды. Отагың ичи улы гопгунды.

Мен ичимден шейле пикир этдим: «Диймек ол икисинден бир зат чыкҗак!» Себәби көрзехиниң дашының гопгуны болмаяр.

* * *

Гоңшымызың гапысында үч саны алма агаҗы барды. «Үчүси-де бир алманың нахалындан бир гүнде отурды-

лан» дийип гүррүң эдйәрдилер. Моматлы ага бизе: «Барың, огулларым, шол агачлардан алма ёлуп гетирип бериң!» диерди. Биз көйнеклеримизиң этегини долдурардык-да, онуң өңүнде алмадан харман ясардык.

Алмаларың хеммеси, дашындан гөрәймәге, өрән меңзешжеди. Эмма Моматлы ага алмалары дадып гөрерди-де «Ынха бу алма биринжи агачдан, бу — икинжи, бу-да үчүнжи агачдан» дийип, хайсы алманың хайсы дүйпдендигини танар отурарды.

Мен хем яш зехинлер Атамырат Атабаев, Нобатгулы Режебов, Гурбаняз Дашгынов үчүсини шол алма агачларына меңзедйән. Бир халкың, ягны бир алманың нахалындан өсүп етишен болсалар-да, оларың хер хайсының бири-бириниңкә меңземейән, диңе өзлерине махсус мивелери бар. Окыжылар оларың мивелерини эййәм Моматлы аганың алма сайгаршы ялы сайгарып билйәрлер.

Йөне алма агажы Гүни, мес топрагы, демри бейлеки агачлара гөрә хас говы гөрйәр. Бу шахырлар хем өз сайлан агыр ёлларында демир ялы чыдамлы болсалар, Гүнүң шөхлесини, мес топрагың ысыны өйкенлерине хас көпрәк сиңдирмеги башарсалар — диңе шонда хас датлы алмалары етишдирип билерлер. Шейдилмедик халатында, алманың шахалары гурамак билен болар.

...Шахыры алма билен деңешдирмегиң ене-де бир уллакан себәби бар: илкинжи алма агажыны экен адама өз етишдирен мивесинден пай етмәндир. Әхли гоңшы-голамлары бу үйтгешик мивә хайран галып үйшенлеринде, багбан алмаларың хеммесини шолара пайлапдыр. Өзлерине галан екеже чүйрүк алманы пайлашып ийип отыркалар, багбаның кемпири хүңүрдәпдир: «Эк, жепа чек, етишдир, өзүң алма, иле бер!» (Алма сөзи хем шондан галыпдыр: иле бер, йөне өзүң алма!)

Шахырың хем ыкбалы шейле: жепа шахырыңкы, леззет ил-гүнүңки.

Диңе шейле ыкбала кайыл адамлар шахыр болуп билерлер. Ёкарда агзалан үчлериң гелжеги-де шол ыкбала кайылдыкларына гөрә аныклашар.

* * *

Йүзләп-йүзләп кын борчларың арасында өрән аңсат бир борч бар. Онуң адына «Сыркав сорамак» дийилйәр.

Йөне ол нәче аңсат болса-да, хемме кишә башартмаяр.

Себәби бейле боржы битиренлигиң хакында газетлерде-де язмаярлар, радиода-да ыглан этмейәрлер, везипе-де бермейәрлер.

Сыркав соранлыгың үчин шөхрат, везипе, байрак берилйән болсады (кәте шейле-де боляр), онда сыркавларың гапысындан гирмәге ер тапылмазды.

* * *

Шейле бир хакыкат (узак йылларың тежрибеси эсасында) ики гезек икиниң дөртлүги ялы аян болды: өзгә гуванып билмесең, саңа гуванмазлар.

* * *

«Бир гошгыны нәче вагтың довамында язярсыңыз?» Окыжылардан шейле сораглары йыгы-йыгыдан эшитмек боляр.

Бейле сорага белли жогап бермек кын. Кәте бир гүнде, кәте он йылда...

...Яңыжа бир китапчажыгы чыкан яш шахырдым. Свобода проспектинден Пионерлер көшгүне етип барярдым. Гаршымдан эййәм ики-үч китабы чыкан яш шахыр йүзүни гөге тутуп гелйәрди. Салам бердим. Ол болса саламымы алдымы, алмадымы — элини ёкарык гөтерди-де, гечди гидиберди.

Онянча-да көчәниң бейлеки тарапындан асса-асса басып гелйән әпет пыяда гөзүм дүшди. Деррев танадым. Берди Кербабаев!

— Салавмалейким, Берди ага!

Ол сәгинди. Бирденем көчәниң бәри гырасына йөрәп ууграды. Мен ылгап көчәниң аңырсына гечдим. Әгирт пыяда маңа элини узатды. Гөрүшди. Хал-ягдайларымы сорады. Совет Гошунының хатарындан хачан бошандыгым, хәзир нәме ишлейәндигим билен гызыкланды... Мен жуда толгундым. Гиденинден соңам шол ызындан середип дурупдырын.

Шу ики вака хакында *бир гошгы* язасым гелди. Йөне бу вакаларың тиз гечип гидиши ялы, ол гошгының хем тиз окалян, кичижик гошгы болмагыны иследим. Ойнам сетире сыгдырып болса, хас говы: ики сетири Берди Мырадович Кербабаев, бейлеки икиси яңкы яш шахыр хакында...

Башармадым. Кән вариантларыны дөретдим. Узага чекди. Ташладым. Йөне бужагаз вака келләмден чыканокды. Ахыры 15—20 йылдан соң бирден шу сетирлер пейда болды:

Он тонна шөхраты омзуна атып,
Шонча йүки дуйман гелйәр бир адам.
Бир мысгал шөхраты агзына атып,
Проспекте сыгман гелйәр бир адам.

* * *

Гара Сейитлиевиң ёгалан гүнүниң эртеси шахырың тәзе китабы хакында гыссаглы макала язып бермегими хайыш этдилер. Мен редакция миннетдарлык билдирдим хем-де бу хайышы якын вагтларда ерине етирип билмеҗекдигими айтдым. Редактор гең гөрди. Эмма бу ерде гең гөрүп отурасы зат ёкды: шейле эзиз гөрйән кәрдешим хем-де ёлдашым хакында йүрек ярасы битишйәнчә эдеби ойланмалара батып билҗек дәлдим.

Хәзирликче ол мениң укыбымдан ёкардакы затды.

* * *

Бир яш авторың 1972-нҗи йылың башларында газетде чап болан гошгусының ашагында «1969-нҗы йыл» диен язга саташдым. Онуң шейле говы гошгыны нәме үчин үч йыллап портфелинде сакланлыгы хакында ойландым.

Йыллар гечди. Бир гүн онуң себәби өз-өзүнден белли болды: рус шахырларындан бириниң гошгулар йыгындысыны окап отыркам шол гошгының эдил экиз тайына габат гелдим. Йыгынды 1971-нҗи йылда чапдан чыкыпдыр. Диймек, плагиатор гошгының шол китапдан алнандыгыны билдирмезлик үчин шейле хилегәрлиге йүз урупдыр: гошгының язылан вагтыны үч йыл ыза сүйшүрипдир.

Шонуң үчинем кәбир шүбхели халатларда гошгының метбугатда илкинҗи гезек чап болан вагтыны онуң дөрән вагты дийлип хасапланылса максада лайык боларды. Мен муны эдебияты өвренижилер үчин маслахат хөкмүнде айдярын.

* * *

Түркмен дилинде «р» харпы билен башланян екеже сөз хем ёк. Эдеби дилимизде шейле сөзлериң отуза якыны габат гелйәр. Йөне оларың хем әхлиси арап-парс сөзлери: ровач, роваят, рысгал, ругсат, рысва, реңк, разы, райыш ве башгалар.

Буларың хеммеси шахырана сөзлер болсалар-да, гошгуда улананында кынчылык дөредйәр: р-иң өңүнден эшидилйән «ы» «и» сеслери гошгының акымыны бозяр, богнуның сес өлчегини артдыряр.

Шонуң үчинем шахыр ол сөзлери өрән уссатлык билен уланмалыдыр. Эсасан-да, окыҗы окамасыны башармалыдыр.

* * *

Бир гоҗа улы бир йыгнакда шейле дийди:

— Гызлар! Сөййән йигитлериңиз оваданмы я-да бедроймы, алчакмы я-да доммамы — о затлар сизиң өз ишиңиз: исләниңизи сөйүң. Йөне агач айрып билмейән я-да ер депип билмейән йигитлери сөйүҗи болмаң. Сөйсеңиз-де, өрән көсенерсиңиз.

Яшлар гүлүшдилер. Эмма гоҗаның сөзлеринде чуңңур ойланара эсас ёк дәлди.

* * *

Хусыт адамлар хакында кәте шейле диййәрис: «Хусыт болса болуберсин. Бизе нәме зыяны бар! Хусыт — өзи үчин хусыт. Бизиң ондан зат хантамачылыгымыз ёк...»

Бу догрудан-да, шейледир. Чуңңуррак середилсе вели, хусыт өз төверек-дашы үчин зыянлыдыр: ол диңе өз пулы, өз зады, өз бәхбиди барада пикир эдйәр.

Меселе диңе мунуң билен-де чәкленмейәр. Адам нәче хусыт болдугыча, шонча-да мәхирсиздир. Диймек, ол диңе задыны дәл, мәхрини-де ил-гүнден гысганяр.

Хусыт сөзи, мегерем, «хусусыет» сөзүнден гелип чыкандыр. Хусусыетчилик, нәхили гөрнүшде боланлыгында, җемгыет үчин пейдалы дәлдир.

* * *

Энем ёгалды... Ахыркы ёлуна уградып гелдик.

Хасратымызы пайлашан адамларың башлары дик болсун. Узак йылларың довамында энелер олара, олар энелерине гувансынлар. Энелерини йитиренлер болса хич хачан, хич хачан эне ядыгәрлигини унутмасынлар...

Хава... энемизи ерләп гелдик. Гелен бадыма-да онуң яшанҗа отагына гирипдирин. Кичиҗик столҗугың үстүндәки гап-гачлардан, чәйнек-кәседен, дулда ятан кичиҗик дүвүнчеклерден онуң мәхрибан ысы бурнума урды. Столҗугың башында гөзлерими бир нокада дикип, бирхаюкдан соң өзүме гелипдирин. Чай кагызының йүзүнде белләнҗе сетирлерими диңе эртирден соң гөрүп галдым:

Сен бизи еле дөзмәндиң,
Биз сени ере дөздүк...

Шол хасратлы минутларда өз-өзүндей дөрән бу йөнекейҗе сетирлер энемизиң мазар дашының эпитафиясы болар.

* * *

Гений билен шер иш бир ере сыгышмаз.

А. Пушкин

Бир гошгымда: «Уссадың гадырын уссатлар билер» диен сетир барды. Бир таншым шоны: «Уссадың астыны уссатлар газар» дийсең-де ялңыш болмаҗакдыгыны яңзытды.

Мен бейле зада ынанмаярын. Уссатлык билен кеззаплык бир ере сыгшып билмез.

Барды-гелди, шейле уссатлар бар-да болса, оларың уссатлыгына шүбхеленмәге хаклыдырыс.

* * *

Молла Насреддине бир топар көне диңи гөркезип: «Булар нәме?» дийип сорапдырлар. Ол: «Бошан гуюлары гуратмак үчин чөврүп гойярыс» дийип җогап берипдир.

Махал-махал шахырың хем ичи шол гуюлар ялы чөврүлип, гурап галяр. Ичиң гиден бошлук. Язмак үчин бир агыз хем сөз тапылмаяр. Ховсала батярсың. Горун гутардымыкан өйдүп горкярсың.

Эмма бу ахвалат шахыр үчин кадалы ягдайдыр. Вагт гечйәр. Ене-де дүрли дуйгулардан, пикирлерден ичиң пүре-пүрленйәр. Ине, онсоң, гайратың болса, ене-де тарашла-да шагладыбер.

* * *

Бир чепбер чай, ики кирбеңке түви, үч пут бугдай, дөрт кило кемпут, бир бөлек телетин...

Бу сөзлер яшулуларың дилинде шейлекин гадымы, шейлекин тебигы эшидилйәр вели, чепбериң четверть, кирбеңкәниң гривенник, путуң пуд, кемпудың конфета, телетиниң телячья сөзлеринден гелип чыкандыгы өмүр-ха ядыңа-да дүшмейәр.

Кәбир халатларда башга диллерден гирен сөзлер шейле бир дережеде ассимиллешйәр, хатда олар өз дилиңдәки иң гадымы сөзлерден-де бетеррәк якымлы ыс сачярлар.

* * *

Сени хеммелерден бетер әзиз гөрйән адам **сени хеммелерден бетер йигренйән адама** өврүлип билерми?

Өврүлип билипдирлер. Ене-де өврүлип билерлер. О зейилли адамларың гөрнүшлери кән. Мен хәзир оларың бир гөрнүши хакында айтҗак болян. Ол сениң көмегиң билен хайсы-да болса бир шахсы бәхбидини амала ашырмагың хатырасына сени әзиз гөрйәр. Шол бәхбидиниң ёл алмаҗагына гөзи етен гүнүнден бейләк ол сениң душманыңа-да өврүлип билер.

Йөне сен шонда-да әхли гайратыңы җемләп, оны йигренмезлиге чалышмалысың. Себәби о тетелли адам йигренч дийилйән улы зада мынасып дәлдир.

* * *

Өз достуңдан гизлин саклаян сырларыңы хасаплап гөр. Шол сырларың мөчбери нәче көп болдугыча, шонча-да сен өз достуңдан узакдасың.

Элбетде, машгала сырлары бу хасаба гирип билмез.

* * *

Бир рус айдымыны түркменчә терҗиме этмегими хайыш этдилер. Онуң ичинде *под солнцем Октября* диен сетир барды. Мен оны *Октябрың саясында* дийип, терҗиме этдим.

Айдымы кабул эдиҗи редактор тексти үнс билен окап, русча оригиналы билен деңешдирип гөрди. Соңра болса газап билен голумдан тутды-да, мени дашарык алып чыкды. Даш гапыда аяк чекип, элини көлегә узатды.

— Шу ериң ады нәме?

— Сая. Көлеге.

— О ериң ады нәме?

— Гүнеш.

Ол әйнегини айырды-да, гөзлеримиң ичине чиңерилди:

— Онда сен нәме үчин *гүнеш* сөзүни *сая*, ягны *көлеге* дийип терҗиме эдипсиң? Ол икиси бири-бирине гаршы сөзлер ахыры!

Мен гахарланҗагымы-да билмедим, йылгырҗагымы-да. Йөне гайдып ол адам билен иш салышмазлыга ант ичдим.

* * *

Агзыбирлик билен ишлешмек җуда говы затдыр.

Эмма агзыбирлик дийилйән зат хемме халатларда пейда берип билмез. *Говы адамың гаршысына агзыбирлик билен ишлемек* ики тарап үчин трагедия билен хем гутарып билер. Йөне *трагедияның улусы* ахырсоңы хемише биринҗи тарапа дегишлидир.

* * *

Ичгиниң гаршысына лекция окамак хыялым ёк. Бу темадакы лекциялар менсизем етерлик. Йөне мен шу гүн ичги дийилйән задың яш дөредиҗилере нәдереҗеде зыянлыдыгы хакында пикире чүмүпдирин: *артык гойберилен хер дамҗа ичги бир дамҗа зехиниңи зәхерләп* билер.

Зехин дийилйән задың чәклидигини назара алсаң, зәхерлениш процесиниң узага чекмеҗекдигини хасапламак кын дәл.

* * *

Иң эзиз достларымың бириниң ө м р ү н и ң а х ы р к ы г ү н л е р и хакында пажыгалы бир пурсаты ятлажак болярын. Язярын, бозярын. Ене-де язярын. Эмма шол пурсатың хер бөлежик сөзи, хер овунжак херекети шейле бир мукаддес вели, мен олары бүтин догрулыгы билен кагыза гечирмегиң өңүнде эжизләндигими боюн алмалыдырын.

...Сахы Җепбаров өлүм яссыгында ятырды. Ярпы гөвреси ысанокды... Гапыдан гирдим. Мен бирбада өзүмиң гелмегиме онуң бегенендигине-де, гынанандыгына-да, бипархдыгына-да дүшүнип билмедим. Айбогдашымы гурдум-да, гапдалында отурдым. Ол бирден ики юмругыны-да дүвүп, эллерини ики гапдалына тарпылдатды. Ол шейле бир гүйчли тарпылдатды вели, дүшекчәниң ичиндәки пагтаның тозаны ак түтүн ялы асмана гөтерилди. Ол өзүне зор салып, бир затлар геплежек болды.

— Нәме диййәң, Сахы ага, нәме диййәң?

— **Элиңи эбер диййәр өйдйән — диййип, Биби** эже онуң сөзлерини терҗиме этди.

Ол бәш-он минут чемеси элими элиниң ичинде саклап ятды, овкалашдырды. Бирденем шейле бир мәхир гатышыклы б и р е х и м л и к билен (мен башга лайык сөз тапамок) элими гысды вели, бармакларым тасдан күл-оврам болупды. Нәхош адамың бейле гужурлы элиниң болуп билйәндигине мен илкинҗи гезек саташыпдым. Ол ене-де өңкүси ялы дүшнүксиз дилде бир зат-бир зат диййжек болды.

— Сахы ага, нәме диййәң?

— Мени дикелдиң диййәр өйдйән — диййип, Биби эже ене-де онуң сөзлерини терҗиме этди.

Оны үч болуп зордан гөтердик-де, дүшекчәниң үстүнде отуртдык. «Зордан» диййәнимиң себәби, биз оны ёкарык гөтержек болярдык вели, ол ере дызаярды, чырпынярды, аякларыны әпет полат таяклары ялы тарпылдадып урярды... Дикелдип отуртдык-да, бир топар ёрган-дүшекден онуң аркасына дирег ясадык.

Бирден онуң дили ачылышды. Дүшнүклирәк гепләп башлады:

— Ханы дутар! Дутар, дутар!?

Мен бегенҗимден бөкүп туруңдырын. Оглы Солтан дутар гетирмәге бейлеки җая йүврүп чыкды. Биби эже

гуш болуп учды. «Шейт ахыры, Сахы! Геплəбер ахыры шейт-де!» дийип онуң элиниң аркасындан тайлы гезек огшады. Кичижик отагың ичи ягтылып, гиңəп гиден ялы болды. Мен болса онуң элиниң ичиндəки элими эмай билен гошарына етирдим-де, пульсуны барлашдыран болдум:

— Бай, баёв, энтек бу йүрек йигриминҗи асырың ичинде-хə тогтаҗак йүреге меңзəнок. Овлаҗык ялы харс ачяр...

Бу сөзлер Сахы аганың гөвнүнден турды:

— Овлаҗык ялы харс ачяр!.. Овлаҗык... овлаҗык! Ха-ха-ха! Билдиң шуны, шахыр, билдиң, билдиң. Овлаҗыкдырын... хава, хава, овлаҗыкдырын. Энтек-энтеклер, бай, харс ачарын-а... Энтек-энтеклер мəлеҗекдирин...

Онянча-да дутардан озал... врачлар гелди. Биз дашарык чыкдык. Ичерден дутар сесиниң дерегине врачларың пышырдысы эшидилйəрди. Эртеси оны кеселхана ерлешдирдилер... Шондан соң мен онуң билен бир агыз хем геплешип билмедим. Үлкəни аңк эден дил геплемеден галды.

...Ондан бəри эсли махал гечипдир. Мен гүнортанлар транзисторың нурбатыны товладым. Оглан багшының йүреги харс ачярды... Мəлейəрди, мəлейəрди, мəлейəрди.

* * *

Өзүңи танамак диймек өзгелери танамак диймекдир. Өзүңден бейиге бейик диймеги башаран гүнүңи өзүңи танап башлан гүнүң дийип хасапламак болар. Бу болса рухы өсүшиң иң ёкары басганчакларының биридир.

«Өзүни танан вели» дийилмеги-де шонуң үчин болса герек.

Окыҗылар билен гечйəн душушыкларың биринде: «Әлемиң башга еринде-де адам кысымлы җандарлар бармыка?» дийип сорадылар. Мениң о затлардан башым чыканок. Онсоңам бейле сорагың җогабыны алымларың өзлери-де билип биленоклар.

Шейле-де болса мен өз пикирими бассыр-юссурсыз айтдым: «Башга ерлерде адам кысымлы җандарларың бардыгыны билемок. Йөне ёкдугына-да ынанамок!»

* * *

Художник Микеланджело. Скульптор Микеланджело. Архитектор Микеланджело. Шахыр Микеланджело...

Буларың дөрдүси-де бир адам. Мен шахыр Микеланджелоның секиз сетир гошгусыны терҗиме эдипдим. Оны он бәш-йигрими йыл бәри хич ере чапа беремок-да, махал-махал үйтгешик бир толгунма билен гайталап окаярын.

Художник Микеланджело бир гөрмегей зенаның уклап ятан мермер шекилини дөредипдир. Дашары юрт басыбалыҗыларының элинде Италияның җуда харланян йыллары экен. Бейик художнигиң бу эсериң үстүнде ишлейән дөври шол агыр йыллара габат гелипдир. Шонда шахыр Микеланджело өзүниң МЕШХУР СКУЛЬПТУРА ЭСЕРИНЕ багышлап, эдил шонуң ялы МЕШХУР ШАХЫРАНА МИНИАТЮРАСЫНЫ дөредйәр. Итальян халкының шол дөвүрде нәхили җебир-сүтемлере сезевар эдилендигини билмек үчин диңе шу секиз сетири окамак хем етерлик дийип хасап эдйәрин.

Автор зенана йүзленйәр. Зенан хем оңа җогап берйәр.

— Гөйә перишде дек сүйнүп ятырсың,
Ким билйәр, перишдәң өзүмиң я-да?
Мисли чабырап дур йүзүме демиң,
Ыралайсам — оянҗак сен шобада.

— Чар яным бетбагтлык, масгарачылык.
Хәзир иң говы зат—даш болуп ятмак,
Хич зады дуймазлык, хич зат гөрмезлик...
Азар берме, нәмә герек оятмак.

* * *

Гара Сейитлиеве тәзе бир гошгымы окап бердим. Ол дымды. Соңра болса мыссык, овадан элини столуң үсташыр маңа узатды-да, элими элиниң ичинде эп-эсли саклады: онуң йылысы хенизем аямың ичинден гиденок.

Соң бир гезек ене-де тәзе гошгымы окап бердим. Ол ене-де дымды. Эмма бу сапар элини узатмады-да, гүррүңи башга яна совды: Хиндистан хакында гызыклы гүррүң бермәге башлады. Мениң үчин хемме зат дүшнүклиди...

Мен муны нәме үчин гүррүң берйәркәм? Хәзир мени

шейле бир дуйгы гуршап алды: д ө р е д и җ и а д а м ы ң д о с т ы н ә х и л и б о л м а л ы? Мәхрибан болмалы! Газаплы болмалы!

Яш дөредиҗилере шейле достлары арзув эдйәрин.

* * *

XIX асырың Европа эдебиятының мешхур векиллериниң икиси хакда эдебиятчылар дава эдипдирлер: Гёте бейикми я-да Шиллер?

Ахыры даваны Гётәниң өзи чөзүпдир: эгер икимизиңем бош дәлдигимизи билйән болсаңыз, шонуң өзи етерлик дәлми нәме? Берекелла айтмага дегишли ики саны шахырымыз бар дийиң-де отурыбериң ахыбети... Шол бизиң икимизе-де етерлик...

Йөне шейле диймек үчинем эп-эсли улулык герек болса герек. Арада мен зехинли хасапланян яш языҗыларың икиси хакында (оларың х а й с ы с ы н ы ң г ү й ч- л ү д и г и барада) гызгын җедел эдилйән ере габат гелдим. Шо ерде шол икилериң бири-де бар экени. Ол даваның өз пейдасына чөзүлерине гарашып, бир четде ымтылып отырды.

* * *

Шахырың шахсыетиниң поэзияда эсасы затдыгы инди шүбхели зат дәл. Кәбир шахыр өзүниң, шейле гөрәймәге, хусусы, интим хәсиетли гошгулары билен-де гиден окыҗылар дүнйәсини толгундырып билер. Эмма башга бир шахыр өзүниң гражданчылык ясавлы гошгулары билен-де йүреклерде ыз галдырып билмез.

Диймек, шахырың шахсыети гүйчли боланлыгында онуң интим, хусусы хәсиетли гошгулары-да гражданчылык эхмиетине ээ болуп билер. Меселем, Пушкиниң «Шол тәсин пурсаты унутмарын мен» («Я помню чудное мгновение») гошгусы... Бу зейилли гошгулар ер билен гөгүң арасында э р к е к билен з е н а н барка, оларда гөзеллик, умыт, мертлик дуйгуларыны оятмага укыплыдыр.

* * *

Үстүнден он бәш-йигрими йыл гечен эдеби-танкыды макалаларың бирнәчесини яңадандан окап, мен бир зада гөз етирдим.

Макалаларың биринде бир эдеби эсериң кемчиликлери хакында гүррүң эдилипдир. Эмма шол кемчилик дийилйәнлер шу гүн (вагтың гечмеги билен!) шол эсериң үстүнчилик тарапы болуп чыкыпдыр.

Ене бир макалада эдеби эсерлериң бирнәчесиниң үстүнчилик тараплары хакында гүррүң эдилипдир. Эмма шол үстүнликлер шу гүн (вагтың гечмеги билен!) шол эсерлериң кемчилик тарапы болуп чыкыпдыр.

Шонуң үчинем эдеби эсерлере баха берен вагтымызда (эртеки гүн үстүмизден гүлдүрмеҗек болсак), өрән әгә болмалыдырыс.

* * *

Календарымың екеҗе сахыпасы галыпдыр. Ене-де бир Тәзе йыл етип гелйәр. Нәхили арзувларым барка?

Тәзе йылда пай алың сиз
Хемме затлаң тәзесинден.
Йөне кәте тәзе гөзләп,
Махрум болмаң көнесинден.

Эркек тәзе аял гөзләп,
Ынҗытмасын башкысыны.
Гоңшы тәзе гоңшы гөзләп,
Ташламасын гоңшусыны.

Шахыр тәзе нысак гөзләп,
Унутмасын көнесини.
Огул тәзе «хасап» гөзләп,
Аглатмасын энесини.

Башлык тәзе ишгәр гөзләп,
Көнелери даргатмасын.
Йигит тәзе магшук гөзләп,
Башкысыны гаргатмасын.

Гызлар тәзе көйнек гөзләп,
Ташламасын дүйнкүсини.
Аял тәзе эркек гөзләп,
Гачырмасын өңкүсини.

Достлар тәзе дост агтарып,
Йүз совмасын көнесинден...
Тәзе зат хем оңат вели,
Айланайын көне сенден!

Элбетде, башга-да арзувларымың кәндиги тебигыдыр. Йөне хәп-хәзирки пурсатда, нәме үчиндир, диңе шулар ядыма дүшди.

* * *

Кәбир адамларың айратын хыжув билен сөйән задьы — **хоббиси** боляр: кимлер өмүрбоюна мүшдүк, шыбык йыгнаяр, кимлер почта маркаларыны, отлучөп, сигарет гапларыны топлаяр, ене бирлери гечен асырларың поэзия китапларыны, эдеби журналлары коллекциялаяр. Оларың көпүси өзүниң шол хоббисине тутуш өмрүни багышлаяр.

Мениң о зейилли дурнуклы хоббим болманды. Йөне өмрүмиң белли бир этапларында кәбир затлар билен айратын гызыкланыпдым. Йигрими-отуз яшларымың аралыгында мениң иң улы хоббим дүшүндириш берйән сөзлүклерди. Сөзлүк китабының хайсы дүрлүсине габат гелсем-де чилим пулумың иң сонкы көпүгине ченли берердим вели, душундан гечип билмездим. (Ери геленде айтсам, элли томлук Улы Совет Энциклопедиясына-да Одесса шәхеринде солдат айлыгымың хасабына абуна язылыпдым).

Ол хоббим юваш-ювашдан көшешди. Соңра мени тәзе бир хобби жадылады: живопись эсерлерини йыгнамага болан хөвес он ики сүңңүми есир алды. Живописе дегишли китаплары сатян магазиниң мүдири соңабака мени гөрсе, сессиз йылгырайярды: «Ене-де гелдиңми?..»

1966-нжы йылың зәхмет ругсадыны Гарагумда гечирмек үчин чопанларың арасына баранымда, янымда ики саны уллакан чемеданым барды. «Бә, буларың ичинде гуршун бармы?» дийип, даяв чопанлар агыр чемеданлары зордан ере дүшүрипдилер. Оларың ичиндәки гуршун дәлди-де, гуршундан-да агыр сунгат хакындакы китапларды.

Чопанлар яшамак хем-де ишлемек үчин маңа уллакан бир гара өйи бошадып бердилер. Эртеси гүн өйүң төримлериниң Рембрантдан, Рафаэлден, Репинден, Суриковадан башлап, Иогансоның, Сарьяның, Ы. Гылыжовың сурат сергисине өврүлендигини гөренлеринде, олар мениң йүзүме хешерленишип серетдилер: «Бу затларың нәмеди? Сен гошгучымы я-да суратчымы?»

Мен олара хер агшам гошгы окап берйәрдим. Соңра болса башардыгымдан дүнйә художниклериниң эсерлериниң мазмуныны дүшүндирйәрдим. Чопанлар Магтымгулының, Кеминәниң, Гара Сейитлиевиң, Бердиназар Худайназаровың, Мәммет Сейидовың гошгуларына дер-

рев өвренишселер-де, бу суратлара вагты билен өвренишмедилер. «Суратлы гүррүңиңи гойсана! — дийип, кинаялы гүлүшйәрдилер. — Магтымгулыдан, Кеминеден я-да бейлеки шахырлардан көпрәк гошгы окап бер!..»

Ахыры мени чопанларың кинаясындан халас эден гүйч бейик художниклер А. Ивановың «Исаның халкың арасына гелмеги», В. Суриковың «Меньшиков Березовода» диен эсерлери болды. Шол суратларың мазмуныны жикме-жик гүррүң бердим вели, чопанлар художниге-де, сурат дийилйән зада-да башгача гарап башладылар. Гаргумдан мени өйүмизе ураданларында, чопанлар шол суратларың бирнәчесини ялбара-ялбара менден алып галыпдылар...

Живописе багыш эден онйыллыгымың (1959—69) дөредижилик сураткешлигиме ненеңси дережеде тәсир эдендигини айдып билжек дәл. Йөне шол онйыллыгы өмрүмиң иң леззетли, тәсин бөлеги хасаплаярын.

* * *

Радиомызың, телевиденийәмизиң кәбир дикторлары бирнәче сөзлери дүрли-дүрли басымда айдярлар: маглумат—маглумаат, чап—чаап, ылхам—ылхаам, ажыбалгаз—ажыбалгааз, гонды—гоонды, мугаллым—мугааллым ве гайрылар.

Сөзүң басымларыны ёймак гадагандыр. Ёк, диңе гадаган хем дәлдир-де, оңа адатдан дашары вака хөкмүнде середилмелидир.

Кәбир мугаллымларың кәбир сөзлериң басымларыны ёймагыны белки багышламак-да болар: оларың аудиториясы, хер ничик-де болса, дар аудиториядыр. Дикторлары вели багышламак болмаз. Олар дөвлет мертебесинден геплейән ресми адамлардыр: оларың геплейиш дүзгүни миллионлар үчин еке-тәк канун хөкмүнде хызмат эдйәр.

* * *

Шахырың шахсыети онуң өвги дийилйән зада нәхили гараянлыгындан башланян болса герек.

Өвгини диңе өвги манысында дүшүнсе, шахырың шахсыети овнаяр, өсүши тогтаяр.

Өвгини өзүне эдилйән хормат, ынам, сыпайы танкыт манысында дүшүнсе, онуң шахсыетиниң кәмиллиге баш гошдугыдыр.

* * *

Шахыр өз дөври үчин хызмат эдип билсе, — онуң гелҗекки дөвүр үчин хем хызмат этдигидир.

Эгер-де ол д и ң е гелҗек дөвүр үчин хызмат этмеги гөз еңүнде тутса, онда ол не-хә өз дөврүне, не-де гелҗекки дөвре пейда гетирип билер.

Диймек, ол ики ашдан хем галар.

* * *

Арада мен көне халылары сатын алян дүкана бардым. Бир гаррыҗа адам ики саны түркмен халысыны сатмага гетирипдир: бири тәзерәк, бейлекиси хас көне. Көне халыны тәзесине гөрә ики эссе гымматына сатын алдылар.

Шонда мениң ядыма Магтымгулының гошгулары дүшди: көнелдигиче оларың гымматы артяр.

* * *

Поляк токайлыгында гезип йөрүн. Бу токайлыгың башындан нәмелер гечмеди. Бу топрак нәмелери гөрмеди. Алты миллион өмүр гырылды. Висла окуң гызгынындан гайнады. Варшава дүп-дүз болды.

Ынсан гайраты нәмелере дөз геленок. Инди хемме паҗыгалар ызда. Бу гүн Висла окуң гызгынындан дәл-де, сува дүшүп йөрен чагаларың тениниң мәхринден гайнаяр. Польша ынсан элиниң гудратындан гүл ачяр.

Токай, токай, токай... Сосналар, пальмалар, березалар булут билен огшашып, гүн билен геплешип отырлар. Асудалык.

Поляк йигиди поляк гызы билен гол тутушып баряр... Илкинҗи сөйгим ядыма дүшди. Березаның өңүнде т ү р к м е н д и л и н д е гошгы окасым гелди. Дүшүнермикә? Теҗен тораңңысы дүшүнйәрди. Береза нәдеркә? Бу гарры береза хениз догуп-дөрәп бир агыз түркмен сөзүни эшиден дәлдир ахбети. Нәдип дүшүнсин! Онда-да окайын. Илкинҗи сөйги хакында окайын. Гой, дүшүнмесе дүшүнмесин. Себәби хәзир сөйги хакында гошгы окасым гелйәр... Окадым. Гарры березадан оваз чыкды:

— Душунйәрин, оглум, душунйәрин. Өрән таныш дил. Өрән таныш сөзлер. Мениң саямда бир овадан, гарагыйчак йигит вепат болупды. Иң соңкы демине ченли сениң геплейән дилиңде гепләпди, айдым айдыпды. «Айҗемалым!» дийип җан берипди. Мен онуң айдымыны диңләп: «Мегерем, дүнйәниң йүзүнде Айҗемал ялы гыз ёкдур!» диен нетиҗә гелипдим. Шондан бәри мениң әхли шахаларым, әхли япракларым, әхли көклерим «Айҗемал, Айҗемал!» дийип сесленйәрлер... Шол вепадар йигидиң адындан, мениң адымдан (хава, мениң хем адымдан) шол аҗайып гыза салам говшур!..

Мен ол саламы түркмен топрагына алып гелдим.

Айҗемал, ниреде болсаң-да, саламы кабул эдип ал!

* * *

Акыллы адам. Пайхаслы адам.

Биз кәте бу икисиниң манысына меңзешрәкмикә өйдйәрис. Эмма олар ёлук тапавутлыдыр. Акыллы адам дүнйә ган чайкап хем билер. Эмма пайхаслы адам бейтмез.

* * *

Гүндогарың бейик оглы Сагдының дүнйә парахатчылыгы барадакы шу сетирлериниң 100 диле терҗиме эдилип, Бирлешен Миллетлер Гурамасының гапысында асылып гойландыгыны яңы эшитдим:

Адамзат диймеклик — миллиард адамлаң
Бир гөврә дүзүлен богунларыдыр.
Шолардан бирини дерт эелесе —
Бейлекилериниң-де богулдыгыдыр.

Бу факт диңе Сагды үчин дәл-де, бүтин җахан поэзиясы үчин иң бейик серпайдыр.

* * *

СССР Язъҗыларының VI гурултайы довам эдип дур. Ораторың ерини оратор эелейәр. Трибунада ене-де бир оратор пейда болды. Мен онуң сөзлерини өзүмче шейлерәк стенографирләпдирин:

— Адамларың ахлагына нәхили тәсир этмели? Нәдип оларың ички дүнйәсине гирмели? Ярамаз гылыкла-

рыны нәдип үйтгетмели? Ярамаз затлары гөрүп дурка, языҗының первайсызлык этмәге хукугы ёкдур: сандырабермелидир. Өзүни йитирибермелидир. Хава, ол вагтлайынча, белли бир пурсатлык өзүни йитирмәге-де ынамсызлыга сезевар болмага-да хукуклыдыр. Умуман, языҗы дийилйән адам өзүни хемише багтлы дийип хасапласа — онуң языҗылыгы шобада тамам болар. Онуң гурлушы шейле болмалыдыр. Языҗы говы яшап хем билер. Аҗайып җайы, дачасы, машыны-да болуп билер. Йөне башга бириниң дердини гөрүп дурка, ол багтлы болуп билмез...

Бу пикириң үстүне нәме-де болса бир зат гошуп, оны гүйчлендирҗек болмагы мен ерликсиз хасаплаярын. Йәне шол пурсатда бейниме дыңзап гелен бир пикири кагыза гечирмелидирин: языҗы языҗылык галамыны элине алан секундындан бейләк, өзүниң шейле агыр ёла баш гошяндыгыны билмелидир хем-де буйсанмалыдыр. Себәби языҗының бу зейилли багтсызлыгы, ене бир тарапдан середенинде, онуң иң улы багтлылыгы-да болуп билер.

* * *

Улы шахырларың, улы багшыларың, улы артистлериң хетденаша гоҗалыя, хич хили эсер дөретмән, сахнада ойнаман, айдым айтман дири гезип йөрмеклериниң өзи-де медениетимиз үчин улы хызмат боларды.

Себәби сениң дөредйән затларыңы оларың окан, сынлап, диңләп билҗекдиклерине болан ынам — диңе шол хем сенде улы җогапкәрчилик, талапкәрчилик дуйгуларыны тербиелемәге укыплыдыр.

Мениң айдянымың догрудыгына дүшүнмек үчин йүз-йүз элли яшлы Берди Кербабаларың ве Сахы Җепбарларың, Алты Гарлыларың ве Аман Гулмәмметлериң, Мыллы Тәчмыратларың ве Пүрли Сарыларың арамызда гезип йөрмеклерини гөз өңүне гетирмек-де етерлик болса герек.

Кәбиримиз оларың ёкдугындан пейдаланып, айнап йөрен-ә дәлдирис...

* * *

Адамда гең хәсиетлер боляр. Кәтелер өнуң себәбине өзүң хем дүшүнмейәрсиң.

Гадым грек деврүнде Сапфо диен шахыр гыз яшап

гечипдир. Ондан гөзли-башлы гошгы хем галмандыр. Галанларының-да көпүси өңли-соңлы дәл: бөлек-бүчек строфалар. (Ол строфалар «Сапфо строфасы» диен ат билен тарыхда мешхурдырлар). Онуң дережесиндәки шахырлар о дөвүрде башга-да өрән кән болупдыр. Сапфоның биографиясында-да илиңкиден үйтгешик гөзе дүртүлип дуран хич зат ёк. Эмма онуң шахсыети, дөредижилиги мени өрән гызыкландырыпды. Гадым дөврүң поэзиясыны ятланымда, Гомерден озал хемише шол ядыма дүшйәрди. Хәзирем шейле. Мен онуң кәбир сетирлерини хиңлененими шу гүнлерем дуйман галярын.

...Пушкиниң дөвүрдеш досты яш йигит Веневитинов барада-да шоны айдып билерин. Онуң шахырана зехини долулыгына ачылып билмәндир: йигрими ики яшында, гунчалык дөврүнде арадан чыкыпдыр. Эмма шол дөвүр хакында ятланымда, Лермонтовдан озал (Пушкиниң ызындан) хемише шол ядыма дүшйәр.

Диңе ядыма дүшмеги-де дәл, Москвада боланымда, Новодевичье мазарыстанлыгына йөрите гидип, онуң башужунда ики гезек гүл хем гоюп гайдыпдым.

Догруданам, адамда жуда гең хәсиетлер боляр. Эмма чуңңур ойлансаң, дүнйәде хич хили гең зат ёк. Хер бир гең задың өзүне етеси дүшнүкли себәплери бар.

Мегерем, мунуң биринжисиниң себәби — бизиң эрамыздан 6—7 асыр озал гыз кәрдешимиң боланлыгына тәсин гуванжымдан, икинжиси — Пушкин, Лермонтов типли талантлы адамың жуда бимахал дүнйәден гитмегине болан мисилсиз гынанжымдан башланып гайдян болса герек.

* * *

Язгыларымың башында поэзиядан горкянлыгымы текрарлап, үч гезек «Горкян!» дийип беллэпдим.

Ондан бәри кән вагт гечипдир. Шу гүнлер нәхиликә? Поэзия билен өвренишдиммикәм? Я-да хенизем ондан горкуп йөршуммикә?

Озал г о р к я н сөзүни үч гезек гайталан болсам, инди ол сөзи кән гезек гайталамага тайындыгымы айдасым гелйәр. Бейик философ Платон (Эфлатун) шейле дийипдир: «Мен көп билдигимче-де, — хич зат билмейәнлигими билдим». Шахыр хем шонуң ялы. Ол хем поэзия сунгатына нәче чуңңур аралашдыгыча, шонча-да хич зада дүшүнмейәнлигине гөз етирйәр, ондан горкяр. Мен хем

поэзияның агыр ёлларында ужыпсызҗа устүнлик газанан-да болсам, шонуң үчин илкинҗи нобатда, горкы, шүбхе сөзлерине миннетдардырын.

Себәби Горкы Ынам дөредипди. Ынам Гошгы дөредипди. Гошгы болса ене-де Ынам дөредипди.

* * *

Магтымгулы ёгалан йылында (1783-нҗи йылдыгычын болса) бейлеки классык шахырларымызың нәче яшындадыгы хакында пикире батдым. Шол дөвүрде Кемине 13, Сейди 15 яшларында экенлер. Багтлы шәгиртлер!

Диймек, олар хениз Магтымгулы дири махалында шахырың гошгуларыны диңлемек багтына (хатда онуң өз кешбини-де тәтәнлейин бир ерде гөрмек багтына) эе болан болмаклары әхтимал.

Мен хәзир Магтымгулының дири кешби билен бир минутлык душушмак мүмкинчилигине ханы-маныма гурбан эдип билердим. Себәби шол бир минут мени дүнйәниң **гечени, хәзиркиси, гелҗеги** билен саташдырарды.

Аз вагтлык болса-да, эбедилик билен йүзбе-йүз отурмакдан ёкары нәхили багт болуп билер.

* * *

Бир адам бейлеки бир адама ягшылык эдйәр. Ол болса нәме үчиндир бүтин эрҗеллиги билен оңа яманлык этмәге башлаяр. Азмы-көпми — шейле ягдайларың бардыгы гизлин дәл.

Мен мунуң себәби барада ойландым хем-де шейле нетиҗә гелдим: ол адам сениң эден ягшылыгыңы билйәр, онуң берен мивесини пейдаланяр. Йөне ол шол мивәни өз гүйҗи билен дәл-де, башганың гүйҗи билен газанмалы боландыгына өз янындан хем-де ил өңүнде кичелйәр. Шонуң үстүни басырмак, адамларың гөзүни багламак үчин болса ягшылык эден адама яманлык этмек пиримине дүшйәр.

Бу диңе шейле адамларың бир кысымыдыр. Оларың башга-да дүрли кысымлары бар. Хайсысы боланлыгында-да олар ахлагы гөйдүк адамлардыр.

* * *

Гизләп отурмак нәмә герек. Сөйги дийилйән зат шу гүн я-да дүйн дөрән зат дәл. Яшлык дөврүнде бирини

сөййәрсиң. Ашык-магшук болушярсың. Соң болса белли бир себәплере гөрә оны элиңден алдырярсың.

Дүнйәниң йүзүнде шейле адамлар миллионларчадыр. Мен хем өзүми шол миллионларың бири хасаплаярын.

Элли яшың эрңегинде бу затлар хакында гүррүң эдип отурмак гелшиксиз ялы хем боляр. Эмма оны гелшиксиз хасаплаҗак адамлар сөйгиниң шарпыгыны датмадык адамлардыр. Шол себәпли-де сөйүшмәндиклери үчин мениң олары гүнәлемейшим ялы, сөйшенлигим үчин олар хем мени гүнәлемели дәлдирлер.

...Шу гүн Оңа илкинҗи хатымы говшураныма тес-тегелек отуз йыл долды. Диймек, бу гүн мениң рухы дурмушымың улы, иң арасса юбилейлериниң биридир. Шонуң үчин хем йүрегимиң пынхан дуйгуларының, мукаддес арзувларының бир чанагыны блокнотымың той сахыпасына пишме ялы сечесим гелйәр.

Маңа гоюп Баш сөйгүниң мәхнетин,
Нирелере алып гитди кысматың?
Аглаян болсаң-да, гүлйән болсаң-да —
Бир ерлерден сес гелерди ахбетин.

Элбетде, багтлысың. Оңянсың менсиз.
Мен вели өлйәнчәм дем алман сенсиз.
Кырк муң сетир гошгы дөреден болсам —
Хер харпың ичинде Сенсиң, Сенсиң, Сенсиң...

Өмрүң мензиллерден мензиле етсин.
Мен Сенден өңүрти сүйнейин сессиз.
Гара хабар гүни гара гөзүңден
Бир гара яш дамса,
шол маңа бесдир.

* * *

Танкытчыларымыз кәмахал говшак эсерлериң эсасында эдебиятың улы, важып меселелерини гозгаҗак болярлар. **Эдебиятың улы меселелерини диңе талантлы эсерлериң эсасында** гозгамак болар. Гара чыраның эсасында электрификацияның проблемаларыны чөзүп болмаз.

* * *

Өзүңден улы болуп гөрүнҗек болмак, мегерем, иң гелшиксиз затларың бири болса герек. Кәбир яш дөредиҗилер телевизорда я-да бейлеки поэзия душушыкла-

рында чыкыш эденлеринде, оларың гапдалындан середип, өз-өзүң утанярсың. Олар өз болушларындан габаралы, дабаралы гөрүнҗек болуп, иңңэн аматсыз ягдая дүшйэрлер.

* * *

Үйшүп отырдык. Гүррүң поэзия хакында гидйэрди. Отуранлардан гедемрэк бири улы бир шахыр хакында шейле дийди: «Мен шоны халамок!»

Отуранлар бирхили болдулар. Онянча-да четде отуран пыядаларың бири (не гахарланып, не-де йылгырып) хич зат болмадык ялы янкының йүзүне серетди: «Ол сениң үчин язанок ахбети!»

Отуранлар гүлүшдилер. Янкының өзи-де җогап дерегине өзболушлы бир йылгырды.

* * *

«Дүнйэниң еди гудраты» («Семь чудес мира») хакында эшитмедигимиз аз-аз болса герек: Мүсүр пирамидалары; Семирамиданың асма баглары; Александрия маягы; Гүн худайы Гелиосың хейкели ве бейлекилер... Булар дүнйэниң хенизе — бу гүне ченли деңи-тайы болмадык гудратлары хасапланярлар.

Өзүме галса вели, дүнйэниң еди гудратының мазмуныны тэзелэрдим. Мен оларың хасабыны Марксың, Энгельсиң, Лениниң элеме инмегинден, оларың таглыматы эсасында еңен Бейик Октябрь социалистик революциясындан башлардым. Шол революцияның идеяларының Бейик Ватанчылык урушунда үстүн чыкып, адамзады фашизм беласындан халас этмегини болса дүнйэниң бэшинҗи гудраты хасаплардым. Руссияда Пушкиниң дүнйэ инмегини алтынҗы бир гудрат хасапламалы эдердим.

Дүнйэниң единҗи гудратыны сайламагы болса хер адамың өзүне гоярдым. Мениң үчин ол Магтымгулы-Пырагыдыр.

* * *

Окыҗы Огулбахар Я...дан (Небитдаг шэхери) шейле Анкета говушды. Ол бу зейилли Анкетаны башга-да кэ-

бир шахырлара иберендиги барада ятладыпдыр. Оларың нәхили җогап берендигинден хабарым ёк. Мениң җогапларым ашакдакылар ялы болупды.

СОВАЛ: Сизиң сөйгүли реңкиңиз хайсы?

ҖОГАП: Реңк сайламам ёк. Хемме задың өз реңкинде болмагыны ислейән. Байдагымыз хемише гызыл, пагтамыз ак, топрагымыз меле, нанымыз меле-мыссык, асманымыз хемише гөк болсун.

СОВАЛ: Сиз нәхили реңкли гүллери айратын говы гөрйәрсиңиз?

ҖОГАП: Гүллериң реңки мени гызыкландырмаяр. Гүл диймек, мениң дүшүнҗәм боюнча, диңе терлиги, хош ыслылыгы аңладяр. Гой, олар нәхили реңкде болсалар-да, тер болсунлар, хош ыслы болсунлар.

СОВАЛ: Иң говы гөрйән адам атларыңыздан икиси (аял-гыз ве эркек атларының хер хайсындан)?

ҖОГАП: Ады ат эдйән адамың хәсиети ве зәхмети болса герек. Бидерек атлары безәп йөренлер хем кән. Не гөзел атлары заялап йөренлер хем кән. Хер ничик-де болса, айратын говы гөрйән атларым: Огулгерек, Җерен, Гөвхер, Батыр, Мырат. (Гөвнүңизе хич зат гетирмесеңиз, ене бир ады агзап билерин: Огулбахар. Гөвнүңизе гетирмәге хакыңыз хем ёк. Ол мениң гызымың хем ады).

СОВАЛ: Чепер эсерлерде иң сөйгүли гахрыманларыңыз?

ҖОГАП: Меңли (Магтымгулыдан), Евгений Онегин, Татьяна, Айна, Пьер, Велмырат ага...

СОВАЛ: Сизе дынч берйән иң леззетли зат нәме?

ҖОГАП: Түркмен сазының овазына иркилмек.

СОВАЛ: Иң йигренйән задыңыз?

ҖОГАП: Сиңек.

СОВАЛ: Адамда иң сөййән задыңыз?

ҖОГАП: Эдеп.

СОВАЛ: Өзүңизде йигренйән гылык-хәсиетлериңиз бармы? Бар болса, олар нәме?

ҖОГАП: Бу гүнки иши эртә гоймак. Чилим чекмек. (Ынха хәзир ене-де бир сигарети отладым. Чекесим геленок. Эмма эндик боюнча соруп отырын).

СОВАЛ: Ишиңизден дашгары говы гөрйән пишәңиз?

ҖОГАП: Пыяда йөремек.

СОВАЛ: Иң говы гөрйән парасатлы сөзүңиз я-да накылыңыз?

ҖОГАП: «Ойланман иш этме!»

СОВАЛ: Махал-махал кәбир дурмуш меселелерин-

ден (сөйги, бивепалык ве ш. м.) баш чыкармак өрән кын дүшйәр. Йүрегиң бир зат күйсейәр, бейниң болса башга бир зат диййәр. Шонда оларың хайсы бирине гулак асмалы? Бейнәми? Йүрегеми?

ЖОГАП: Элбетде оларың икисине-де гулак асмалы болса герек. Йөне бейни дийилйән задың гулага хас якын ерде ерлешенлиги үчин, бейнә көпрәк гулак асылса оңат болар.

Йүрек бейнә гөрә гараголрак боляр: онуң диенини эдиберсең, бисерешген затларың үстүнден-де элтип билер.

СОВАЛ: Шахыр болмак үчин хөкман сөйги одуна янмалымыш диййәрлер. Бу барада Магтымгулыны, Молланепеси, Сейдини, Кеминәни, Пушкини ве ене-де кән шахырлары мысал гетирйәрлер. Догрудан-да, гайтадан чинтгәп окап гөрдүм вели, Магтымгулы ялы шейле аграс, акылдар, бейик шахыр хем көп гошгуларында гайта-гайта Меңлисини ятлаяр, чуңңур философик гошгуларында-да бирден Меңлисиниң адыны ятланыны дуйман галяр. Шахыр болмак үчин ышка янмак хөкманмы?

ЖОГАП: Мениң пикиримче хөкман дәл. Шахыр илки билен ил-гүнүни, Ватаныны сөймели, шоларың ышкына янмалы. Шахырың ыкбалыны диңе шейле мазмунлы улы сөйги кесгитләп билер. Магтымгулының дөредижилиги-де шоны тассыклаяр.

Сөйги (Сизиң диййән манынызда) шахырда болуп хем билер, болман хем. Йөне боланлыгында, бейле сөйги онуң дөредижилик әлемгошарына ене-де бир тәзе реңк гошуп билйәр.

СОВАЛ: Мен бүтин өмрүми гөзеллигиң, арассалыгың хызматына багышламак ислейәрин. Кәбир адамлар «Башармарсың» диййәрлер. Башарармыкам?

ЖОГАП: Башарарсыңыз! Йөне өңүңизде көп пәсгелчиликлер габат гелер (Шейле пәсгелчиликлер эййәмден габат гелип хем башлапдыр: «Башармарсың!» диййән адамлар шол пәсгелчиликлериң илкинжилери болса герек). Эмма олары еңип гечмәге Сизде хыжувың-да, гайратың-да, эдеп-тербийәниң-де етерликдигине ынанасым гелйәр.

* * *

Ол ене-де гошгуларыны алып гелди. Мен бу гезек чыдам эдип билмедим: оны мазалы гамчыладым. Ол билкастлайын эдилйәндир өйдүп, ерликсиз гатырганды.

Эмма мен оны пейда болсун дийип гамчылапдым. Арабачы ябылары өлсүн дийип дәл-де, гатырак йөресин дийип гамчылаяр ахбети.

* * *

Кәбир адам шейле бир дережеде илиң гөзүнден дүшйәр, хатда ол яшап йөркә яшамага мынасып болмайшы ялы, өленде илиңкә меңзеш өлүме-де мынасып дәл ялы болуп гөрүнйәр.

* * *

Макаланың авторының умумы медениетине гөз етирмек үчин онуң цитата алшыны сынламак етерликдир. Бу ерде геп цитатаның көп я-да аз алынмагында дәл. Кәбир адам цитаталары шейле бир уланяр, сен оларың хас-да көпрәк болмагыны ислейәрсиң. Кәбирлери екеҗе цитата аляр, эмма ол текстиң гандамарына гирип биленок-да, маңлайына елменен лейкопластыра меңзейәр.

«Достуң кимдигини айт, мен сениң кимдигини айдып берейин» диен пәхим бар. Бу пәхими эдеби макалаларың авторлары бабатында-да уланмак болар: «Сен цитата ал, мен сениң нәхили автордыгыны айдып берейин».

* * *

Гызыксыз йыгнакларың пейдасының ёклугы хакында кән гүррүң эдйәрлер. Эмма чилимкешлер үчин бейле дәлдир. Иң болманында хепдеде екеҗе гезек бир-ики сагадың довамында чилим чекмән отурмак оларың саглыгы үчин уллакан пейда етирип билер.

* * *

Языҗы ёгалып гидйәр. Китаплары вели гөрешмегини довам этдирйәр. Онуң шейледигине тарыхың гатларындан мүңлерче мысаллар гетирсе болар.

...Ынха яп-яңы транзистордан Левитаның сеси гелди: Гүнорта Африка республикасында «Анна Каренинаны» окамак гадаган эдилди. Хәкимиет башындакылар ол романың халкы өҗүкдирмегинден горкярлар...

Бу гадаганлык романың окалмагыны өңкүден-де өжүкдирсе герек: инди оны окамажаклар хем окарлар.

Лев Толстой гөрешйәр.

* * *

«Адамың кимдигини онуң гүлкүсинден танамак болар, гүлки адамының гөнезлигини яланачлап дашына чыкаряр».

Улы языжының бир китабында шу сөзлериң гапдалында мен сораг аламатыны гоюпдырын: жахыллык йылларымды, дүшүнмәндирин. Яңырак шол китабы агдарышдырып отыркам, шол «дүшнүксиз» сөзлере гөзлерим дүшди: инди ол сөзлер мениң үчин нәхили дүшнүкли!

* * *

Атамыз бирмахал: «Адамларың бойы кичелип-кичелип, бир дүйп яндагың үстүне мердиванлы чыкмалы болар» диййәрди. Адамларың физики бойы бабатында бейле болар өйдемок. Йөне кәбир адамларың рухы бойы барасында вели атамың бу тассыкламасына гошулмак кын дәл.

* * *

Акыл зәхметиниң ишгәриниң уруш ветеранына өз нобатыны берйән вагтыны гөрүпдим. Йөне онуң нобатыны алян вагтыны гөрмәндим. Эй, тоба, шол хем гөрүлжек экен.

...Акыл зәхметиниң ишгәри уруш ветеранының өйүне барыпдыр: «Мен өйүмизе телефон чекдиржек болян. Йөне телефоны илки билен сизиң көчәңизде яшаян ветераның өйүне чекмән, сизиң өйүңизе чекип билмерис» дийдилер. Маңа болса... кимдигими өзүңиз билйәңиз, телефон жуда зерур. Сиз өз нобатыңызы маңа берип билмезмисиңиз?»

Ветеран, элбетде, аңк болуп галыпдыр. Себәби телефон оңа хемме кишиден бетер зерур. Йөне ветеран ветеран боляр: ол көп зады багышлаяр, сыр билдирмейәр. — «Боля, боля, Сиз ялы адамлара телефон хөкман герекдир. Биз нәме... көпи гечип, азы галан адам... Бизе хачан боланда-да тапавуды ёк!»

Акыл зәхметиниң ишгәри портфелинден деррев ак кагыз чыкарып, оңа арза яздырыпдыр хем-де «Нобатымы пыланы пыланыеве багышлаярын» дийип гол чекдирипдир.

...Бу затлары агзамаса-да боларды. Йөне меселәниң башга-да гызыклы тарапы бар: хәзир акыл зәхметиниң ишгәри у р у ш в е з ә х м е т в е т е р а н л а р ы н а а й р а т ы н ү н с б е р и л м е л и д и г и хакында йөрите бир эсер язярмыш... Бәлчик достларының бири оңа шейле дийипдир: «А-хав, дост, өзүң-ә бир ветераның нобатыны элинден алып, өйүңе телефон чекдирйәрсиң, индем олара көмек берилмелидиги хакында язярсың. Бу икиси бири-бири билен тутлушярмы?»

Акыл зәхметиниң ишгәри алҗырамандыр, өрән аркайынлык билен җогап берипдир: «Ветеранлар җуда тапылгысыз адамлар. Гыссанан вагтың көмеге гелйәрлер. Онсоңам, кимиң кимдигине бейлекилерден, ынха... Сиз ялылардан хас говы дүшүнйәрлер...»

Ислендик ягдайда, ислендик сөзе җогап тапып билйән яңкы бәлчик адам келлесини яйкалапдыр-да, дымып отурыберипдир.

* * *

Сен дүнйәде бармы? Бар.

Эмма өз б а р л ы г ы ң билен, иң болманында, б и р а д а м ы ң чөкгүн гөвнүни гөтерип билмедик болсаң я-да б и р б а г т л ы н ы ң гөтерилен гөвнүни билкастлайын чөкерен болсаң — ол сениң ё к л у г ы ң д ы р.

Ёк. ялңышдым, ол сениң ё к л у г ы ң дәлдир-де, өз-болушлы җенаятыңдыр: ё к л у к җенаят эдип билмейәр.

* * *

Шу гүн «Евгений Онегини» ене-де тәзеден окап чыкдым: ол хер дөврде башгача тәсир эдйәр.

...Гөзүми бир нокада дикип, эп-эсли отурдым. Дуэль трагедиясы болмадык болса, А. С. Пушкиниң нәче яшап билҗекдиги хакында оя батдым. Бу бабатда генетики канунлара салгыланмак гызыклы болса герек: Пушкиниң бабасы Абрам Ганнибал 84 яшапдыр. Шахырың какасы Сергей Львовичиң 78, эҗеси Надежда Осиповнаның 61 яшандыгы хеммәмизе белли.

Пушкиниң өз чагалары нәчерәк яшадыларка? Муны

билмек мениң эсли вагтымы алды. Ахыры оны-да анықладым: улы гызы Мария 87, огуллары Александр 81, Григорий 70, кичи гызы Наталия болса 77 яшларында дүнйәден өтүпдирлер. Шахырың улы гызы Мария хеммесинден узак яшапдыр. Онуң 1919-нҗы йыла ченли яшап, Бейик Октябрь социалистик революциясының хем дөврдеши боландыгыны билмек гызыксыз дәлдир.

Александр Сергеевич Пушкин хем (генетики канунлара эсасланылса) 70—90 яшап билерди дийип чаклама мүмкин. Диймек, ене-де нәче-нәче «Евгений Онегинлер» дөрәп билҗек экен.

* * *

Мугтхор адамың еңил дурмушындан җепакешиң иң агыр дурмушы мүң пай говудыр. Мунуң шейледигиниң йүзлерче мысалларының бирине шу гүн хем габат гелдим: яп-яңы бир мугтхоры Сибире агач чапмага ибердилер.

* * *

СӨЙГҮСИЗ КӘМИЛЛИГИҢ ЁКДУГЫ хакында өңрәк бир гошгы языпдым. Яңы окыҗы гызларың бириңден хат гелди. Ол БИР БИКӘМИЛЕ саташып, багтыны гаралдандыгы хакында җикме-җик языпдыр.

Инди мен КӘМИЛЛИКСИЗ СӨЙГИНИҢ ЁКДУГЫ хакында бир зат язмалы.

* * *

Бир гудрат билен яңададан дүнйә инсем — абыкөвсер сувуны ичип, бакы яшаҗак болмаздым, аңсат дурмуш агтарып, рахат яшаҗак болмаздым я-да илкинҗи сөйгимиң хасратындан горкуп, бихасрат сөйги агтармаздым. Ене-де хайыр ишлериң хатырасына г ө р е ш и п - г ө р е ш и п яшардым, ене-де шол тораңның саясында г а р а ш ы п - г а р а ш ы п яшардым.

* * *

«Апат» айдымы дөрәли бәри мениң адыма дүрли вариантлы ө й к ү н м е «А п а т л а р» («Икинҗи апат», «Башга бир апат», «Бизиң обамызың апаты», «Хайхатлы

29 Заказ № 1107.

апат»...) гелип говушды. Авторларың бирнәчеси ярамаз гылыклы зенанлар барада йөрите сатирик гошгулар язмагымы хайыш этсе, ене бирнәчеси шол айдымың әхеңинде язан өйкүнме гошгуларыны иберйәрлер.

Шейлеликде окыҗылар Д. Гурбанлыевден, Б. Амангылыҗовдан, Б. Акгаевден, Ш. Гурбанмырадовдан, Н. Шадыевден говшан өйкүнмелериң эсасында «Апатың» тәзе сатирики вариантыны тайярладым:

Яманы даламак шахыра адат,
Мегер адатам дәл, хөкманлардандыр.
Гелинлер ичинде гөрдүм бир нәкес,
Ек, нәкесем оңа гурбанлардандыр.

Сачлары овсардан ясалан ялы,
Гашлары гахардан ясалан ялы,
Хер сөзи зәхерден ясалан ялы,
Додагындан шугул дамянлардандыр.

Аясы даш ялы, дырнагы пычак.
Гөзлери мәш ялы, тумшугы гочак.
Били ики гуҗак, бойны үч гуҗак,
Агзы бардыр — дүйпсиз умманлардандыр.

Гөзлериниң агы-кыркчиллән бузы,
Гөзлериниң овасы-гурбакгаң ховзы,
Мегерем, шол эйменч гөзлериң өзи
Дүнйәң әхли шерин ясанлардандыр.

Мүң гелниң ичинден сайланып бойы,
Бир өзи булап дур гиден бир тойы.
Бир серетсең арслан, бир гөрсең айы,
Ил-гүн оңа аклы хайранлардандыр.

Бир обаң «сердары», ады Эҗегүл.
Оң янында серчә дөнди гоч огул.
Сересап бол шоң янындан гач, огул,
Гачмадыклар бетбагт ынсанлардандыр.

Гошгының бу вариантының эркин редакторы өзүм-де болсам, онуң авторыны көпчүлик дийип хасаплаярын.

* * *

— Магшук гөзелиңи я-да өз никадаш зенаныңы габанмак нәче гелшиксиз-де болса, гараз, таса гетирип

шу йыл Шекспириңкиденем оздурды!» дийип бегендирҗек боланларында, ол өр-гөкден гелип, сычрап еринден галыпдыр: бу кадалы ягдай дәл, барып-ятан бидүзгүнчилик! Бейле ягдайың гаршысына деррев чәре гөрмек герек, дүзетмек герек! Барды-гелди мени Шекспире гөрә көп окап башлан болсалар, онда-ха хасам бетер хаял этмән угруна чыкмалы... Бейле зада ёл бермек болмаз...

Улы зехинлилериң бу хәсиети улы тербиеден, догма асыллылыкдан, чуңңур ички медениетден гелип чыкян болса герек. Атам айдарды: «Хакыкы адам хич хачан улы гөрүнҗек болуп, өкҗесини ёкарык гөтермез».

Чын зехин хемише өз боюна кайылдыр.

* * *

Адам дөрт хили пурсатда өрән яңра боляр диййәрлер: 1). Чагалык досты билен душушанда. 2). Бир зада хетденаша шатлананда. 3). Агыр иши еңип гечендe. 4). Гарранда.

Буларың кәбирини башдан гечирдим хем-де гечирип йөрүн. Йөне мен оларың башкы үчүсини яңралык хасап эдемок. Адам шейле пурсатларда көпрәк гүрлейән ялы болса-да, йүрегини дашына чөвүрйәни үчин шейдйәр: сырыны гизлемейәр, төверегине шатлык пайлаяр. Адамың чын, асыл тебигаты йүзе чыкяр.

Дөрдүнҗисиниң нәхилидигини билемок. Онуң билен душушмага-да ховлугамок. Нәхили затка? Эй, тоба...

* * *

Гыз өзүниң йигиде болан сөйгүсини илки билен дуйдурып билерми? Бу ерде азда-кәнде бигелшиклик реңки бар-да болса, оны болуп билен зат, болуп билйән зат, болуп билҗек зат хөкмүнде кабул этсе болар.

Йөне йигиде ерликли-ерликсиз, түкениксиз хат язмак, «Мен сени сөййән» сөзлерини иргинсиз гайталап йөрмек гызы йигидиң өңүнде бейгелдип билмез. Сөйгиниң рухы җомарт-да болса, сөзи гысганч болмалыдыр. Сөйги диймек сарпаңы сакламак диймекдир. Я-да бир сөз билен айтсак, мертебе диймекдир. Шейле мертебәниң сакланмадык еринде сөйги хем кән сакланмаяр.

Бир акылдар: «Сөйги сөймезликден башланяр» дийипдир. Бу нәме диймек? Хий, Сөйги хем сөймезликден башланып билерми? Эмма хас ичгин ойлансаң, бу сөзлериң чуңңур, пынхан манысы бар: сөймек хем сөйдүрмек үчин өзүңи арзан хөдүрлемели дәл, сарпаңы гымматтутмалы, сөйгине первайсызрак болмагы башармалы, «Сөййән, сөййән» диен сөзлери тыгшытлы уланмалы.

Диймек, дурмушымызың хемме угурларында болшы ялы, сөйгүде-де тыгшытлылык герек экен.

* * *

Түркмен телевидениесиниң ёкары окув жайларының биринде гуран душушыгында: «Сөйги нәмеден башланяр?» дийип сорадылар... Элбетде, яшларың бейле сораглары бермәге хукугы ёк дәл. Эдил шонуң ялы, шахырларың хем жогап бермәге я-да бермезлигеде хукуклары ёк дәл. Йөне бейле сораглара жогап бержек болсак, яшлар билен душушмазлыга-да хукугымыз ёк дәл.

Яшларың арасына баранымызда яшлыгың яныңда хемише сөйгиниң-де бардыгыны билип бармалыдырыс. Шонуң үчинем мен хемише о зейилли сораглара жогап бермеклиги ислесем-ислемесем бойнума алып барярын.

Бу гезек хем шейтдим. Башардыгымдан жогапсыз гоймадым. Сөйги нәмеден башланяр?

Серхошлук диен зат—«йүзден» башланяр.
Танышлык диен—сөзден башланяр.
Сөйги-ышк диен зат—гөзден башланяр.

...Шо гүнүң эртесиди. Обамызың иң салыхатлы, иң гаррас яшулыларының бири өйүмизе мыхманчылыга гелди. «Сөйги нәмеден башланяр дийдиң?» дийди-де, тә шол жогабы ене-де гайталаянчам элими элиниң ичинден гойбермеди. Мен гайталадым. Яшулы этиячданмы-нәмеми, биргеңси эйлесини-бейлесини гаранжаклады-да, гулагыма чавуш чакды: «Мениңки хем шондан башланыпды».

Диймек, бейле совал-жогаплар диңе яшлары дәл, улы адамлары-да бипарх гоймаян экен.

«Любви все возрасты покорны» («Әхли яшдакылар сөйгә табын»).

* * *

«Өз чагаңы заялажак болсаң, көпрәк зат әбер!» Мен бу акылың йитилигине ики элим билен гошулась гелйәр. Зәхметсиз газанылан болчулык, элпе-шелпелик чаганың ахлагыны заяламагың илкинжи чешмесидир.

Шонуң шейледигине дүшүнйәнлер көпмүкә я-да дүшүнмейәнлер? Мениң танаян, арагатнашык саклаян машгалаларымда (диңе шәхерде дәл, обаларда-да) соңкулары көп дийип хасап эдйәрин.

Белки сизиңкиде башгачадыр.

* * *

Дүйн юмористик гошгуларымың кәбирини окап беренимде диңлейжилер хезил эдип гүлүшдилер. Мен болса оларың бирнәчесини «аглап» языпдым.

«Машгала басан шахырың элегиясы», «Дуралгада», «Сөйги иллюзиясы», «Сона гелин, гара гелин, яшлык, гаррылык...», «Адамың өмри хакында оюн гатышыклы чын» — булар өмүр диен задың гечип баряндыгы хакындакы элегиялардыр.

Ол гошгуларың яшларда шадыян дуйгулары оярындыгының себәби болса мениң үчин дүшнүксиз зат дәл: мен ол гынанчлы дуйгулары оптимистик өвүшгиниң, юмористик габыгың ичине салып хөдүрләпдим... Яшлар өзлериниң шадыянлыга, жуванлыга, гөзеллиге, гүлкә махсус хәсиетлери боюнча, илкинжи нобатда, гошгуларың дашкы реңкине үнс берйәрлер, юмористик габыгыны гөрйәрлер. Маңзына болса юваш-ювашдан аралашярлар.

Шейле болмагы тебигыдыр: окыжы хер бир чепер эсери өз дурмуш тежрибеси боюнча кабул эдйәр.

* * *

Ватан диен зат хер кимиң өз обасындан башланяр диййәрис. Эмма яш шахырларымызың бирентеги муңа йөнтем дүшүнйән болсалар герек.

Өз обаңы улы Ватан хөкмүнде кабул эдип, оны төверекден үзңеликде арша чыкармак ватансөйүжилик рухуна догры гелип билмез.

Меселем, Гарагум этегиндәки бир оба... Бизиң дөврүмизде онуң ыкбалы диңе Түркменистаның дәл, бүтин Союзымызың обалары, шәхерлери билен никалыдыр: бир машгаладыр.

Бу хем бәрден гайдяр: онуң ыкбалы тутуш социалистик достлашык билен баглыдыр. Белки бу-да бәрден гайдяндыр: ол ыкбал бүтин өңдебарыҗы адамзат билен-де баглы болуп билер.

Диймек, өз обаңа болан сөйгиңе шол әлемгошарың реңклерини-де чайып билмесең — онда өз доглан обаңы Ватан дережесине гөтерип билмедигиңдир.

* * *

В. И. Лениниң өз эне-атасыны нәхили әзиз гөрендиги хакындакы ятламалары окап отырын...

Шол бир вагтың өзүнде-де ир дөвүрдәки ак сакгаллы гоңшымыз Латып ага ядыма дүшйәр. Биз ондан: «Латып ага, Ери уллакан бир сары өкүз гөтерип дуранмыш диййәрлер, шо чынмыка?» диййип соранымызда, ол бизе шейле җогап берипди:

— Көшеклерим, билер болсаңыз, Ер сары өкүзиң үстүнде дәл-де, шу гезип йөрен адамларың үстүнде дурандыр. Меселем, айдалы, мениң үстүмде, сизиң үстүңизде...

Биз Латып атаның йүзүне аңк болуп середипдик.

— Бу ерде хайран галып отурасы зат ёк — диййип, ол гүррүңини довам этдирипди: — Эне-ата диен заты хеммәңиз билйәнсиңиз. Чага диен заты-да билйәнсиңиз. Ери гөтерип дуран гудрат шолардыр — шол икисиниң бири-бирине болан СӨЙГҮСИДИР, ВЕПАСЫДЫР. Хава, көшеклерим, эне-атаның чагасына болан СӨЙГҮСИ, ВЕПАСЫ хич хачан үйтгәп билмез. Ол эбедидир. Эмма чаганың вепасы хем эне-атаның вепасына барабар болмалыдыр. Шол барабарлык бозулдыгыча Ериң хем йыкылмак ховпы артар.

Биз Латып атаның шейле сөзлеринден соң өйли-өйлеримизе даргашып гидердик ве эне-аталарымызы өңкүден-де әзиз гөрердик.

Соң бир гезек Латып ата бизи өз өйлерине чагырдыда сен-мен ёк, өңки гүррүңиниң ызыны довам эдип башлады:

— Диңе эне-ата дәл, башга-да вепадар болмалы затларыңыз өрән кәндир. Меселем, ЫГРАРЫҢА ВЕПА-

ДАРЛЫК, БИРЕК-БИРЕГЕ ВЕПАДАРЛЫК. ДОСТ-ДОСТА ВЕПАДАРЛЫК. ГОҢШЫ-ГОҢША ВЕПАДАРЛЫК. КӘМИЛ БЕРЕН УССАДЫНА ВЕПАДАРЛЫК. ИҢ ЭСАСЫСЫ-ДА ВАТАНА ВЕПАДАРЛЫК. Эмма эне-атасына вепа гөркезмедик адам не ыгрaрына, не достуна, не гоңшусына, не уссадына, не ватанына вепа берер. Ол бигайратдыр. Эне-ата вепа бермедик Ватана-да вепа бермез.

«Онда ол дөнүк боляр-да!» дийип, арамыздан токаррак бири Латып атаның йүзүне чиңңерилди.

«Дөнүк болмаса-да, дөнүгиң бәри яныдыр — дийип, Латып ата дымды, дем салым бөврүни диңширгенди, соңра сөзүниң үстүни етирди: дөнүк дийсең-де болар!»

Латып атаның шу сөзлери айдыш әхеңи хенизем гулагымдан гиденок... Ол гүңлеч, горкунч сес шу гүнлерем аңымда яңланып дур: «Эне-атасыны харлаянлар дөнүгиң бәри яныдыр... я-да дөнүк дийсең-де болар».

Айылганч сөзлер.

...В. И. Лениниң өз эне-атасына бейик вепадарлыгы хакындакы ятламалары окап отыркам хемише Латып атаның мәхрибан кешби гөз өңүме гелйәр.

* * *

Шу гүн, элли яшың гершине мүнмегиме бир хепде галан гүнүнде, хениз — элли яшына-да етмәнкә бивагт арамыздан гиден мекдепдешлерим, класдашларым айратын бир ыза билен ядыма дүшди.

Өзүмден үч-дөрт яш токаррак мекдепдешлерим — дерек бойлы алчак йигит Акмәммет Атаев, бәлчик шахандаз йигит Берди Момматлыев, шатут ялы сагдын, аграс йигитлер Абыр Моммыев, Баллы Дерягулыев, Топар Гүҗүков... Буларың көпуси Бейик Ватанчылык уршуның фронтларында бизиң шу гүнки дурмушымызың горагында гахрыманларча вепат болдулар.

Гөзлүҗе яшытдашларым, класдашларым — гара ер ялы юмшак йигит Гулмырат Кәшиев, сыпайы газак йигит Җылкайдар Сегизбаев, шол дөврүлерде-де рус дилине өкде, зехинли йигит Абдыҗелил Атаев, йүпек ялы мылайым гыз Акыллы Аннакова... Булар хениз он секиз—йигрими яшына-да етмәнкәләр дүрли кеселлер зерарлы дүнйәден өтдүлер.

Булар шейле бир салыхатлыдылар, шейле бир акыллыдылар, шейле бир шадыяндылар, хатда махал-махал

шолардан соң яшап йөрмегиңи-де бирхили оңайсыз хасаплаярсың.

Ятан ериңиз ягты болсун...

* * *

Бир Хөкмурованың ялңыз зүряды ёгалыпдыр. Ол оны гара ере рова гөрмән, тә ач-сувсуз өлйәнчә онуң башуҗуны саклап отурмага касам эдипдир. Бир гүн отурыпдыр. Ики гүн отурыпдыр. Зор аякдан үч гүн отурыпдыр. Дөрдүнҗи гүн ачлыга-сувсузлыга чыдап билмән:

Гөтериң эзизими,
Гетириң мерезлигми!

дийип, гапыдан гыгырып чыкыпдыр.

Дурмуш өз хукугыны хич киме, хатда Хөкмурованада кемситдирмейәр. Онуң өз канунлары бар.

Дурмуш иң бейик хасратдан-да, иң бейик өлүмден-де үстүн чыкяр. Онуң үмзүги хемише илерик.

* * *

Хельсинкиниң ратушесиниң (шәхер советиниң) жайында фин халкының таланты сиңдирилен, полат реңки чайылан белент бир сүтүн дур. Ол сүтүниң потологы-да, полы-да йүз гөрүлйән айнадан ясалыпдыр. Ашак серетсең-де, ёкарык баксаң-да сүтүниң башы-аягы гөрүнмейәр: ол аңырсы-бәрси гөрүнмейән, миллиард-миллиард километрлере узалып гидйән түкениксиз ёл ялы тәсир дөредйәр.

Бу сүтүн дүнйәниң башлангыҗының-да, соңуның-да ёкдугының, үзнүксиздигиниң аламаты хөкмүнде гурлупдыр.

Дурмушың бакылыгы хакында бейик бир роман окасаң-да шу сүтүниң тәсириче тәсир дөредип билерди я-да билмезди.

* * *

Бу язгыларыма башланыма шу гүн догры чәръек асыр долды.

25 йыл. Бу мөхлет тарых үчин хич зат. Эмма айратын бир адамың өмри үчин бу гысга пурсат өрән айгытлыдыр. Өтен 25 йылың довамында өмрүмде кән затлар болуп гечен экен. Дөредиҗилик дурмушында-да, машгала ягдайында-да ҮСТҮНЛИКЛЕРИҢ ХЕМ-ДЕ

БИШОВЛУКЛАРЫҢ, ШАТЛЫКЛАРЫҢ ХЕМ-ДЕ ХАСРАТЛАРЫҢ бир гиденининң шаяды болунды...

25 йыл мундан озал дурмуш хакындакы пикирлерим нэхилиди? Инди нэхили? Оларын аратапавуды нэчерэк?

Рус халкында «Ямансыз ягшы болмаяр» («Без худа нет добра») диен пэхим бар. Йигрими миллион өмри пайхынлан айылганч уруш ислесе-ислемесе бизе м е р т л и г и ң, а р а с с а л ы г ы ң, н а м ы с ы ң, ы н с а б ы н, б и р е к-б и р е г е с ө й г и н и ң, ө з г э н и ң х а т ы р а с ы н а ө з ү ң и г у р б а н э т м е г и ң мисилсиз мирасларыны-да гоюп гитди. Шол ажайып сыпатлар урушдан соң ене-де бүтин гүйҗи билен довам эдйэрди. Йөне дурмушың тэзе-тэзе агыр сынаглары-да бизиң гершимизе дүшүпди.

Гахрыманчылыклы ишлериң, бейик үстүнликлериң гапдалы билен алдав, галплык, ясама абрай, гыкылыклы шөхрат, везипепаразлык асса-асса, ериң астындан хем-де үстүнден өзүни гөркезип башлапды. Бу ягдай мадды дурмушымыза-да, рухы ахвалатымыза-да тэсирини етирипди. Зэхметкешиң халал рысгына каст этмек, арзан алып, гыммат сатмак, дөвлети гемирмек, парахорлык ялы затлар җемгыетимизиң алтын реңкине тегмил салып башлады. Үстесине-де, ол галпчыллар өзлерини ак гуш хасаплап, эхли гүнэни дөврүң үстүне атып träградылар. Сен олара: «Муның нэдогры!» дийййэрсиң. Олар: «Дөвүр шейле!» диййэрдилер.

«Дөвүр бейле дэлдир» диен гошгының дөремегине-де шолар себэп болупды.

...Чэрьек асырың довамында мен нэмелере гөз етирдимкэм?

Биринҗи гөз етирен задым: дурмуш бэгүл дүшелен ёл дэл. Онуң тикенеклери бэгүлинден хас кэн.

Икинҗи гөз етирен задым: дурмушда хиле билен алынян абрай-шөхрат ёк. Болаянда-да онуң өмри узага чекмейэр. Узага чекэенде-де, соңы масгарачылыклы гутаряр... Чепер дөредиҗилик дийилйэн затда хасам бетер шейле. Алдав, галплык хич хачан сунгатың сүңңи билен бир ере сыгышмандыр.

Шөхрат өрэн җадылы зат болара чемели. Оны газанмак үчин хер хили ёллары уланан адамлар дүнйэден гечипдир. Китапларының дашына гызыл чайдырып чыкардан көрзехинлер хем болупдыр (Пушкиниң дөвүрдеши граф Хвостов ве бейлекилер). Эмма окыҗыны алдава

салып билмәндирлер. Бу хакда Антон Павлович Чеховың айданлары хенизем газаплы айдым ялы яңланяр: «Ылымда алдап болар, медицинада-да алдап болар, сөйгүде-де алдап болар, хатда худайың өзүни-де алдамак болар (шейденлер хем болупдыр), йөне сунгатда алдап билмерсиң!..» Хава, бу шейле.

...25 йылың язгылары ынха тамам болуп баряр. Булара эдебиятың ве дурмушың **гүнейли** хем-де **гузайлы** тарапларының бир мензилиниң белликлери диймек болар. Инди бу эсериң жанры нәме болмалыка? Ойланмамы? Ойланма-повестми? Монолог-хекаямы? Прозада язылан гошгымы? Мениң үчин оларың чигит ялы пархы ёк. Өңде бир бәлчик эне шейле диййипдир: «Ынха, чагаңызы догруп бердим, инди нәме ат даксаңыз өзүңиз билиң!»

* * *

Атам хер адамың өмрүни ортача 100 яш хасап эдип, оны дөрде бөлерди:

1-ден 25 яша ченли — ЯЗ,
25-ден 50-ә ченли — ТОМУС,
50-ден 75-е ченли — ГҮЙЗ,
75-ден 100-е ченли — ГЫШ.

Онуң себәбини болса шейлерәк дүшүндирйәрди:

ЯЗ — адамың гуллейән дөври,
ТОМУС — дүвйән, сувы сүйжейән дөври,
ГҮЙЗ — бишйән дөври,
ГЫШ — дүшйән дөври.

Диймек, атамың кесгитлемеси боюнча, бу белликлер мениң дүвйән йигрими бәш йыллыгыма (1955—1979) дегишли белликлер болмалы. Шол эсасда-да мен булары ТОМУС ЯЗГЫЛАРЫ диййип атландырдым.

Инди болса мениң өңүмде бишишмели хем-де дүшүшмели дөвүрлеримиң ики йигрими бәш йыллыгы гәдилмән ятыр.

2004-нжи йылда ГҮЙЗ ЯЗГЫЛАРЫНЫ, 2029-нжы йылда ГЫШ ЯЗГЫЛАРЫНЫ окыжылара хөдүрлемек умыды билен —

ЫЗЫ БАР

1979

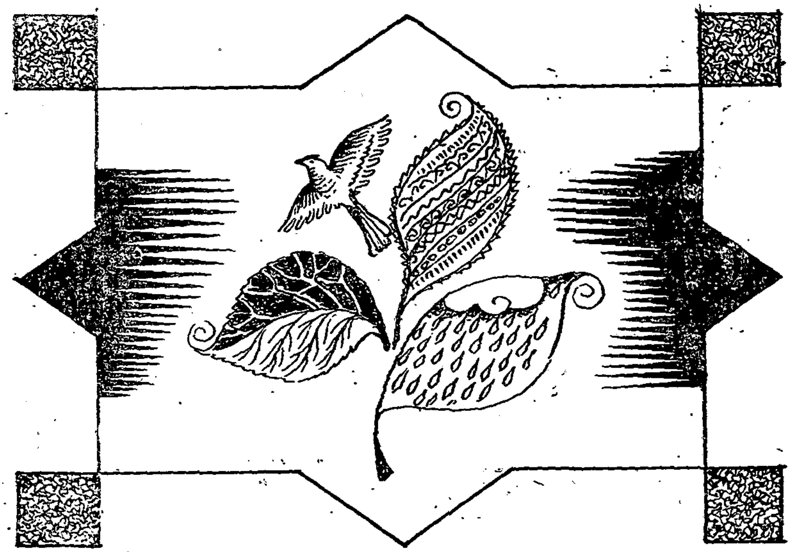

ГҮЙЗ ЯЗГЫЛАРЫ

* * *

Томус депдериниң башында поэзиядан горкяндыгымы үч гезек гайталапдым. Инди шол горкының үстүне ене-де бир горкы гошулды: инди ишләп отуран шу жанрымдан горкян...

Бу жанрың жуда кын жанрдыгына гөзүм етди... Умуман, чепер эдебиятда аңсат жанр бармыка? Онуң хемме жанрлары бири-бириндкн бетер кын дәлмикә? Кәте кәбиримиз (шол санда мениң өзүм хем) **поэзияны эдебиятың иң кын жанры** хасап эдйән-де болсак, мен оңа соңкы дөвүрде ынанмаярын. Прозаның хем (романмы, повестми, хекаямы...) өз интонациясы, өз ритми бар. Кәте олары тапмак **к а п ы я** тапандан хас кын. Л. Толстойың, А. Чеховың я-да түркмен прозачылары Б. Кербабаевиң, Н. Сарыхановың эсерлерине хас ичгин үнс бериң. Оларың **ынамлы, бай, докмәде овазыны** иң говы гошгуларың овазына чалшасыңыз гелмез....

Мен хәзир темамдан совулайдым өйдйән. Ёк, совуламок. Хәзир мен прозаның гадымдан гелйән бир шаха-

жыгы — гүнделиклер, язгылар, ятламалар, ойланмалар хакында айтҗак болян. Ш а х а ж ы к диймек билен мен бу жанрың әхмиетини кичелтмек исләмок: гайта к и ч и җ и к л и г и үчин онуң язмасының кындыгыны ныгтамак ислейән. Кимлер үчин аңсат-да болса аңсатдыр. Мен хәзир диңе өзүм хакында айдярын: бужагаз бөлеклериң кәбири маңа уллакан гошгы язанча азап берипди... Хемме жанрларда-да шейледир, йөне бу жанрда **артыкмач сөзден хас гача дурмалы**. К а н ц е л я р ч ы л ы к, г а з е т ч и л и к сөзлери-де бу жанрың тебигатына гелишмейәр. Д а б а р а л ы л ы к, г е п о в а д а н л а м а к ялы затлары-да йигренйәндигини үстүне гошсак, оңа өрән **ынҗык жанр** диймек болар.

Йөне онуң хас кын тарапы башга бир затда болса герек. Бу зейилли ойланмаларда диңе дурмуш пелсепелери, вакалар, дүрли адамлар хакында дәл-де, **хут өзүң** хакында-да гүррүң гидйәр. Чала ахмал болсаң, сен өз-өзүңи масгара эдип-де билерсиң. Гейнәниң айдышы ялы, **иң ховплы** ери-де шонда. Хайсы-да болса бир адам (ылайта-да мешхур адам) сениң шахсыетиң хакында я-да ишиң хакында бир говы сөз айдан болса, оны болшы-болшы ялы д е п д е р и ң е гечирибермели дәл. Гадаган з о н а л а р бар. Шол зонадан гечсең... кагыз чыдап билер, йөне окыҗы йылгырар. Йылгырыш диен задың болса дүрли-дүрли боляндыгыны ким биленок? Аман Гулмәммедов пахыр айдарды: «Салам диен сөзи айтмагың алтмыш дүрли әхеңи бар.»

Йылгырыш хем шонуң ялы. Сени өлдүрип билйән йылгырыш-да бар, дирелдип билйән йылгырыш-да.

Мен өзүми бу жанрың уссады хасапламок. Умуман, сунгат диен затда өзүңи уссат хасапламак мүмкин дәл. Йөне хер-ничик-де болса йигрими-йигрими бәш йыл бу язгылар билен мешгул боланым үчин, онуң көп сырлары маңа аян болды. Языш довамында ене-де кән сырлары аян болар. Хәзирликче болса диңе бир зады — бу жанрың «сырат көпрүси» ялы хатарлы затдыгыны айдып билерин.

Хава, **гөрүлен, эшидилен, окалан, багырдан гечен, ынанылан, ынанылмадык** затлар эсасында дөрән бу язгылар мениң субъектив ойланмаларымдыр. Бу язгыларың дөремегине диңе бир акыллы адамлар я-да акыллы китаплар себәп болмандылар. Алексей Максимович Горькиниң «кекреден хем пейдаланмак болар» дийши

ялы, керзехин эсерлер хем, дурли ногсанлы адамлар хем язгылара өз тәсирини етирипди. Себәби хер бир ичгеплетмәниң, хуммулдиниң кемала гелмегине **гаршыдаш затлар** айратын тәсир эдйәр.

* * *

Даш гапыдан мылайым сес эшидилди:

— Салавмалейким.

— Валейким эссалам.

Ол орта яшларындакы, пешенели, нурана адамды. Мыхманыма чай башында шахырларымызың гошгуларыны окап бердим. Ол «Галплыгам этмедим, худая шукур!» диен сетири ики-уч гезек сырлы гайталады-да, гең галып йузуме серетди: «Муны нәдип чапа гойбердилеркә?

Мен ондан бу сөзлери гең гөрмедим. Ол с т а л и н и з м йылларында гөзи горкан адамды. Онуң какасының намаз окап дураныны гөрүп, отуз единжи йылда Улан-Уделен чыкарыпдылар. Ол шо ерлерде-де атсыз-сорсуз йитип гидипди.

Оны өйлеринден экиденлеринде шейле сораг эден экенлер:

— Сен совет хөкуметиниң душманы. Намаз окаяң. Терсчил. Молла...

— А-хав, адамлар, бу нәме дийдигиңиз болды? Мен терсчилем дәл. Молла-да дәл.. Мен шу обаның ярлыклы гарыбы.

— Сен гарып болсаң намаз окамаздың, моллачылык этмездиң.

— Ынаның, мениң айданыма ынаның. Мен иле белли ач-яланач гарыпдым. Ер-сувы хем маңа яңырак бердилер. Шоңа ченли чалшыргыч көйнегимем ёкды. Шу окая диййән намазыңызам ики саны товук берип, Ата молладан өврендим.

— Гөрйәрмиң? Ата молладан? Сениң Ата молла билен гатнашыгың бар экен. Биз сениң моллажыгыңы дуйн-өңңун Сибире ибердик. Сен шонуң гуйругы экениң. Молла болмасаң онуң янына гатнамаздың ахбетин. Онсоңам, сен нәме учин оңа товук берйәң?

Ондан бәри ярым асыр вагт гечипди. Эмма шол пажыгалы йыллардан мирас галан г о р к ы хенизем онуң огулларына рахатлык бермейәрди: худай, намаз,

төвир, хиңңиллик ялы сөзлери эшитселер шу гүнлерем загырдашар дурардылар.

...Хава, онуң какасыны хер ничигем болса намаз окап отырка тутуп алып гидипдилер. Шо гиже ене-де бир обадашымызы машына салып әкитдилер. Ол намазам окамаярды, ораза-да тутмаярды... Ынха ондан эдилен сораг:

— Сен демир ёлуң үстүне даш дүшүрипсиң. Отлыны йыкжак болупсың.

— О нәме дийдигиңиз болды? Мен дүшүнемок... О нәме үчин мен отлыны йыкмалымышым?

— Биз-ә саңа сораг берйәс. Сенем бизе сораг берйәң! Сең жөгүлик этме-де, сорага жогап бер: Сен нәме үчин отлыны йыкжак болдуң? Догры жогап берсең, гүнәңи юмшадарыс. Ёгса-да...

Ол адам өрән арасса адамды. Этмедик задыны этдим дийип билжек дәлди... Соңра оны чөкүне дүшүрип, эдик билен дараклыгына басыпдылар. Ики гүн гынапдылар. Үч гүн гынапдылар. Дөрдүнжи гүн «хава» дийдирипдилер... Эмма онуң билен-де меселе гутарманды. «Демир ёлуң үстүне атылан дашлар өрән уллакан дашлар. Бир адам гөтерер ялы дәл. Янында ким барды?»

Ол бигүнә өз «гүнәсиз гүнәлидигини» бойнуна алмага межбур болан-да болса, өзге адамлары нәхак жебир-сүтеме итекләп билжек дәлди. Ол **сорагчының** эдил бәбенегине середип, арслан ялы арлап гыгырыпдыр: «Янымда хич ким ёкды. Дашлары еке өзүм үйшүрдим. Еке өзүм үйшүрдим! Гөрйәңиз-ә ынха, мен арслан ялы арлап хем билйән! Даш гөтеремде-де кәте арслан ялы болубермәм бар! Еке өзүм гөтердим! Еке өзүм үйшүрдим!..»

Шейдибем ол Сибирь токайларының ичинде чүйрәп галыпды. Бары-ёгы ики гезек хат гелипди. Докуз чагасы билен сыркав аялы ер-есир болуп галыпдылар... Докуз чаганың дөрдүси огулды. Олара «Душманың огуллары» дийип азар берердилер. «Душманың огуллары» болса фашист гүллесине дөшүни герип, Москваның этеклеринде гахрыманларча вепат болупды...

Мен мыхманымың йүзүне середип, шу айылганчлыклары ятлап отырдым.

* * *

Гүн яшыбилдиги чагаларымың хер хайсы бир кинотеатрдан чыкярды.

Телевизор олары өйүмизе үйшүрип берди. Инди оларың хеммеси бир отагың ичинде отурып, агзыбирлик билен кинофильм гөрйәрлер, айдым-саз диңлейәрлер, хоккее, футбола, бокса томаша эдйәрдилер... Бу язгылар мениң 70-нжи йыллардакы язгыларым.

Ынха 80-нжи йыллардакысы:

Чагаларымың агызлары аларды. Оларың хер хайсының бир программаны гөреси гелйәр. Җеделлешйәрлер, өйкелешйәрлер, кәте урушярлар хем... Мен олары бу өйке-кинеден, гопгундан халас этмек үчин ене-де бир телевизор алдым. Бир-ики йыл гечди. Болмады. Ынха яп-яңы ене-де бир «Рекорды» алып гелдим.

Инди олар дув-дагын. Хер хайсы бир отагда... Өзүмем айры бир отагда. Себәби мениң оларың середйән задына середесим геленок, оларыңам мениң середйән задыма... Кейваныңа болса өзбашына бир телевизор герек! «Яртыгулак» үчин!

Эй, телевизор, бу нәтдигиң болды? Мен сениң үстүң билен чагаларымы бири-бирине хас ыснышдырҗак болупдым-ла.

Зыяны ёк. Өзүм хер затдыркы оңушык эдерин. Йөне... агтык-човлукларымың гүни ненеңси боларка?

Мен шу ховсала билен телевидениеде ишлейән окумыш инженер достума телефон этдим: — Дост җан, телевиденийәниң эртирки гүни хакында бәш-үч агыз айдып билмезмиң? Меселем, ене-де он-он бәш йылдан, XXI асырың башларында нәхили болар?

— О нәме үчин герек?

— Макала язян. Публицистик макала. Телевидение хакында.

— Молодец, дост, кәте шейдерлер ахбети. Ёгса биз мыдам танкыт яссыгы болуп йөрүс... Хава, телевиденийәниң гелҗеги улы, онда-да өрән улы. Меселем, ынха, XXI асырың башында... Говусы агшам мен сениң яныңа барайын. Иш-дерт билен душушыбам билемзок. Хем-ә тайыма баш өвредерин, хемем дайымлара гидерин.

— Шейт, еген. Гарашян...

Агшам «егениң» «дайысы» билен эден гүррүңи шейлерәк болды:

...XXI асырың башында бизиң юрдумызда «10-а якын бүтинсоюз программа, 4-е якын ерли программа ишләп башлар.

— Дур, дур, ызыны айтма. Шу айданыңам етерлик. Мен онча пулы нireден алайын? 14 телевизор үчин?

— Ек-лай, эдил 14 телевизор герек боласы ёк-ла. 8-исем етер. Бол, ызыны диңле! Хава, середип отуран экраның өңүнден айрылман, ислендик маглуматыны алып болар. Электрон-хасаплайыш машыны (ЭВМ) билен диалог гурамага, аркайын гүрлешип отурмага мүмкинчилик ачылар. Реңкли, портатив, автомобиль үчин, гезеленч үчин, чылшырымлы стационар ве ш. м. телевизорлар жүйже ялы көпелер. Догруданам бу ягдай тәзе-тәзе проблемалары дөредер: телевизора еке-чәкликде томаша этмек хөвеси бирнәче эссе артар, машгала членлеринде бири-биринден үзңелик пейда болар. Секиз адамлы өйде иң азындан алты телевизор герек болмагы мүмкин...

Шейлеликде, ылмы-техники прогрес бир элинде ажайып үстүнликлери алып гелсе, бейлеки элинде чөзмеси кын бир топар проблемалары-да алып гелйәр.

Босагамызда улы проблемалар гарашып дур. Йөне шол тәзеликлери машгала бисазлыгына дәл-де, нәхилилик билен машгала шатлыгына өврүмелидигини хәзир алымлар хем долы гөз өңүне гетирип биленоклар.

* * *

Бизи мыхманчылыга чагырыпдылар. Бәш болмалыдык. Йөне биз дөрт болуп бардык. Өй эеси гапының агзында гарашып дуран экен. Ол бизиң саламымызы алып-алман, гелип билмедик бәшинжи мыхманың адыны тутды:

— Ханы пыланы??

— Ол-а яравсызрак экен. Гелип билмеди.

— Вах, яравсызам болса, геләймели экен-дә.

— Ай, нәбилели... ярамок дийди-дә.

— Вах, онда-да алып гайдыбермели экениңиз... Отурарды-да.

— Нәдели... Ярамок дийди-дә...

— Хә, шейлеми? (Ол улудан демини алды-да, дымды) Ери, боля-да... гирибериң...

Сачак гелди. Орта чай-нан чекилди. Өй эеси ене-де өңки гүррүңини гайталады: «Вах, пыланы хем араңызда болаймалы экен-дә...»

Чемчели чемчесине япышды. Нахара башладык. Ол ене-де озалкы сөзлерини гайталады.

Өй эесиниң гөвнүнде хич зат ёкды. Йөне өзүниң шол сөзлери билен бизи оңайсыз ягдайда гойяндыгыны дуянокды.

* * *

Арадан чыкан языжыларымызың тәзеден нешир эдилен китапларының кәбирине гөз гездирип, шу гүн йүрегим авады. Ялңыш, ялңыш, ялңыш, ене-де ялңыш. Хайсы сортундан дийсең бар: грамматик, орфографик... дүшүп галан сөзлер, чалшык сетирлер... Авторларың ёклугындан пейдаланып, кәбир редакторлар жогапкәрсизлигиң, гелеңсизлигиң, мерхума хормат гоймазлыгың ёкары хетдине етипдирлер.

Шейле ягдая дүшмезлик үчин, мегерем, мерхумың ызында вепадар ёлдашлар, кәрдешлер герекдир. Рус эдебиятының мирасларына сер салып гөрүң: олары нәхили сөйги билен чапа тайярлапдырлар, комментирләпдирлер, екеже нәсазлыгың-да гитмезлиги үчин эллеринден гелени эдипдирлер... Бу шейле-де болмалы. Башга хили болмагыны м ү м к и н д ә л хасап этмели.

...Йөне меселәниң бейлеки т р а г и к и тарапы хем бар. Айдалы, ызында мәхрибан, вепадар ёлдашларың кәнмишем. Әхли жүмлелериңи, нокатларыңы, терсотурларыңы ербе-ерем эден экенлер. Өз язып гидишиң ялы... Ери, онуң окыжа герек болжагыны нәбилйәң? Иң ховплусы шол дәлми нәме?

* * *

Соңкы йылларда Магтымгулының өмри хакында көп пикир эдип башладым. Шахыр нәчинжи йылларда арадан чыкдыка?

Гең галсак-да, онуң арадан чыкан йылының бир я ики дәл-де, бәше якын варианты бар: 1783, 1797, 1798, 1810, 1813. Буларың хайсы бири хакыката хас якынка? Бу барадакы пикирленмелерим мени шейле фактларың хем-де деңешдирмелериң үстүнден элтди:

Магтымгулының 1797—98-нжи йылларда ёгаланы чын болса, онда шол дөврүрде Сейди 22—23, Кемине 27—28 яшларындакы кәмиллиге етишен адамлар болмалы.

Бейик шахырың 1810—13-нжи йыллар төверегинде

арадан чыканына ынанылса, онда меселе хас-да чылшырымлашяр. Себәби биз (шейле халатда!) Кемине билен Сейдини бейик Магтымгулының 35—43 яшларындакы **хас кәмил** дөвүрдешлери хөкмүнде ыкрар этмели боларыс.

Шейле болмагы мүмкинми? Оларың **дөвүрдеш боландыклары** хакында тарыхы маглуматлар бармы? 35—43 яшларындакы кәмил шәгиртлериң өз халыпасындан бихабар гезип йөрмеги мүмкинми?

Ылмы дерңевлериң тассыклайшы боюнча, олар өрән гезенде адамлар болупдырлар. Меселем, Кеминәниң өз дөврүниң шахырлары, өңде барыҗы адамлары билен (Шабенде, Талыбы...) ыснышыклы арагатнашык сакландыгыны билйәрис. Шейле болян болса оларың ала-бөле бейик Магтымгулыдан бихабар гезмегине, онуң билен не хат-гүфтар, не җаханкешделик, не шәгирт-халыпачылык, не-де мыхманчылык — хич хили гатнашыксыз орта яшларына етендигине ынанса боларммы?

Я-да, иң болманында, Сейдиниң, Кеминәниң өз бейик халыпасы билен **дөвүрдешлигинден хабар берйән** шыгыр я-да роваят ядыгәрликлериниң галмазлыгы әхтималмы?

Мен бу соваллрың хич хайсына-да «хава» дийип җогап берип билмедим... Ылым шу соваллрың ынандырыҗы җогабыны берип билйәнчә, шахырың ёгалан йылыны 1780-нҗи йылларың аякларындан (аңры гидиберсе-де, 90-нҗы йылың башындан) ёкарык сүйшүрип боларммы?

Пикирленмелерим довам эдйәр...

* * *

Кесел диен зат адамың психологиясыны-да, дүнйә болан гатнашыгыны-да үйтгедип билйәр. Кәте онуң өрән түйчли шахсыетлери-де үйтгедип билйәнлиги хакында мысаллар бар.

Кесел бармы — диймек гөреш хем бар. Йөне ол гөреше эсасан ики адам — сыркавың өзи билен врач гатнашяр. Хас дар манысында болса **диңе врач** гатнашяр. Себәби кеселиң ахыркы нетиҗеси үчин диңе шол җогап берйәр. Медицинаның әхли гудраты врачың элинде...

Йөне онуң **элиндәки** гудратындан **дилиндәки** гудраты

хас гүйчли болмалыдыр. Ол өзүниң дили билен кеселлиниң **ынамыны** газанып билмесе, **эли билен** (ягны, дерман, скальпель билен) газанып билмез.

Мен кеселханададым. Алтмыш яшларындакы сыркав гожаны мениң ятан отагыма алып гелдилер. Онуң бежериҗи врачы ир билен күрсэп гапыдан гелди-де «Пыланыев ким?» дийип сорады. Гожа ятан еринден «Мен» дийип җогап берди. «Сиз болсаңыз, нәме... (бейдип ятырсыңыз?» дийҗек болды-да, гараз сакланды)... стула гечиң! Тизрәк болуң. Бейлеки сыркавларам гарашяр.»

Гожа бирхили алҗырап, ховул-халат стула гечип отурды.

— Ягдайыңыз нәхили! (Элбетде, бирбада «Ягдайым эрбет» дийип дурмагы гелшиксиз хасапландыр-да-а, парасатлы гожа ассажа җогап берди).

— Ягшы.

Врач ховул-халат диңледи, барлашдырды. Соңра болса гожаның йүзүне чиңерилди: «Ягшы диййәрсиңиз. Йөне ягшы дәл. Ягдайыңыз эрбет!»

Догруданам шондан соң онуң ягдайы хас-да эрбетлешди. Йөне мерт гожа экен: дашына чыкармады, дымды. Нәхили ёл билен эденини билмедик, йөне деррев врачыны үйтгетдирди. Гожаның ягдайы гөзүмизиң алнында деррев говулашып гитди.

...Хава, эрбет шахыр болуп билер, эрбет инженер хем болуп билер. Эрбет айдымчы хем болуп билер. Йөне эрбет врач болмалы дәлдир. Ол адамың өмри үчин ховплудыр.

* * *

— Сиз «Сөйги поэмасы» атлы гошгыңызда огланлык, җахыллык, йигитлик, кәмиллик дөвүрлериңизиң хер хайсында бир гөзели сөендигиңиз хакында сөз ачярсыңыз. А хакыкы сөйги өлүм ялы, өмүр ялы еке-тәк боляр диенем бир геп бар. Ким мамла?

— Догруданам хакыкы сөйги өлүм ялы еке-тәкдир. Йөне хакыкы өлүмден озал **өлүме меңзеш бирнәче өлүмлериң болуп** билши ялы, хакыкы сөйгүден озал бирнәче **сөйгә меңзеш хөвесҗең сөйгүлер** хем болуп билер.

Бир дананың иң эзиз гөрйән оглы ёгалыпдыр. Йөне ол ёгалмаздан озал хем бетбагтлыкдан-бетбагтлыга учрап, кән гезек ажалың бәри янындан гайдан экен.

Шонда огланың дана атасы шейле дийипдир: «Балам өз гысга өмрүниң ичинде кән гезек өлди. Эмма бу гүн бир гезек өлди.»

Сөйгиниң ёлы хем шонуң ялыдыр. Гысга өмрүнде кән гезек сөйүп билерсиң. Эмма бир гезек сөерсиң.

* * *

70-нжи йылларың аягында Мургабың бир обасындан хат гелди. Хатың ахырында ферма мүдири Дурды Аннамерет ве онуң аялы Айҗемал диен гол бар) элбетде, мен оларың атларыны үйтгедип алярын).

...«Сизиң «Яшлык драмасында» васп эден сөйгиңиз ниреде яшаяр, шонуң адресини иберип билмезмисиңиз? Шейле машгаланы бизиң гөресимиз гелйәр. Биз угруны тапып, олара сачаклы мыхманчылыга гитмеги йүрегимизе дүвдүк...»

Элбетде, мен олара ол мукаддес адреси иберип билҗек дәлдим. Оны ибермек мүмкин хем дәлди. Йөне шоны иберип болмаянлыгына өз янымдан гынандым. Себәби говыны гөреси гелйән говулар хем сейрек ахбети.

* * *

— Кәбир адамларың занды эрбет. Шонуң үчинем олара зандыяман дийип догры ат дакыпдырлар. Шейле адамлары нәче тербиелесең-де дүзелҗек гүманлары ёк. Сиз болса өз гошгыңызда **хер бир хакыкы адамың борҗы** лебизсиз адамлары-да тербиелән —

Өңкүден азажык лебизли этмек.
«Дүзелмеҗек адам бардыр!» дийселер,
Шоңа өленде-де ынанман гитмек. —

дийип язярсыңыз. Мен шоңа ынанмаярын. **Дүзелмедик, дүзелмейән** хем-де хич хачан **дүзелмеҗек** адамлар нәче дийсең бар. Меселем... — дийип хатың авторы өз обасының адамларындан бирнәче мысаллар хем гетирипдир.

...Элбетде, мен хатың авторының дийҗек болян задына дүшүнмән дурамок. Бу совала дүрли вагтларда дүрли җогаплар хем берипдирлер. Зандыяманы дүзедип болянлыгы я-да болмаянлыгы барадакы гүррүң өрән

гадымы, дүнйәниң өзи ялы гарры гүррүң. Йөне мен шонда-да бу меселеде пессимистлиги нәдогры хасаплаярын.

Хатың авторы хич хачан дүзелмежеклер барада дүрли мысаллар гетирипдир. Мениң болса дүзелйәнлер барада бир мысал гетиресим гелйәр. Француз языжысы Ромен Роллана бир гезек Одессадан шейле мазмунлы хат говшупдыр: ...«Мен огры, бандит. Бир гезегем отлының үстүнде бириниң чемоданыны огурладым. Ичиндәки затларың хеммесини сатышдырдым. Гөрсем, чемоданың дүйбүнде бир китап ятыр. Ол Сизиң «Жан Кристоф» диен китабыңыз экен. Башга-да бир эдере ишим болмансоң шоны окап башладым. Соңра болса китапханалара айланып, Сизиң әхли язан затларыңызы гөзләп ураппдырын... Онсоң хут өз аягым билен милиция барып, эден огрулыкларым, җенаятларым барада гүррүң бердим. Белленен мөхлетими түрмеде долы отуруп гечирдим... Инди болса аялым бар, говы машгалам бар. Сизиң китапларыңыз маңа ахырсоңунда диңе арасса адамының багтлы болуп билжекдигини дүшүндирди. Гадырлы Роллан! Маңа хайсы-да болса бир суратыңызы иберип билмезмисиңиз: өз халасгәримиң йүзүне середип отурасым гелйәр...»

Шейле мысаллар дүнйәде бир я-да ики дәл. Мен барыпятак зандыяман дийилйәнлериң хем дүзелип билжекдигине ынанярын. Кәбир халатларда болса, догрымы айтсам, ынанмасам-да ынанасым гелйәр.

* * *

Магтымгулының өмри барадакы пикирленмелерим довам эдйәр...

Магтымгулы нәче яшадыка? Онуң 70—80 төверери яшанлыгы чынмыка?

Бу хакда анык маглумат ёк. Шонуң үчинем бу меселеде (илкинҗи нобатда!) онуң гошгуларына йүзленйән адамлар өрән догры эдйәрлер. Шахырың шыгырлары онуң доглан йылыны-да, яшан дөврүни-де нәче өмүр сүренини-де чакламак я-да аныкламак үчин иң ыгтыбарлы документдир. Бу барада эдебиятымызда хем-де эдебият ылмымызда бирнәче гөрнүкли ишлер, ынандырыжы мысаллар, ойланмага мәжбур эдйән чакламалар, инче сынчылыклар бар.

Мен хем шол мысаллара етне хөкмүнде кәбир пикирлерими хөдүрлесем диййән.

...Хер бир бейик шахырың **бир я-да бирнәче программалайын гошгусы** боляр. Олар шол гошгуларында өзлериниң **гечени, гелҗеги, арзувы, тутуш өмри, ахлак идеалы** барасында сөз ачярлар. Шейле мазмунлы шыгырларың эсасында кән затлара акыл етирсе боляр. Магтымгулыда-да шейле гошгулар бар.

Шолардан ики санысы («Ат исләрин» ве «Уссада белли») мениң үнсүми айратын өзүне чекди.

Ынха биринҗиси:

Керем этсең, кадыр алла,
Дүнйәликден ат исләрин.
Талыгым укуда галмыш,
Бир ачылган багт исләрин.

Ёксузлык бир яман ёлдур,
Пакыр менем голум галдыр.
Халал рызк бер, кесп билдир,
Кимия атлыг от исләрин.

Ялан дүнйәде йөрмәге,
Дөвлет бер эшрет сүрмәге
Өмүр эклән, гүн гөрмәге
СЕГСЕН ЙЫЛ ПУРСАТ ИСЛӘРИН.

Пырагы, ышка уграшдым,
Деря гирдим, мөвҗе дүшдүм.
Хор болмасын пуштба-пуштум,
Беркарар дөвлет исләрин.

Ынха бу-да икинҗи гошгудан мысал:

Харам уруп, ганлар дөкдүң элликде,
ГЕЛ, НЕ ИШ БИТИРДИҢ СЕГСЕН ЙЫЛЛЫКДА.
Гайдып яман ёлдан, гезгин гуллукда,
Җеннет диййип йөргүл тамада белли.

Дүнйә классыкларының бу зейилли программа хәсиетли гошгулары көпленч бири-бири билен багланышыклы боляр: идеаллар, арзувлар өңе сүрүлйәр, өсдүрилйәр, кәмиллешдирилйәр, аныклашдырыляр. Магтымгулының яшан яшы хакында пикир йөреденимизде **шу ики гошгының арасындакы багланышык, логики ызыгидерлилик** хакында ойланмагымыз зерур дәлмикә?

Екаркы бентдәки икинҗи сетириң гечен заман формасында (не иш битирдиң?) дәл-де, гелҗек заман фор-

масында (не иш бити-ирдиң, ягны битирердиң?) болуп билҗекдиги хакында пикир эдйәрмикәк?

Ягны:

Харам уруп, ганлар дөкдүң элликде,
ГЕЛ, НЕ ИШ БИТИРДИҢ (БИТИРЕРДИҢ) СЕГСЕН ЙЫЛЛЫКДА?
Гайдып яман ёлдан, гезгин гуллукда,
Җеннет дийип йөргүл тамада белли.

Диймек, Магтымгулы биринҗи гошгусында ат-абрай, ачылан багт, халал рызк, ыгтыбарлы кесп, ил-гүнүне беркарар дөвлет арзув эдип, шонуң гапдалы билен өзүне **өмүр эклэп, гүн гөрмәге сегсен йыл пурсат** сораяр.

Икинҗи гошгусында болса («Уссада белли») шол арзувының логикасыны довам этдирйәр: **«Элли яшыңа ченли харам уруп, ганлар дөкүп гездиң. Гел, инди сен сегсен яшаяныңда (ягны, шол арзув эден сегсениңи береенлериңде) не иш битирдиң? Говусы яман ёлдан** гайдып, гуллугың билен бол!..»

Шейле болян болса, Магтымгулының «Гел, не иш битирдиң сегсен йыллыкда?» диен сетириниң манысыны шахырың яшан яшы дәл-де, онуң арзув эден яшы, ягны **өмүр идеалы** дийип хасапламага эсас дөрәп билмезми? Шу ики гошгыны нәче ичгин окадыгымча, шонча-да шу совала «хава» дийип җогап бересим гелйәр.

Ери, онда Магтымгулы нәче яшадыка?

Магтымгулы 70 хем, 80 хем яшандыр өйдемок. Себәби шахыры шонча яшатмак үчин шу ашакдакы соваллары аныклашдырмак герек болар:

1. «Магтымгулы сөз мейданының орагыны оруп гидипдир. Инди бизе хошасыны чөплэймек галыпдыр...» Эгер биз Магтымгулыны 70—80 яшатсак, онда онларча ылмы ишлерде шу гүне ченли шек етирилмедик бу роваяты гүйчсүз хасап этмели боларыс. Себәби хер бир шәгирт бейле сөзлери өз дөвүрдеш халыпасы хакында дәл-де, өзүнден озал өтүп гиден халыпасы хакында айдып билер.

2. Биз Мәмметвели — Кеминәниң 1770—1840-нҗы йыллар аралыгында яшап гечендигини билйәрис. Онуң 1800-нҗи йылда арадан чыкан Шабенде билен якын арагатнашыкда боландыгы хакында-да ылмы ишлеримизде окаярыс. Йөне онуң Шабендеден хем 10—13 йыл соң (1810—13) арадан чыкмалы (?) бейик халыпасы Магтымгулы билен нәме эсасында гатнашыкда болмалы

дәлдигини велин билип билемзок. Диңе гатнашык хем дәл, оларың дөвүрдешлиги барасында «мыш-мышлы» маглуматлар хем ёк.

3. Магтымгулыны 70—80 яшатмак үчин, мегерем, **онуң ёгалан йылыны ёкарык** сүйшүрмели дәл-де, **доглан йылыны ашак** сүйшүрмек герекдир. Йөне бу хем хакыкатдан даш душүлдиги болар. Себәби шейле эдилдигинче шонча-да Дөвлетмәммет-Азадының чагалык йылларына голайлашарыс (1700—60). Бу болса шол дөвүрде Магтымгулының дүнйә инип билмегини инкәр эдер.

...Магтымгулының доглан хем-де ёгалан сенелерини аныклап отурмак хөкманмы? Мен шейле диййән адамлара-да душдум. Догрусы, яшлык йылларымда мениң өзүм хем шейле болмаса-да шейлерәк пикирлере гуллук эдердим: «Шахырың яшы билен нәме ишиңиз бар? Онуң эсерлерини көпрәк окаң!»

Дүнйә классыкларының диңе доглан, ёгалан йыллары дәл, айы, гүни, сагады хакында улы чекишмелериң гидйән дөврүнде, биз хем өз гениал шахырымызың өмүр сүрен йылларыны хөкман аныкламалыдырыс. Гүнүни, айыны, йылыны аныкламак башартмаса-да, оларың онйыллыкларыны аныкламалыдырыс хем-де окув китапларындакы, ылмы ишлердәки, энциклопедиялардакы сенелери белли бир канунлашдырылан када гетирмелидирис.

Меселем:

1730-нжы ЙЫЛЛАРЫҢ БАШЛАРЫ — 1780-нжи ЙЫЛЛАРЫҢ АЯКЛАРЫ.

...Магтымгулы энтек кән дерңевлере гарашяр. Мен хем шолара гөрә өз ойланмаларымы довам этдирерин.

* * *

Хорматлы я-да «хорматсыз» мазарыстанда жайлашандыгы, мазарының үстүнде гыммат бахалы гранит дашларының гойландыгы я-да гоюлмандыгы языжының абрайы үчин хич затдыр.

Языжының гранит дашлары — онуң китапларыдыр.

Шол китапларда дерек болмаса, **мазар дашларының гымматлыгы языжының гымматыны артдырып билмез.** Гайта оны өленинден соң хем масгаралап билер.

Мен онуң шейледигини шу гүн Союзымызың бир шәхеринде өз гөзүм билен гөрдүм... Биз хорматлы мазарыстаның овадан ёдажыгы билен асса-асса ги-

дип барярдык... Гызыл гранитли әпет мазарың гапдалындан гечип барян студент оглан-гызлар бир зат-бир зат пышырдашдылар хем-де ювашҗа йылгырышдылар:

— Бу ятан патышаның (патыша ялы җайланан языҗының дийдиклери болса герек) нәме окалян зады бар?

Бири-бирине середишип, эгинлерини гысдылар. Дымдылар. Ене-де йылгырышдылар...

Элбетде, мазарың янында бейле пышырдылар, йылгарышлар ахлак кадаларына догры дәлди. Йөне догры дәл-де болса, өл нәдогрулык хич хачан, хич бир канун билен өңүни алып болмаҗак нәдогрулыкды.

Бу процес ислесек-ислемесек хемише довам этмелиди.

* * *

Биз хайсы-да болса бир эсериң үстүнде көп зәхмет чекендигимиз; оңа дөрт-бәш йылың я-да бәш-он йылың зәхметини, сиңдирендигимиз хакында айдярыс. Эмма чепер эдебият үчин зәхмет дийилйән зат о т н о с и т е л ь дүшүнҗедир. Диңе зәхмет сиңдирениң билен иш битмейәр. Сен өз эсериңе бәш-он йылың дәл, отуз-кырк йылың зәхметини-де сиңдирип билерсиң. Йөне шол зәхмет сениң эсериңе хич хили г о в у л ы к гошман-да билер.

З е х и н с и з сиңдирилен зәхмет бош затдыр.

...Языҗы-шахырларың кәбири өз ыкбалындан шейлекин аркайын, хатда өз китапларының ене-де элли йылдан, йүз йылдан соң о к а л җ а г ы н а-д а өңүнден шаят гечип билйәрлер.

Мен бу барада с о ц и а л о г л а р ы ң гелен нетиҗесини ятламак ислейәрин: чап эдилйән эхли китаплардан (хер он йыл гечениңден соң) диңе б и р проценти окамага я-да уланмага яраяр. Галан 99 проценти х е р е к е т с и з д у р м а г а я-д а м а к у л а т у р а табшырмага дегишлидир.

Мениң пикиримче, шол эгирт процентиң көпүси зәхмет сиңдирилсе-де, зехин сиңмедик китаплардыр.

* * *

Сувасты гәми.

Биз бу гәми хакында хәли-шинди эшидйәрис, окая-

рыс. Мавы экранларымызда онуң хут өз кешбини-де гөрйәрис. Ол бизиң үчин адаты эндиге өврүлип гидипдир. Биз оңа экскаватора, бульдозера середен ялы аркайын середип отырыс.

Эмма шо зейилли екеже гәминиң харап эдижилик гүйжүниң икинжи жахан уршунда уланылан әхли бомбаларыңка барабардыгы хакында хемише ойланярмыкак?

Яраг ховпуның нәхили дережә етендигине акыл етирмек үчин бир гәми хакында ойланмак хем етерлик.

Асырың аягы — иң улы сынаг!

* * *

Мертлик. Эҗизлик.

Булар бири-бирине гаршыдаш дүшүнҗелер.

Йөне... хемише бейле хем дәл.

Маршал Г. К. Жуковдан сорапдырлар:

— Ёлдаш Маршал, айтсаңыз-ла, Сиз Баш штабың начальниги болуп отырканыз, нәхилилик билен Гитлериң дуйдансыз чозмагына ёл берип билдиңиз? Нәме үчин бу хакда хас озал Сталини хабардар эдип билмедиңиз?

— Биринҗиден-ә, мен диңе бары-ёгы 1941-нҗи йылың 1-нҗи февралында Баш штабың начальниги болдум — дийип, Маршал җогап берйәр: — Ондан озалкы сыпдырылан гүнлер үчин җогап берип билҗек дәл. Икинҗиденем, Сиз хәзир мени Сталинден хас берк талап этмәнлигим үчин гүнәлеҗек болян ялы. Догрудыр, мегерем гүнәкәрдирин, болуп билер. Йөне бир зады унутмаң, мен Сталин билен Сиз ялы узак аралыкда дәлдим ахыры: эдил алкымындадым. Шонуң үчинем хас тутанъерли, эрҗел адамларың башына нәхили гүнлериң гелйәндигини гөзлерим билен гөрүп отырдым. Нәтмелидиги хакында белли бир нетиҗә гелип билмейәрдим. Хава, онсоңам, гөзел гөвнүңиз, шейле эҗизлигим үчин гүнәкәр хасапласаңыз хасаплабериң. Хакыңыз бар. Өзүми акламакчы дәл...

Догруданам, ягдая гөрә эҗизлик эдендигиңи боюн алмак хем кәбир пурсатларда улы мертлик ялы яңланяр.

Йөне хемише дәл. Диңе кәбир пурсатларда, айылганч пурсатларда. Хеле-хүле ягдайларда эҗизлик багышланмаяр.

* * *

Гечмиши болмадыгың шу гүни болмаз. Түркмен бу сөзлериң манысыны өзүче хас йити беян эдипдир: **«Өлүси болмадыгың дириси болмаз.»**

Бизиң **хакыда, гечмише** болан гатнашыгымыз яңы-яңылар хем бейле әрбет дәлди... Етмишинҗи йылларың орталарында (хас аныгы, 1977-нҗи йылың гүйзүнде) яш, зехинли шахырларымызың бирнәчеси шейле арзув билен мениң яныма гелипди: «Гелиң, өтен-геченлеримизи ятлалың. Үлкәмизе шөхрат гетирен бейик адамларымыз Берди Кербабаевиң, Ата Говшудовың, Рехмет Сейидовың, Гара Сейитлиевиң, Алты Гарлыевиң, Сахы Җепбаровың, яш кәрдешлеримиз Гурбанназар Эзизовың, Халыл Кулыевиң ятан ерлерине зыярата гиделиң, башучларына гүл гоялың!..»

Яшларың бу теклиби **гарашылмадык, үйтгешик зат дәлде** болса, мен оларың йүзүне айратын бир мәхир билен середипдим: «Берекелла!»

Беллешилен гүн ирден биз эййәм т е к е б а з а р ы н ы ң гүл сатылян мейданчасындадык... Диңе кәрдеш халыпаларымыз я-да шәгиртлеримиз дәл, бейлеки гөрнүкли шахсыетлеримизиң хем (Ш. Батыров, Я. Худайбердиев, «Махабхаратаның» мешхур терҗимечиси, нейрохирург Б. Л. Смирнов...) башучларында гүл десселерини гоюпдык.

Биз оларың хер хайсының башуҗында эп-эсли дымып дурярдык. Хер ким өз пикирлери, өз дуйгулары, өз ятламалары билен гүмрады. Мен хем гөзлерими бир нокада дикип, ичимден бир затлары ятлаярдым, тайталаярдым. Ятлаян сөзлеримиң киминкидигини хәзирем анык айдып билҗек дәл. Диңе оларың дүйп хамырмаясы ядыма дүшйәр: **Мазарларда өлүлеримиз дымып ятыр. Махал-махал өзүмизден сорап гөрмегимиз герек. Шол дымып ятан мерхумларымыз, догруданам, мерхуммыка? Бирден йөне табытларың ичинде дири адамлары җайлап гайдан болймалың? Ким билйәр, мегерем, ериң ашагында дымып ятан мерхумларымыз**

ериң үстүнде акыл өвредип йөрен бир топар дирилеримизден хас бетер дири болаймасын!..

Мазардан мазара зыярат эдип йөрүс.

Мешхур Борис Леонидович Смирновың мазарының үстүндәки гара граните язылан эпитафия середип дурун: ХАҚЫКАТДАН ЁҚАРДА ХИЧ ЗАТ ЁҚ. Хава, хакыкатдан ёкарда диңе асман бар. Ашакда-да ер бар. Икисиниң арасында-да биз бар...

Биз шейле пикирлер билен өйли-өйлеримизе даргашыпдык... Ондан бәри бәш-алты йыл чемеси вагт гечди. Йөне шуҗагаз пурсатың ичинде-де хакыда болан вепадарлыгымыз өңкүсинден говшапдыр: онуң мукаддеслигине ене-де зепер етипдир...

Диңе көне мерхумлары унутмагымыз дәл, тәзе мерхумларымызы җайланымызда-да совуклык, первайсызлык аламатлары йүзе чыкып башлады... Мерхумларың башуҗында гоюп гайдан чеменлеримизи гар-ягыш чүйретди, гүн якды, шемал даргатды. Тәзелери болса аз элтилди.

Гүнделик иш-дердимиз билен башагайсырап, диңе өлүлеримизи дәл, бири-биримизи, доган-гарындашларымызы хем унудып уградык. Сыркавларымызың халыны соранымызда-да кичи дилден бәрдәки ясама сөзлеримиз көпелди.

Бизе нәме болярка?

Хер ким элини йүрегиниң үстүнде гойса хем-де шу сорагың җогабыны гөзлесе — диңе шонда ынсабымызы бу улы беладан халас эдип билерис.

* * *

Адамлар соңкы девүрде сени диңлемеги дәл-де, өзлери геплемеги говы гөрйәр диййәрлер. Догруданам шейлемикә?

Бир гезек көпи гөрен, салыхатлы, яшулы адам билен бир мейлисде отырдык. Мейлисде дүрли яшдакы адамлар барды. Яшулыны көпрәк гепледесимиз, көпрәк диңләсимиз гелйәрди. Бейле адам билен душушмак ене-де хачан габат гелҗек — олам белли дәлди. Эмма ол гүррүңиниң арасында бир секунт сагындыгы бес — кәбир адам деррев онуң арасына гирйәрди, гүррүңи башга бир герексиз тарапа чекип экидйәрди. Ене бири

(дурмушда сүвитли гөрен-эшиден зады ёк-да болса) өз дурмушы, өз терҗимехалы, өз эдерменлиги, өз «артыкмачлыгы» хакында гүррүң берип башлаярды.

Биз бу ягдайың себәплери билен гызыкландык. Адамларың көпүси даргашып гиденден соң бирнәче журналистлер, шахырлар болуп, сесли «социалогик барлаг» гечирдик. Ынха шол «барлагда» йүзе чыкан дүрли пикирлер.

Биринҗи пикир: «Гүррүңдеши билен деңми я дең дәл — ол өзүни ондан пес хасапламасы гелйәр».

Икинҗи пикир: «Ёк диңе пес хем дәл, хас артыкмач хасапласы гелйәр».

Үчүнҗи пикир: «Башга хич затданам дәл, ол диңе яңралыкдан».

Дөрдүнҗи пикир: «Ёк, онуң себәби башга затда: улулара болан хормат-сылагың песелмегинде».

Шейле болян болса, улулара болан хорматың песелмегиниң себәплери ниредекә? Муңа дөрдүнҗи пикириң авторы шейле җогап берди:

— Улы везипели, улы яшлы, мукаддес хасапланылян, өңүнде сежде эдилйән адамларың бирнәчеси везипепараз, бюрократ, огры, яланчы болуп чыкды. Бу болса яшулы адам диен мукаддес дүшүнҗәниң абрайына зепер етирди: хакыкы абрайлы адамларың хем абрайына көлеге дүшди. «Сен хем шолардан говы дәлсиң» диен ялы ярамаз дуйгулары оярды...

Шу пикир хакыката голайрак болса герек.

Йөне бейлеки пикирлериң хем хер хайсында шу хакыкатың бөлеклери бар.

* * *

Говы адамлар говулыга гуваняр. Эрбетлиги йигренйәр.

Эрбет адамларың гөзүне диңе **эрбетлик** гөрүнйәр. Олар **иң ажайып адамларың иң говы сыпатларыны-да** эрбетлиге ёрмагы башарярлар.

САДА АДАМ ХАКЫНДА: «Билгешлинден садасыран боляр. Барып ятан мекир.»

АСЫЛЛЫ ГЕЛИН ХАКЫНДА: «Асыллылык оңа сүртсеңем ёкмаз. Ил гөзүне асыллысыран боляр.»

ОВАДАН ЗЕНАН ХАКЫНДА: «Гиже-гүндиз өзүне серенҗам берип, ювнуп-ардынып, бир гылдан безенип

йөренсоң бир затдыр-ла. Вах, ёгса онда оваданлык нәме ишлесин!»

ЕТМИШ ЯШЫНЫҢ ӨҢҮСЫРАСЫНДА ЁГАЛАН АБРАЙЛЫ, УЛЫ ЗЕХИНЛИ АДАМ ХАКЫНДА: «Гөргүли г е р о й болҗак болуп, нәче өлмежек болуп чытрашды вели, болмады. (Соңра болса гынанансырап) Вах, ене-де үч-дөрт айҗык яшаймалы экен-дә...»

ЗӘХМЕТСӨЕР АДАМ ХАКЫНДА: «Өлер ялы ишлейәр... Небсиниң гара эшеги!»

АРАССА АДАМ ХАКЫНДА: «Арассадыр өйдйәңизми?! Саман астындан сув гойберендир...»

Олар нәме үчин адамың говы тарапыны гөрмек ислемейәрлеркә? Бу сорага дана аталар бирмахал җогап берипдир: «Ограм өзүни осяр, оррамсам.»

* * *

Мешхур бир языҗыдан: «Сизиң дурмушыңызда иң әхмиетли зат нәме?» дийип соранларында, ол бир сөз билен җогап берипдир: «Машгала.»

Соңра ол өз пикирини шейле дүшүндирипдир: «Хер адам үчин иң эсасы зат онуң машгаласыдыр. Ол мүмкин болдугыча сениң ызыңы горап саклаяр, абрайың үчин чалышяр. Дост дийилйән дүшүнҗе хич затдыр. Достлар өлен гүнүң эртеси сени ятдан чыкарарлар...»

Элбетде, бу пикир билен долы ылалашып болмаз. Бу барада аркайын җедел этсе болар. Җеделде еңилип хем билерсиң, еңип хем. **Вепадар достлар барада, сүйтдеш доганлара дашда дур дийдирйән достлук барада** ислӗдигиңче субутнамалар-да гетирсе болар. Диңе дүнйә мөчбериндәки шаятнамалар дәл, хут өз доглан обамың айлавындан-да **дост вепадарлыгы барада** кән мысаллар гетирип билердим.

Йөне мешхур языҗының ёкаркы тассыкламасында-да азда-кәнде эсас ёк дәл болса герек. Ёгса бейик Пушкин хем эдил бейле язмазды:

Овалдан дүнйәниң ясалшы шейле.
Шу гүнем, эртирем шу кысымракдыр:
Акыллылар аздыр, көпбилмиш көпдүр,
Таныш хасам көпдүр, дост вели ёкдур.

Бу барада хер ким өзүче пикир йөредип билер. Мениң пикиримче, дост **бардыр.** Йөне өрән **аздыр.** Пушки-

ниң хем **ёкдур диймек** билен **чын достуң жуда сейрекдигини** айтжак боландыгына ынанярын.

* * *

Гөз өңүне гетирип гөрүң.

Эллери пилли отуза голай пыяда гара йүзлерини гараңка тутуп, мазарыстанлыгы газып йөрлер, келлечанакларың гумуны какышдырып, оларың ичинден бир затлар гөзлейәрлер.

...Мен гүнорта курортларына гиденимде, Симферополың этеклеринде кән гезипдим: агаларымызың бири Бейик Ватанчылык уршы йылларында шо ерлерде вепат болупды... Диңе мүңлерче эсгерлериң мазарлары дәл, атылып, гыналып өлдүрилен парахат илатың гиден мейданы тутуп ятан көпчүликлейин мазарыстаны иңләп сеç эдип ятан ялыды. Мен совет эсгерлериниң, хениз өйленип-де етишмедик агамың, агам билен соңкы дөвүм наныны пайлашып, онуң совук алан аягыны массаж эдип берен Варя дайзаның (агам бу хакда хатында языпды) ядыгәрлигиниң өңүнде ики гезек сежде эдип гайдыпдым.

...Ынха инди 80-нжи йыларың гудуран адамлары (бу барада газет язды) шол мукаддес мазарлары көвүп, жесетлериң алтын дишлерини гопарып отыр... Хава, олар дегишли җезасыны алыпдырлар. Йөне женаят кодексиниң маддаларының бу масгарачылыгы җезаламага хәзирки гүйҗи етйәрмикә?

...Мазарыстанлыгың гиң мейданы шондан, соң гүл-гүлүстанлыга өврүлипдир. Бу мукаддес ише кичиҗик чагалардан башлап, бүтин халк гатнашыпдыр. Ол мейдана «Хакыда мейданы» диен ат дакылыпдыр... Симферополда яшаян ишчи достум Артур Бабаян шу гүн бизе мыхманчылыга гелди. Ол маңа «Хакыда мейданының» инди гөз гөрежи ялы горaляндыгыны, оны кепенсоюҗылардан горап сакламак үчин ГАИ-ниң йөрите постуның бардыгыны гүррүң берди.

Хава, бу ятан мәхрибан өлүлер Бейик Ватанчылык уршы йыларында дирилери горап саклапды. Инди кәбир дирилерден өлүлери горап сакляярыс.

* * *

Дынч алыш өйүнден гайдып гелйәрдим.

Москва — Ашгабат отлусының ичи салкынды. Кү-

-пәниң ёкаркы текжесинде өлен ялы уклапдырын... Бирденем ёлагчыларың шовхунына, шакырдысына тисгинип ояндым. Күпәниң ярым ачык пенжиресинден гызгын шемал урярды. Гүнүң ховры якып-говруп гелйәрди. «Бей, шунча узак ятайдыммыкам? Эййәм Түркменистана геләйдикмикәк?» Ярым укуда, аласармык, ики гөзүми овкалашдырып, чемоданыма гөз айладым: «Нире бу ерлер? Чәржевми я Ашгабатмы?»

Ёлагчылар жак-жак гүлүшдилер: «Хава, хава, Ашгабат, йөрүң, дүшелиң!» Ёлбойы хеммәмиз билен бәлчирешип гелйән дарганаталы яшулының сөзлери хасам чына беримсизди: «Бол, шахыр, тизрәк, гошларыңы, гошгуларыңы йыгнашдыр, дүшелиң, гижә галаймалың!» Соңра болса мениң чемоданыма япышяныма гөрүп, тәзеден жакгылдап гүлүп башлады: «Ашгабат Саратова гөчүп гелипдир. Ай, нәме тапавуды бар? Даг Мухаммедиң янына гелмәнсоң, Мухаммет дагың янына баранмыш дийип өзүң айтдың ахбетин...»

...Саратовда отла мүнен ёлагчылар билен гүррүңимиз алшып гитди. «Догруданам, Ашгабат Саратова гөчүп гелди — дийип, дөшүне орден-медалларың планкасы дүзүлен чал сачлы рус адамсы аграслык билен айтды. — Биз бу йылың июлы ялы июлы (1984-нжи йылың июлы хакында гүррүң гидйәр. К. Г.) хениз гөремзок. Мениң өмрүмде-хә болан зат дәл. Саратовда гидрометеостанция гурулалы бәри-де гөрүлмәндир. Мүңлерче саратовлылар ики гүн бәри Волганың ичинде... Келлелерини сувдан чыкарып билмән отырлар. Чыкарайдыгыңам гашларыңы чиркизйәр.» «Бу нәхили бейле болярмыш?» дийип, мен аркайынсыран болуп онуң гөзлерине серетдим: «Аллах билсин, огул — дийип, ол есер гөзлерини мениң гөзлериме дикди. — Хава, хава, гызгына чыдап билмән, градусниклер бөкжекләп дур. Шу гүнлер хер гүн саратовлылар озалкы он тоннаның дерегине отуз-кырк тонна морожны иййәр. Заводдан алып гелйәркәлер ёлда дув-дагын эдйән вагтымызам боляр: төлемели көпүклерини машының үстүне, шофёрың этегине зыңышдырайяс. Лотоклара элтиленден соң нобат көп боляр, етенок... Бирнәче специалистлеримиз морожны чыкармага көмеклешмек үчин Москва гитдилер. Инди шо ерден гошмача морожны ве шоңа меңзеш совук затлар гетиржеклер... Ханха, агачлара середиң, япраклары гара-өртдүр. Бүтин шәхериң илаты,

студентлер, окувчылар оларың дүйбүне сув дашап йөрендирлер. Хачан гөрен затлары бейле гызгын?
Япраклар гурап гидип баряр...»

Отлымыз ёлуны довам этдирйәрди. Вагонларың пенжирелеринден, гапыларындан сызып гирйән отлы ховур ёлагчылары демикдирип барярды.

...Мениң гум ховалы сәхрайы үлкәмде 43 градус ыссы гең зат дәл. Онуң уссесине-де ховплы зат дәл. Оңа биз асырлар бойы несилме-несил эндик эдипдирис. Волганың гырасында болса бейле ысса чыдамак мүмкин дәлди. Өвренишмек хем мүмкин дәлди. Ылайта-да волгалылар үчин шейледи.

Тебигатың адалатлылыгының ене бир нышаны хакында пикире чүмдүм.

Бизиң сәхра ыссымызы рус токайларына гөчүрсең, Руссияның чапгын аязыны бизиң сәхрамыза гөчүрсең, кануна лайыклык бозулҗак. Яшайыш кынлашҗак я-да мүмкин хем болҗак дәл.

* * *

Достлук хакында ойланма:

Улы дост, улы шахсыет саңа дөнүклик этсе — сен онуң саламыны алман-да билерсиң. Себәби ол алманыңа дегйәр.

Кичижик дост, кичижик шахсыет саңа дөнүклик этсе — сен онуң саламыны алмалысың. Себәби ол алманыңа дегмейәр.

* * *

Моммат ага агыр сыркавлады. Обаның адамлары онуң дашына үйшдилер. «Ене-де он-йигрими йылҗык бери арамызда гезевери, сен бизе энтек-энтеклер герексиң...» Ол көп сырлы йылгырды:

— Бесдир инди, огулларым. Араңызда гезибилендирин. Несиллеримизиң ене кырк-элли йылдан соңкы ийҗек чөрегинем бокурдагымдан өтүрдим. Инди олара мундан артык гүзап гөркезмәйин... Разы болсунлар... Топрагам разы болсун...

Шейле диййибем ол җан берди.

Биз Моммат аганың бу сөзлериниң манысына дүшүнмедик. Бу нәме диййдигикә?..

Соң бир гүн онуң сакгалдашы Аяз ата оны шейле дүшүндирди:

— Моммат сакгалдаш бүтин өмрүни топрак билен гечирди. Онуң гөзлериниң алнында топрагы заяладылар, шорлатдылар. Онсоң экин ерини тәзеледилер. Олам заяланды. Ене-де тәзе ере гөчдүлер. Ене-де заяланды... Моммат сакгалдаш бу затлара кән гезек гаршы чыкды. Бизем гаршы чыкдык. Йөне Моммат ялы агзымызы көпүрҗедип гаршы чыкыбилмедик. Ай, ол түйс ил-гүнүне, топрага берилен адамды. Еке бир оба ёлбашчыларыны дәл, хас ёкардакылары хем көтекләберерди. Ондан чекинердилер. Йөне онуң сөзүне гулак асан болмады. Гайта оны тасданам терсчил эдипдилер.

Шейдибем ол кырк-элли йылдан соңкы өнҗек несиллериң рысгыны өңүнден иймәге, экҗек ерлерини сандан чыкармага меҗбур болды.

Инди болса өлүминиң өң янына несиллерденем, топракданам өтүнч сорап гитди...

Биз дымдык. Бу айылганч дымышлыкды.

* * *

Дурмушдан сахнаҗык:

Көчеден гечип барярдым. Ол даш ишикде бир зада гүйменен болуп йөрен экен. Өрән бегенди: «Йүрегим гысып, нәме ишлеҗегими билмән дурдум. Я-х, шү-йә болайда-йт... Өйдәкилериң хеммеси учдан-тутма тоя гитди. Еке өзүм гугарып галдым. Ханы, йөр, өе баралы. Гир.»

Мен ич ишиге гадам басдым:

— Эссалавмалейким!

Достум бир энайы йылгырды: «Өйде хич ким ёк дийип айтдым ахыры.»

Мен онданам бетеррәк энайы йылгырдым. Йөне ол өзүмден ики-үч яш улурак боланы үчин сесими чыкармадым.

* * *

Чепер эдебият колхозы я-да совхозы үйтгедип гуран ялы зат дәл. Онуң чалтландырылшы, үйтгедилип гурулшы дүйбүнден башгача: ручкадан, кагыздан башга механизациясы ёк. Хич кимден көмек хем ёк. Оны тенхалыкда, үмсүмликде автор етишдирйәр.

Чепер эсер сары эрик я-да гызыл алма ялы жуда сиңңинлик билен ловурдап бишмели. Сиңңинлик үчин болса вагт герек. «Оглан ховлугяр, тудана вагтында бишйәр.»

Элбетде, кыркгүнлик ялы онуң сапагыны товлап хем биширсе болар. Йөне бейле кыркгүнлүклери хич ким алмаз. Алайса-да (дадып гөрен бадына!) бир гапдала ташлар.

* * *

Тебигат диен зат хич кими үлешикден галдырмаяр.

Дүнйәниң йүзүнде нәче адам бар болса, шонча-да з е х и н бардыр дийип хасап эдйәрин. Мугаллымчылык, врачлык, чопанчылык, дипломатлык, серкерделик, шахырлык, артистлик — хер кимде хайсы-да болса бир зехиниң хөкман болмалыдыгына ынанярын. (Кәбир адамда **бир зехин дәл, икиси-де, үчүси-де болуп билер).**

Зехинсизлик бабатда тебигатдан нәгиле болмага хич кимиң хакы ёк... Онда нәме үчин бейик Ленин «Зехин — сейрек затдыр» дийип айтдыка?

Зехиниң с е й р е к д и г и онуң к ө п д ү г и н и инкәр этмейәр. Гайта тассыклаяр. Себәби хер адамда **зехин** дүвүнчегиниң бардыгы энтек меселәни чөзүп биленок. Илкинҗи нобатда, өзүңде нәхили **дүвүнчегиң бардыгыны дуймакда, оны өсдүрмекде, етишдирмекде, соңра болса өз эркиңе табын этмекде** геп бар. Көп адамлар шоларың бирини башарса икисини, икисини башарса бирини башармакдан эҗиз гелйәрлер... Кәте болса хайсыдыр бир шахсы бәхбиде ковалашып, оңармаҗак хүнәрини з о р л а я р л а р. Шонлукда болса агроном болмалылардан ю р и с т, мал догторы болмалылардан а д а м д о г т о р ы, кооператив сөвдагәри болмалылардан д ө в л е т и ш г ә р и н и ясаярыс...

Өз кәримизиң угрундан айтсам болса, хасам бетер гөзгыны. Сертарашлыкда улы үстүнликлер газанып билҗек адамлар чир-читир шахыр болҗак боляр. Мен бирмахал шейле адамларың бирине душупдым, оңа сачымы-да бежердипдим. Кәрдешлерим шонда: «Хайсы деллекханада бежертдиң?» дийип сорапдылар. Сорамазча-да дәлди: иң улы уссаларың бежеришиче барды. Ондан бәри эсли вагт гечди: яңкыдан не деллек чыкды, не-де шахыр. Ики ашдан хем галды.

...Бир гезек Б. Кербабаевиң өй-музейинде яш эдебият-

чыларың йыгнанышыгы болды. Йыгнанышык гутарды. Биз студент яшларың бирнәчеси билен тиркешип, университете тарап уградык... Эдебият хакында гүррүң гызышып гитди. Олар дүрли сораглар берйәрдилер, биз хем билдигимизче җогап берйәрдик. Гепиң келтеси, гүррүңимиз гызыксыз дәл болара чемели: яшлар җуда хошалдылар.

Бир йигит билен үч саны гыз гүррүңе гошулышман, хол ызракдан аркайын гелйәрдилер. Биз гең галдык.

— Олар хем сизиң курсдашларыңыз дәлми? Я-да башга факультетденми?

— Хава, хава, биз билен окаярлар. Дөрдүсем эдебиятчы, дилчи.

— Онда нәме сизиң гүррүңиңизе гошуланоклар?

Гызлар бири-бириниң йүзүне середишип, энайы йылгырышдылар.

Гөрүп отурсак олар, тапгыр ики йыл физика факультетиниң гириш экзамениңден йыкылып, бу йылам (хич болманда диййип) дил-эдебият факультетине гирипдирлер. Олары дүрли ёллар билен эне-аталары ерлешдирип гидипдир.

Янымыздакы гызларың бири хас гөнүмел гепледи: «Олар дил-эдебияты халаноклар. Йөне халамасаларам окувларыны мәҗбур болуп довам этмекчи, гутармакчы. Эне-аталары «Ызыңыза гайдып геләймәң!» диййип табшырып гидипдирлер.

Хава, ол аҗайып йигит билен үч гөзел (дил-эдебията ыхласлары ёк-да болса!), эйдип-бейдип окувларыны гутарарлар. Гой, гутарсынлар. Олар обаларына гайдып барарлар, мугаллым боларлар. Зыяны ёк, гой мугаллым хем болсунлар. Йөне өзлериниң сөймейән, билмейән, хатда аз-да-күшде имринмейән угурларындан оларың мүңлерче окувчылара сапак берҗекдиклери хем-де азындан отуз-кырк йылың довамында не гөзел чагалары дил-эдебият угрундан **майып этҗекдиклери** хакында нәме айтса болар? Мүңләп герекли адамларың ерини эеләндиклери хакда нәме дийсе болар?

Бейлеки ёкары окув җайларында шу зейилли **ислегсиз** студентлериң ене нәче йүзүси я-да мүңүси барка?

Шейле ягдайда хич хили мекдеп реформасы хакында гүррүң хем болуп билмез... Йөне мениң бу гүррүңим мекдеп реформасы хакында дәл. Мен хәзир АДАМЛАРЫҢ АҢЫНЫҢ РЕФОРМАСЫ *хакында гүррүң эдйә-*

рин. Адамларың аңында реформа гечирмели, ХЕР КИМИ ӨЗ ИШЛӘП БИЛҖЕК ЕРИНДЕ ИШЛЕДИЙӘН, БАШАРМАЯН КӘРИНДЕН ГЫРАКЛАДЯН РЕФОРМА гечирмели. Галан реформаларың үстүнлиги-де шоны башарып билшимизе баглы болар.

* * *

Ики адам эдарада җеделлешип дур: **А** билен **Б.**

Хер хайсы өз гепиниң догрудыгыны субут этҗек боляр. Хак хайсы, нахак хайсы — баш чыкармак кын... Бирденем **А** эллерини гөдек силкеледи-де, чыкып гитди.

Ики адам телефонда җеделлешип дур: **В** билен **Г.** Буларың хем хер хайсы өз гепини гөгертҗек боляр. Бу җеделден хем баш чыкармак кын... Бирденем **В** трубканы патыладып рычагың үстүне атды.

Ери, буларың хайсысыныңкы нахакка? Мениң пикиримче, **А** билен **В**-иңки нахак болса герек... Өз гепиниң чындыгына ынаняян адам (көпленч халатда) җедели хөкман ахырына ченли довам этдирер. Бейлеки деррев сыпҗыклык эдер.

Мунуң үстесине-де, җеделиң медениетини саклап билмәнлиги үчин бейле адамы биедеплилик-де айыпламак болар.

* * *

Ким-де болса бирини **рехимсиз танкыт этмәге** кимиң хакы бардыр? Танкыт эдйән адамсыны **хорматлаян адамың** хакы бардыр.

Намарт адамлар **гүнәңи багышлап** билерми? Ёк, гүнә багышламак **өрән гүйчли адамлара** махсус затдыр.

Бу гадымы пәхим ики саны аҗайып адамың улы ыкбалыны ядыма салды.

Ол аҗайып адам **бирехим танкыт эдилипди.** Эмма танкыт эден адам оны хорматламадан гечен, **гөзлеринде окы болса урҗак** адамды.

Еңе бир аҗайып адама **эдибиленлерини эдипдирлер.** Эмма ол шонда-да, **оларың гүнәсини багышлап өлүпди.**

...Буларың икиси-де мениң эзиз гөрйән адамларымды. Айратынам — икинҗиси. О дөврде мен яшдым. «Нәме үчин оларың гүнәсини багышлаярсың?» дийип сорапдым. Җогап деригине ол диңе йылгырыпды.

Ол йылгырышың себәбине-де, онуң нәхили дережедәки пархлы адамдыгына-да соң-соң акыл етирип галдым...

Мен бейтмеги башарамок. Индиден бейләгем башармарын. Оны башармак үчин **жуда әгирт эрк** герек. Бейле эрк икән-екән адамлара берилйәр. Өзүме шейле эркиң берилмәнлигине гынанянлыгымы-да билемок, бегенйәнлигими-де. Хәзирликче мениң акылымың дережеси оны чөзмәге етенок.

* * *

Авиация терминологиясында шейле бир дүшүнҗе бар: **белли карара гелмегиң белентлиги.**

Самолет ашаклап-ашаклап, белли бир белентлиге геленде, оны гондурмалымы я-да икинҗи айлава әкидип, онсоң гондурмалымы — меселәни ярым секундың ичинде деррев чөзмели. Я эйләк, я бейләк.

Дурмушда-да шонуң ялы пурсатлар боляр. Саңа **якмаз бир сөз** айдыланда, деррев нетиҗә гелмели: шобада җогап бермелими я-да икинҗи бир айлавда?

Биз кәте шол белентлиги булашдырярыс: икинҗи айлавда **ойланышыклы** айдылмалы сөзи биринҗи гезекде **ойланшыксыз** оклап гойберйәрис.

Бу болса адам билен адамың арасындакы гатнашыгы хараплаяр.

* * *

Ынамы, дини бири-бирине гаршыдаш адамлар, халклар нәдип дост болуп билерлеркә? Достлук үчин бир меңзеш ынам, дурмуша бир меңзеш гарайыш **илкинҗи хөкманы шерт** дәлмикә?

Онуң бейле дәлдигини «Аврораның» яңындан бәри совет халкы субут эде-эде гелйәр... Инди бу ынам дине американ халкына дәл, онуң руханыларына-да етип уграды. Американ пасторы совет ёлбашчысыны мыхманчылыга чагырып, шейле язяр: «ССКП-ниң Баш Секретарыны христиан пасторының өйүне чагырмагы гең-таң болуп гөрнүп-де билер. Йөне мениң бу чакылыгым дүнйәниң әхли адамларының **дурмуша дүрли назарда гарамага,** шол бир вагтың өзүнде-де **дост болмага** хукукларының бардыгына гүвә гечер...»

Бизиң гелҗегимиз **халкларың шол хукугы уланып билшине** баглы болар.

* * *

Той совуланкырлапды. Танс эдилйәрди.

Улы җайың ички гиң отагында отуза якын адам дөвре гурап, палавдан соң чай ичип отырды. Оларың көпүси отуз билен кыркың аралыгындакы мен диен адамлардыр. Гызыклы сөхбет довам эдйәрди. Адамлар иш-дерт, алада билен хәли-шинди душушып хем биленокдылар: багырларыны герип, бири-бирини диңлейәрдилер.

Гапыдан бир чагаҗык гелди: «Кака, эҗем чагыряр, гайдалы дийййәр». Орта гүрпде отуран гытык гашлы пыяда лаңңа еринден галды-да, хошлашып-хошлашман чыкып гитди. Ол хем күкрегини герип, гүррүң диңлән отуранларың бириди. Онуң шейле гызыклы гүррүниң арасыны бөлүп, дазырдап чыкып гиденине хайран галдым.

Гөрсем, хайран галып отурасы зат хем ёк экен. Бейлекилериң кәбири онданам бетеррәкди.

— Эҗем чагыряр...

— Эҗем чагыряр...

— Эҗем чагыряр...

Ярым сагадың ичинде отуранларың деӊ-яры дув-дагын болуп гитди.

Мен отуранларың йүзүне бир лай гөз гездирдим: «Буларың бу нәтдиклери болды? — дийип сорадым. — Эҗем чагыряр дийилдиги ер титрейәр дийилдиги дәл-ә. Иң болманында ики-үч минут сәгинмек болар ахбетин. Муңа нәхили дүшүнмели?»

Отуранлардан бири буссур-яссырсыз җогап берди:

— Нәхили дүшүнсең дүшүнүбермели. Ягдай шейледир. Чагыряр дийип гелдиклери галыбермелидирис. Ёгса хәзир обада үйшүп ятан ишимизем ёк. Гыш гүни. Эллерем бошлук.

— Онда нәме үчин бейлекә?

— Билемок. Җогабыны берип билҗек дәл.

Онянча-да ене бир чагаҗык ылгап гелди: «Кака, эҗем чагыряр!» Чаганың какасы хер ничигем болса мердемсиреди, эҗизлигини дуйдурмазлыга салды: «Бар, эҗеңе айт, гайтҗак вагтым өзүм айдарын!» Чагаҗык гитди-де, ене-де доланып гелди: «Эҗем хәп-хәзир деррев гелсин дийййәр!»

Диймек, бу әр ир-гөзин өз агзыны танадан экен.

Инди болса онуң мердемсиремеги гижрәк болуп чыкды...

Өйде галан секиз-докуз адамың арасында бу темадан эсли гүррүң эдилди. Хер ким бир зат дийди. Бири эркеклери, бири аяллары гүнәледи. Эмма мен бу меселеде аяллары айыпласым геленок. Гүнәниң көпуси эркеклерде дийип хасаплаярын... Аяллар өз эркеклерини өрән оңат танаярлар. Мерт эри, бигайрат эри өрән тиз селҗерйәрлер. Шоңа гөрәрәк хем херекет эдйәрлер. Умуман, аял машгала өз эркегини боюн эгдирмеги нәче говы гөрйән-де болса, ичинден онуң чын эркек хәсиетли мерт әр болмагыны күйсейәр. Шол күйсейән задыны тапмадык халатында болса, ол кемсинйәр, кеҗигйәр, оңа буйрук бермәге меҗбур боляр.

...Гүррүңчиликден соң сазанда саз чалды, бир йигит айдым айтды. Ёлдашларымызың гелинлери-де дашкы эйвана үйшдүлер, айдым-саз диңледилер. Олардан бир-ики саны алчаграгы бизиң отагымыза гелип, гүррүңе гошулышмагы-да башарды.

Шейдибем биз **әрлериң ики дүрли топарының** шаяды болдук. Гелҗек бу топарларың хайсына дегишли борка? Хайсысы агдыклык эдеркә? Мен оны билемок. Йөне бир зат вели белли: буларың хайсысы агдыклык этсе — **җемгыетиң, машгаланың ягдайы-да, индики өнҗек несиллериң хили-де шоңа гөрә болар.**

* * *

Бир зенана яңы-якында шунуң ялы бир хат говшупдыр:

«Гадырлы Дессегүл!

Адыңы ялңыш тутян болсам, багышлавергин, бириниден сорап билдим... Менем өзүң ялы зенан машгала. Кәрим — врач. Адымы айдып дурмагым хөкман дәл... Мен хәзир саңа башга бир зат айтҗак болярын. Сен дүнйәде иң багтлы гелинлериң бири. Диңе **бири** дәл-де, **эдил өзи** дийсеңем болҗак... Сениң багтыңа гөзүм гидйәр. Шейле багт менде болан болсады, онда бу дүнйәден гөзлерими юмуп, армансыз гидердим...

Менем бирмахал бирини сөйүпдим. Олам сениң адамың ялы җуда үйтгешик йигитди. Йөне бизиң сөйгимиз бишов болды, пажыгалы гутарды: ол йигиди зорлап диен ялы башга бир гыза өйлендирдилер. Онуң хырсыз

атасы барды. Атасынданам бетер бирехим, гөзлеринде, юмрукларында ган гөрнүп дуран, желлада меңзеш агасы барды. Мениң гөвүн берен йигидим шолардан горкусына сесини чыкарып билмеди. Башга бир гыза өйленмәге межбур болды.

Сен вели максадыңа етипсиң. Эдил мениң сөен йигидимче болмаса-да, онуң билен гөрк-гөрмекде, акыл-пайхасда бәслешип билжек гүл йигиде саташыпсың... Хава, ол инди эсли яшапдыр. Сенем инди 50-ни сермелэп я-да сермележек болуп йөрен гелин болмалы. Йөне шейле-де болса, сениң өзүңи-хә билемок вели, адамың бир дуркуны, жуванлык гөркүни саклапдыр. Үстесине-де илиң-гүнүң жуда хорматлаян адамсы. Мениң хорматлаян адамым. Диңе хорматламагам дәл, говы гөрйән адамым. Хер гезек оны гөренимде (багышла, жора жан!) йүрегим жиглэп гидйәр. Ондан мениң арманлы айра дүшен мәхрибан йигидимиң ысы гелйәр. Бей дийсем, гөвнүңе бир зат гетирәймегин. Менде башга максат ёк. Мен хәзир диңе бир зады—сениң багтлыдыгыңы айтжак болян.

Менинңем адамым бар. Биз энтек сизе гөрә хас яш. Бизем ашык-магшук болшуп дурмуш гурупдык. Гүл ялы дурмушымыз бар. Йөне дурмуш бар — дурмуш бар, адам бар — адам бар. Сениңки ялы герчек эр хеммелере етдирип дурмы? Гөриплигим ёк, диңе гөзлерим гидйәр... Багтыңа гуван!..»

Хатың ызында гол ёк экен...

Бу хаты ким язандыр өйдйәрсиңиз?

А н о н и м хатлары язмакда хем-де аялына азар бермекде якасыны танадан бир адам муны ө з а я л ы н а языпдыр.

* * *

Яшларың гошгуларында, ылайта-да соңкы бәш-он йыллыкда, **эдебиятың илкинжи элементи дил** (А. М. Горький) ики аягы билен агсаяр. Сөзлериң **мениң** ерине **мең, сениң** ерине **сең, онуң** ерине **оң** ялы уланылмагына ислендик гошгуда душмак боляр.

Бу ягдайы жуда сейрек халатларда (улы мазмунын хатырасына) белки багышламак-да мүмкиндир. Йөне ол шонда-да с е т и р и ң а к г ы н л ы л ы г ы н а а с ы л-х а з ы я н б е р м е й ә н өрән селчең халатда болмалыдыр. Ашакдакы ялы с ө з г ы с г а л т м а л а-

рыны вели хич хили ягдайда багышламак болмаз. **Атасының ерине атасның, якасының ерине якасның** (хатда кәбир гөз-гүлбан халатларда **сазыма** ерине **сазма, өзүме** ерине **өзме, дашына** ерине **дашна**) ве ш. м... Сөзи бу дерҗеде ёймак **дилиң хем, шыгрыетиң хем гаршысына җенаятдыр.**

Бейик Алышир Новайы җуда гахары гелен пурсатында, **дили ёйян языҗы сумаклара** йүзленип:

Язян адам оңармаса кәрини,
Дөведини алып дөвмек лазымдыр.
Башын ики бөлүп дөведи (пеpосы) ялы,
Йүзүн сыя билен ювмак лазымдыр.

— диен-де болса, бизиң ёкары адамкәрчиликли җемгыетимизде бейле «газаплы чәрелери» уланмагың хаҗаты ёк.

Хошниетли, газаплы танкыт вели **хөкмандыр.**

* * *

Ер титремесиниң өң янларыды. 16—17 яшлы огландым. Яш языҗыларың республикан семинарларына гелипдим.

Семинардан соң редакцияларың бирине гошгуларымы алып бардым. Бөлүмиң ишгәрлери шахыр Кемал Ишанов билен Аннагулы Мәмметгулыевиң узак Ганналының оюндан гелен яшаҗык, нәбелли авторы шейле мәхирли гаршылайышлары мени хайран галдырыпды... Бәш-он минут гечип-гечмәнкә-де йүзүне РЕДАКТОР дийлип язылан гапыдан (ол гапы бизиң отуран кабинетимизиң эдил алнындады) хошрой Кемал Ишанов йылгырып чыкды: «Сени редактор чагыряр. Гошгуларыңы соң окаярыс. Ол гарашып отыр».

Мен редактор билен дәл, бөлүмиң ишгәрлери билен геплешенимде-де йыгрылып отырдым. Бирхили алҗырадым. Шейлерәк эхеңде гепләним ядыма дүшйәр: «Мен... йөне... сизе... гошгуларымы гөркезмәге гетирдим... Редакторың янына... бармак учин гелмедим...» Аннагулы Мәмметгулыев хошамайлык билен аркама какды: «Бар, бар, ол гарашып отыр. Ол яш шахырлары говы гөрйәр... Белки сениң билен дөредиҗилигиң барада гүррүң этмекчидир».

Дөредиҗилик болайшыны! Менде дөредиҗилик

бармы? Шо махала ченли шо газетде ики саны гошгым чыкыпды өйдйән. Оларың хем нәхили гошгулардыгыны билмек үчин шу сетирлери окап гөрмек етерлик:

Бир гөзел гыз ховлымыза гелди-де:
— Агитатор болдук сизлере — дийди
Портфелден газетини алды-да:
— Хеммәң гулак салың сөзлере — дийди.

Озалкы хорлуклар ковулды даша.
Эллер иш етди, агызлар аша.
Инди гөрүң, эдйәс бизлер томаша
Кино, театр, сәхбет-сазлара—дийди.

Ядыма дүшүши боюнча иң соңкы бенди болса шейледи:

Дөшүнде бир медал шөхлели гүнден.
Сайлавчылар кән зат өвренйәр сенден.
«Адыңыз ким?» дийип сорамда ондан.
ГЕРЕҚГУЛ диерлер бизлере дийди.

Бу сетирлериң нәхили «гошгудыгы» редактора-да, бөлүм ишгәрлерине-де, элбетде, анықды. Ол диңе маңа анык дәлди. Шонуң үчинем оларың әхли максадының яш автора гөвүнлик бермек, голдамак манысында боландыгы маңа инди-инди дүшнүкли.

...Мен гөк лидеринли улы гапыны ювашлык билен ачдым. Т харпы ясалан столларың иң төрдәкисиниң аңрысындан узын бойлы, сачлары сечеленип дуран, салыхатлы, нурана адам аграс-садалык билен еринден турды-да, маңа тарап йүзленди. Онуң нәхили мәхир билен середиши хенизем гөз өңүмден гиденок. Шол мәхирден галан шөхлелер шинди-шиндем маңа ягтылык берип дуран ялы.

Өңүмде йөрите гойлан чайлы чәйнегиң (ол чәйнеги янының шоколады билен бир гыз гоюп гитди) гулпуна элими етирмәге-де чекинҗирәп отырдым. Ол адам болса мениң билен хамала диерсиң улы адам билен гүрлешйән ялы гүрлешип отырды. Газет, чепер эдебият, түркмен языҗыларының эсерлери барада гүррүң эдйәрди. Кәте болса мениң хем пикирими сораярды... Мен он-йигрими минудың довамында эййәм онуң билен өвренишипдим: чайлы чәйнегими-де бошадыпдым, шоколадлары-да гутараңкырлапдым. Ёк, мениң өзүм өвренишмәндим, өзүниң аграсдан йөнекейлиги, кичигөвүнлилиги, сөз

билен айдып болмажак тәсин адамкәрчилиги билен ол мени дуйдансыз өвренишдиририпди... Мен бу мәхрибан адамы Теҗениң район газетиниң редакциясында озалам бир гезек гөрүпдим. Йөне бейле ачылышып гүррүң этмәге хет эдип билмәндим. Диңе гошгуларымың чыкмаянлыгындан зейренипдим. Бу гүн болса мен онуң яшажык, кичижик мыхманы.

Хава, мен ол УЛЫ ЙҮРЕКЛИ АДАМЫНЫҢ кичижик мыхманыдым. Йөне нәче кичижик хем болсам, онуң янындан чыканымда мен эййәм кичижик дәлдим: өзүми улы адаммыкам өйдүп чыкыпдырын...

Ер еди саны сары өкүзиң үстүнде дуранмыш диййәрлер. Эгер Ериң хайсы-да болса бир задың үстүнде дурандыгы чын болса, онда ол ӨЗҮНИ КИЧИ САЙЫП, КИЧИНИ УЛЫ САЙЫП БИЛЙӘН адамларың гершинде дуран болса герек...

Бу адам «Совет Түркменистаны» газетиниң шо махалкы редакторы, хәзирки академик Шамырат Тәшлиевди.

Мен оңа болан миннетдарлыгымы 70-нжи йылларың аякларында шу сетирлер билен беян эдипдим:

Кәте өзүм билен өзүм геплешип,
Пикире батярын халыпа хакда.
...Иң улы халыпам Пырагы вели,
Илкинҗи эдимми пеналамакда
Илкинҗи голуны узадан адам
Башга ховандарды. Башга кишиди.
Ол Пырагы дәлди. Йөне мең үчин
Шондан не улуды,
Не-де кичиди.

Кәте өзүм билен өзүм геплешип,
Пикире батярын халыпа хакда.
...Уллакан халыпам Пушкинди вели,
Тәзе халыпам хем халыпалыкда
Шонча иш эдипди. Эҗиз сетирлем
Шонуң эмри билен алга гечипди.
Ёк, ол Пушкин дәлди. Йөне шо пурсат
Шондан не улуды,
Не-де кичиди.

Кәте өзүм билен өзүм геплешип,
Пикире батярын халыпа хакда.
...Уллакан халыпам атамды вели,
Икинҗиси душуп ёвуз яшлыкда,
Ораклы атамың етишмедигин
Кем-кемден таплапды эли чекичли.

Ёк, ол атам дәлди. Йөне мең үчин
Шондан не улуды,
Не-де кичиди.

...Мен хәзир асуда иш столумың башында 40-нжы йылларың аякларындакы шол узак г е ч м и ш и ятлап, ш у г ү н л е р и ң 80-нжи йылларының аякларында шейле редакторларың бардыгы я-да ёкдугы, болса-да жуда сейрекдиги хакында пикире батыпдырын. Йөне ене-де бир зат хакында пикире чүмүпдирин: бейле адамлар хемише-де сейрекди.

* * *

Врач сыркавлары барлап, оларың диагнозыны гоюп отыр. Сыркавлар болса врачың кимдигини танап отыр.

Мугаллым студентлере баха гоюп отыр. Студентлер хем ичинден мугаллыма баха гоюп отырлар.

Мугаллым окувчылара сапак өвредип отыр. Окувчылар хем мугаллымың кимдигини өвренип отыр.

Шахыр гошгы окап, акыл өвредип отыр. Диңлейжилер болса шахырың акылыны өлчәп отыр.

Шейдип дурмушда **бирек-биреги танамак, өвренмек, өлчемек** процеси гечйәр.

Йөне бу процесде **икинжи тарап** биринжи тарапа гөрә аз ялңышяр.

* * *

Зенаны хорматламак диймек диңе онуң гөзеллигиниң — шамар сачының, гарлавач гашының, жүп басян аякларының өңүнде тагзым этмек дәл. Ол тагзым, шол бир вагтың өзүнде, дүнйәниң әхли энелериниң, уяларының, оларың өйлериниң өңүнде тагзым этмекдир.

Зенан машгаланы хорматлаяндан болуп, **онуң өңүнде шляпасыны чыкарян жентльменлериң** гечен урушда 20 миллион адамың ганына галандыгыны хайсымыз билемзок? Йөне биз шолардан нәче миллионының зенан машгаладыгы хакында хемише ойланярмыкак? Ене бир хасап боюнча ол пидалар 20 дәл-де, 50 миллиондан-да гечйәр. Олар шол дөвүрде догулмалылар, йөне догулман галанлар! Ери, шолардан нәче миллионы **гөзел жынса** дегишли болардыка? Бу сан өрән уммасыздыр!

Достуң доста вепадарлыгыны Қ. Маркс билен Ф. Энгельсден өвренмели болсак, зенана хормат гоймагы-да шолардан өвренмелидирис. Қ. Маркс арадан чыканда онуң жүбүлеринден «Капиталың» гутарылмадык томуның конспектлери чыкандыр өйдйәрмисиңиз? Ёк, онуң жүбүлеринден ВЕПАДАР АЯЛЫНЫҢ хем-де ЭЗИЗ ГЫЗЫНЫҢ суратлары чыкыпды. Досты Энгельс болса ол суратлары Марксың голтугына салып, бир табытда биле җайлапды. Бу хадыса дүшүндирише мәтәч дәл болса герек.

...Кәбир эркеклер «Аяллара өте хормат эдип, оларың ахлагыны бозярыс, аздырярыс» диййәрлер. Ёк, оларың бирнәчеси өте хормат эдйәнимиз үчин дәл-де, хормат этмейәнимиз үчин хем азяр. Зенаның тебигаты шейле: ол мәхре мәхир билен, гахара гахар билен җогап берйәр.

Йөне бейле диййилдиги **аялларда гүнә ёк диййилдиги болуп билмез.** Эне-аталарының элинде болчулыкда етишен, иш сөймез, ләлик, товгуна ток диййилмедик, өз эркине гойберилен гыз машгала соңкы баран өйүнде-де шонуң ялы дурмушы күйсейәр, зәхметден гачяр, илкинҗи кынчылыклардан горкяр, намартлаяр, «Жигулә» я-да «Волга» мүнүп, обадан-оба, шәхерден-шәхере, базардан-базара айланып йөрмелидир өйдйәр. Асыл олар дурмуша чыканларында-да сөйгиниң хатырасына дәл-де, шейле элпе-шелпелигиң хатырасына дурмуша чыкярлар... Дурмуш болса оларың чаклайшындан чылшырымлырак. Соңра гызларда дурмуша-да, сөйүп баран йигидине-де, онуң эне-атасына-да первайсызлык, әсгермезчилик, хатда йигренч хем дөрәп башлаяр. Мунуң үстесине-де (кәбир халатларда) гелниң эне-атасы оларың оңшуксызлыгына гоп берйәр, гызының тарапыны чаляр, оны п е р и ш д е хасаплаяр. Бу ягдай болса кынчылыкдан горкян, эллери юмшаҗык, ләлиҗек «перишделери» азгынчылыгың үстүнден-де элтип билер.

Ынха-да шейле ягдайың нетиҗеси. Бир йигит газетлериң бирине шейле хат языпдыр: ...«25 яшым бар. Хениз өйленемок. Төверек-дашымдакы «өйлененлериң» бирнәчесиниң болуп йөршүни гөренимде өйленеринем өйдемок. Башга бириңден, онда-да душманымдан алнан чаганың йүзүне середип яшап билмерин...»

Бейле элхенчликлер, элбетде, сейрекдир. Йөне сейрегем болса — факт. Хер бир көп зат хемише сейрекден башланяр...

Биз гөзеллигиң өңүнде дыза чөкмелидирис. Йөне шол гөзеллик өз өңүнде дыза чөкүлмегине мынасып болмалыдыр.

* * *

«Чагаларыңызың арасында Сизиң кесбиңизи йөредйәнлер бармы?»

Душушыкларың хеммесинде диен ялы шахырлара шейле сораг билен йүз тутярлар. Хут өзүм хакында айдыланда болса, мен шейле сораглара йүз гезек дагы җогап берендирин. Индики сораглардан өзүми «горап сакламак» үчин хеммелере бирден җогап бересим гелйәр.

Эдебиятың ёлы (язгыларымың башында-да агзашым ялы) «сырат көпрүси» ялы бир зат. «Сырат көпрүси» болса, атамың айтмагы боюнча: гылдан инче, гылычдан йити... Мен хәзир бейле көприниң бардыгы я-да ёкдугы хакында дәл-де, тутуш **чепер эдебият** дийилйән задың и н ч е х е м й и т и ёлдугы хакында образлырак айтҗак болярын. Хайсы-да болса бир эсери шовлы башлаяныңда-да, сен орта ёлда шол ховплы көприниң үстүнден башашак гайдып билйәрсиң. Шонуң үчин болса герек, языҗылык кәрине баш гошян яш авторлара йүзленип, мешхур бир языҗы шейле дийипдир: «Эгер сизиң Пушкиниң пыгамбериниң эдиши ялы, алты ганатлы Серафимиң өз күкрегини ярып, оңа көрәп дуран көз саландыгыңа ынамыңыз ёк болса, языҗылык кәринден эдил анчардан (зәхерли агачдан) гачан ялы гачың. Хем эшрет гөрерсиңиз, хем ер йүзүнде узак өмүр сүрерсиңиз. Сен хениз яш махалың онуң эдйән ойнуна дүшүнмезлигиң хем мүмкин. Эмма соңабака (дөрт-бәш китап чыкардып, өзүңе хер ничик-де болса шахыр дийдирениңден соң) сени выжданың чейнәп башлаҗагы икучлы дәлдир. Себәби гошгы билен оюн эдип, кырк яшыны арка атан «шахыр» шо яшдан соң не-хә башга бир хүнәре баш гошуп билер, не-де шахырлыгындан леззет алып билер. Ол өзүни хич ере зыңып гойберип билмез, өзүниң икинҗи сортлы адамдыгы зерарлы кемсинмекден яңа, хакыкы, улы, үммүлмез дөредиҗилигиң өзи үчин элъетмезлиги зерарлы хасрат чекмекден яңа өмүр бойы били бүкүлип гезер».

Мегерем шонуң үчиндир, мен өз чагаларымы

языҗылыга хөвеслендиремок. Олары диңе эдебияты сөймэге хөвеслендирйэн, говы окыҗы болмага хөвеслендирйэн. Ичлеринде дашына чыкмак үчин дыңзап дуран зехинлери, пикирлери, дуйгулары бар болса, олар ислендик кэрде-де эдебиятчылыга баш гошуп билерлер. Көне тарыхы дөрүп отурманымызда-да, бу барада өз мешхур дөвүрдешимиз Чингиз Айтматовың мысалы хем етерликдир. Ол өзүниң языҗылык кэрине зоотехникликден башлапды. Эдил шонуң ялы мениң чагаларым хем (бейлеки адамларың чагалары ялы), дөредиҗилик ыкбаллары бар болса, ислендик кэрден языҗылыга гечип билерлер.

Онсоңам, максат — чагаларымызың языҗы болмагында дэл. Меселем, мениң хут өзүм эдебита чуңңур дүшүнйэн говы окыҗыны ортача языҗыдан кэн эссе говы гөрйэрин.

* * *

ГҮЙЗ ЯЗГЫЛАРЫ...

Хава, бу язгылар 3000-нҗи йылың башларына,ягны 2004-нҗи йыла ченли довам этмели.

Шу сөзлери яздымам вели, атам ядыма дүшди. Ол бизе хер агшам гиҗэниң бир вагтына ченли (кэте-де хоразлар гыгырянча) өз гечмишинден, гөрен гүнлеринден, окан диванларындан гүррүң берерди. Хайсыдыр бир хекаяты соңлап етишмесе: «Ызыны эртир айдып берерин! Саглык болсун! Омын!» дийип, эллерини энегине етирерди.

Биз болса омының[1] манысына дүшүнҗегем болуп дурмаздык: дүшнүксиз дини сөзлериң биримикэн өйдердик. Инди гөрүп йөрсек, ол сөз иң дүшнүкли, иң мукаддес сөзлериң бири экен. Мен хем хэзир өңүңиздэки сахыпаны шол сөз билен тамамласым гелйэр: ДОВАМЫ БИЛЕН ДУШУШЯНЧАК, САГЛЫК БОЛСУН! ОМЫН!

1979—88

---

[1] Омын — гой, шейле болсун!

МАЗМУНЫ

ПОЭМАЛАР

Таймаз баба 4
Гумдан тапылан йүрек 125
Аял багшы 201
Намыс хакыдасы 241
Ынсан билен ынсап (Ленин поэмасына этюдлар) . . 262
Алада (Зәхмет ругсаты хакында зәхмет ругсаты вагтында дөрән поэма) 277
Рубагы-поэма 287

ПОЭМА ХӘСИЕТЛИ ГОШГУЛАР

Огул 316
Язмасы хас агыр дүшен гошгы (Ене-де эне хакында) . 322
Окыжы хаты эсасында дөрән совал-җогап . . . 331
Хасратлы монолог (Достумың элегиясы) 337
Еди бойдаш, көче сүпүрйән гелин ве янан гелин хакында 340
Актуал поэма я-да гошгулар чемени 352

ОЙЛАНМАЛАР, ТӘСИРЛЕР

Томус язгылары 384
Гүйз язгылары 498